

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Koldingbøgen 2006

Kolding

KOLDINGBOGEN 2006

Koldingbogen 2006 udgives af Kulturudvalget i Kolding med støtte fra følgende sponsorer:

APV Heat Exchanger A/S

BG Fonden Kolding

B. O. Bøger Kolding Storcenter

Burcharths Farve- & Lakfabrik A/S

CJC Gruppen A/S

Comwell Kolding A/S

Danske Bank

Fiberline Composites A/S

Jørn Thomsen A/S

Lynggaard & Hansen I/S

Munk Bog & Idé

Neckelmann & Hansen I/S

P. V. Johansen

Solar A/S

Sydbank

Kolding er inden længe mere end Kolding – det er også Christiansfeld, Vester Nebel, Vamdrup og Lunderskov.

Da den første Koldingbog udkom i 1970, var Kolding netop blevet større, idet 10 kommuner var blevet til en. Det betød, at Koldingbogen blev en samlende enhed for kommunens – egnens – historie. Det har såvel tilflytterne som koldingerne kunnet glæde sig over – og byen har fået en værdifuld række fortællinger om sin egen historie.

Koldingbogen 2007 har allerede taget forskud på den nye tid med artikler om Vamdrup og Lunderskov. Det er meningen, at Koldingbogen skal fortælle kommunens historie – således at Koldingbogen medvirker til vores fælles opfattelse og fælles fortid, så vi alle hurtigt vænner os til at sige: Ja, jeg bor i Kolding – og så efterfølgende nævne det lokale hjemsted, Bramdrup eller Taps eller Seest eller...

Ellers er alt ved det gamle. Engagerede mennesker har skrevet om det, de brænder for. Det, de synes har været vigtige aspekter i byens historie. Mangfoldigheden er stor, og det er bl.a. det, der gør Koldingbogen værd at læse.

Jeg vil takke de mange, der har skrevet artikler til bogen, og de sponsorer, der har støttet bogens udgivelse.

Dan Nielsen
Kulturudvalgsformand

INDHOLDSFORTEGNELSE

<i>Barndom i Kolding under krigen</i> Holger Jepsen	5
<i>Stenen fra Sønder Bjert</i> <i>En historie om en moderne helleristning</i> Flemming Kaul	14
<i>Hustru, mor og landmandskone</i> Betty Skov	27
<i>Vamdrups historie fra 1864 til vore dage</i> Poul Berrig	39
<i>Troldhedebanen</i> Helge Kjerside	53
<i>Skolebygningerne i Nicolai-komplekset</i> Ning de Coninck-Smith	66
<i>Seest Huse fra katastrofe til moderne fabrik</i> Torsten Sørensen og Niels Jørgen Østergaard	72
<i>Koldingegnens selvejerbønder</i> Thomas Christensen	79
<i>Fra Riga til</i> <i>De Danske Mejeriers Maskinfabrik</i> Knud Sørensen	83
<i>Legetøjsfabrikken BILOfix</i> Jørgen Kristensen	87
<i>Kolding Selvhjælps historie</i> Carl Riisgaard	92
<i>Da fattiggården blev trafikterminal</i> Søren Agerskov	97

<i>Koldings kirkegårde</i> Hans Thomsen Hansen	132
<i>Anklagemyndigheden i Kolding 1980-2006</i> Henrik Werner Hansen	139
<i>Kolding Husmoderforening 1935-2005</i> Ingrid Ebbesen	154
<i>Dreng i Zahmsgade under krigen</i> Niels-Otto Pedersen	157
<i>“Foran Afghanistans lukkede døre” Missionæren Marie Holst og hendes Teltmision</i> Anne Marie Overgaard	163
<i>Hvaler i Kolding Fjord</i> Carl Chr. Kinze	171
<i>Fest for en 150-årig Fra Diskontokasse til Sydbank</i> Kitten Stens Christensen	182
<i>Lunderskov Kommunes historie</i> Richard Andersen	191
<i>Forfatterbiografier</i>	227

KOLDINGBOGEN 2006

36. årgang

Udgivet af Kulturudvalget i Kolding

Redigeret af stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou

Sats og tryk: Jørn Thomsen Offset A/S, Kolding

ISSN 091-877

Forsidebilledet: Forskolens lærere i skolegården 1910. I midten med hat i hånden overlærer J. C. Bro. Skolen til venstre er i dag Nicolai Historie, hvor Kolding Stadsarkiv har til huse.

BARNDOM I KOLDING UNDER KRIGEN

AF HOLGER JEPSEN

Den 9. april 1940 er den første dag i mit liv, jeg husker fra morgen til aften. Vi boede på Skovmøllen på Marielundsvej, og mit første indtryk af dagen var lyden af de tyske flyvemaskiner, der kredsede over byen. Tre maskiner fløj sammen i en V-formation. I min erindring er det, som var der et utal af maskiner, men det var vist de samme tre maskiner, der i længere tid kredsede over byen.

Stemningen var dystert og trykket. Det kom ikke overraskende for de voksne. "Ulvene glammer ved Danmarks port", stod der dagen før i Kolding Folkeblad. Min broder Harald var den første, der satte mig ind i situationens alvor. Han fortalte: "Vi skal til Vendsyssel, for de siger, at der bliver krig". Sagen var den, at min far, der var tilknyttet Hærens Bygningstjeneste og havde tegnestue på Staldgården, hos militærfolk på Staldgården, formodentlig kaptajn Heiberg-Jürgensen, havde hørt, at englænderne påtænkte at gå i land på Vestkysten, og at et stort slag ville komme til at stå ved Vejle. Da min far ville sikre sig, at hans familie kom til at være på den engelske side, blev der sendt bud efter taxavognmand Rasmus Bruun på Hollændervej, der skulle bringe os til min fars familie i Vendsyssel. Rasmus Bruun, der kunne virke kort for hovedet, men i grunden var en venlig mand, især over for børn, havde en af de store gamle taxaer, der bag

forsæderne havde stole og et bagsæde. Der var brug for al pladsen, for vi var otte, der skulle over på den engelske side af fronten: min mor, mine søskende Ingeborg, Kresten, Harald, Gunhild og jeg og fru Lyngtoft, der var gift med overofficiant Lyngtoft på Staldgården og deres datter Lise.

Det blev en begivenhedsrig tur. Ved Vejle var der et eller andet galt med bilen, så vi måtte søge ind på et værksted, der lå ved hovedvejen, som dengang gik gennem Vejle by. Da vi efter endt reparation skulle fortsætte rejsen, havde tyskerne indhentet os. Vi kunne ikke komme ud på hovedvejen på grund af den store tyske kortege.

Mit første indtryk af en tysker fik jeg, da Rasmus Bruun forsøgte at overhale kolonnen. Det var en ung officer, der i den åbne vogn vendte sig om med et stopskilt og råbte "Halt!". Det hoverende grin lod ingen i tvivl om, at det var sejrherrene, der rykkede frem.

Ved Skanderborg slap vi af med tyskerne, idet de fortsatte til Århus, mens vi tog vejen over Hadsten. "Freden" varede dog ikke længere end til Randers, som vi nåede samtidig med tyskerne, og hvor vi igen blev beordret til at holde tilbage. Da vi nåede Ålborg, var tyskerne derfor for længst nået frem. Her blev vi nødt til at tage afsked med Rasmus Bruun. Tyskerne havde nemlig lukket Lim-

fjordsbroen! Min mor og fru Lyngtoft fik fat på en fiskekutter, der sejlede os over på den vendsysselske side af fjorden. En taxa bragte os til bestemmelsesstedet i Børglum. Det var tanken, at vi skulle være på den engelske side til krigens afslutning, men da der ikke blev nogen engelsk side, hentede min far os efter fem dage hjem til Kolding!

Den for tyskerne problemløse besættelse af landet var en kendsgerning. Det var nok forskelligt, hvor meget den påvirkede et barns tilværelse. Det afhæng af, hvor man voksede op. For et barn i Kolding kunne den ikke undgå at fylde meget.

DE FØRSTE ÅR

Mine erindringer fra de første krigsår er spredte. Danmark fik ikke norske tilstande. Af samtaler mellem min mor og far forstod jeg, at der i de militære kredse, som min far traf på Staldgården, var bitterhed over, at man ikke kom i kamp. Det er en kendt sag, at samarbejdspolitikken betød, at Danmark kom lempeligt gennem krigen. Jeg har fået lidt mere forståelse for den ved at læse Bo Lidegaards bog "Kampen om Danmark". Tilbage bliver imidlertid spørgsmålet, hvordan det ville være gået, hvis f.eks. englænderne havde været ligeså samarbejdsvillige. Godt var det i hvert tilfælde, at samarbejdet blev bragt til ophør!

En følge af besættelsen var de indskrænkede forsyninger. Der kom bl.a. ingen båd med bananer. Rationeringsmærker blev en del af dagligdagen, men ellers gjorde de indskrænkede forsyninger ikke indtryk på et barn. Der var mange voksne, der beklagede, at man måtte klare sig med kaffeerstat-

ning, men ikke børn. Erstatningen blev nemlig suppleret med Richs. "Det er Rich's, der drik's." Richsbillederne, der var samlet i serier gjorde Richs overordentlig populær hos børn. Men for kaffeelskere var det et problem. Jeg glemmer ikke min mors begejstring, da hun erhvervede et halvt pund ægte kaffe, som var sat til salg i en kaffeforretning i Klostergade. Kaffelystne kvinder havde nærmest stormet butikken og været ved at vælte skranken. Min mor holdt det halve pund kaffe i vejret som et trofæ.

Blandt børn var der en passiv modstand. Der var stor begejstring for verset:

*Det danske flag er rødt og hvidt,
det tyske flag er møgbeskidt.
Vi vil ha' kaffe, vi vil ha' the,
vi vil ha' Hitlers røv at se.*

Da tyskerne besatte Børstefabrikken, der stødte op til Skovmøllen, viste min bror Kresten sin uvilje mod de fremmede tropper ved, når han fejede sne, at feje det hen foran tyskerne dø. Det indbragte en klage fra

Leg på Marielundsvej ud for Skovmøllen.

besættelsesmagten. Min private kamp mod tyskerne bestod i, at jeg ikke købte slik for kobbermønter. Min far havde nemlig fortalt mig, at de af tyskerne blev inddraget til kanoner. Men der stod en heftig patriotisk kamp i mit indre, når jeg var hos det børnevnlige købmandspar Peter Hansen på hjørnet af Fynsvej og Ndr. Ringgade.

Historikere har påvist, at den danske holdning i begyndelsen af krigen mange steder var afventende i forhold til tyskerne. Det er pinagtigt, at det var sådan, men jeg har ikke selv nogen erindring om det. Jo, man hørte om de piger, der blev kærestes med tyske soldater, og som efter krigen blev behandlet på en forkasteligt ydmygende måde. Man hørte også om dem, der handlede med tyskerne. Men som randfænomener. Ellers husker jeg holdningen som absolut antitysk. Den markerede sig i de første krigsår på en udramatisk måde med *alsang* og *al gang*. I Kolding var der to algangsruiter, en lang og en kort. Den lange gik, så vidt jeg husker, fra Rådhuset og ud til Julemærkesanatoriet. Det var et storartet syn at se de skarer af svedige koldingensere, kendte som ukendte, der manifesterede deres nationale sind ved denne fodgængerpræstation. De belønnedes med en algangsnaal.

SKOLEGANG

Da jeg i april 1942 begyndte at gå i skole, var min familie flyttet til Hvidsminde (dengang Fynsvej 188) ved siden af den nedlagte Hvidsminde Skole. Her boede endnu den sidste lærerinde på skolen, frk. Lumby, samt meget store familier, der fik anvist bolig i de tidligere klasseværelser. I forbindelsen med ned-

Anna Helene Jepsen med børnene Holger og Gunhild ved Hvidsminde Skole, der ses til højre i billedet.

læggelsen blev det besluttet, at børnene i de små klasser skulle køres i skole med taxa. Det var taxavognmand Høj, der havde fået bestillingen. Hans vognmandsforretning havde til huse i Søndergade ved kroen Hvide Hest, som blevet revet ned, da Kino blev bygget. Almindelige private biler var på det tidspunkt klodset op, og de var for at undgå møl i tekstilerne forsynet med naftalinkugler, hvis lugt den dag i dag minder mig om krigen. Taxaer som Højs kørte ved hjælp af en generator, der havde udseende som en kakkellovn. Høj var en alvorlig, men venlig mand med en fornem optræden, altid med en kasket, som Rasmus Bruun også havde, og som jeg derfor opfattede som en vognmandskasket. Høj kørte ofte selv turen, og da han insisterede på, at jeg skulle sidde på forsædet, har jeg ført mange samtaler med ham om mange ting, også krigen og dens gang. Indi-

mellem afløstes han af en af hans chauffører. Der var to, der blandt børnene gik under navnene "Lange" og "Korte".

Jeg begyndte min skolegang i den gamle borgerskole i Skolegade 2. Den smukke bygning har været slemt forsømt, men er nu sat i stand. Vi havde meget dygtige lærere. Den statelige frk. Deissner var skoleinspektør, Åge Kristensen var min klasselærer i de første to år, og fru Anna Køster havde vi til sang og, så vidt jeg husker, til religion. Endnu på det tidspunkt var der et nært forhold mellem kirke og skole. Hver morgen indledtes med morgensang og Fader Vor. Vi blev fortrolige

med Ingemanns og Weyses morgensalmer. I det hele taget lærte vi mange sange og salmer. Det var imponerende, at vi allerede i første klasse lærte "Der sad en fisker så tankefuld".

Min klasse måtte efter relativ kort tid forlade Skolegade, da skolen, som mange andre skoler, blev okkuperet af tyskerne. Det betød, at vi indtil 1945 ofte måtte skifte sted. Min klasse blev flyttet til Døtreskolen, derefter med korte mellemrum til Teknisk Skole, Handelskolen på Haderslevvej, Realskolen, Gymnasiet, Kvindernes Bygning og KFUK. De sidste dage af besættelsen kom vi

Opgangen til Koldinghus fra Slotsgade. Til højre Kvindernes Bygning, hvor skoleundervisningen blandt andet fandt sted.

hver anden dag enkeltvis hos vores klasselærer (fra 3. klasse), Viggo Rambøl, i hans hjem i Grønnegården for at få rettet regnestykker.

Kvindernes Bygning var det sted, vi var i det længste tidsrum. Det var et godt sted at gå i skole. Det lå ved det, der i dag kaldes "Den spanske Trappe", det vil sige meget tæt på Koldinghus og Staldgården. Det betød, at frikvartererne blev tilbragt på græsset op mod Koldinghus' mod syd stærkt faldefærdige mure, hvor adgang var forbudt. Det gjorde ikke legepladsen mindre spændende. Kun svagt anede man, hvad der foregik af uhyggelige ting på Staldgården, der var blevet Gestapohovedkvarter. Det gjorde Staldgården til et muligt bombemål. Derfor blev lærer Rambøl meget nervøs, når der var luftalarm og gav os besked på at løbe hjem, så hurtigt vi kunne.

Jeg formoder, at det var naboskabet til Gestapohovedkvarteret, der gjorde, at skolemyndighederne opgav Kvindernes Bygning som "skole".

Bortset fra den sidste tid af besættelsen, hvor vi som sagt kom til lærer Rambøl på hans bopæl hver anden dag, var undervisningen kun to gange suspenderet på grund af besættelsen. Den første gang var den 29. august 1943, og det kom mig meget på tværs, for jeg kunne ikke få afleveret fødselsdagskort, som det hed, til min fødselsdag et par dage senere. Det betyder ret meget, når man går i anden klasse. Den anden gang, undervisningen blev suspenderet, var den 19. september 1944, den dag politiet blev taget. Taxaerne kørte stadig, og på vejen fornemmede man, at der skete et eller andet dystert i byen. Jeg drøftede situationen med vognmand Høj, der fortalte, hvad der var sket, og

jeg husker endnu min egen ophidsede kommentar til den oprørende begivenhed: "Nu går det altså for vidt"!

SPREDTE GLIMT

Ude i den store verden rasede krigen, og i de fleste hjem søgte man oplysning om, hvad der skete ved at lytte til de danske udsendelser fra BBC. Alle, der oplevede det, har skæbnetemaet og Sankt Jørgens march, som bragtes som optakt til udsendelserne, i ørene. Som barn lyttede man i særlig grad til særmeldingerne, som var dunkle og gav fantasien frit spillerum.

Men for et barn var det naturligvis de nære begivenheder, der gjorde indtryk. Tyskerne var meget massivt til stede i Kolding. Ikke alene i okkuperede bygninger, men også i egentlige kasernelignende bygninger. En sådan lå på Mejersmindes marker, omtrent hvor nu Højegården ligger, beskyttet ved en tanksspærring, hvor stien fra Fynsvej drejede af mod Mejersminde. Militærlejren blev i øvrigt senere flygtningelejr. Det var på grund af militærbelægningen, at den store bakke, der lå over for Mejersmindes mark, og som tilhørte Petersbjerggård, blev skrællet af og i endeløse tipvognstog blev kørt ud i havnen. Der skulle være fri udsigt til fjorden!

Man stødte også på de grønne uniformer ved vejspærringer, og når de holdt øvelser på markerne ved Hvidsminde. Man kunne også støde på dem enkeltvis. Jeg husker en meget alvorlig tysker, der var inde at købe nogle småting hos købmand Peter Hansen, bl.a. snørebånd. Han kunne åbenbart lidt dansk, for han fik fortalt, at han skulle til Østfronten. Jeg fandt det meget hårdt, da den elske-

lige fru købmand Hansen sagde: "Ja, så er det jo spørgsmålet, om man kommer levende hjem."

En begivenhed, som *alle*, der levede i Kolding under krigen, husker, er den schalburgtage af Kolding Folkeblad, der kostede tre mennesker livet, redaktøren, hans datter og portneren. Murbrokkerne, der lå ud på Jernbanegade, gjorde et stærkt indtryk. Hvordan har det ikke været de steder, hvor der ikke var andet end murbrokker?

En episode tydeliggjorde, hvor dystre forholdene var, og hvor kort vejen var mellem liv og død. Jeg besøgte med min far træskofabrikant Jacobsens forretning i Brostræde over for I. P. Jensens forretning. Jeg talte

meget med hans svend, der var meget imødekommende og med et godt humør, lidt naiv, nok lidt for sig selv. Få dage efter hørte vi, at han var blevet skudt, fordi han i befipelse var løbet sin vej, da han blev råbt an af tyske soldater.

Det gik bedre for en nabo i den gamle skole i Hvidsminde. En dag kom en tysk soldat på motorcykel for at hente ham. Naboen var en meget dansk mand, og han gjorde på militærmæssig vis honnør for frk. Lumby og en stor flok børn, der så ham drage af sted. Han var i tysk fangenskab i Holsten et halvt års tid og vendte derefter tilbage, adskillige kilo lettere. Hans brøde, sagde man, bestod i, at han til en tysk soldat, der gik med en

Tankspærring på Fynsvejbakke ved Petersbjerggård. Bakken til højre blev gravet væk og på tipvognstog kørt ned til opfyldning på havnen. Foto: Kaj Baagøe.

dansk pige, havde sagt: "Af vejen bonde, her kommer garden!"

En episode blev drøftet meget i mit hjem. Der kom en dag en meget høj vagabond, påfaldende pjaltet. Han bad min mor se på sit ben. Hun blev ikke klar over, hvad han ville, for hun kunne ikke se, at der var noget galt, og hun antog ham for lidt sær, selvom han virkede meget høflig. Til sidst gik han, vistnok med en madpakke. Først da jeg læste Hæstrups skildring af Flemming Junckers færd, efter at han var gået under jorden, blev jeg klar over, at det var ham, der var på flugt. Det havde vi gerne villet vide, da han havde brug for hjælp.

BEFRIELSEN

Mod slutningen af krigen blev stemningen mere og mere trykket. Et stort antal flygtninge, kvinder og børn, der kun havde kunnet bringe det mest nødvendigt med sig, kom til at præge billedet. Mødrene i deres sorte kjoler og børnene i deres slidte tøj. At drengene om vinteren gik i korte bukser med lange strømper ligesom pigerne, fandt vi meget nedværdigende.

Flygtningene var en stærk påmindelse om, at krigen nærmede sig sin afslutning. At det var ulykkelige mennesker med en usikker fremtid foran sig, havde vi ikke meget sans for dengang. Holdningen over for dem var præget af stor kulde.

Også de Hvide Busser varslede krigens nære afslutning. Man vidste, at de var på vej, og der gik rygter om, at Frovin Jørgensen, der senere blev skoleinspektør i Kolding, var med i en af dem. Det var betagende at se busserne, og de blev modtaget med stor begej-

De Hvide Busser på Haderslevvej.

string. De gjorde gerne holdt hos købmand Sofus Larsen i Hvidsminde, og der havde både børn og voksne lejlighed til at tale med de tidligere fanger. De tyske soldater, der var med som vagter, så simpelthen den anden vej. En af fangerne ville gerne bytte noget slik, hans mave ikke kunne tåle, med en blyant, så han kunne skrive til sin mor. Det var også ved de Hvide Busser, man for alvor fik oplysninger om, hvad der skete i koncentrationslejrene.

Med englændernes fremmarch mod den dansk-tyske grænse var man begyndt at forberede sig på, at krigshandlinger kunne komme til at foregå her. Da vi boede ved hovedvejen, traf min mor aftale med frk. Christensen, der havde en æbleplantage nede ved banelinien på grænsen mellem Hvidsminde og Nr. Bjert, om, at vi kunne bo hos hende, hvis det kom til at brænde på. Tanken om, at ens hjem kunne blive jævnet med jorden, var skræmmende, men den lå

langt tilbage i hovedet og dukkede kun sjældent op. Utroligt så ligevægtigt man i Kolding i de første majdage 1945 levede med truslen om krig. Det var noget nær et mirakel, at den ophørte, da de allierede nåede den danske grænse.

Den 4. maj 1945 var jeg til fødselsdag hos min skolekammerat Niels Oluf Ehrenskjöld på Goriværk, der dengang lå på Dyrehavegårdsvej. Det var Niels Olufs 10 års fødselsdag. Det var en lun, lidt fugtig eftermiddag. Vi legede efter chokoladen ovre i Byparken, og der hvilede en uvirkelig stemning over

den eftermiddag – som om noget var i gære. Det var der så vist også. Frihedsbudskabet gjorde et enormt indtryk på os, der hørte det den dag. Og det gør det ved hver gentagelse. Begejstringen var enestående. Engelske og amerikanske flag blev i Koldings gader delt ud til børnene. Man havde virkelig oplevelsen af en fælles udelt glæde. Det var først senere, at man hørte, at der skete ting, der gjorde skår i glæden. De, der oplevede befrielsen, har ikke siden oplevet noget lignende. Det er således helt hen i vejret, når man har sammenlignet aftenen den 4. maj 1945 med

Samling foran Kolding Rådhus den 4. maj. Foto: Kaj Baagøe.

den i øvrigt storartede aften, da vi vandt europamesterskabet i fodbold! Indholdet i de to aftner lader sig ikke sammenligne!

Allerede den 7. maj kom de engelske soldater til Kolding, og de blev modtaget med stor begejstring. Min storesøster Ingeborg smed små blomsterbuketter op til dem med en seddel, hvor der stod: "I love you." Da vi så nogle engelske soldater ud for købmand Larsens butik i Hvidsminde tilberede the med mælk i (!), følte vi, at den store verden var kommet til Kolding. Det havde vi aldrig før set. Mange hjem, også mit, inviterede engelske soldater indenfor.

Med krigens ophør begyndte besættelsesmagtens tur tilbage til det sønderbombede Tyskland. Hvilken enorm forskel var der ikke på den hær, der så selvbevidst drog op gennem Jylland den 9. april, og de skarer af krigstrætte soldater, der var på vej hjem til fods. De kom i uendelige rækker og i større eller mindre grupper. Det var en slagen hær, der tog hjem til ingenting. En gang bivakuerede en meget stor skare af dem i Bramdrup Skov. Det var et utroligt syn med små løvhytter og mange bål. De var færdige med krigen. Det samme var en tysk officer, der standsede sin åbne bil i Hvidsminde, trak sin pistol og tømte den for patroner ved at skyde op i luften. Dermed var freden skudt ind i Hvidsminde!

EPILOG

Hverdagen vendte hurtigt tilbage. Med forventning flyttede min klasse til Drengeskolen, som Ålykkeskolen hed på det tidspunkt, hvor der var en stærk lugt af nyferniserede gulve.

Danmark slap ikke godt fra opgøret med fortiden. Retsopgøret var, som prof. K. E. Løgstrup har udtrykt det, en folkelig katastrofe, ikke et retssamfund værdig. Det var rystende i Kolding Folkeblad at læse om den første dødsdom. Siden har jeg været ubetinget modstander af denne ultimative straf.

En efterkrigserindring knytter sig naturligt til erindringerne om krigen. Den vil jeg slutte med. Ved et folkeligt møde i Dyrehavegårds have, ledet af pastor Sølling, talte en ældre hollandsk præst, som var i familie med ingeniør Nygaard, der boede på hjørnet af Ndr. Ringvej og Ejlersvej. Den hollandske præst var en imponerende skikkelse, han lignede en gammeltestamentlig profet. På et kraftfuldt, men gebrokkent dansk fortalte han om sine oplevelser under krigen. Som bekendt medførte krigen store lidelser i Holland. Det gjorde et stort indtryk på forsamlingen, da præsten fortalte, at hans søn var blevet skudt af tyskerne og at han, da han fik det at vide, var gået ud på sin altan og havde råbt ud over byen: "Hitler, Himmler, Göring og Goebbels har dræbt min søn." Efter den dag, fortalte han videre, havde han ændret bønnen i Fader Vor "forlad os vor skyld som vi forlader vore skyldnere" til "forlad os vor skyld, som vi gerne ville forlade vore skyldnere", (underforstået: men ikke kan).

Enhver kan forstå den gamle hollandske præst. Det er en forbandelse, som al krig medfører, at forholdet mellem menneske bliver af en sådan art, at tilgivelse bliver en *menneskelig* umulighed. Da er der kun en guddommelig tilgivelse at håbe, og den overgav den gamle hollandske præst sig selv og de modstandere, han ikke kunne tilgive, til.

STENEN FRA SØNDER BJERT – EN HISTORIE OM EN MODERNE HELLERISTNING

AF FLEMMING KAUL

I 1938 blev der fundet en mærkelig sten med et indhugget billede i et stengærde ved Sønder Bjert. Fundet blev straks anmeldt til Museet på Koldinghus. Museumsfolk knyttet til Koldinghus besøgte stenen. Der var tale om et spændende skibsbillede fra bronzealderen, mente man. Nationalmuseets arkæologer blev inddraget. Selvom der i papirer og avisartikler fra dengang kan anes lidt usikkerhed, så blev alle snart enige om, at man stod overfor en ægte helleristning fra bronzealderen. En enkelt kritisk røst betvivlede dog ægtheden, nemlig Nationalmuseets bronzealder-ekspert, H. C. Broholm. Men Johannes Brøndsted og P. V. Glob, også fra Nationalmuseet, anså stenen for ægte. Siden har P. V. Glob i sit store værk om Danmarks helleristninger fra 1969 argumenteret for stenens ægthed. Derefter har stenen fra Sønder Bjert stået blandt de vigtigste af Jyllands helleristningssten. Imidlertid kan der i høj grad rejses tvivl om billedets ægthed som noget skabt i bronzealderen. Ja, jeg vil gå så langt som at sige, at dette billede med fuld sikkerhed kan betragtes som indhugget i vor tid, langt fra bronzealderen. Nedenfor vil stenen fra Sønder Bjert komme under behandling, og der vil ses nærmere på enkelte moderne eller "uægte" helleristninger.

Netop i disse år er helleristninger i fokus. Bevillinger fra Nationalmuseet, Statens Hu-

manistiske Forskningsråd og EU-projektet RANE (Rock Art in Northern Europe) har gjort det muligt systematisk og ensartet at nyregistrere og dokumentere landets helleristningsfelter og helleristningssten med skibsbilleder. Forskningsprojektet kaldes "*Bronzealderens Skibe på Sten*". Det var jo netop i bronzealderen (1700-500 f.Kr.), at billeder i store dele af Norden blev indhugget i klipper og sten, hvor skibet var det vigtigste af figurmotiverne. I P.V. Glob's værk om Danmarks helleristninger er alle de helleristninger, som man kendte i 1969, gennemgået. Men mange er kommet til siden. Især på Bornholm er antallet af kendte helleristninger på det sidste steget dramatisk. Det har været et spændende arbejde at få lejlighed til at undersøge de mange nyfundne stenbilleder. Til arbejdet hører også at undersøge og dokumentere de gammelkendte ristninger. Hist og her kan ændringer og rettelser foretages, og vi kan være så heldige at finde hidtil oversete ristninger. Det var f.eks. tilfældet i 2001, hvor der fandtes en feltedel på det store bornholmske helleristningsfelt Madsebakke med et skibsbillede, et fodspor og nogle skåltegn. Der er således på det seneste kommet mange fine helleristningsbilleder til. Imidlertid har vort arbejde med en nøjere undersøgelse af samtlige af Danmarks helleristninger også medført, at et

par ristninger er blevet strøget fra listen over bronzealderens ristninger. De må regnes for at være moderne – man kunne tale om forfalskninger.

Ved arbejdet med at undersøge landets helleristningssten kom turen i oktober 2002 til stenen fra Sønder Bjert. Ved projektet “Bronzealderens Skibe på Sten” arbejder altid mindst to arkæologer sammen, og hver beskrivelse, gennemgang eller afgørelse sker i et nært samarbejde mellem undertegnede og Gerhard Milstreu fra Tanums Hällristningsmuseum i Bohuslän. Det er vigtigt, at det ikke kun er én person, som arbejder alene. Der skal altid være to eller flere til at afgøre tingene, til “at holde hinanden i ørerne”, så man ej ryger ud ad tangenten i ønsketænkning. Og som det vil fremgå af nedenstående, må det være ønsketænkning, der har medført, at stenen fra Sønder Bjert i så mange år har været regnet for en helleristning fra bronzealderen.

STENEN FRA SØNDER BJERT

Stenen fra Sønder Bjert blev fundet i 1938, da et stendige blev nedrevet. En tillidsmand knyttet til Museet på Koldinghus blev hidkaldt. Også Nationalmuseets arkæologer blev inddraget og besigtigede det nye fund. Man blev hurtigt enige om, at det var et sjældent skibsbillede fra oldtiden. Stenen blev bragt til slotsgården på Koldinghus, hvor den har stået lige siden. Stenen selv er 0,86 m lang, 0,65 m høj og 0,3 m tyk. Den jævne flade dækkes næsten helt af skibsbilledet, der er 0,68 m langt. Skibet har en køllinje og en rælingslinje, og noget, der ligner en højt rejst køl eller stævnsplads (Fig. 1). Det domineres af 7 temmelig høje, lod-

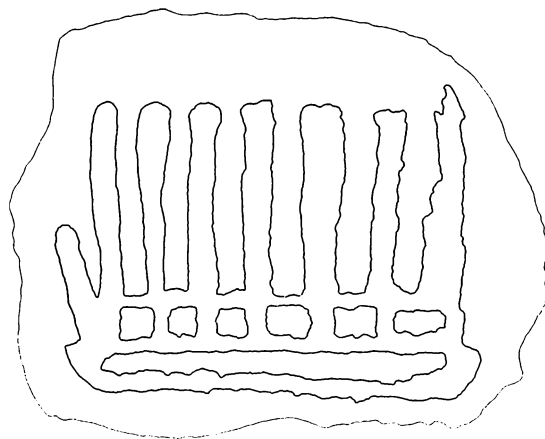

Fig. 1. Stregtegning af motivet på stenen fra Sønder Bjert. Efter Glob 1969.

rette linjer, der regnes for streger, som markerer mandskabet – mandskabsstreger.

P. V. Glob betegner motivet på stenen fra Sønder Bjert som “et skibsbillede af usædvanlig form”. Det kan man roligt sige. Selve skibets form virker mærkeligt og ganske afvigende i forhold til bronzealderens skibsbilleder. Mandskabsstregerne er alt for høje og brede i forhold til skibsskroget. Ved venstre stævn synes der at være tale om en rejst kølforlængelse, men den går lidt ud og så tilbage til skroget på en måde, der virker fremmed for bronzealderens skibsbilleder. Også udformningen af højre afslutning af skibet virker rodet eller “usikkert” udformet, om der skulle være tale om et bronzealders skibsbillede (Fig. 2). Blandt Nordens tusindvis af skibsbilleder fra bronzealderen ses der imidlertid en ganske stor variation, og skibets afvigende eller besynderlige udseende kan i sig selv ikke udgøre det helt afgørende argument i forhold til stenens ægthed.

Fig. 2. Helleristningsstenen fra Sønder Bjert.
Foto F. Kaul.

Men når vi sammenholder skibets afvigende form med de iagttagelser, som kan gøres omkring hugteknikken, så bliver tvivlen mindre. Furerne, der danner skibsbilledet, er i forhold til, hvad vi ellers møder på helleristninger, forholdsvis lave og brede. Furens bund er påfaldende flad. Yderligere problematisk er det, at furenes overgang til den ubehuggede flade står for klart og kantet. Behugningens overgang til stenens flade er ikke jævn, således som det gerne ses ved bronzealderens ristninger, hvor der synes anvendt en knusesten, som netop kunne frembringe relativt jævne overgange mellem det behuggede og det ikke behuggede. Kanterne fremstår desuden ikke som jævne linjer, men har et "flosset" eller temmelig uregelmæssigt forløb. Når vi ser på de enkelte hugspor og selve hugningens karakter, da fremstår afvigelserne fra bronzealderens teknik yderligere markant. Der er nemlig *ikke* tale om, således som Glob angiver, at skibsbilledet er groft prikhugget. Derimod frem-

står de enkelte hugspor som langagtige, 2-4 cm lange fordybninger i stenen. Sådanne spor afslører, at der ikke er tale om en prik-hugning med en knusesten, men derimod om indhugninger med en stenhuggermejsel (af jern) eller et instrument (hammerlignende) med en æg og ikke et instrument med en afrundet eller spids afslutning, hvor det enkelte hug falder. Ikke alene er de enkelte hugspor langagtige, de er også grupperet på en særlig måde, idet de i den enkelte fure ligger let vinkelret på hinanden. På denne måde fremstår hver enkelt fure som en række aflange hugspor, der danner et "sildebensmønster" (Fig. 3). Den tydeligvis vinklede øvre afslutning af "mandskabsstregen" længst til venstre er værd at bemærke, dannet af skrå eller vinklede hug. Sådanne skarptskårne, vinklede kanter eller afslutninger af indhuggede furer kendes næppe fra bronzealderen.

En sådan teknik og gruppering af huggene er aldrig påvist ved en sikker bronzealderristning. Derimod er et sådant billede velkendt ved behugning af sten fra nyere tid. Der kan især peges på ophugninger af møllesten, hvor man ofte ser et tilsvarende mønster af hugspor i et "sildebens-arrangement". Når en møllestens flader skulle hugges eller genophugges – eller "opbiles" som man sagde – så valgtes netop dette vinklede mønster, hvorved stenen kunne "få fat i" og male kornene, og melet kunne glide ud. Lignende mønstre i behugning af sten eller stenflader ses også på f.eks. dørtrinssten. Den, der skriver disse linjer, mener, at udhugningen af skibsbilledet på stenen fra Sønder Bjert er udført af en stenhugger, der evt. arbejdede med tilhugning af møllesten, eller evt. af en

Fig. 3. Detalje af stenen fra Sønder Bjert. Man ser, at mandskabsstregerne er skabt af aflange hug, der nærmest danner et sildebensmønster. Foto F. Kaul.

dygtig møllersvend, der var vant til at opbille møllesten. Formentlig er der brugt en stenhuggermejsel, hvor man med venstre hånd om mejslen kunne ændre vinklen. Der var i 30'erne, da stenen fandtes, stadig en levende tradition for ophugning eller opbilning af møllesten, selvom møllesten af beton var ved at vinde indpas.

Da stenen fra Sønder Bjert blev fundet, virkede (og virker i dag) indhugningerne tydelige og friske. Næsten hvert enkelt hugspor lader sig tydeligt erkende, og den omgivende overflade er glat og jævn, således som en sten må forventes at fremtræde, når den har ligget åbent for vind og vejr. Såfremt stenen med dens ristning i længere tid havde

ligget eksponeret til vejrliget, da ville man havde forventet en tilsvarende "udglatning" af hugsporene; men de står helt friske. Glob var godt klar over, at der var problemer omkring hugningernes friske fremtræden, og hans kollega, H. C. Broholm havde endda i 1944 i værket om Danmarks Bronzealder skrevet følgende: "Flygtigt minder denne Figur om et Fragment af et Skib med Mandskabsstreger, men det er næppe rigtigt at tyde den som en Skibsfigur..... og jeg nærer nogen Tvivl om Ristningens Ægthed." I sit værk om Danmarks helleristninger skriver Glob, at grunden til at ristningerne ser lidt for friske ud, er at man vaskede stenen i saltsyre: "Af hensyn til fotografiering blev den straks skuret ren med en børste og derefter vasket i saltsyre, så den derved kom til at se ganske nyhugget ud. Dette har utvivlsomt været medvirkende til, at dens ægthed er bragt i tvivl." – Jeg kan godt forstå, at saltsyren kan have gjort stenen ren og givet overfladen et frisk udseende; men hvis saltsyren virkelig skulle have angrebet stenen, så skulle man da tro, at hugningerne ville fremstå mere udviskede. – Ja, syrens indvirkning ville vel snarere have fået indhugningerne til at se ældre eller mere forvitret ud end nytilhuggede. Et argument for stenens ægthed kommer nærmest til at ligne et modargument. Ifølge en artikel i Kolding Folkeblad den 11. juni 1938 er det åbenbart ikke kun saltsyren, der har fået stenen til at se frisk ud. Her kan vi læse, at Johannes Brøndsted fra Nationalmuseet har sagt, at denne sten er af en særlig slags blå granit, som mos og lav ikke kan vokse på, og at dette forklarer, at de indhuggede tegn står så tydeligt.

En helleristning fra bronzealderen kan sagtens fremstå helt nytilhugget, enten hvis

der er tale om en særlig hård stenart, eller hvis stenen har ligget dækket af jord i årtusinder. Teoretisk set kan stenen fra Sønder Bjert have ligget dækket af jord i en bronzealderhøj, indtil den dag den blev flyttet til stengærdet med billedsiden indad. Det er der egentlig ikke noget påfaldende i. Det mærkelige er, hvorledes både Glob og Brøndsted finder ejendommelige argumenter for stenens ægthed. De synes begge at have bevæget sig ud i ønsketænkning. – Og hvem vil ikke gerne være med til at finde og publicere en betydningsfuld helleristningssten? Det gælder også professionelle fagfolk.

Hovedsagen er, at billedet på stenen fra Sønder Bjert ud fra hugteknikken ikke kan være fra bronzealderen, idet det efter alt at dømme er lavet med en stenhuggermejsel af jern. Videre indicier i denne retning, men ikke i sig selv helt afgørende forhold, er skibsbilledets helt atypiske form og hugningernes friskhed. Alt peger i samme retning: vi står over for en moderne ristning.

Når det således kan sandsynliggøres, at billedet på den behandlede sten er en stenhuggers, en møllersvends eller en anden kyndig håndværkers værk fra vor tid, så rejser spørgsmålet sig, hvordan stenen er endt i stengærdet i Sønder Bjert? Hvem har hugget billedet? – Hvorfor blev det hugget? – Er det en spøgefugls værk, eller hvad? Måske kan breve og papirer på Nationalmuseet hjælpe os.

Den 11. april 1938 havde proprietær Lind fra Sønder Bjert gjort bestyrelsen for Museet på Koldinghus bekendt med fundet af stenen med huggede figurer. Dagen efter besøgte guldsmed Holger Kyster, øjenlæge Johs. Kjølbye og proprietær Lind stedet. Samme

dag sendte Holger Kyster et brev til Nationalmuseet om fundet, ledsaget af en tegning og beskrivelse af stenen ved Johs. Kjølbye (Fig. 4). Hurtigt var man åbenbart blevet enige om, at der var tale om et skibsbillede. Vi kan i brevet læse: *“Dr. Kjølbye tog en Skitze af Indhugningen, som er ret flad og bred i Linierne, og vi kan ikke få andet ud af det end det maa være et Skib.”* I samme brev spørger man, om der kunne komme en arkæolog og bese fundet. Det skete i juni, hvor selveste lederen af Oldtidsafdelingen på Nationalmuseet, Johannes Brøndsted, besøgte Museet på Koldinghus, hvor stenen nu var blevet opstillet i slotsgården. En artikel i Kolding Folkeblad fra den 11. juni 1938 beretter herom. Det fremgår af artiklen, at stenen er fundet under vejarbejde hos proprietær Nis Bramsen, og at den blev overladt som gave til Museet på Koldinghus. Johannes Brønd-

Fig. 4. Tegning af stenen fra Sønder Bjert, udført af øjenlæge Johs. Kjølbye. Tegningen findes på Nationalmuseets topografiske arkiv, Danmarks Oldtid.

sted regnede stenen for en ægte helleristningssten. P. V. Glob undersøgte senere stenen, og han har, som nævnt ovenfor, i sit værk fra 1969, fastholdt, at der måtte være tale om et sjældent skibsbillede fra bronzealderen.

Selvom alt således i 1938 synes at være på plads, så har Nationalmuseet åbenbart rykket for nærmere oplysninger omkring fundet. De oplysninger kommer først med et brev den 16. august 1945 fra Sigvard Skov på Museet på Koldinghus. Her kan vi læse følgende: *“Stenen blev fundet i 1938 af proprietær Nis Bramsen, Sdr. Bjært. Den sad i et stendige ved hans gaard ud mod gaden gennem Bjært by, hvor stendiget dannede den indvendige side af en aaben grøft. Da gaden nævnte aar blev reguleret og grøften rørlagt, blev stendiget fjernet, og Bramsen havde ved den lejlighed bedt arbejderne om at være opmærksomme, hvis de skulde finde noget bemærkelsesværdigt. Bramsen bemærker, at han havde været opmærksom på denne sten, men det var først, da den blev brækket løs, at ristningen kom for dagens lys, da denne side vendte indad. Bramsen bad da museets repræsentant, proprietær Lind, om at se på stenen, og han lod meddelelse gå videre til guldsmed Kyster, som tog stenen i øjesyn, hvorefter den blev kørt til museet.”*

Når det nu anses for givet, at billedet på stenen er moderne, så er det lidt interessant at læse denne indberetning om, hvad Nis Bramsen har fortalt, netop i dette lys. Nis Bramsen har åbenbart bedt arbejderne om at være særlig opmærksomme på denne sten. Hvorfor det? – tør man vel spørge. Vidste han, at der gemte sig noget på dens bagside? Var det smartest, hvis det var arbejderne, der fandt ristningen? Vi har ikke flere oplysning-

er, men påfaldende er Nis Bramsens “forhåndsinteresse” for stenen. Den ærede læser, må selv udfra teksten i dette brev træffe sin afgørelse. Måske har der været andre på spil – måske mente Nis Bramsen, at stenens farve var interessant, måske var det Nis Bramsen, der selv var offer for en spøgefugl? Vi ved det ikke!

Uanset hvem der måtte have fremstillet denne “helleristning”, bør vi ikke betragte dette som den store forfalskning eller som udtryk for en slem “kriminell” handling. Der var på ingen måde tale om et ønske om økonomisk vinding, idet stenen straks blev foræret til Museet på Koldinghus. Den, der skriver disse linjer, anser det for mest sandsynligt, at vi står over for en lille spøg, der efterhånden voksede sig for stor, fordi både de kulturhistorisk interesserede tilknyttet Koldinghus og de professionelle arkæologer på Nationalmuseet rev hinanden med i ønsketænkning. Ingen kunne afsløre historien, for da ville alle tabe ansigt, hele vejen igennem gelederne fra proprietæren over lægen til Nationalmuseets direktør.

Her kan det være på sin plads at påpege, at den, som har hugget i stenen fra Sønder Bjert, slet ikke behøver at have tænkt på et skib. Prøv at vende “skibsbilledet” på hovedet, og glem alt om bronzealderens skibsbilleder. – Hvad ligner billedet så allermest? – et græsk eller romersk tempel med søjler. Og det er måske det, som vor ukendte spøgefugl har tænkt på, da billedet blev lavet. Ja, det behøver ikke engang at være et fjernt tempel, som har givet inspiration, men derimod en bygning i Østjylland. En bygning i mere eller mindre klassicistisk stil med en facade med søjler og evt. en etage over søjlerne med

vinduer kunne være forbilledet. Et problem er måske den yderste søjle, der er afbrudt (det som antages at være "skibets" stævn). Men når vi ser på stenen, så bliver det klart, hvorfor netop denne søjle er afbrudt. Stenhuggeren ville med videre hugning komme for tæt på kanten, hvor stenen er tynd, med risiko for at dens hjørne knækkede af.

Måske skal vi forestille os et hændelsesforløb, hvor en spøgefulg har lavet et billede af en bygning med søjler – og hvem gættede først, hvad det var? – Men spøgen blev hurtigt ændret til alvor, da det hele blev vendt på hovedet, og søjlebygningen blev forstået som et skib, først på lokalt plan, så på nationalt plan. Hvis dette scenario holder stik, så kan der ikke være tale om et forfalsket skibsbillede fra bronzealderen. Det er i så fald blot i museumsfolkenes hoveder, at skibsbilledet er skabt. En spøg blev gjort for stor, og den ændrede sig pludselig i en uforudset retning. Men vi får nok aldrig den helt korrekte historie vristet ud af stenen fra Sønder Bjert.

ANDRE "UÆGTE" BRONZEALDERSKIBE

Helleristningen fra Sønder Bjert er ikke den eneste danske sten med et skibsbillede, hvis ægthed kan betvivles. Ved det nye helleristningsprojekt undersøgte en sten med et skibsbillede, der i 1955 fandtes i muren i en ældre bygning i Fruestræde i Svendborg. Det forhold at stenen fandtes i en ældre bygning 150-200 år gammel, kunne opfattes som et godt indicium for ristningens ælde. Stenen fra Fruestræde optræder i Glob's værk om de danske helleristninger som ægte. Men skibsbilledets noget ubehjælpsomme udformning og den meget tynde linje, hvormed det er

indhugget eller ridset, minder om brugen af et moderne jernværktøj (Fig. 5). Efter alt at dømmes er der tale om en ristning udført i nyere tid. Vi kan dog ikke være helt så sikre i denne bedømmelse, som ved stenen fra Sønder Bjert; men der er mange detaljer, der taler for, at den ikke kan være "ægte". Også her skal vi være forsigtige med at bruge ordet forfalskning, for vi kender ikke motiverne til, hvorfor denne skibsristning blev skabt.

Rundt omkring i landet findes der sten med ristninger, bl.a. af skibe, som må være moderne. Men vi kan ikke her tale om bevidst udførte forfalskninger. Dette gælder en sten med et skibsbillede, som ligger på stranden ved Høve i Odsherred. Næsten hvert år modtager Nationalmuseet eller Odsherreds Museums henvender fra folk, der håber at de har fundet en helleristning. Men vi må hver gang skuffe folk. Skibet er nemlig indhugget af en spejdertrop for nogle år si-

Fig. 5. Sten fra Fruestræde i Svendborg med et skibsbillede, der formodentlig er moderne. Foto Kaul & Milstreu.

Fig. 6. Moderne helleristning fra Heltborg i Thy. Foto Kaul & Milstreu.

den, og på stenen er der stadig spor efter spejdertroppens logo. Der er altså en signatur, som angiver, at man ikke havde tænkt sig at lave en virkelig forfalskning. For få år siden fandtes en sten med et skibsbillede, en strålende sol, en menneskefigur, en dyrefigur og en ubestemmelig figur i en lille skov ved Heltborg i Thy (Fig. 6). Skibet er af en kantet form fremmed for bronzealderens ristninger, og der er tale om en smal streg som ved Fruestræde. I det hele taget virker billedet så ubehjælpsomt, at der ikke kan være tale om en forfalskning i snæver forstand, men blot om noget, som er lavet for sjov eller tidsfordriv. Selvom nogle af disse moderne helleristninger kan være lette at kende for fagmanden, så skal der bestemt ikke her opfordres til at gå ud og forsøge selv. Så slipper museumsfolkene for at spilde tid med at skuffe en glad finder.

NOGLE RIGTIGE, SIKRE BRONZEALDERSKIBE

Men, kære læser, fortvivl ej – alt er ikke kun moderne skibsbilleder, fjernt for bronzealderen. Ikke langt fra Kolding kan man se en rigtig, fin helleristningssten med skibsbilleder. På Middelfart Museum, i museets bygning Henner Frisers Hus i Brogade 8 findes en sten med tre skibsbilleder, der kan dateres til yngre bronzealder, 1100-500 f.Kr. Den blev fundet i 1939 ved Billeshave ikke langt fra Middelfart. Her er der ingen tvivl om ægtheden. Tre skibe med mandskabsstreger er indhugget i en typisk bronzealders teknik (Fig. 7). Stenen fra Billeshave er den eneste sikre helleristning med skibsbilleder på Fyn.

Jylland kan byde på nogle enkelte sikre helleristningssten med skibsbilleder fra bronzealderen. Antallet er dog ikke stort, og de stammer fra det nordlige Jylland. Fra

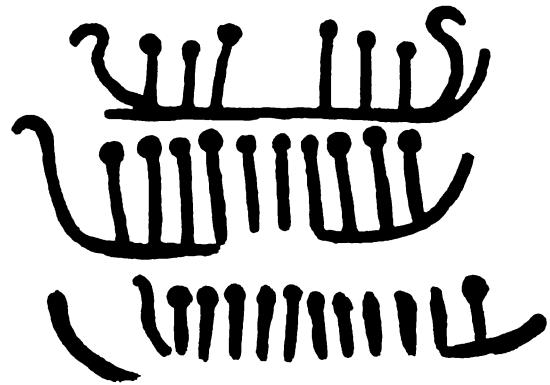

Fig. 7. De tre skibe på helleristningsstenen fra Billeshave ved Middelfart i grafisk gengivelse. Her er der tale om sikre skibsbilleder fra bronzealderen, yngre bronzealder, 1100-500 f.Kr. Fotografik F. Kaul.

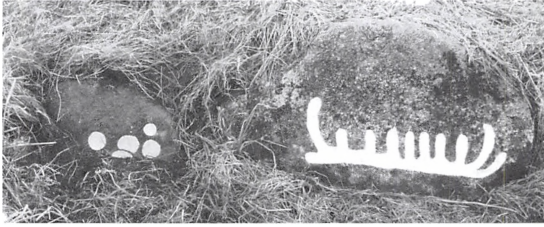

Fig. 8. Skibsbillede og skåltegn på to af en gravhøjs randsten, fra Vindblæs ved Mariager. Også her er der tale om et sikkert bronzealderbillede, fra ca. 1100 f.Kr. Foto Kaul & Milstreu.

Fig. 9. Et kik udover fladen på en helleristningssten fra Vivebrogård ved Hadsund. Vi ser bl.a. et skibsbillede, hjulkors og skåltegn. Flere af bronzealderens motiver er her samlet. Da stenen blev fundet, tjente den som fundamentsten til en bygning på Vivebrogård. Oprindelig kan den have været en gravhøjs randsten. Yngre bronzealder, 1100-500 f.Kr. Foto Kaul & Milstreu.

Truehøjgård i Himmerland stammer en mindre sten med to skibe, en mandsfigur og fodspor. Den er udstillet på Sydhimmerlands Museum i Hobro. Stenen fra Truehøjgård blev fundet i 1944 i en grav i en gravhøj. Billederne kan dateres til ældre bronzealder, og er formentlig udført mellem 1700 og 1400 f.Kr. Nær Vindblæs ved Mariager findes på en gravhøjs randsten et skibsbillede og nogle få skåltegn. Det blev fundet i 1990 i forbindelse med en restaurering af højen, hvor der blev rensset lidt jord af. Skibet er ret enkelt, så det er svært præcist at datere det, men det skal formentlig placeres ved midten af bronzealderen, omkring 1100 f.Kr. (Fig. 8). Ovre på den anden side af Mariager Fjord, på nordsiden, er der ved Vivebrogård fundet en helleristningssten med et eller to helt enkle skibsbilleder samt skåltegn og mulige menneskefigurer (Fig. 9). Motiverne på denne sten lader sig vanskeligt datere, men de skal efter alt at dømme placeres i yngre bronzealder. Skibsbilleder fra Jylland er således temmelig sjældne, så det ville have lunet godt, om stenen fra Sønder Bjert havde været fra bronzealderen.

Den største koncentration af skibsbilleder fra bronzealderen i Danmark findes på Bornholm, hvor der nu kendes over 150 billeder. Fra det øvrige Danmark er der en markant koncentration i Odsherred og langs Nordsjællands kyst. Langt større koncentrationer af skibsbilleder findes i Sverige og Norge. I Bohuslän ved den svenske vestkyst findes den største mængde af helleristninger fra bronzealderen. I ét sogn, Tanum Sogn, regner man med, at der i alt er blevet indhugget omkring 10000 skibe. Skibet er i de nordiske helleristninger langt det almindeligste figur-

motiv. Man kan undre sig over, hvorfor man i bronzealderen var så vild med at indhugge skibe på klipper og sten. Det er imidlertid ikke kun på sten, at skibene findes. Også på en række bronzegenstande findes skibet, således bl.a. på yngre bronzealders rageknive og halsringe. Ofte er skibene på bronzegenstandene knyttet til solbilleder. Det er derfor nærliggende at tro, at en grund til skibets popularitet er, at det tænkes knyttet til solens færd i religionens og mytternes verden. Skibet blev opfattet som Solskibet. Skibet blev et billede på solens evige færd over himlen om dagen og gennem underverdenen om natten. Det sikrede solens transport gennem døgnets faser og gennem årstiderne.

MODERNE HELLERISTNINGER – BORNHOLM, BOHUSLÄN, GARDASØEN

De gamle helleristningsfelter har i nogle tilfælde tiltrukket sig opmærksomheden i nyere tid, og der er tæt ved de forhistoriske motiver blevet indhugget nye motiver. Men vi kan her end ikke nærme os betegnelser som forfalskninger. Der er simpelthen tale om indhuggede billeder fra nyere tid, og andet giver disse billeder sig ikke ud for at være. På et helleristningsfelt ved Egeløkkegård nær Allinge på Nordbornholm, der fandtes i 2004, ses i forbindelse med feltets fem skibsbilleder, som dateres til yngre bronzealders senere halvdel, fire cifre og nogle bogstaver. Bogstaverne, hvert med et punktum efter, synes at være I.J.M og tallet er 1892. Vel initialer og årstallet 1892. Bogstaver og tallet står tydeligt, stejlt og relativt dybt indhugget i klippen (Fig. 10). Antagelig har man set skibene i 1892, og de har

inspireret til fornyet aktivitet. Senere er klippen blevet dækket med jord, lidt mødding og bygningsaffald, og først da klippen i efteråret 2004 var blevet ryddet, blev ristningerne, både de gamle og de nye, genfundet.

Fra Nordens rigeste helleristningsområde, Bohuslän i det vestsvenske kystområde, kendes også en række nyere tids helleristninger, som på ingen måde skal regnes for forfalskninger. Det gælder klart nok et billede af et fly fra Tanum Sogn. På et helleristningsfelt ved Slänge, ligeledes i Tanum Sogn, findes lige over et skibsbillede fra bronzealderen en mand med stritører. Han bærer høj hat og har den venstre hånd i vestelommen (Fig. 11). Han skal være indhugget i 1904.

Et godt stykke ude i den vestsvenske skærgård ved Bohusläns kyst (mellem Göteborg

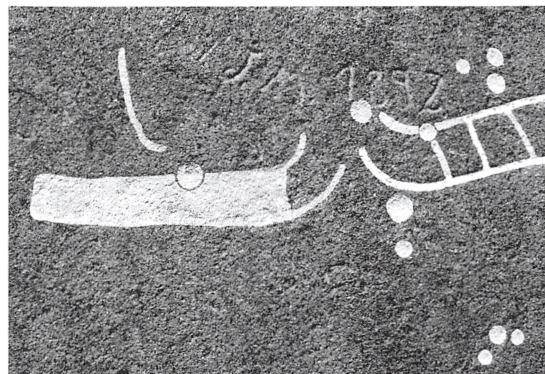

Fig. 10. Over to helt ægte skibsbilleder fra yngre bronzealder (1100-500 f.Kr.) på et helleristningsfelt ved Egeløkkegård nær Allinge på Bornholm ses et sæt initialer og årstallet 1892. Bronzealderens skibsbilleder er opmalet; uopmalet ser man den nyere indhugning. Foto Kaul & Milstreu.

og Oslo), udfør den lille havneby Hamburgsund, findes en lille klippeholm, hvis smalle vige danner en fin naturlig havn. Holmen hedder meget naturligt Hamnholmen. Der er slet ingen forhistoriske ristninger på denne knold – i bronzealderen var den dækket af havet. Til gengæld er der mængder af nyere tids ristninger, især fra 1600-tallet. Det drejer sig om skibsbilleder, initialer, bomærker, våbenskjoldslignende symboler,

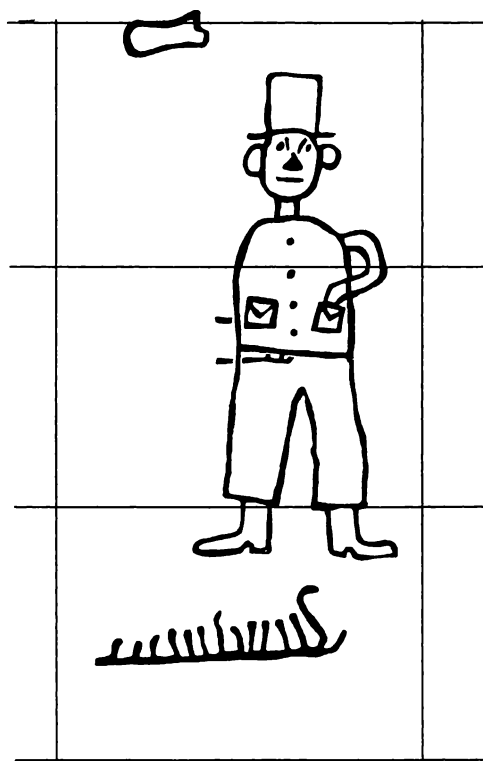

Fig. 11. Moderne helleristning, der gengiver en mand med høj hat, anbragt lige over et skibsbilleder fra bronzealderen, Slänge, Tanum Sogn, Bohuslän, Vestsverige. Efter Milstreu & Prøhl 1999.

stednavne m.m. Ved disse ristninger kan vi se en interessant dansk og jysk forbindelse (Fig. 12). Spændende er det at stå på en holm midt ude i skærgården og læse stednavne som Horsens og Aarhus. Også havnebyen Køge på Sjælland er nævnt. Desuden ser vi stednavnet Søby – det må være Søby på Ærø – en by med stolte maritime traditioner. Grunden til, at der er så mange nyere tids ristninger lige her, midt ude i skærgården, er, at Hamnholmen blev brugt, når handelsskibene på grund af dårligt vejr – hård vestenvind – ikke kunne komme ind i Hamburgsund. Så måtte de ligge i læ ude på Hamnholmen og vente på bedre vejr. I denne ventetid har søfolkene åbenbart kedet sig. Og resultatet blev en række spændende nyere tids helleristninger med deres helt egen kulturhistoriske betydning.

Flere andre steder i Europa findes vigtige helleristningsområder. Det mest betydningsfulde område ligger i de norditalienske Alper. Især dalen Valcamonica nord for Milano myldrer med spændende ristninger. Også ved Gardasøen, ikke langt fra Valcamonica, er der helleristninger, bl.a. nær byen Torri del Benaco ved søens østbred. Nogle billeder kan gå helt tilbage til stenalderen, andre hører formentlig bronzealderen til, og der er også billeder, der kan knyttes til ældre jernalder. Desuden er der billeder, som må være fra middelalderen, og det hele afsluttes med indhugninger fra nyere tid. De gamle billeder på de markante klipper har inspireret til videre brug igennem årtusinder. Flere af de moderne helleristninger er ganske charmerende. Det gælder f.eks. skibsbillederne. Her ser vi sejlskibe og hjuldampere, nogle har et hjul bagpå, som vi bedst kender fra Missis-

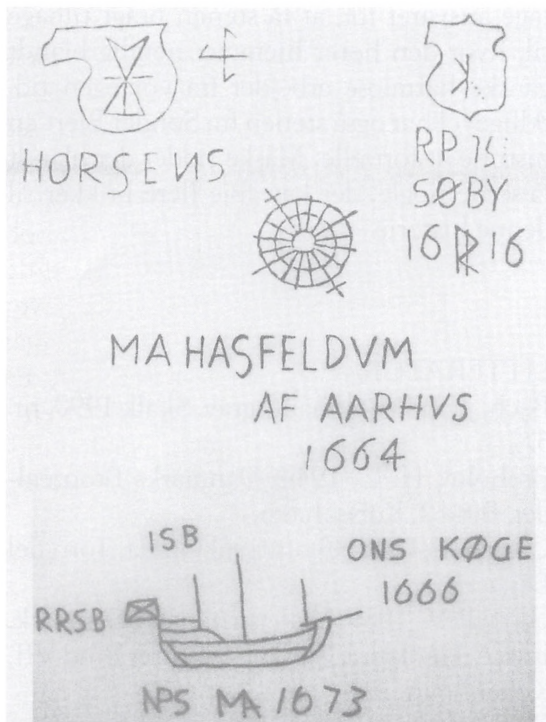

Fig. 12. Nyere tids helleristninger fra Hamnholmen udfor Hamburgsund i Bohusläns skærgård, der klart lader sig datere til 1600-tallet e.Kr. Vi ser initialer og våbenskjoldslignende bomærker, årstal og et skib, hvis form passer fint med årstalsangivelserne indhugget i klippen. En række danske kystbyer er nævnt, fra det jyske Horsens og Aarhus. Fotografik efter Länsstyrelsens oplysningsplanche på Hamnholmen.

sippi, andre har hjulet på siden (Fig. 13). Hjuldampene fører også sejl. Nogle af skibene fører flere flag. En italiensk historiker forestiller sig derfor, at skibene kunne være gengivelser af festlighederne omkring Italiens selvstændighed i 1861 eller den lidt senere tilføjelse af Veneto-provinsen til Italien

i 1866, hvor der indgik søparader i Middelhavet. Det kan måske være vanskeligt at forestille sig, at skibene indhugget henover nogle af de forhistoriske billeder skulle udtrykke en særlig politisk eller historisk begivenhed. I alle tilfælde viser dette eksempel, at også ved nyere tids helleristninger, hvor vi er ganske tæt på, kan det være vanskeligt at sige helt præcis, hvorfor billederne er blevet skabt.

Fig. 13. Udtegning af motiverne på en del af helleristningsfeltet La Pietra delle Griselle nær Torri del Benaco ved Gardasøen. Vi ser sejlskibe og hjuldampere, der skal dateres til 1800-tallet e.Kr., men der ses også forhistoriske billeder som en rytter og håndtegn. Rytterfiguren skal formentlig dateres til overgangen mellem bronzealder og jernalder, d.v.s. til århundrederne før eller omkring 500 f.Kr. Måske har håndtegnene samme alder. Efter Gaggia 2002.

AFSLUTNING

Vi har oven for set en række eksempler på helleristningsskibe og helleristninger, som alle har det tilfælles, at de er lavet i nyere tid. Disse billeder indhugget i klipperne har tillige det tilfælles, at de ikke er udført med det formål at skabe egentlige forfalskninger. De er ikke skabt for økonomisk vindings skyld eller for at vinde hæder. De lever så at sige deres eget liv. Man må naturligvis beklage, at nogle af de moderne helleristninger findes på felter med forhistoriske ristninger, hvor de nogle gange, som ved Gardasøen, er indhugget lige oveni de gamle billeder. Nu er helleristningerne fredet og beskyttet, og sådanne handlinger vil i dag være dybt ulovlige. Men de moderne ristninger er der jo, og vi skal ikke forsøge at fjerne dem. De har trods alt deres egen charme, som manden med den høje hat fra Slänge i Bohuslän eller hjuldamerne fra Torri del Benaco ved Gardasøen.

Stenen fra Sønder Bjert må høre til den samme gruppe af helleristninger som disse. Oprindelig er der næppe tænkt på en egentlig forfalskning. Motivet er nok snarest indhugget for sjov. Og her kan man tale om en utvivlsom fordel i forhold til nogle af de øvrige ristninger i denne kategori. Motivet på stenen er nemlig ikke indhugget på en gammel helleristning, og indhugningen har ikke ødelagt eller skæmmet noget. At stenen fra Sønder Bjert så længe i faglitteraturen har stået som en ægte skibshelleristning fra bronzealderen er egentlig fagarkæologernes egen skyld, hvis man overhovedet skal uddele skyld eller bebrejdelser. Så må andre arkæologer, i dette tilfælde undertegnede,

tage ansvaret for, at få stenen bragt tilbage til, hvor den hører hjemme: nemlig blandt ganske harmløse arbejder fra vor egen tid. Alligevel har også stenen fra Sønder Bjert en historie at fortælle. Måske sidder der blandt læserne nogle, der kan føje flere brikker til denne historie.

LITTERATUR

- Bech, J., 1990: Sømandsgrav. Skalk 1990, nr. 5.
- Broholm, H. C., 1944: Danmarks Bronzealder, Bind 2, København.
- Gaggia, F., 2002: Graffiti sul Garda, Torri del Benaco.
- Glob, P. V., 1969: Helleristninger i Danmark, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter Bind VII, København.
- Kaul, F., 2004: Bronzealderens religion. Studier af den nordiske bronzealderens ikonografi, Nordiske Fortidsminder Serie B, Bind 22, København
- Kaul, F., 2005 a: Den bornholmske flåde. Skalk 2005, nr. 3.
- Kaul, F., 2005 b: Masser af skibe. Bronzealderens skibsbilleder på sten. Nationalmuseets Arbejdsmark 2005.
- Kaul, F., Stoltze, M., Nielsen, F. O. & Milstreu, G., 2005: Helleristninger. Billeder fra Bornholms bronzealder, Rønne (Wormianum).
- Milstreu, G. & Prøhl, H., 1999: Dokumentation och registrering av hållristningar i Tanum, no. 2 Fossum, Tanums Hållristningsmuseum Underslös, Tanumshede.
- Stoltze, M., 2005: Bornholmske billeder. Skalk 2005, nr. 6.

HUSTRU, MOR OG LANDMANDSKONE

AF BETTY SKOV

Minder er kun for gamle folk, syntes jeg engang – og det synes jeg vel stadig. Der er bare den forskel, at jeg nu selv er gammel, og har brug for minder, og dem har jeg gudske-lov mange af, efter et langt liv som hustru, mor og landmandskone.

Da Peter og jeg havde kendt hinanden i seks år, vovede vi at gifte os. Vort bryllup stod i Vrå sognekirke 2. pinsedag 1947. Det, jeg husker bedst fra den dag, er, at Peter kysede mig, da vi kom ud i våbenhuset, at fotografen var utålelig, og at folk sad og ventede på os uden for huset, da vi kom hjem. Huset var mit hjem, og her skulle festen stå. Om mit hjem kan jeg fortælle:” at det ikke var stort, men formet og gjort, ej heller flot, men det var vort slot”. Det var meget varmt den dag, og det blev det ved med at være hele sommeren.

Næste dag skulle vi køre med Sofie og Hans Sloth hjem til Sønder Vilstrup. De havde været vores gæster. De havde lige fået bilen i gang efter krigen, men kunne ikke få dæk, så vi punkterede et utal af gange, før vi nåede frem, eller hjem – det var mit nye hjem, ikke Peters, han var født og opvokset der. Det første vi så, da vi kom dertil, var, at alléen op til gården var pyntet med guirlander hele vejen, og at der stod en stor flot æresport i indkørslen til gårdspladsen. Det var et stort stykke arbejde, vores venner der

havde gjort, og det endskønt brylluppet stod i Vendsyssel. Desuden var der 6-7 unge mennesker ud over familien til at tage imod os. Vi blev meget glade.

Et par dage efter vi var kommet hjem, havde vi ca. hundrede gæster. Gildet stod i forsamlingshuset, det var mine svigerforældre, der holdt festen. Vi samledes derhjemme på gården og fulgtes så hen i forsamlingshuset, hvor bordene stod dækkede, og hvor vi fik suppe, tarteletter, steg og is. Vi havde aldrig hovedbrud med at finde ud af, hvad man skulle have at spise. Det var stort set altid det samme til den slags fester.

Nu var vi nygifte forpagterfolk, Peter og jeg, og nu skulle vi til at vise, hvad vi kunne. Vi havde begge forudsætninger for at kunne klare det rent arbejdsmæssigt. Peter havde fået sin landbrugsuddannelse, først og fremmest hjemme hos sin far, dernæst hos Søren Brogård i Taps, Niels Eriksen i Købitsdal og på Ladelund Landbrugsskole, hvor han også tog eksamen som kontrolassistent. Det sidste var vist mest for morskabs skyld, måske for at prøve at tage en eksamen. Jeg havde haft flere huslige pladser, men havde ikke været på en decideret husholdningsskole, men jeg havde mod og tro på, at det hele nok skulle gå.

Gården var Bagtvedgård i Sdr. Vilstrup. Den var på ca. 55 tønder land, og det var

Peter, Betty, Cecilie og Johannes Skov foran Bagtvedgårds stuehus, 1947.

på det tidspunkt en arbejdsplads, der skulle kunne brødføde et fodermesterpar, en karl og en pige, samt mine svigerforældre, som nu var aftægtsfolk, og vi to med de børn vi måtte få. Det blev faktisk til 13 mennesker på et tidspunkt, og det er jo mærkeligt at tænke på, eftersom der helst skal flere hundrede tønder land til en gård i dag, for at en familie, der er meget mindre, kan leve af den.

Det var som sagt i Peters hjem, at vi begyndte vores nye tilværelse. Hans forældre havde købt gården i 1919, da de blev gift. Hjemmet var naturligvis fyldt med møbler, billeder og alt, hvad man behøvede, så det blev noget med, at jeg skiftede kong Christian den 10. og dronning Alexandrine ud med lidt mere jævne folk; men den slags

måtte man gå stille frem med, så man ikke i de ældres øjne skulle virke utaknemmelig. Det var naturligvis kun i de to stuer, der skulle være vores, jeg skiftede billeder ud.

Dagligstuen blev, som den var, spisestuen havde vi tilfælles med mine svigerforældre, men en stue købte vi selv møbler til, så den og soveværelset, hvortil jeg købte, hvad der skulle til for min sidste løn som husassistent, blev vort private paradis.

Peter og jeg havde begge accepteret, at vi skulle bo i samme hus som hans forældre, de indrettede sig i den ene ende af stuehuset, og vi i den anden. Jeg var ikke et øjeblik bange for, at det ikke skulle gå, og det gjorde det da også, vist endda godt, må man sige, men vel kunne man af og til ønske, at man var lidt mere sig selv. Men når jeg tænker på det nu, så mange år efter, synes jeg, at det var for intet at regne i forhold til alt det gode, vi fik fra dem. Jeg tænker især på den kontakt, der var imellem børn og bedsteforældre. Den var af stor værdi, og også en stor hjælp til en fortravlet husmor.

Jeg blev taget godt imod af mine svigerforældre, de var fine mennesker, noget konservative, men ikke forstokkede. De kunne ikke drømme om at lade mig mærke med, at jeg ikke havde noget på kistebunden. De havde en god forstand, og de brugte den.

Her i dette gamle hjem skabte vi vort nye hjem. Få måneder efter vi blev gift, blev jeg gravid. Jeg husker, hvor svært det var i høsten, hvor alle måtte tage sin tørn, og ingen kunne tillade sig at hænge med hovedet, og egentlig var det nok værst for kvinderne, som helst skulle være både inde og ude, tror jeg. I hvert tilfælde fik jeg somme tider en klump i halsen, jeg var ikke særlig

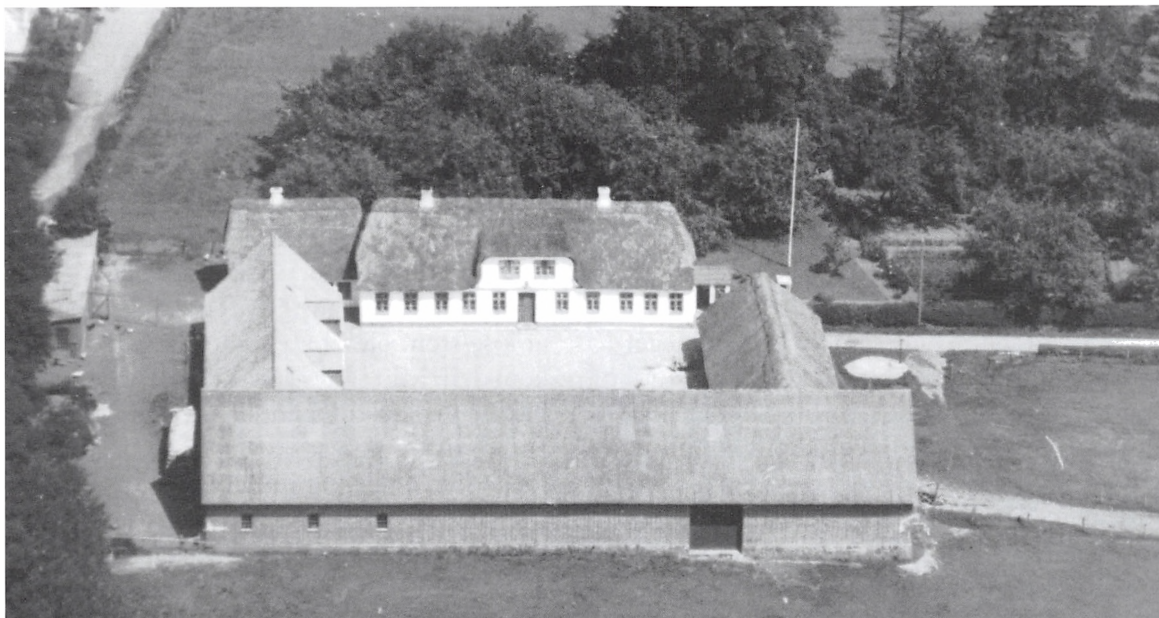
skrap til udendørs arbejde, og så oven i købet gravid.

Det var ellers en spændende tid, Peter boltrede sig med nye planer om alt, hvad der havde med mark og stald at gøre, og jeg så et mægtigt lys i ham, lyset slukkedes da heller aldrig, men det blev nok lidt mere realistisk. Jeg mindes bare fornemmelsen af at have fået verdens bedste mand. Det var nok ikke noget specielt for mig, jeg husker det bare så tydeligt.

Inde i stuehuset varede det ikke længe, inden alting drejede sig om det barn, der skulle komme til verden, selv om min svigermor gjorde, hvad hun kunne, for at det ikke blev publiceret for tidligt. Hun var nok bange for, at det skulle komme for tidligt, alt efter, hvornår vi blev gift. Alt skulle være i

orden. Det kunne jeg godt have fortalt hende, at det også var, men der blev ikke sat ord på den slags.

Tiden gik, og det blev den 17. marts 1948. Det var et år, hvor foråret var kommet tidligt. Vi skulle levere hør til Hørfabrikken den dag, og vi blev færdige med at så den dag. Det var en spændende dag. Jeg begyndte at få veer om formiddagen, og det udløste en voldsom reaktion hos min svigermor. Huset stod pludselig på den anden ende. Det første, hun gjorde, var at ringe til sin søster Anne, at hun skulle komme med det samme. Dernæst glattede hun sin nye kittel, og så overtog hun ellers roret med alt, hvad der havde med husførelse at gøre. Rosa, vores gode hjælp, når det kneb, og når der skulle ske noget særligt, blev hidkaldt. Alt skulle

Luftfoto af Bagtvedgård fotograferet i 1955.

være klart til at modtage forkarlen, som Peter kaldte barnet.

Det blev en pige, hun var dejlig, vel at mærke da der var gået et par dage, for hun var trykket skæv ved fødslen. Når nogen kom for at se hende, forklarede jeg meget overbevisende, at det ville forsvinde om et par dage, det havde doktoren sagt, og så blev der sagt med svag stemme: "ja, lad os håbe det." Doktoren fik ret, og vi syntes jo, at kønnere barn aldrig var født.

Min mor kom også i de dage, jeg lå i barselsseng, ja, for i barselsseng lå man jo den gang. Det var herligt at ligge der 8 dage på sin ryg og lade sig opvarte. Jeg fik rent sengetøj på hver dag med fine mellemværker, jeg skulle ligge fint, når byens damer kom på besøg om eftermiddagen. De kom alle i løbet af ugen. Det var travle dage for de to bedstemødre og ferie for mig. Til gengæld var det også slut lige så brat, som det begyndte. Da de otte dage var gået, var det med at komme rundt på sokkerne. Nu skulle og kunne man selv, den ene bedstemor var rejst og den anden trængte til at hvile sig, og når man havde karl eller karle på kost, skulle maden stå på bordet til tiden, så jeg måtte lære at indrette mig, og det kunne faktisk lade sig gøre at amme på klokkeslæt.

De første somre blev som før nævnt meget varme og tørre, så der blev ikke græs nok til ung-kreaturerne, og høsten blev heller ikke så god, som vi havde håbet, den ville blive. Misvækst havde vi dog aldrig på vores gode jord, men det var jo en skidt start med to tørre somre.

Da Cilje, som vi kaldte Cecilie, var knapt et år, blev hun syg. Hun fik astma. En nat havde vi bud efter lægen tre gange, hendes

far gik med hende på armen næsten hele natten. Så kom hun på Sct. Hedvigs Klinik i Kolding, hvor de var specialister i den slags, der var hun i seks uger. Jeg besøgte hende så godt som hver dag, men måtte nøjes med at stå uden for og se ind af en glasdør til min lille pige, der sad i en tremmeseng og rokkede frem og tilbage. Man mente, at børnene havde bedst af ikke at se forældrene, så længe sygehusopholdet varede. Hun havde astma i tre år, men kom så heldigvis over det. Det var netop som penicillinen var opfundet eller taget i brug, at Cilje blev syg, og hver gang der var optakt til forkølelse, kom sygeplejersken eller doktoren og stak hende. Hun hadede vor gamle gode Fischer, men jeg kan se bedstemor for mig endnu gå med Cilje ude på gårdspladsen med forklædet bredt ud som et sejl, for at der ikke skulle blæse en vind på barnet. Der havde hun det godt.

Alt imens dette stod på med Cecilies sygdom, ventede jeg Marie. Hun blev et søndagsbarn. Natten mellem den niende og tiende juli, blev jeg klar over at barnet snart ville komme. Jeg vækkede Peter og bad ham hjælpe mig med at rydde den lille stue nedenunder, for der ville jeg ned at ligge. Vi hjalp hinanden med møbler og alt, men da jeg ville have blomsterbaren ud, som bestod af løse sten, blev han godt nok gal, men ud kom den. Min seng blev skilt ad, og den blev bakset ned ad trappen og sat sammen igen. Peter syntes, jeg var skør, men alt dette skete for at hans mor kunne blive fri for at gå på trapper, hvad hun næsten ikke kunne, og jeg skulle jo igen vartes op i otte dage. Dernede kom Marie så til verden. Det var en dejlig sommersøndag morgen, solen skinnede, og vinduet stod åbent. Pudsigt, at man husker

Sdr. Vilstrup i 1955. Bagtvedgård ses til venstre i billedet. Sylvest Jensen Luftfoto. Det Kgl. Bibliotek.

sådan en lille ting. Jeg husker også, at jeg brugte alle mine kræfter til at råbe på Peter, da jeg fik masken. Det var doktoren, der sagde “ja”. Han hed også Peter. Min Peter var ikke med til fødselen, højdepunktet var, når han kom ind, og barnet lå i min arm.

Barnedåben var altid noget, som det var lidt uoverkommeligt at tænke på. Den lille tog meget tid, og træt var man jo også, men døbes skulle barnet jo og helst inden alt for

længe. Bedstemor kunne slet ikke lide, når barnet kom uden for, inden det var døbt, men det lod jeg nu, som om jeg ikke forstod.

Når sådan et gilde skulle være, var der mange ting at gøre. Kobbertøjet skulle pudses, alt skulle skinne, og småkager og kransekager skulle laves. Mandlerne til kransekagerne blev malet med en lille bitte kværn, vi trak med hånden – ikke som i dag, hvor man har maskineri til alt. Dagen før gildet kom

kogekonen for at koge suppe og forberede maden. Det var skønt, når hun var inden for døren, så vidste jeg, at alt ville gå, som det skulle. Det var jo en af de fordele, man havde dengang, at det var en selvfølge, man havde hjælp til fest.

Marie skreg, jeg havde haft for travlt, mælken var forsvundet. Da hun blev døbt, fulgte min mor mig op i kirken, men det kom vi ikke så godt fra, for vi var vant til fra Vrå, at præsten kom ned til den, der bar barnet for at ønske tillykke, og så kunne man gå, men det gjorde man ikke i Vilstrup den gang, så vi sad der bare, til det hele var slut, og det var jo lidt af en skandale. Så derefter fulgte Peter med mig, når vi skulle have børn døbt. Han havde mere tjek på den slags.

Til den ellers så fine middag fik vi grønne kartofler. Det gik til på den måde, at Louise havde hentet en god stor gryde i mælkestuen, som vi kaldte et koldt rum, vi havde, den skulle bruges til at koge kartofler i, men det var min farvegyde. Da jeg kiggede ud i køkkenet, lige før vi skulle spise, kunne jeg se, at kartoflerne havde fået lidt farve, der gik lidt panik i mig, men jeg tog chancen, regnede ikke med, at der kunne ske noget ved at spise dem, og det gjorde det heller ikke. Ingen opdagede det, men helt rolig var jeg ikke før næste dag.

Til maden fik vi vin, men min far bad om vand. Jeg havde gruet for det øjeblik, hvor han så, at hans datter serverede vin i sit eget hjem. Heldigvis blev samtalen vendt til noget humoristisk, hvor far vandt med en frisk bemærkning, og jeg tror at denne lille sejr bevirkede, at han affandt sig med situationen. Han var 100% afholdsmænd.

Dagen efter barkedåben fik Marie sin før-

ste sutteflaske, og nu skete der noget med hende. Hun tog på i vægt, hun blev rolig, hun var så mild, vågnede let, smilede til os og sov så igen. Hun var et søndagsbarn.

Da vi blev gift, troede jeg, at jeg skulle hjælpe mine svigerforældre. Jeg regnede dem for gamle, men det viste sig, at det var dem, der hjalp os fra morgen til aften. Jeg måtte sige tak 10 gange for hver gang bedstemor havde noget at takke mig for, og i grunden er det sværere at sige tak, end det er at sige "værsgo", men nogen skal jo sige tak, for at andre kan få lov til at sige "værsgo". Bedstemor havde erfaring, sagde aldrig noget uoverlagt, hun var af de stærke milde kvinder med stor magt, som digteren skriver om.

Bedstefar var børneven, forstod at nyde børnene uden at tage del i opdragelsen og blev elsket af dem, Han var varm, glad og ligevægtig, alle byens børn kunne også godt lide Johannes Skov.

Efter Marie blev født, gik der knap to år, før vi ventede Karen Johanne. Jeg kan huske, at jeg på det tidspunkt syntes, at det var så dejligt, for nu var Marie renlig, og jeg havde en sød og dygtig ung pige til hjælp. Karen Johanne kom godt til verden, men blev kun otte dage, inden hun fik lungebetændelse. Penicillinen hjalp hende, jeg kan se hendes lille bitte numse for mig endnu, da Fischer satte nålen i hende, og han sagde: "Uha, der er ikke meget at stikke i". Vi fik hende hjemmedøbt, vi var bange for, at hun skulle dø. Vi sang: "Sov sødt barnlille", og jeg blev lidt vred på præsten, for jeg syntes, at det var en begravelsessalme, jeg var så forfærdelig bange. Men Karen Johanne kom sig, og hun blev den mest livlige af dem alle. Hun var i gang fra morgen til aften, og hun

Bedstefar, Johannes Skov, var børnenes ven. Foto fra ca. 1960.

var meget populær af samme grund. Alle syntes, hun var charmerende. Hun havde et stort temperament, og sød det var hun. Hun blev ikke gammel, før vi mærkede hendes solidaritet med sine søskende. Hun blev et rigtigt legebarn med meget fantasi, hun lagde sten og kastanjer i rækker ude i gården, før hun kunne snakke rent. "Stin og stanjer", sagde Karen Johanne.

På det tidspunkt havde jeg en ung pige på

sytten år, hun var meget dygtig, og hver gang hun havde en ledig stund, syede hun udstyr, hun var forlovet. En gang, jeg sad og syede nogle købte mellemværker i pudebetræk, spurgte jeg, om hun kunne lide dem. "Ja", sagde hun, men hun håbede aldrig, at komme så langt ud, så hun skulle købe sine mellemværker!

Hvad angår mellemværker kan jeg fortælle, at mit udstyr, da jeg kom til Vilstrup som

Peters kone, fyldte en flad papkasse. Min mor sendte den til mig en uges tid efter, at vi var blevet gift. Jeg glædede mig til at vise svigermor mine herligheder og havde nok snakket en hel del om dem, for hun havde sagt til sin søster, at hun skulle komme den eftermiddag, så hun kunne få del i glæden. Først da jeg med nænsom hånd tog to lyse-duge, tre sofapuder, seks mellemlægsserviet-ter og et par grydelapper op af kassen, blev jeg klar over, at det var et beskedent udstyr, jeg bragte med mig.

Anny kom knapt to år efter Karen Johanne. Hun kom i det kolde blæsende efterår,

Bedstemor, Cecilie Skov med håndarbejde. Foto fra ca. 1960.

men det betød, at jeg havde lidt mere tid til hende. Jeg havde en voksen pige, som jeg lod lave mad, og nogle af de ting, der før havde været vigtige, kom noget i baggrunden, for nu havde vi fire børn fra nul til fem år. Anny var jo dejlig lige som alle de andre, og vi holdt den største barnedåb, vi endnu havde holdt. Bedstemor havde det godt det år, og hun havde næsten heltidsjob hos mig. Jeg husker, hvor travlt hun havde til Annys barnedåb, det var lige før jul, og bordet blev dækket oppe hos dem, det gik igennem begge stuer, hvor der var dobbeltdør imellem, der blev pyntet med små adventskranse, og vi syntes, at det var så pænt. Vi bestemte, at alle pigerne skulle have lov til at komme med i kirke til dåben, det var dengang ret usædvanligt, at man tog børnene med, så der var nogen, der fortalte bagefter, at de havde fældet et par tårer, da den store familie kom samlet.

Vilstrup var et godt sted at bo i begyndelsen af halvtredserne. Vi var mange nybegyndere inden for landbruget, og vi havde det sjovt og godt i hinandens selvskab. Vi tænkte ikke på, at vi levede i en tid, før alt blev lavet om: at gårdene skulle lægges sammen og maskinerne gøre arbejdet. Vi tænkte ikke over, at vores brugsforening og vores købmand skulle forsvinde, og at hjemmegående husmødre blot blev en saga. Men i og med at forandringerne begyndte, oplevede vi også noget godt, nemlig at se små hjem blomstre op med liv og farver på både tøj og kinder, og børn fra hvert et hjem kunne få eksamen og uddannelse.

Nu gik der flere år, hvor jul og fødselsdage var højdepunkter hjemme hos os, men der var altid meget arbejde, og der var mindre tid

til børnene, end man i dag vil synes er rimeligt. I dag ser jeg, hvor man hygger om børnene, og man kan godt somme tider tænke, hvorfor man ikke tog sig lidt mere tid til det, men når jeg sidder stille og tænker over det, så var det nok lige så hyggeligt for børnene, at man spredte duft af kål og småkager, damp fra storvask og fedteri fra slagtning. Alting foregik hjemme, og mor var der altid og far også, selv om han var i mark eller stald.

Gården havde heste, grise, køer og høns – det var et liv med arbejde og respekt for arbejdet. Kornet på marken var mere end penge, og grisen i stien var mere end sul. Jeg husker et år, hvor vi havde en so på dyrskuet, som kom hjem med en præmie. Vi tog alle imod den, da den kom hjem, og den fik navnet Lisbet. Den blev meget gammel, før den døde af alderdom.

Det var altid festligt, når vi slagtede til husholdningen. Vi havde en gammel slagter, der hed Johannes. Johannes sagde engang til børnene, som for øvrigt altid rendte deres vej, når grisen blev aflivet, at det var da så god og human en måde, man slagtede på. Jo, sagde han, først så skyder jeg den, så stikker jeg den, så drukner jeg den, og til sidst så hænger jeg den, og så må den sgu da være død. Med tiden fandt vi ud af, at det var lettere at sende grisen på slagteriet og få den slagtet der. Så var man fri for det svineri hjemme, og vi fik den hjem lige til at pakke og lægge i fryseren.

Allerede sidst i fyrrerne skete der en stor forandring i vores husholdning, idet vi i Vilstrup byggede frysehus, hvor enhver kunne leje en boks, det var en fantastisk hjælp. Før den tid henkogte og saltede man det hele, og pludselig kunne man pakke kødet ind og

Slagteren, Johannes, på arbejde på Bagtvedgård. Peter Skov hjælper ham og i baggrunden ses Peter Poulsen fra Skovsbogård. Foto fra 1968.

sende det ned i frysehuset. Også det blev endnu nemmere. I 1972 fik vi selv en fryser. Det var bare dejligt.

Trods meget arbejde havde vi i disse år altid lyst til at gå lange ture om aftenen, og om søndagen, det var en lise for krop og sjæl! Det forekommer mig, at der altid var lunt, og

at solen altid gik ned, mens vi gik der på vores marker og snakkede om dyr og planter og om, hvad vi eventuelt kunne få til overs til at forbedre bedriften med. Sådanne ture blev der færre af, da vi fik bil i 1957, så su-sede vi af sted i den, men det havde naturligvis også sin charme.

Ude i bedriften, skete der ellers store ting i disse år. I et af de første år i 1950erne fik vi den første traktor. Det var den lille grå Ferguson, og med den begyndte en hel ny tid, hvad landbruget angik. Det var en omvæltning så stor, så stor. Med den fulgte den ene maskine efter den anden de følgende år. Vi fik landbruget mekaniseret, så de mennesker, som før var en del af vores hverdag, for-

Ved Vibeke Skovs dåb i 1958. Fra venstre Cecilie, Marie, Betty Skov med Vibeke, Peter Skov, Karen Johanne og Anny.

svandt. Der var ikke mange karle på gårdene, da vi nåede til 1960. Og piger blev der også færre af, da vi inden dørene fik elkomfurer, vaskemaskiner, og mange andre ting, som i dag er en selvfølge.

Peters første byggeri var hønsehuset, det var i 1950. På det tidspunkt havde de kloge fundet ud af, at høns skulle holdes inden dørene, hvis de skulle lægge mange æg. Det passede Peter godt, for så kunne han jo gøre det utraditionelle at bygge oven på det daværende hønsehus. Så skulle hønsene få første sal, og vi fik plads til flere grise nedenunder. For at gøre det lidt mere humant for hønsene, lavede han en altan, som de kunne gå ud og sole sig lidt på. Det var første gang, Peters far blev lidt betænkelig ved Peters byggerier, men ikke den sidste. Hver gang Peter byggede noget nyt, blev han lidt forskrækket, men ingen var mere glad og stolt end netop ham, når det var færdigt. Jeg husker en lille episode, der udspillede sig mellem far og søn, da laden, som bedstefar havde bygget i 1929, og som havde været hans stolthed, blev lavet om til kostald, og møddingen flyttet ud af gårdspladsen. Da var det lidt svært for bedstefar, og han havde været lidt stille i nogle dage, men en dag kom han ind til mig i køkkenet og sagde, om ikke jeg kunne lave en kop kaffe, og så fortalte han, at han var blevet så glad, for han havde brokket sig lidt til Peter, men Peter havde bare svaret med at sige: "Du ved nok far, at til råd er gubben en herlig gæst, men unge øjne, de ser nu bedst". Vi drak kaffe på glæden.

I 1958 fik vi så vores sidste barn, rosinen i pølseenden. Ja minsandten, det blev hun. Jordemoderen havde bestemt, at det ville

være godt for mig, om jeg kunne føde fjorten dage før tiden. Måske ville hun gerne prøve sit nye vidundermiddel af, som skulle kunne sætte en fødsel i gang. I hvert tilfælde, blev der aftalt en dato, hvor hun skulle komme, så jeg fortalte familien, hvilken dato jeg skulle føde. Det blev til stor morskab for bedstefar og morbror Poul (Poul Poulsen), de slog sig på lårene og grinede, og da jordemoderen drog af sted med uforrettet sag, grinede de endnu mere og sagde: "Ja, det kunne også lige passe, at hun skulle bestemme det, nej, der skulle da også være måde med al-ting".

Vibeke blev født om formiddagen den 25. februar, hun kom umiddelbart efter, at Peter havde stukket hovedet ind og sagt, at han

måtte op til Peter Slots, for der var ildebrand. Peter var frivillig brandmand. Vibeke kom i en tid, hvor der kom drenge hos vore gode naboer, Karen Margrethe og Peter Poulsen, så det gjorde ikke noget, at hendes søstre var for store at lege med. Hun voksede næsten op sammen med drengene, og fantasi manglede de ikke. Engang kom en flok fra hele nabolaget, de ville se fjernsyn. "Fjernsyn"?, sagde jeg, "vi har jo ingen fjernsyn". "Jo, mor, du ved nok det der er på Annys værelse". Åh ja, jeg hentede en lille vågelampe, det var en stikkontakt med en lille rød pære i. Den blev anbragt i kontakten i dagligstuen, og 7 børn sad med vågne øjne og så fjernsyn ca. 20 minutter. Hvad de så, ved

Sdr. Vilstrup Skole i 1955. Sylvest Jensen Luftfoto. Det Kgl. Bibliotek.

jeg ikke, men at de så noget, ved jeg, ellers havde de ikke siddet musestille så længe.

Vi nød meget vores lille lyshårede pige. Peter bestemte hendes navn, og jeg var med på det, vi følte vist, at vi denne gang ville løsrive os fra alle gamle traditioner og give hende et nyt og moderne navn, som på det tidspunkt f.eks. var Vibeke.

I 1957 fik vi bil, og den første lange tur gik til Næstved, hvortil vi var inviteret til Esters hjem. Ester var vores unge pige, som vi holdt meget af. Bilen var en Opel Kaptajn, årgang 1952. Vi var 9^{1/2}, Vibe var den halve. Turen gik fint dertil, men hjemad blev vi søsyge over Storebælt.

Ester var en stor hjælp i dagligdagen. Hun var god til at få børnene til at fuldføre deres små pligter. En gang imellem kunne det selvfølgelig også glippe for hende. En gang sagde hun til Karen Johanne: "Nu må du godt skrubbe af", det var tallerkener, hun mente, men Karen Johanne sagde omgående ja, og så sprang hun ud af køkkenvinduet og forsvandt. Ja, kunne man blot huske alle de sjove ting, børnene har sagt og gjort. Jeg husker engang, jeg kom ind i stuen, hvor Vibe stod og snakkede med sine dukker. Jeg hørte, hun sagde til en af dem: "Du skal ikke være ræd, lille Lise, for det er ene kendte folk", og så slog hun ud med hånden til alle dukkerne, som sad i rad og række.

Vores skole blev nedlagt først i 1960'erne. Det gjorde ondt, det var lige som en del af os selv, der forsvandt. Min mand kæmpede hårdt for at bevare den, skønt alle vidste, at der på langt sigt ikke var nogen vej udenom. Det gik sådan, at børnene blev glade for den nye skole, og de fik en bedre undervisning.

Da vi fik børn, ønskede Peter sig meget en

Betty Skov med oldebarnet Lucas.

søn, men da vi ikke fik det, trøstede han sig med, at de nok kom af sig selv. Det gjorde de, vi fik fem gode svigersønner.

Ja, når jeg tænker tilbage på mit liv som mor, hustru og landmandskone, er det med stor taknemmelighed. Tænk at have haft en dejlig mand og med ham fem gode børn, for hvem han var en god og kærlig far. Tænk at have levet et liv, hvor man aldrig har været plaget af frygt og angst for, at kærligheden skulle slippe op. Tænk at man aldrig har manglet penge til dagligdagens fornødenheder. At man så på sine gamle dage har oplevet sorg og længsel, kan vel ikke være anderledes, men jeg tror, at den gode tid, man har haft, bærer man med sig, og det gør, at man stadig kan være glad og glæde sig over tilværelsen.

VAMDRUPS HISTORIE FRA 1864 TIL VORE DAGE

AF POUL BERRIG

Vamdrupens ældste historie begynder som det øvrige Danmarks i stenalderen, fortsætter i bronzealderen, hvor en meget rig bygd har efterladt mange gravhøje. I løbet af middelalderen skiller Vamdrupgård sig ud som en stor gård, landbyerne Øster Vamdrup, Vester Vamdrup og Bastrup opstår foruden de mindre landsbyer Holt, Hafdrup, Bønstrup og Søgård.

Jeg har her valgt at koncentrere mig om det nuværende bysamfund Vamdrups opståen og udvikling. Det begynder efter den tabte krig i 1864.

STATIONSBYEN VAMDRUP

Stationsbyen Vamdrups historie kan inddeles i faser. Den første fase var en opgangsperiode, som strakte sig fra 1866 til 1920. Den følgende fase fra 1920 til 1935 var nærmest kendetegnet af økonomisk nedgang og befolkningsstagnation. Fra 1935 til 1956 gik det igen fremad, bl.a. fordi Sydjysk Andels Fjerkræslagteri flyttede til byen. Fra begyndelsen af 1960'erne kom industrialiseringen for alvor i gang, og den skabte det Vamdrup, vi kender i dag.

Da nederlaget i 1864 var en kendsgerning, blev kongerigets grænse flyttet fra Elben tilbage til Kongeåen/Kolding Å, men da Kongeriget skulle have kompensation for de

kongerigske enklaver i Sønderjylland, blev grænsen ved Kolding flyttet syd for de 8 sogne, der nu blev en del af Vejle Amt, og syd for Vamdrup sogn.

Før krigen var det besluttet at lade engelske jernbaneentreprenører bygge en banelinje mellem Flensborg og Fredericia. Det fortælles, at konsul Grau fra Kolding udøvede så megen lobbyvirksomhed over for myndighederne, at det lykkedes ham at få banelinjen ført uden om Haderslev, hvilket skulle føre til en konkurrencefordel for Kolding. Om det er rigtigt, ved jeg ikke, men det blev i hvert fald sådan.

Der blev bygget en grænsejernbanestation på grænsen imellem landsbyerne Øster og Vester Vamdrup på et areal købt til formålet af gårdejer Jørgen Bøttker, som havde en gård overfor det nuværende Hotel Vamdrup. De nærmeste steder, de ansatte ved jernbanen og toldvæsenet kunne bo, var i Øster Vamdrup, Bastrup og Vester Vamdrup. Derfor opførtes 2 villaer midt på den bare mark ved vejen mellem Øster og Vester Vamdrup til de øverste toldembedsmænd og den danske stationsforstander. Det øvrige personale måtte leje sig ind hos beboerne i de nærliggende landsbyer.

Stationsforstanderens løn var attraktiv. Den var i Statsbanernes næsthøjeste lønklasse for stationsforstandere og var på lige

fod med stationsforstanderne i Århus og Odense på grund af Vamdrup stations vigtighed.

Stationsforstander H. M. J. Boserup blev udpeget sammen med toldforvalter L. C. Neuhaus til at få den nye station og grænsekontrollen til at fungere. Mange af assistenterne boede i Bastrup. Cheferne, som formentlig begge havde en militær karriere bag sig, var virkelig kommet på landet. I fritiden kunne de f.eks. tage på udflugt gennem det nuværende Vestergade til landsbyen Vester Vamdrup og på vejen passere gården Kvindalhus, den nye Vamdrup Skole, der var blevet indviet i 1835, Vamdrup kirke og gården Store Frydensborg, som var nabo til kirken. Fra Vester Vamdrup ledte Kirkevejen til Bastrup. På Kirkevejen passerede de lige før Kongeåen sognets fattighus og efter åen passerede de Bastrups tilsvarende fattighus. Forklaringen på placeringen af de to fattighuse så tæt på hinanden var, at Bastrup landsby havde ligget under hertugdømmet Schleswig og først efter 1866 blev en del af Vamdrup Kommune.

Over for de to embedsboliger og Jørgen Bøttkers gård lå en gård, som var ejet af Jørgen Blegind. Gården blev købt af sognefogeden Konrad Jørgensen fra Petersborg kro, det er den nuværende gård Store Staver på vejen mod Ødis. Hovedbygningen indrettedes til gæstgiveri i 1867 med rejsestald. Jørgen Blegind forventede, at der måtte blive behov for et gæstgiveri, når de forhåbentlig mange rejsende skulle overnatte i byen, og de overnattende jernbane- og postfunktionærer behøvede et værelse for en nat. Foran gæstgivergården holdt den hestetrukne dagvogn, som bragte rejsende fra omegnen til og

fra Vamdrup og til den nye internationale togforbindelse i Vamdrup.

Det første tog afgik fra den nyopførte grænsestation den 1. november 1866. Samme dag blev Vamdrup selvstændigt brevsamlingssted. Ekspeditionen af post foregik på jernbanestationen indtil 1885.

Der er et og andet, som tyder på, at det var svært at falde til i "byen", de gode boliger og lønninger til trods. Fakta er, at byens første to stationsforstandere og toldforvaltere kun holdt ud i to år.

Det sted, hvor der skete mest, var på selve stationen. Her ankom dagligt danske og tyske tog med passagerer og gods. Godset skulle læsses om fra danske tog til tyske tog og vice versa i en omlæssehal, der lå i det nordøstlige hjørne af stationsarealet. Passagererne skulle en tur ind omkring tolderne. Togene afløste de gamle drivveje, og det medførte, at kvæg og heste ankom til Vamdrup beregnet for eksport. Det gav arbejde på stationen til folk, der kunne sørge for vand og foder.

I 1868 kom der prøjsisk stationspersonale til byen. Der blev bygget en bolig til den prøjsiske forretningsfører Jesper Clausen. Huset er den nuværende "Bog og Idé" på hjørnet af Østergade og Jernbanegade. Sammen med ham kom også andre prøjsiske jernbanefolk til byen. Der indrettedes remise og værksted for de tyske tog umiddelbart nord for hans bolig.

Umiddelbart efter det for danskerne så smertelige tab af Slesvig kunne dette give anledning til episoder mellem danskere og prøjsere. Men forretningsfører Clausen var dansksindet slesviger og sørgede for, at hans folk opførte sig pænt over for danskerne.

Ved en enkelt lejlighed gik det dog galt, men så foranledigede Clausen, at den uheldige prøjser blev forflyttet sydpå.

Den nye by tiltrak håndværkere og butiksdrivende på grund af den stærkt forbedrede infrastruktur (jernbanen) og de mange penge, som hver måned udbetaltes til jernbanefolk, grænsegendarmer og toldpersonale både fra jernbaneselskabet og staten. Folk skulle have et sted at bo og handle. Det fristede naturligvis såvel håndværkere som handlende. En ny næringslov fra 1857 gjorde det muligt for handlende at etablere sig på steder som Vamdrup.

Allerede i 1868 etablerede en drejer sig, hvilket tyder på, at der allerede var en eller flere håndværkere, som producerede møbler, men vi kender ikke nærmere til dem. I 1873 nævnes et handelsgartneri i Grønnegade, drevet af hustruen til en toldofficiant i byen. Noget tyder desuden på, at der også var et pensionat hos fru Christensen, som hustruen hed. Det var nemlig ikke alle embedsmænd, som flyttede til byen med familien. Jernbanefolk og toldere blev også dengang forflyttet med mellemrum.

I 1873 dukkede også en benbrudslæge op fra Kolsnap i Sønderjylland. Måske på grund

Stationspladsen i Vamdrup. Postkort fra ca. 1900.

af jernbanen, måske var mulighederne for at praktisere i Danmark større end i det i Prøjsen indlemmede Sønderjylland. Han fik lov til at praktisere i byen under tilsyn af Kolding Sygehus. Benbrudslæge Johs. Poulsen blev hurtigt kendt for at kunne sætte brækkede arme og ben sammen, så patienterne strømmede til fra store dele af Sydjylland, ja helt oppe fra Ringkøbing skete det, at en patient ankom med tog til Vamdrup og på stationen blev afhentet af Sygehus-Petersen,

Benbrudslæge Poulsens klinik i Østergade, nu "Expert".

en medhjælper, som kørte benbrudslægens "ambulance", en hestetrasket arbejdsvogn med halm i bunden. Benbrudslægens praksis blev hurtigt så stor, at han måtte bygge et hospital til de mange patienter. Hospitalet lå i det hus i Østergade, hvor der nu i 2006 ligger en Expert-butik.

Grænsebyen tiltrak også andre sønderjyder, der foretrak at bo i Danmark. I 1874 åbnede den tidligere lærer ved Stepping Skole, S. Christensen en realskole i Østergade. Embedsmændene må have været anledningen til, at der var et marked for en eksamensskole. Deres børn skulle have en ordentlig uddannelse med eksamen. De unge mennesker fra Vamdrup, som gerne ville have en udvidet skoleuddannelse, måtte dog til Vejle Amts Højere Realskole i Kolding, fra 1880 Latin- og Realskole.

Vamdrup Sygekasse blev stiftet i 1874. Måske har benbrudslægen givet anledning til det. En kendsgerning er det i hvert fald, at Vamdrup Sygekasse i hele dens levetid, til den lukkede i 1970'erne, gav tilskud til behandling hos første benbrudslægen og siden hans datter og barnebarn, afdøde isenkræmmer Kaj Jensen, som også var kendt som "klog mand".

I 1876 opsattes stenolielamper til oplysning af gaderne i Vamdrup. Herefter behøvede indbyggerne ikke længere at færdes i helt mørke gader om aftenen.

I 1876 flyttede den første præst, provst Th. Johnsen, ind i den nyindkøbte præstebolig, gården Store Frydensborg, som den dag i dag stadig fungerer som præstebolig. Før den tid havde præsten boet i Hjarup, hvorfra han havde kørt i hestevogn til Vamdrup for at holde gudstjeneste om søndagen.

Mange af Vamdrups daværende indbyggere var stærkt præget af Indre Mission, og kirkegangen i den romanske kirke var velbesøgt. Måske var den åndelige kraft også med til at give vækst i den nye by.

Embedsmændene i stationsbyen tilførte virkelig byen en dynamik, som var til gavn for alle. Vamdrup havde gode trafikforbindelser og statspenge til told- og jernbaneadministration, men der var også behov for private iværksættere, der kunne sætte skub i udviklingen. Det har aldrig været let at starte virksomhed. Dengang var der ingen støtteordninger at trække på, og gik det galt økonomisk, var der oftest kun fattiggården at falde tilbage på. Penge måtte man låne hos familie eller private. Banker var endnu ikke dukket op i Vamdrup. Produktionen baseredes på lokale råvarer, og afsætningen var afhængig af lokalsamfundet. Dog kunne overskudsproduktionen fra landbruget afsættes i den nærliggende købstad og herfra til markeder længere borte.

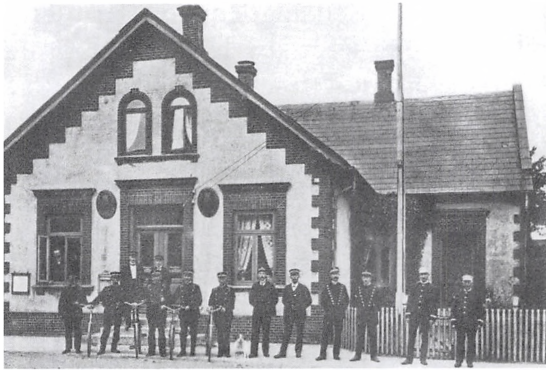
I 1876 blev Østerby Hovedgård solgt af kammerherre Carl Berling (stifteren af Berlingske Tidende), der under sine besøg i Vamdrup havde kunnet følge udviklingen i den nye stationsby. Kammerherren var som ejer af Østerbygård også ejer af Hjarup og Vamdrup kirker.

Jernbanen blev afløseren for den jyske oksevej. De mange kvægtransporter med banen bevirkede, at den første dyrlæge J. G. N. Ross nedsatte sig i byen. Kontrol af dyr i forbindelse med eksport var vigtig for at undgå, at kvægsygdomme spredtes over grænserne. Dyrlæge Ross overtog *Søgård Folkehøjskole*, som var blevet stiftet allerede i 1865 af en kreds af godsejere. Højskolen var tænkt som

erstatning for Rødding Højskole, men blev udkonkurreret af Askov Højskole. Søgaard Højskole havde oftest en 20-30 elever på vinterholdet, mens sommerhold ikke altid blev oprettet. Dyrlægen solgte dog straks højskolen til seminarist H. A. Brammer, som lukkede skolen i 1884.

Første egentlige industrivirksomhed i byen var Vamdrup Andelsmejeri, som blev grundlagt i 1888 og placeret på "Mejervej", i dag Nørregade. Tidligere var mælken blevet behandlet på gårdenes egne mejerier, men omlægningen af landbrugsproduktionen fra vegetabiliske til animalske produkter og ikke mindst det engelske marked stillede krav til bedre smørkvalitet. Mejeriet i Vamdrup kom i 1895 med i Dansk Andels Smørpakeri, der udskibede smørret via den nybyggede havn i Esbjerg. Samme år (1888) var gdr. J. Nissen Dall fra Bastrup med til at stifte Kolding Andels Svineslagteri, således at man også kunne komme af med sin nu større produktion af slagtesvin. Her må man gætte på, at jernbanen har været en af forudsætningerne for de lokale bønders overvejelser om produktionens sammensætning.

Samme år 1888 er lokale initiativrige folk fra Vamdrup også med til at stifte *Sydjydsk Telefon Selskab* med hjemsted i Holsted. De skulle samarbejde med *Kolding Telefon Selskab*. Der var i begyndelsen 8 abonnenter i Vamdrup, og centralen blev indrettet i Østergade 5, hvor man endnu i 2006 kan se resterne af porcelænsklokkerne, som førte telefonledningerne ind til købmand H. J. Jørgensens kontor, hvor centralen var etableret. Telefoncentralen var et udtryk for den optimisme, som herskede i byens erhvervsliv. Centralen flyttede i 1889 til Østergade

Vamdrups første posthus i Vestergade, i dag væsentligt ombygget.

22, hvor en tidligere grænsesønder blev centralbestyrer. Først i 1930'erne blev centralen flyttet til Vestergade 4, hvor den forblev, til den blev fuldautomatiseret.

I 1889 blev postekspeditionen på jernbanestationen erstattet af et postkontor i byen, og straks det følgende år byggede den nye postmester A. R. Hauerbach et postkontor i Vestergade, hvor det forblev, indtil der blev opført et posthus i 1950'erne ved siden af Vamdrup Station. For et par år siden lukkede postkontoret for almindelig ekspedition, og befolkningen blev henvist til en nyoprettet postbutik i Kongeåcentret.

Samme Hauerbach var en initiativrig mand med befolkningens trivsel i tankerne. Han tog initiativ til etablering af et lystanlæg ved Bønstrup Sø. Han fik forkøbsret til et stykke jord og prøvede at interessere befolkningen for at tegne aktier i lystanlægget. Det lykkedes ikke for ham, men til alt held fik han overtalt ejeren af Vamdrupgaard, Jacob Nielsen, til at skænke arealet til formålet. Jacob Niensens hustru hed Frederikke.

Derfor kom anlægget til at hedde *Frederikkelund*. Her har byens befolkning kunnet opleve "naturen" lige siden. Det var lige ved at gå galt i 1999 under orkanen den 3. december. Mange af de flotte bøgetræer, der var blevet plantet, kunne ikke modstå vindpresset, fordi der var faldet en del regn i tiden forinden. Det var også samme Hauerbach, som tog initiativ til byens kloakering. Han stiftede også en musikforening, så han kan siges at være fader til "finkulturen" i Vamdrup.

Kroejer Boysen i Østergade ville ikke stå tilbage for Hauerbach. Han forærede i 1894 jord til lystanlægget *Margrethelund* i Plantagegade. Siden har Vamdrup Kommune fra midten af 1980'erne etableret stier langs *Vamdrup Å* og *Kongeaaen*, således at der i dag er gode muligheder for at nyde Vamdrups natur.

1889 får Vamdrup et missionshus i Nørregade. Indre Mission er begyndt at stå stærkt i byen, så stærkt, at en kreds af indbyggere i alt 250 underskrev en henvendelse til kulturminister Vilhelm Bardenfleth, der anmo-

Gæstgivergården i Vamdrup. Foto fra 1895. Senere er bygget en etage mere på bygningen.

Vestergade i Vamdrup, ca. 1904.

dede ham om *ikke* at besætte det ledige præsteembede med en indremissionsk præst. Det var på den tid, den kendte pastor Carl Moe var præst i Skanderup. Fundamentalismen i mindre målestok var altså ikke ukendt i Vamdrup. Allerede i 1899 blev missionshuset i Nørregade afløst af et endnu større missionshus i Nygade.

I 1897 stiftes *Bastrup Mejeri* i Søndergade. Det var en kreds af mælkeleverandører med tilknytning til Indre Mission, der stod bag, og mejeriet var i modsætning til andelsmejeriet derfor lukket om søndagen.

Der blev stiftet en håndværkerforening i

1889 og en handelsforening i 1908. De to foreninger har i høj grad været medvirkende til at skabe udvikling i Vamdrup. I 2006 består Vamdrup Handelsforening stadig, mens Håndværkerforeningen blev opløst for få år siden.

Indtil 1904 havde Vamdrup og Hjarup fælles sogneråd. Men nogle sognerådsmedlemmer mente, at forholdene i Hjarup og Vamdrup var så forskellige rent økonomisk, at det var bedre, om sognefællesskabet blev opløst. En afstemning viste et lille flertal for en adskillelse, og denne blev en realitet i 1906, efter at man havde truffet aftaler om

Nygade i Vamdrup, ca. 1905. Bemærk Missionshuset fra 1899.

økonomien omkring fattig- og alderdomsforsørgelse, skolevæsen, brandsprøjter og sprøjtehus, ligkapel, fattighuse og skolejord.

I 1904 kom Vamdrups første byggematerialer til. Tømmerhandler Hans Nielsen købte resten af "Kvindalhus" (på hjørnet af Vestergade og Lindegade), og påbegyndte udstykningen og anlæggelsen af Danmarksgade og Lindegade. Her opstod et "villakvarter" – et tegn på byens velstand. Nu var det ikke længere nødvendigt for håndværkere og handlende at bo i en lille lejlighed i forbindelse med forretningen. Bygningsmæssige detaljer ved nogle af villaerne fra den tid viser inspi-

rationen fra syd. Flere af håndværkerne havde jo også gået på valsen. Den økonomiske udvikling medførte også, at pengeinstitutterne begyndte at dukke op. I 1916 havde Vamdrup to banker og en sparekasse! Den ene af bankerne var stiftet af en kreds af lokale, mens den anden var en filial af Kolding Låne- og Diskontokasse, nu Sydbank. Jo, Vamdrup var inde i en positiv økonomisk spiral.

På stationen var 1906 ansat 73 mennesker foruden toldere, grænsegendarmer og statsbetjente. De sidstnævnte havde formentlig til opgave at kontrollere folks pas og identitet ved ind- og udrejse fra landet.

FØRSTE VERDENSKRIG OG DENS KONSEKVENSER FOR VAMDRUP

Første Verdenskrigs udbrud skulle vise sig at blive til en katastrofe for byen. Informationerne om begivenhederne den 1. august ved Tysklands krigserklæring førte naturligvis til bekymring blandt borgerne. Blev Danmark inddraget? Skulle Danmark besættes? Få mennesker læste aviser, og de fleste var henvist til en daglig orientering, som præsten gav ved kirken af hensyn til de mennesker, som ikke holdt avis. Vamdrupperne kunne ved selvsyn og besøg ved grænsen se, hvordan tyskerne havde afspærret grænsen med pigtråd og grøfter for at forhindre køretøjer i at passere. En mand fra Bastrup siges at være blevet forhindret i at vende hjem fra et besøg i Jels i en hel uge.

Grænsegendarmerne havde modtaget en forholdsordre i en kuvert for det tilfælde, at tyskerne ville overskride grænsen. Forholdsordren oplyste om, hvor grænsegendarmerne skulle søge hen for at kunne være med til forsvaret af Danmark. Den danske sikringsstyrke blev indkaldt, og der ankom snart efter et kontingent danske soldater, dragoner og infanterister, som skulle være med til at afskrække Tyskland fra at angribe Danmark. Jeg tror også, at mange har kendt sønderjyder i området, som nu måtte gå i krig for en sag, som ikke var deres.

Krigen gav et midlertidigt opsving i Vamdrup. Fotografen fik på én gang flere kunder i de tyske grænsevagter og de nysgerrige turister, som skulle se, hvordan grænsen var blevet spærret. De handlende nød godt af den vareknaphed, som ret hurtigt kom til at herske syd for grænsen på grund af Tysklands

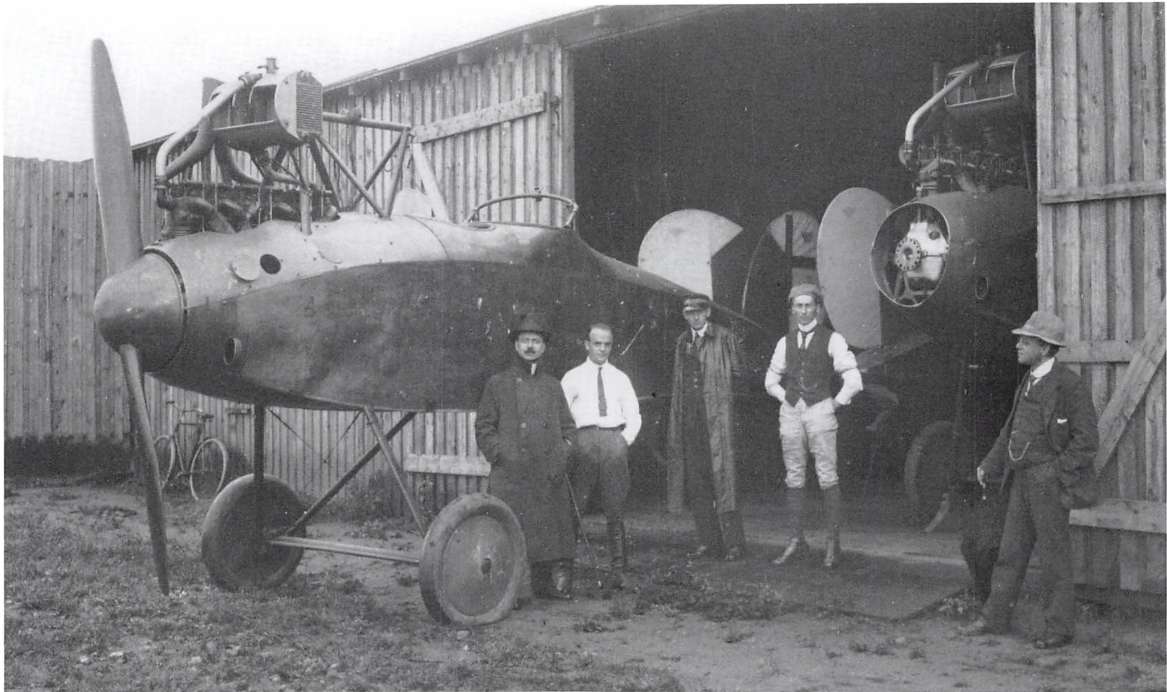

Danmarksgade 41, ca. 1910. Opført af tømrermester Mølleskov, som havde gået på valsen.

omstilling til krigsøkonomi. Den arbejdskraft, som producerede fødevarer, blev sendt til fronterne. Selv om konerne og børnene sled i det, kunne det mærkes, at mændene var væk.

Tyske rekognosceringsfly og Zeppelinere dukkede af og til op ved grænsen, hvor gendarmerne og sikringsstyrken skulle forsøge at håndhæve dansk suverænitet. Det kunne ifølge instruksenen føre til groteske situationer, som når et tysk fly nærmede sig, skulle dragonerne trække sablen og vinke afværgende mod syd. Man vovede ikke at skyde varselskud. De nævnte dragoner var indkvarteret på gæstgivergården, og det gav anledning til, at gæstgivergårdens stald i folkemunde kom til at hedde "Dragonstalden".

Mod slutningen af krigen kom pludselig et større antal tyske flyvemaskiner med jernbanen. Tyskerne havde indset, at de ville tabe og ville bringe flyene uden for englænder-

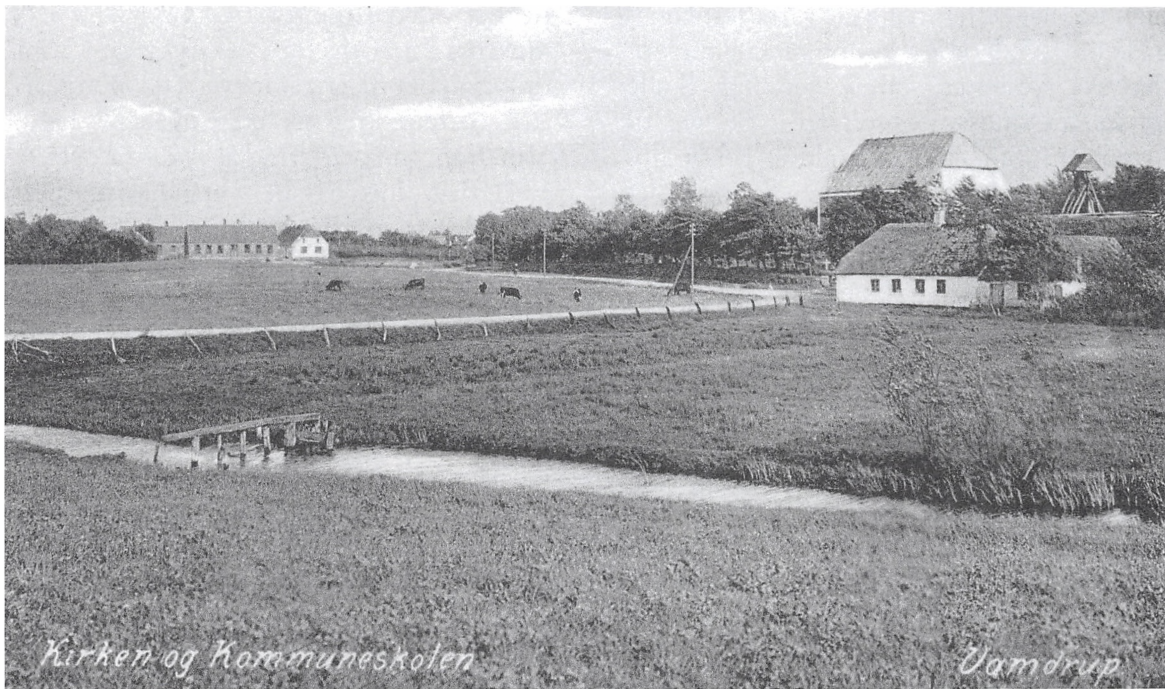
Tyske jagermaskiner uden for en midlertidig hangar i Vamdrup 1919.

nes rækkevidde. Snedkermester Buchwald i Nørregade fik til opgave at bygge transportkasser til flyene, som stod opstillet, hvor vejene Buen og Grønningen ligger i dag. Flyene var blevet solgt til Tyrkiet, og handelen var så langt fremme, at der lå et skib i Fredericia, som skulle sejle fly, piloter og flymekanikere til en havn i Tyrkiet. Få dage før afsejlingen ankom en formentlig engelsk agent med toget syd fra. Han opholdt sig kun få timer i Vamdrup, og da han var rejst, brændte alle flyene. Denne sag blev vist aldrig op-klaret, men var naturligvis genstand for en del snak i byen.

Mod slutningen af krigen og i perioden indtil Sønderjyllands genforening med Dan-

mark steg antallet af smuglerier, ligesom sønderjyder i stort tal begav sig på indkøb i de grænsebutikker, som til formålet var indrettet i telte og barakker langs grænsen.

Dagene omkring afstemningen om Slesvigs tilhørsforhold udløste hektisk aktivitet på grænsestationen. Den 8. marts 1920 kl. 5.45 afgik første særtog fra Vamdrup til afstemningen om 1. zone med næsten 600 mennesker. Søndag den 14. marts andre 600 til afstemningen om 2. zone. Desuden holdt der i en periode et dansk ambulance- og hjælpetog under damp til eventuel hjælp i Sønderjylland, hvis der skulle opstå behov for det. Tyskernes jernbanemateriel og skinnet var i en elendig forfatning.

Vester Vamdrup Skole, ca. 1905.

Efter afstemningen skulle genforeningen forberedes. I perioden fra 21. april til omkring 30. maj havde statsbanernes til formålet nedsatte generalstab hovedkvarter på Vamdrup station. Men allerede 5. maj var der afgået et særtog med gendarmerne til Padborg. En god del af de danske pengesedler og mønter, som i zone 1 skulle erstatte de tyske penge, passerede også Vamdrup i tog. De kom fra Nationalbankens filial i Kolding. Det forlyder ikke, om der var ekstra politibevogtning i forbindelse med forsendelsen. Den 10. juli overnattede den svagelige enkedronning Louise mellem kl. 2.15 og 5.55 i sin salonvogn på baneterrænet.

Den 21. marts 1920 indviedes Vamdrup

kirkes tårn, som var blevet bygget i forbindelse med en gennemgående restaurering, fordi kirkegangen var så betydelig, at det ofte kneb med plads til menigheden.

I Vamdrup var man glade for afstemningsresultatet, og at sønderjyderne atter vendte hjem til Kongeriget, men glæden gav også anledning til panderynken hos de mennesker, som straks kunne se, at Genforeningen kunne få konsekvenser for bysamfundet Vamdrup, hvor omkring 250 familier – måske i retning af 1500 mennesker – ville skulle flytte sydpå til den nye grænse. Et udvalg blev nedsat til at udøve lobbyarbejde over for Folketingets medlemmer. Udvalget arbejdede blandt andet for, at de store embeds-

mandsboliger i Jernbaneallé – nu Jernbane-gade nr. 1, 3, 5 og 7 – kunne rumme de sønderjyske patienter, som forventeligt skulle flyttes fra sindssygehospitalet i Slesvig til Danmark. Tanken vandt aldrig gehør hos politikerne, som i stedet valgte at oprette et sindssygehospital i Vester Vedsted.

Husene i Vamdrup blev billige. De kunne ofte overtages for restgælden. Omsætningen i byens butikker faldt, håndværkernes indtjening faldt. Byen gik ind i en svær periode rent økonomisk. Hertil kom den store arbejdsløshed i hele Danmark i 1930'erne. Det gav selvfølgelig lidt offentlige anlægsarbejder, f.eks. Søndergades forlængelse til Bustrup. Byens tre møbelfabrikker Chr. Christensens Møbelfabrik, Vamdrup Stolefabrik og Vamdrup Stolebensfabrik var næsten ene om at beskæftige arbejdere.

FJERKRÆSLAGTERIET GIVER VÆKST

Men byen ville ikke give op. Med en købmand i spidsen begyndte man at tegne medlemmer til Sydjysk Andels Fjerkræslagteri, som havde påbegyndt en virksomhed med slagting af fjerkræ i Haderslev, men som nu stod over for en stor udvidelse. Det var godt at have mange medlemmer med på den afgørende generalforsamling, som skulle tage stilling til placeringen af et nyt stort slagteri. Mange af de tegnede medlemmer leverede vel i omegnen af 10 høns om året, men én stemme havde de alle. På den dramatiske generalforsamling – Christiansfeld og Haderslev ville også gerne have slagteriet – lykkedes det Vamdrupperne at vinde afstemningen om slagteriets placering til Vamdrups fordel. Fjerkræslagteriet gav mange arbejds-

pladser – ikke mindst til kvinder, så i de omkring 35 år slagteriet eksisterede i Vamdrup, var det til gavn for byens økonomi.

2. Verdenskrig gik ikke upåagtet hen i Vamdrup. Indkvartering af tyske tropper og tyske flygtninge gav bl.a. nogle forstyrrelser på skolen, som måtte forlægge undervisningen til andre lokaler i byen. Som alle andre danskere led Vamdrups indbyggere under knapheden på varer og den deraf følgende rationering.

Marshall-hjælpen efter krigen gav mulighed for fornyelse af bl.a. slagteriets maskiner, og slagteriet udviklede sig til at blive Danmarks næststørste fjerkræslagteri i tæt kamp med slagterierne i Svendborg og Ringsted. Der blev også investeret penge i landbrugets mekanisering i de år. Traktorer og senere mejetærskere m.m. frigav meget arbejdskraft på landet. Derfor var det fint, at den spirende industri kunne aftage den overflødiggjorte arbejdskraft.

Udviklingen i køle- og frysebranchen samt behovet for inventar i aluminium medførte, at Mejeriernes Maskinfabrik i Kolding og Brødrene Gram i Vojens investerede i et jernstøberi "Kongeå" i 1956.

INDUSTRI I VAMDRUP FRA O. 1960

Den nyeste og nok stærkeste udvikling i byens økonomi begyndte lige omkring 1960. Vamdrup Sogneråd ansatte en ung, dynamisk kommuneingeniør, Ivan L. Jæger, som kom fra en stilling i Kolding. Han og sognerådsformanden og sognerådet havde heldigvis mødet til at kaste sig ud i udviklingen af den nødvendige infrastruktur. "Industrivej" blev anlagt, og arealerne omkring denne

Sydjysk Andels Fjerkræslagteri, ca. 1976.

blev sat til salg. Nogle håndværksvirksomheder og en af møbelfabrikkerne flyttede ud på det nye areal. I 1965-66 byggede mineraluldsfabrikken "Rockwool" et fabriksanlæg, hvor man kunne beskæftige flere hundrede medarbejdere. Schou's farve og lakfabrik udnyttede også de gode konjunkturer i Danmark. Man udnyttede den stærkt stigende efterspørgsel efter farver til industrien. Schous Isenkram engros byggede ligeledes en stor virksomhed på Industrivej. Det store og mere eller mindre industrialiserede bolig-

byggeri i 1960'erne gav marked for en betonelementfabrik, og sådan kunne man blive ved.

Miljøet var ikke på mode på den tid. Industriens vækst og flere af de nye industrivirksomheder samt byens beboere måtte nu finde ud af en måde at leve med hinanden på. Det stillede bl.a. krav til indsigt hos de relevante myndigheder. Denne indsigt krævede flere kompetente medarbejdere i administrationen på rådhuset til at forhandle med de kompetente mennesker i virksomheder-

ne. Det var bestemt en udfordring for byrådet at leve op til de krav.

KULTUR OG FRITID

Efterhånden som overenskomster sikrede de ansatte mere fritid i form af en kortere arbejdsdag, steg behovet for en idrætshal. Tidligere havde idrætslivet holdt til på stadion i bymidten, men i 1967 tog en arbejdsgruppe initiativet til indsamling til og bygning af en idrætshal. Tankerne blev velvilligt modtaget af befolkningen, der bakkede op om ideen. Mange frivillige arbejdstimer blev lagt i arbejdet med at få hallen op at stå, og den kunne indvies i 1968. Træningsbaner til boldspil og idræt blev anlagt ved siden af Vamdruphallen.

Senere er behovet for idrætshaller steget, således at der i 2006 eksisterer en svømmehal ved siden af Vamdruphallen og en idrætshal ved Kongeåskolen. Senere på året 2006 indvies en udvidelse af Vamdruphallen, nemlig "Arena Syd", som også skal fungere som kulturcenter, hvor der også kan afholdes større messer og udstillinger.

Biblioteket havde i mange år til huse i en nedlagt biograf bag "Pusterummet" i Vestergade. Bibliotekarbetjeningen bestod af skiftende lærere, som varetog embedet som fritidsjob. Efter flytningen af Vamdrup Rådhus fra Torvet, flyttede biblioteket 1981 ind i det tidligere rådhus, og der blev ansat en uddannet bibliotekar.

Vamdrups første biograf lå som nævnt i en bygning bag "Pusterummet" i Vestergade, men blev omkring 1946 flyttet til et nedlagt slagtehus på Kinovej, hvor biografen blev

drevet som en virksomhed. Det svigtende biografbesøg og ejerens udsigt til pensionering førte til, at biografen blev lukket i 1981. Senere har en del frivillige dannet en kino-gruppe, som har sikret biografens fortsatte eksistens.

Efter indvielsen af Kongeåskolen blev den hidtidige Øster Vamdrup skoles lokaler ledige. Historisk Topografisk Selskab for Vamdruppegnen fik selve skolefløjen stillet til rådighed til museum og lokalhistorisk arkiv. Efter en udstilling om den gamle Kongeågrænse fik museet navnet "Kongeåmuseet". Museet fik efter nogle års forløb behov for mere plads og bestyrelsens øjne faldt på den tidligere stationsforstanderbolig fra 1899 i Jernbanegade. Vamdrup byråd vedtog i 1984 at sælge bygningen til foreningen, der nyindrettede museet, der blev indviet i 1987 af amtsborgmestrene fra Ribe, Vejle og Sønderjyllands amter samt den lokale borgmester.

BOLIGBYGGERI

Den overvejende del af Vamdrups befolkning bor i parcelhuse, men disse har i tidens løb måttet suppleres af etagebyggeri. De første etageboliger byggedes i 1940erne i Søndergade af Vamdrup Boligselskab. Senere har Ribe Amts Boligselskab bygget rækkehuse og lejligheder ved Buen og Grønningsen, mens Vamdrup Boligselskab har bygget Grønsvang og Aabakken samt huse i Vestergade. Det er ikke uinteressant at gå en tur i de forskellige parcelhuskvarterer og studere udviklingen op gennem tiden. Ikke mindst størrelsen på husene afspejler den tids konjunkturer, hvor byggeriet fandt sted.

TROLDHEDEBANEN

AF HELGE KJERSIDE

DEN LÆNGSTE PRIVATBANE I DANMARK

Kimen til banens anlæg skal man helt tilbage til 1884 for at finde. Den daværende konsul H. H. Grau holdt et foredrag på Højskolehjemmet i Kolding, hvor han udstak linien for en Kolding-Vandel-bane. Det endte dog med, at den blev reduceret til en Kolding-Egtved bane på grund af politisk modstand fra Vejle.

Kolding-Egtved-banens første driftsbestyrer P. V. P. Berg var ikke alene manden bag Kolding-Egtved banen i 1898, men var også manden bag Troldhedebanens anlæggelse i 1917.

Kolding-Egtved-banen blev anlagt som en smalsporet bane med 1 meters afstand mellem skinnerne, fordi Berg ville spare for at få det fornødne økonomiske grundlag til at bygge banen, men det blev snart klart for Berg, at sporvidden på 1 m betød, at det ikke var en fremtidsikret bane. De fleste jernba-

*Driftsbestyrer P. V. P. Berg.
Foto: fra Andersen,
Ib V.: "Kolding
Egtved Jernbane".*

neanlæg i Danmark blev anlagt som normal-sporede baner med en skinneafstand på 1,435 m, der var den internationale standard, som også De Danske Statsbaner brugte.

Der var ikke mange jernbanespor i det midterste Jylland omkring 1900. Der var banen fra Vejle til Give, og så banen fra Kolding til Egtved. Netop det forhold at der var mangel på transportmuligheder i dette område gjorde at ethvert initiativ, der fremkom for at skaffe en bane til egnen, altid blev hørt og velvilligt behandlet. Berg havde flere forslag. Allerede i 1896, medens Egtvedbanen var under bygning, fremsendte han et forslag til forlængelse af denne bane frem til Grindsted. Forslaget kom dog ikke videre.

Ufortrødent arbejdede han videre med nye planer, som ikke var en forlængelse af Egtvedbanen, men derimod en forgrening af banen. Han forestillede sig, at banen der gik til Bramdrupdam, skulle have et sideskud herfra, som gik mod Dybvadbro over Ferup, Jordrup, Veerst, Gesten, Bække, Vorbasse, Hejnsvig til Grindsted. I dette forslag indgik også en sidebane til Vejen.

Vejen var blevet interessant på dette tidspunkt, for her havde Bergs gamle elev Johannes Lauridsen skabt den ene virksomhed efter den anden. Med baggrund i cikoriedyrkning havde han opbygget et mindre imperium og yderligere kastet sig ud i nye

foretagender – dambrug, margarineproduktion m.m.

I Kolding havde han kontakt til K. Konstantin-Hansen, der sammen med sin svoger J. Schrøder drev Konstantin-Hansen & Schrøders Maskinfabrik. Virksomheden havde leveret drejeskiverne til Egtvedbanen fra deres værksted i Låsbygade 32. Desuden havde Konstantin-Hansen sæde i Kolding Byråd, og Johannes Lauridsen var valgt ind i Landstinget.

Konstantin-Hansen ville gerne have en bane helt ind til Kolding – Egtvedbanens hovedbanegård lå for enden af Låsbygade – og Johannes Lauridsen ville gerne have en jernbaneforbindelse til det jernbanetomme område i Midtjylland.

Alligevel gik årene. Der kom stadig nye forslag på bordet. En bane Grindsted-Lunderskov blev behandlet tre gange i Folketinget, men forkastet hver gang i Landstinget.

I 1906/07 blev der fremlagt et forslag om en gaffelbane Grindsted-Vejen-Bramdrup-Kolding. I 1908 afgav Folketingets jernbaneudvalg sin betænkning om nye jernbaneanlæg, og heri indgik et forslag om anlæg af en gaffelbane Grindsted-Vejen-Kolding, men forlænget til Troldhede.

Dette forslag blev senere vedtaget. Banen skulle bygges normalsporet og herved var en

forbindelse til Egtvedbanen og Berg ude af billedet, selvom han var den egentlige ophavsmænd.

Beslutningen om, at banen skulle gå helt til Troldhede skal ikke mindst ses i lyset af, at sognene nord for Grindsted var ligeså ilde stedt som sognene syd for.

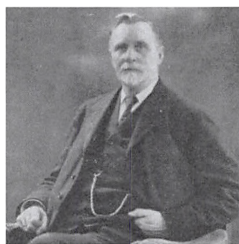
Forlængelsen betød, at banen blev den længste privatbane i Danmark med en samlet skinnelængde på omkring 100 km. Man forventede derfor også en særlig god driftsøkonomi.

DEN ENDELIGE LINIEFØRING

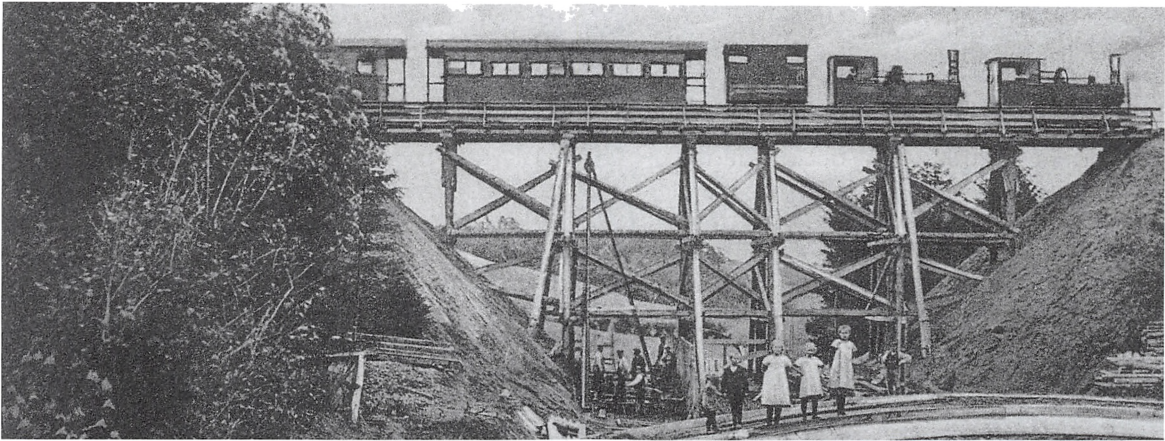
Nu var grundlaget for banen på plads, men så begyndte de lange forhandlinger med de enkelte sogneråd, en langsommelig proces, som også Berg deltog i vel vidende, at han ikke skulle være med til at drive banen. Han var på dette tidspunkt omkring de 70 år. Transporten ud til de mange små kommuner foregik jo endnu med hestevogn.

Den 11. juni 1913 kom med kongens underskrift eneretsbevillingen til at drive banen under navnet Troldhede-Kolding-Vejen Jernbane. I folkemunde blev det hurtigt til Troldhedebanen eller TKVJ. De største koncessionshavere var K. Konstantin-Hansen, Kolding, Johannes Lauridsen, Vejen og Emil Brødsgaard, Jordrup.

Samme år gik man i gang med at forberede anlægget af banen. Arbejdet blev udbudt i licitation. Entreprisen på anlægget af selve banelegemet deltes mellem Carl Jensen og entreprenørfirmaet Brøchner Lassen & Agge, således at Carl Jensen tog sig af strækningen Troldhede-Grindsted-Gesten og Brøchner Lassen & Agge af anlægget fra Gesten til

*Fabrikant
Johannes Lauridsen.
Foto: Vejen Lokalkiv.*

Egtvedbanens tog passerer interimskonstruktionen, som skulle støtte banen under tunnelbyggeriet. Billedet er taget fra Bramdrupdam kros have.

Kolding. Carl Jensen påtog sig den længste strækning, men også den, der gav de færreste problemer. Strækningen fra Troldhede til Gesten var lyngklædt, fladt land. De største udfordringer på denne strækning var krydsningen af Skjern Å, hvor der skulle etableres broforbindelse tværs over åen, og broen, der skulle bygges over Omme og Grindsted å.

Brøchner Lassen & Agge havde heller ikke de store forhindringer ud til Bramdrupdam, men her skulle de under den bestående Egtvedbanes dæmning over Marielundskløften. Det var til gengæld et omfattende pro-

jekt, og der var indlagt et krav om, at togdriften på Egtvedbanen ikke måtte forstyrres. For at hindre dette, entrerede firmaet med Chr. Ostenfeldt, der senere skabte firmaet COWI. Han havde planlagt at opføre et træskelet, der skulle understøtte Egtvedbanen, medens man byggede tunnelen under den til Troldhedebanen. Byggeriet her forløb ganske uproblematisk.

I den sydlige del af Marielundsskoven ud for Villa Fredensborg voldte gravearbejdet en del problemer, da det viste sig, at undergrunden for en stor dels vedkommende var glideler, som var utroligt vanskeligt at arbejde i i våde perioder.

STATIONER, LOKOMOTIVER OG DRIFTSBESTYRER

Stationsbygningerne blev tegnet af arkitekt Robert V. Schmidt, som få år tidligere havde udarbejdet tegninger til stationerne på Kol-

*Direktør
K. Konstantin- Hansen.
Foto. Grindsted Lokalarkiv.*

Gennemgravning til Trolldhedebanen ved Ndr. Ringvej. Til højre i billedet ses villaen Fredensborg, ca. 1916.

ding Sydbaner. Opgaven var her lidt enklere fordi der ikke skulle bygges en egentlig hovedstation og kun rigtige stationsbygninger i de landsbyer, banen passerede. Der var to bygningstyper, der gik igen. En række bygninger havde fem vinduesfag uden tagkvist, en anden seks vinduesfag og tagkvist. Alle var udført i kvalitetsmaterialer efter datidens byggeskik, og de blev endda forsynet med en vandnæse af kobber til trods for, at de blev bygget under 1. verdenskrig, hvor det var svært at skaffe metaller.

At det var svært at skaffe metal fandt man også ud af, da man skulle skaffe lokomotiver til banen. På grund af krigen var det umuligt at få leveret lokomotiver med kobberfyrkasser fra Tyskland, så man måtte bestille lokomotiverne i Schweiz hos Wintherthur lokomotivfabrikken.

Der bestiltes fire lokomotiver, der efter datidens forhold var meget kraftige. Da de ankom i 1916, blev de straks udlejet til DSB, som hovedsageligt anvendte dem til kørsel på Djursland indtil Trolldhedebanen åbnede.

Troldhedebanetoget ved Skovløberhuset.

En række medarbejdere ved banerne bemærkede hurtigt, at lokomotiverne var let genkendelige i den daglige drift på grund af dampfløjtens atypiske hæse lyd.

Driftsbestyrer Berg døde i 1914. På dette tidspunkt havde man allerede antaget driftsbestyrer Tarp fra Kolding Sydbaner til at forestå driften af Egtvedbanen, og personerne bag Troldhedebanen, Johannes Lauridsen

*Ingeniør, cand.polyt
P. H. Tarp
Fra TKVJ
jubilæumsbogen 1942.*

og Konstantin-Hansen ville også gerne bruge driftsbestyrer Tarp både til planlægningen og styringen af deres banebyggeri, hvorved han fra 1915 til 1919 var driftsbestyrer for alle tre privatbaner i Kolding.

ÅBNINGEN OG DE FØRSTE ÅR

Banens officielle åbning fandt sted den 25. august 1917. Det var aftalt at sende et tog fra Troldhede mod Kolding og et tilsvarende fra Kolding i modsat retning. Hensigten var, at de to tog skulle krydse hinanden i Gesten som en slags kulmination på åbningen. Det gik imidlertid ikke helt efter planen. Da toget fra Troldhede endelig ankom, var det mere end en time forsinket, og det bevirkede ovenikøbet, at en ung brudgom, som sad i

toget fra Kolding og var på vej til sit bryllup i Viborg, ikke nåede frem.

Rundt omkring i de små samfund havde man spændt set frem til at tage det første tog i øjesyn. Opbakningen til banen var stor, bl.a. var alle beboerne i Jordrup med til at hejse en smukt pyntet portal over baneleget med den 24. august.

Passagertallet og godsmængderne var over al forventning i de første år. På grund af krigen var der især brug for brændsel, og tørve-moserne langs banen ansøgte i hobetal om sidespor, så de kunne få fragtet tørvene væk hurtigst muligt. Det blev nødvendigt at leje skinner fra Kolding Sydbaner for at følge med efterspørgslen. En overgang var det svært at skaffe det fornødne brændsel i form af kul, og man ombyggede tenderen på lokomotivet, så den kunne rumme det fornødne antal tørv til at fyre med på den lange tur fra Kolding til Trolldhede.

I årene 1921-22 og de følgende år gik det ned ad bakke. Man havde slået et for stort brød op, overskud var vendt til underskud, og det måtte begrænses, så banens fremtid kunne sikres. Det blev den i 1919 ansatte driftsbestyrer Lippert, der måtte gennemføre en lang række afskedigelser. De ansatte havde regnet med, at der var tale om livsstil-linger, da de blev ansat. Den ene af de to

*Cand. polyt. civilingeniør
H. Lippert,
driftsbestyrer 1/12-1919
til 31/3-1928.
Fra TKVJ
jubilæumsbogen 1942.*

fuldmægtige måtte afskediges, samtlige overassistenter og en del portører, banearbejdere, elever, assistenter og fyrbødere, men det var ikke nok med det. Kommunernes budgetter strammedes også, de stigende banunderskud mødtes med krav om større besparelser. Sparebestræbelserne gav sig til tider mærkelige udslag. Således blev tog- og lokomotivpersonalet i sommeren 1928 stillet i udsigt, at der nu skulle flyttes en del af personalet til Grindsted og Trolldhede, da stedtillægget begge steder var mindre end i Kolding. Der blev ført nogle forhandlinger herom, og resultatet blev, at personalet for at få lov til at blive boende i Kolding, måtte indgå på selv at betale differencen i stedtillæg for tre mand, ca. 630 kr. årligt. Det kostede hver mand 50 kr. om året. Denne ordning blev opretholdt i 4 år til 1932.

I efteråret 1928 kom banen ind i en virkelig mørk tid. Maskinafdelingens tillidsmand, lokomotivfører Foght blev afskediget til fratrædelse den 31. marts 1929. Opsigelsen var motiveret med, at han var overflødig, men dette var ikke helt rigtigt, idet der var flere maskinfolk, der var yngre end ham. Lippert måtte lægge navn til, selvom hjertet måske ikke var med. Organisationen rejste en sag på spørgsmålet, men resultatet blev ikke ændret. Umiddelbart efter denne sag opstod der en strid mellem driftsbestyreren og bestyrelsen. Striden endte med, at H. Lippert fik sin afsked til fratrædelse 31. marts 1929, samme dag som Foght. Flere bestyrelsesmedlemmer udtalte, at det var en meget ufin måde, Lippert blev afskediget på. Så enige har bestyrelsen tilsyneladende ikke været. Den 1. april 1929 ansattes tidligere fuldmægtig Stensballe som driftsbestyrer. Et

*Driftsbestyrer
H. Stensballe fra
1929 til 1952.
Fra TKVJ
jubilæumsbogen 1942.*

halvt års tid senere valgtes grosserer I. P. Jensen, Grindsted til ny formand for banen i stedet for Konstantin-Hansen, så der var nu kommet en helt ny ledelse. Det var ikke helt uden vemod at de ansatte så både driftsbestyrer Lippert og Konstantin-Hansen gå. Alle havde anset dem som værende yderst reelle i enhver henseende.

I løbet af de følgende år steg underskuddet stadigt, og i 1932 krævede kommunerne, at de ansatte ved banen deltog i underskuds-dækningen, ellers ville de ikke længere garantere for banens samlede underskud. Ved et møde på Saxildhus i Kolding gik den nyudnævnte driftsbestyrer Stensballe ind på kommunernes krav uden en forudgående konsultation med medarbejderne. Det medførte naturligvis højlydte protester fra personalet anført af togfører Marinus Larsen. Til trods for en række forhandlinger i løbet af efteråret 1932 stod det klart, at der ikke kunne opnås et resultat, hvorfor bestyrelsen valgte at opsigte hele personalet den 31/12-1932 til fratrædelse den 1/4-1933.

På baggrund af den vanskelige beskæftigelsessituation – Egtvedbanen var blevet lukket i 1930 – besluttede man sig til at genoptage forhandlingerne, og det endte med, at personalet gik med til en under-

skuds-dækning på 6,5% af lønnen. Aftalen forlængedes ved flere lejligheder, og den sidste aftale gjaldt frem til 1940, hvor bestyrelsen lovede, at den ikke ville blive yderligere forlænget.

2. VERDENSKRIG

Banen havde haft gode kår under 1. verdenskrig, og da tyskerne invaderede Danmark i april 1940, blev det igen en god tid for Troldhedebanen – den blev ikke uden grund kaldt en “krigsbane”.

Allerede i de første krigsår blev manglen på brændsel så stor, at den gav en mængde transporter af tørv og brunkul. Troldhedebanen var den bane, der havde de fleste og største transporter af brændsel under hele krigen. Transporterne var så omfattende, at det ofte foregik næsten i døgn-drift.

Togfører Sølund fortalte til en journalist fra Kolding Folkeblad torsdag den 20. august 1942:

Hvordan klarer man den forcerede kørsel nu?

Ja, vi har jo en trafik som aldrig før. Der transporteres dagligt i denne tid ca. 130 tørve- og brunkulsvogne til Kolding, men mørklægningen og de sidste hårde isvintre har givet os mange vanskeligheder at overvinde. I den bidende kulde kan det være en drøj tur, især om natten, og det letter jo ikke arbejdet med den store stab af ekstrarfolk som jo ikke kan springe lige ind fra gaden og være fuldt uddannede jernbanemænd. Vi kunne godt ønske nogle flere fastansatte jernbanefolk, men det skal jo gå.

Det må være anspændende at være lokomotiv- og motorvognsfører i disse år?

Ja det er det. Mørklægningen er ikke mor-

En af togførerne ved Troldhedebanen, Otto Kristensen.

som. Vi må jo næsten intet lys have på maskinen. Når så halvdelen af stationerne er trinbrætter ude på marken uden noget som helst lys ved, så kan De nok forstå, at det er meget vanskeligt at finde dem en mørk og tåget aften, og det er da også sket, at vi ikke har set, at der stod nogen og ventede og er kørt forbi. Sådan noget er jo meget kedeligt.

Det var kun i meget lille omfang, banen blev ramt af sabotagehandlinger, men det skete da alligevel. Togfører Hans Kruse kom ind i Modstandsbevægelsen og var med til at sabotere jernbanen for at genere tyskernes transporter af materiel og personel ved Troldhede, Grindsted og Herning. Men paradoksalt nok blev han selv bombesprængt to gange. Første gang var i 1944, da banen blev sprængt ved viadukten ved Ndr. Ringvej. Lokomotivføreren måtte på sygehuset, og

kørslen blev indstillet indtil sporene var repareret.

Anden gang var i januar 1945, hvor der ved kilden i Marielund sprang en bombe. Togstammen blev trukket af et damp- og et diesellokomotiv. De kørte over sprængladningen sammen med en godsvogn og en personvogn. Så kom eksplosionen. Den var så kraftig, at nogle vogne blev løftet en meter i vejret. Passagererne faldt ned på gulvet og fik knubs. Togpersonalet løb til pavillonen i Marielundsskoven og fik over telefonen tilkaldt ambulance. Heldigvis var ingen kommet alvorligt til skade. To godsvogne var slået til pindebrænde. I et bremsehus blev en bremser blæst ud. Han havnede i et bøgetræ, hvor han lå og vippede på en gren. Stærkt chokeret var han, og som de andre jernbanefolk kommenterede det: "ham så vi aldrig mere, han havde fået nok af at køre med tog!"

"Som motorvogns- og lokomotivfører skulle man have øjnene med sig i krigsårene, for sabo- og schalburgtage hørte til dagens orden og kunne ske når som helst. Især på strækningerne nordpå, for her skete det jævnlige, at hele skinner blev skruet af. Og hvis lokoføreren ikke så det i tide, kunne det blive katastrofalt. I Grindsted blev alle sporskifter sprængt, mens toget holdt på stationen. Det var i 1944 og skete ved højlys dag. Pludselig dukkede tyske soldater op, og modstandsfolkene kom i ildkamp med dem. Toget var lige i ildlinien, og de hen ved 25 passagerer måtte sammen med personalet søge dækning på banelegemet mellem perroerne", fortæller Hans Kruse.

Hans Kruses aktive tid ved Troldhedebanen blev brat afbrudt i februar 1945. Gestapo havde fundet ud af, at han var i Mod-

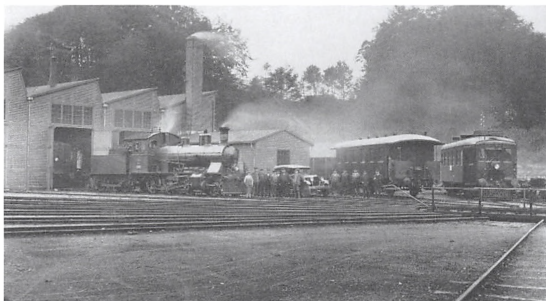
standsbevægelsen. På vej mod Kolding stand-
sede Hans Kruse i Dybvadbro, hvor ekspedi-
tricen Herdis Thomsen kunne fortælle ham,
at en kollega havde ringet for at advare ham.
Så gik Hans Kruse under jorden. Han kom
aldrig tilbage til banen, men fortsatte fra
1945 som kørelærer i Kolding.

Allerede i 1940 havde banen overskud på
ny, og det fortsatte helt frem til driftsåret
1949/50. Det medførte, at materiel og byg-
ninger fik de fornødne bevillinger til istand-
sættelse, så banens materiel og bygninger
var i god stand da den nu 72-årige driftsbe-
styrelse H. Stensballe forlod sin stilling på
grund af alder.

UNDERSKUDET VOKSER

Civilingeniør Erik de Fine Olivarius overtog
jobbet som leder efter Stensballe. Han var
en helt anden personlighed med lyst til at
prøve mange nye ting af, herunder et forslag
om mod betaling at indføre reklamer på
siden af jernbanevognene. Jyllands Posten
bragte ligefrem en karikaturtegning af det.
Han indførte også i en periode et biograftog.

Underskuddet rundede i hans periode 1/2

Troldhedebanens remise ved Ndr. Ringvej.

Banens sidste direktør Søren Rich, ca. 1965.

million der var røster fremme om, at nogle
kommuner ikke længere ville dække banens
underskud, så i 1965 forlod han stillingen til
fordel for et job i Vejle Amt.

I erkendelse af banens uvisse fremtid blev
der ikke antaget en ny direktør, men direktør-
en for Varde-Nr.Nebel Jernbane Søren
Rich påtog sig at fungere som direktør også
for Troldhedebanen. Det var som i banens
første tid, hvor flere baner havde fælles
driftsbestyrer.

Direktør Rich var en udadventt person,
der sørgede for en tættere kontakt til de
enkelte kommuner i håb om at redde banens
fremtid. Desværre var der en kæmner og en
sognerådsformand i Jordrup, som mente, at
det ikke længere var forsvarligt at deltage i
sikringen af banen. De overlod så til de øv-
rige kommuner at dække det tab, som Jor-
drup sogns nej-politik påførte banen. Det
gjorde de andre kommuner i to år fra 1966-

68, men herefter likviderede banen. Det sidste tog kørte på banen den 31. marts 1968.

DAGLIGDAG PÅ BANEN

Den første stationsmester på Jordrup Station var H. G. Hougård, født 1885 og ansat ved Troldhedebanen den 1. maj 1917 som stationsmester. Hougård kom fra et job ved Trustrup-Ebeltoft-banen.

Om den første tid på stationen i Jordrup fortæller hans hustru Christine Hougård:

“Min mand og jeg var alene om at overkomme de mange gøremål på stationen, så når han skulle hen i pakhuset og udlevere gods, eller der var andet at ordne udendørs, måtte jeg træde hjælpende til. Så hurtigt avancerede jeg fra at være telefon- og stik i

rend-dreng, til at sælge billetter, skrive fragtbreve, stemple breve og i øvrigt ekspedere publikum.

Jeg fungerede således også som lygtepudser og ditto udbringerske. Vi havde fire lygter: to sporskiftelygter, en til semaforen og et håndsignal. Stadig mindes jeg det mas, der var med at holde dem i orden, da vi i stedet for olie kun fik udleveret tran. De osede og kvalmede, så det var ikke rart at være i nærheden af dem. Det værste var dog, når lygterne skulle sættes fast i sporskifterne, for selv om vi var nok så omhyggelige, hændte det ofte, at de gik ud igen, og det var ikke lettere at få dem tændt derude i det fri.

I tjenestelokalerne var der karbidlamper og de stod ikke tilbage for tranlygterne med hensyn til kvaler ved renholdelse og belys-

Ekspeditionslokalet i Dybvadbro, 1947. Foto tilhørende Knud Sørensen.

ning. Da elektriciteten kom til egnen, blev det også lagt ind på stationen, og dette gode kan ikke beskrives.

Tjenesten begyndte kl. fem om morgenen og sluttede ikke før ved nitiden om aftenen. Det hændte også, at klokken blev mere, inden det sidste tog kom. Jeg husker en sommeraften blev et særtog ikke meldt til sædvanlig tid. Min mand ringede til stationen, hvorfra det skulle afmeldes for at spørge hvor toget blev af. Den vagthavende svarede, "at lokomotivføreren var ude i engene at slå hør". Det var naturligvis en spøg. Toget var brudt sammen et sted på linien og først hen på morgenstunden passerede det, medens fuglene begyndte at synge og en ny dag at dæmre.

På den tid blev der afsendt mange svin med banen. Hestekøretøjerne holdt i kø hen ad pladsen, og sikke et "kommentil", når svinene skulle vejes, og ikke mindre, når de skulle "jages" op ad rampen og ind i vognene. For selvom de blev "dasket" med svæberen, var der altid nogle svære og stædige bæster, som ikke ville flytte sig, men dem blev der gjort kort proces med. To håndfaste mænd tog i hvert sit øre, en, to tre, ind i vognen med "kalorius".

Ligeledes blev der om efteråret afsendt ikke så få stude. Det var prægtige dyr med smukke horn så spidse som syle og en rejning som nogen hjort; men nogle vilde kammerater var der imellem, som, når de skulle vejes og blev skræmte, satte over vægten og ud i friheden igen.

Ja dette med vejning er jo nu ligesom så meget andet en saga blot, men adskillige kan nok huske situationerne dengang. Dagene svandt som dug for solen, og inden vi fik set

os om, var det jul. Julen er jo en travl tid både for jernbane og postvæsen, og dagene før jul stemplede og sorterede vi breve, kort og pakker i et forrygende tempo. Så da nøglen blev drejet sent juleaften, var vi mildest talt udkørte. Men trods travlhed og træthed var det skønt med de mange hilsner der til denne højtid sendtes til nær og fjern, måske de eneste der udveksledes hele året."

Den daglige drift blev i Dybvadbro varetaget af en ekspeditrice. Om sommeren var man i gang på linien fra kl. 7.00 til 17.00, og om vinteren fra kl. 8.00 til 16.00 seks dage om ugen. Ekspeditricen skulle sætte signalet i stationens 20 m høje mast, der netop var så høj, fordi oversigtsforholdene ved indkørslen til stationen var meget ringe. Endvidere skulle bommene ved overkørslen på Kolding-Egtvedvejen sænkes, og der skulle tilgå besked om, at der var tog på vej til nærmeste station i kørselsretningen. Ofte blev det en lang dag, idet det første tog ankom til stationen fra Kolding kl. 5.20 og det sidste fra Troldhede nogle få minutter før midnat. Tidspunktet for togenes ankomst og afgang førtes til protokols.

I den mørke tid skulle der hænges lygter ud ved sporskifterne, så man kunne se, at de var stillet rigtigt. I den høje signalmast blev der også hejst en lampe op, så lokomotivføreren kunne se vippearmen. Det var petroleumslamper, for stationen fik ikke indlagt el før i 1940. Dybvadbro station brugtes ofte som krydningsstation, og her kunne et tog med 14-16 vogne holde på sidesporet og vente på modkørende trafik. Det var ekspeditricens ansvar, at dette foregik korrekt. Endvidere stod ekspeditricen også for ekspeditionen af post. Dybvadbro fungerede lige-

Dybvadbro Station, 1958.

som mange af de andre stationer som postekspedition. Fra stationen udgik tre ruter. Ågård, Vester Nebel og Råvad.

Stationens regnskab skulle føres, og to gange ugentlig fremsendtes regnskabet til Troldhedebanens hovedkontor ved remisen på Fynsvej, ligesom der blev ført et månedligt regnskab samt et dagligt regnskab for postekspeditionen.

Det var ofte lange dage. Der var plads til en pause på 1-1½ time, når formiddagstogene var sendt af sted, men så begyndte travlheden på ny efter middag. Officielt havde postkontoret åbent til kl. 18.00, men klokken blev ofte 20.00, inden ekspedition var afsluttet.

I begyndelsen var der lukket på stationen om søndagen, men under krigen, da privatbilismen blev besværliggjort, blev søndagen på ny taget med. Bl.a. den omfattende trafik med tørv og brunkul fra hedeegnene på grund af brændselsmangel i Danmark krævede denne foranstaltning. Årslønnen for en ekspeditrice i 1917 var 240,- kr., hvortil så kom fri bolig og brændsel til opvarmning.

KILDER:

Andersen, Ib: Troldhede-Kolding-Vejen Jernbane, Jernbanebladet 1955, nr. 3.

Andersen, Ib: Troldhedebanen 40 år, Jernbanebladet, 1957, nr. 10.

Bay, William: Danmarks Damplokomotiver, 1977.

Christensen, J. Guldbæk: Sdr. Omme Station, Signalposten 1988 nr. 3.

Duus, Mogens: Brunkulstransporterne under og efter 2. verdenskrig, Jernbanehistorisk Årbog 1996.

Guldvang, S. A: Farvel til Troldhedebanen, 25. august, 1917 – 31. marts, 1968, Jernbanebladet 1968, nr. 2.

Guldvang, S. A.: Danmarks smalsporede industribaner, 1998.

Kjerside, Helge & Finn Steen Christensen: Troldhedebanen, 2002.

Kernwein, A. F.: Samling af artikler fra Signalposten.

Rasmussen, Vigand: 1917 Grindsted – et jernbaneknudepunkt på heden, Jernbanehistorisk årbog, 1992.

Skov, Olaf: På sporet af TKVJ, Togfløjten 1974.

Danmarks næstlængste privatbane, Troldhedebanen, Jernbanebladet 1957 nr. 7.

Hedelands Veteranbane, En egn og dens tørvebaner, Tipvognen 1984.

Kolding i det tyvende århundrede, bd. 2.

AVISER:

Herning Folkeblad

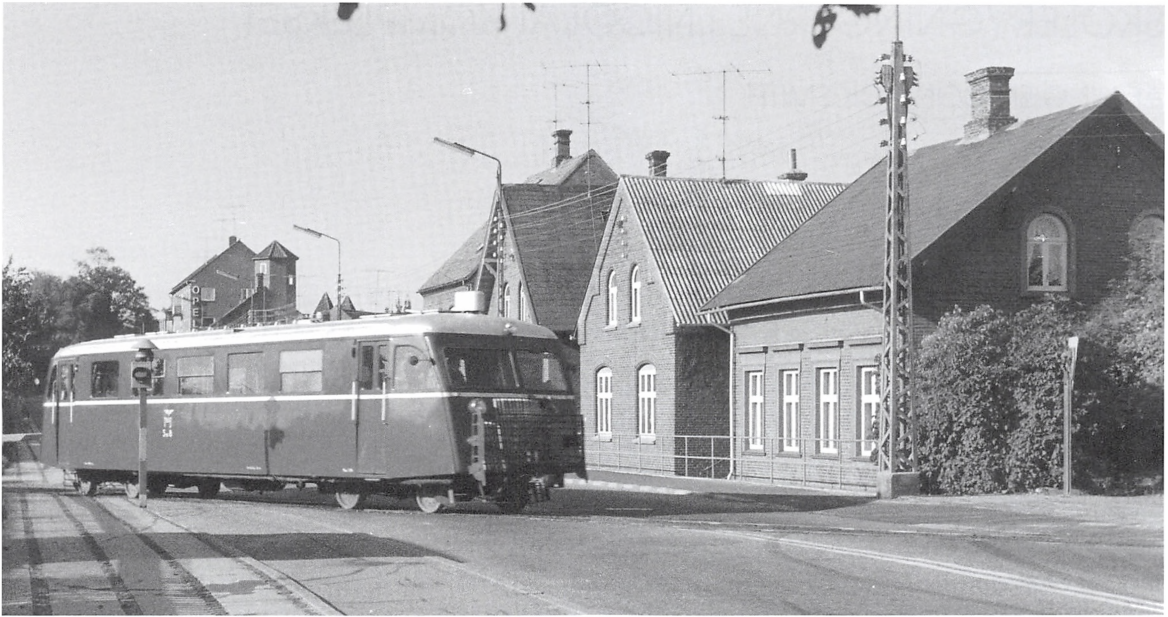
Jydske Tidende

Jydske Vestkysten

Kolding Avis

Kolding Folkeblad

Søndagsavisen

Mange lokale kan stadig huske Troldhedebanen med de røde skinnebusser, der altid krydsede Fynsvej netop når de skulle passere bommene ved den nuværende Parkskolen. Foto: Tom Lauritsen.

Vejle Amts Folkeblad
Tidsskrifter Privatbanetidende
Tidens Tegn

MATERIALER FRA FØLGENDE
ARKIVER OG MUSEER
ER BENYTTET:
Bække Lokalarkiv
Danmarks Jernbanemuseum
Gesten Lokalarkiv
Grindsted Lokalhistoriske Arkiv
Hejnsvig Sognearkiv
Hovborg Lokalarkiv
Kolding Stadsarkiv
Det Kongelige Bibliotek
Lunderskov Kommunes Lokalhistoriske
Arkiv

Post og Telemuseum
Sdr. Felding Lokalhistoriske Arkiv
Sdr. Omme Egnarkiv
Rigsarkivet
Troldhede og omegns Lokalhistoriske Arkiv
Lokalhistorisk Arkiv for Vejen Kommune
Vejle Byhistoriske Arkiv
Vorbasse Lokalarkiv

Endvidere har følgende personer bistået med
materiale og oplysninger
Hans Alkjær
Niels Jørgen Bundesen
S. A. Guldvang
A. Kernwein
Gudrun Kristiansen
Knud Sørensen

SKOLEBYGNINGERNE I NICOLAI-KOMPLEKSET

AF NING DE CONINCK-SMITH

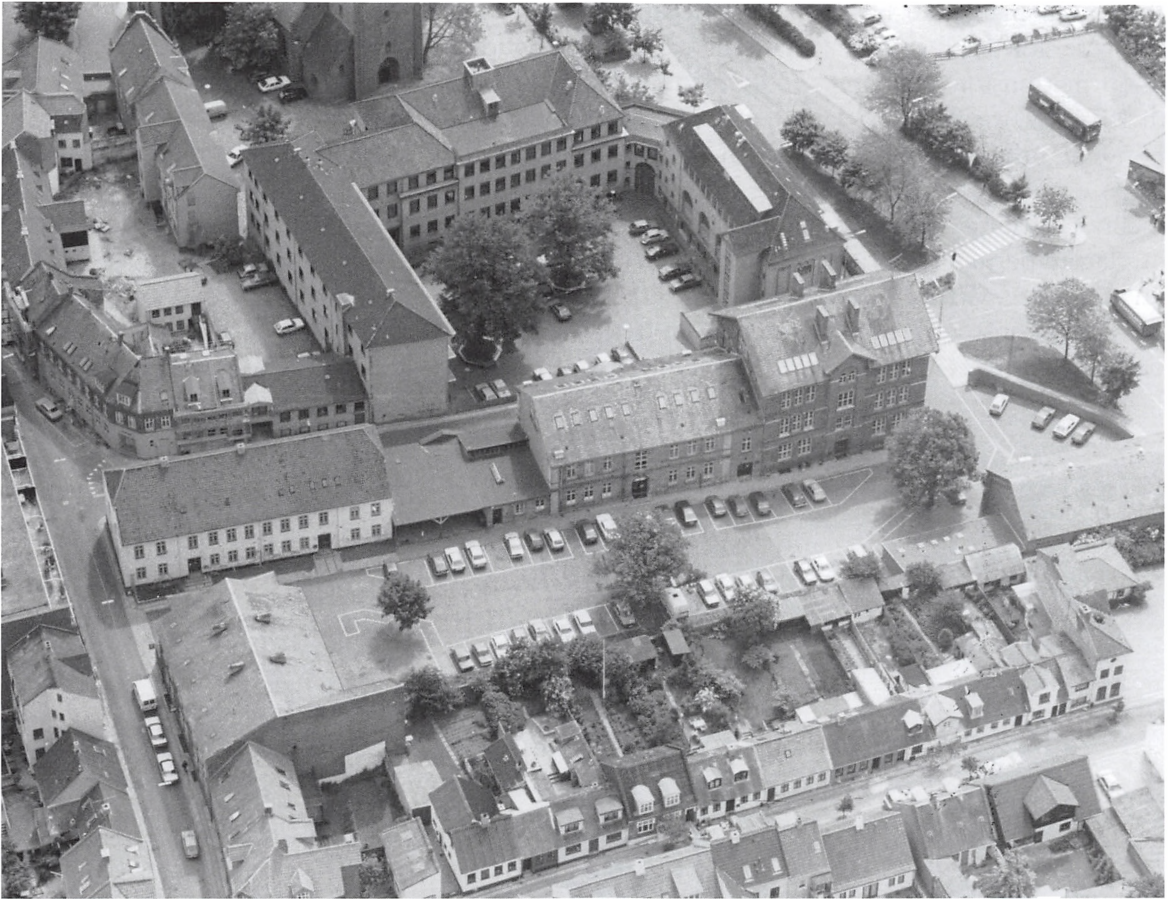
Artiklen er baseret på den tale, som Ning de Coninck Smith var inviteret til at holde ved indvielsen af Nicolai Historie og Stadsarkivets nye lokaler den 17. juni 2006.

Jeg vil starte med at takke arrangørerne for at have inviteret mig i dag. Det blev jeg meget glad for. Min egen interesse for skolebyggeriet og dets historie startede – næsten – med Skolegade i Kolding. Hele fredningssagen var – så vidt jeg husker – en af de udløsende faktorer bag Planstyrelsens initiativ med at få skabt oversigt over skolebyggeriets udvikling i Danmark. Det blev til rapporten *Vor lærdoms bygning*, som dækkede perioden fra 1814 til 1940. Den udkom i 1989, var skrevet af undertegnede og blev i 1998 uddybet med yderligere en rapport. Da den første rapport udkom i 1989, kunne man konstatere, at der bortset fra skolerne i Skolegade, som blev fredet i 1988, kun var tale om fredning af skolebygninger af ældre dato. Skolerne her i Kolding var på dette tidspunkt de yngste fredede skoler i Danmark. I 1998 så situationen helt anderledes ud; de fredede skoler blev yngre og yngre; interessen samlede sig nu om mellemkrigsårenes skoler og om den umiddelbare efterkrigstid. Kolding skolerne var ikke længere de yngste, men deres plads i perlerækken af danske byskoler kunne der ikke rokkes ved.

Hvad er det så, som er så vigtigt her i Kol-

ding? Det ligger helt banalt i, at man har lejlighed til at studere skolebyggeriet og dets forandring på nærmeste hold. Den skole vi står over for i dag, Borgerskolen, opført i 1856, havde en forgænger, Friskolen fra 1847 længere ned i Skolegade. Den blev senere ombygget til fattiggård, da den nye friskole, lige syd for borgerskolen blev opført i 1879. Her er tilmed et gymnastikhus fra 1881, nu Katrinegadesalen, over for gymnastikhuset den private Døtreskole, ligeledes fra 1881, Pigeskolen fra 1898 – og lige i nærheden Teknisk Skole i Vesterbrogade fra 1889, nu Kolding Realskole og endnu en kommuneskole med skolebad og skolebespisningslokaler, nemlig Aalykkeskolen, oprindelig Drengeskolen – fra 1904. Og så er der Latinskolen fra 1845 ikke at forglemme. Det vil sige, at man har samlet skoler opført inden for en periode af ca. 60 år inden for en ganske begrænset radius. Det er unikt – der er mig bekendt ikke andre eksempler på en sådan koncentration, og slet ikke på, at skolerne også er bevaret – og nogle af dem tilmed fredet.

Bortset fra Latinskolen, som er tegnet af den københavnske arkitekt N. S. Nebelong, er alle skolerne tegnet af lokale folk, men det siger ikke så lidt om arkitektprofessionen, at den ældste (nu nedrevne) friskolebygning fra 1847 var tegnet af en lokal tømmerme-

Nicolai-komplekset, den tidligere Sct. Nicolai Skole, fotograferet i juli 1987 af Ludvig Dittmann.

ster, A. Forsberg, som også stod bag Borger-skolen 10 år senere. Også den nye friskolebygning fra 1879 var tegnet af en lokal tømmester Holm, hvorimod Døtreskolen var tegnet af kgl. bygningsinspektør Laurits Albert Winstrup, og gymnastikhuset, Teknisk Skole og Pigeskolen af Kolding-arkitekten Johan Chr. Fussing, som også tegnede Drengeskolen i Ålykkegade. Hans foretrukne stilart var den italienske renaissance

kopieret i mursten, som der står i Kolding Leksikon.

Hvad ser man så, når man går rundt i kvarteret? Hvis man skal gå efter bygningernes størrelse, indretning og udstyr, så kunne man fristes til at konkludere, at de afspejler den stadig stigende betydning, som uddannelse blev tillagt op igennem det 19. århundrede. Som mange af jer ved, så henføres folkeskolens grundlov til skolelovene af 1814.

Ikke fordi man ikke havde haft skolegang tidligere, for det havde man haft tilbage til konfirmationsforordningen i 1536, men fordi 1814 loven påbød forældrene at sørge for børnenes undervisning. At det kunne indfries på en række forskellige måder fra hjemmeundervisning over privat undervisning til at placere børnene i det offentlige system er en anden sag, vi ikke skal fortabe os i. Vigtigere er at konstatere, at skolerne blev større og større, hvilket naturligvis hang sammen

med et kraftigt voksende elevtal. I Kolding fordobledes det i løbet af 1880'erne fra ca. 550 til ca. 1000 – men det hang også sammen med, at skolen ville mere og mere. Den ville have en mere central plads i børnenes liv både i forhold til den tid, de brugte på skolen, men også i forhold til, hvad de brugte tiden til. Nye fag kom på skemaet i 1890'erne, fag som gymnastik, nu også for piger, skolekøkken og sløjd, og med Mellemskolen fra 1903 kom krav om fysik- og geografiloka-

Koldings kommunale skoler i 1902. Forrest Friskolens to bygninger, bagerst Borgerskolen.

ler. Hertil kom en stadig voksende ambition om også at bidrage til børnenes helbred med skolebade, skolebespisning, opvarmning, lys og ventilation – for slet ikke at tale om skoleinventar i tilpassede højder. Alt det kan man se her i Kolding, hvis man ser sig godt omkring.

Men skolernes udformning og størrelse afspejler naturligvis også den respekt, planlæggerne af det, man kunne kalde den moderne barndom, ønskede skulle stå om skolen. Fra det enkle, men funktionelle hus med én skolestue fra 1840'erne over Borgerskolens fine hus med to indgangspartier omgivet af pilastre. Hvor man i den gamle skole formentlig har benyttet sig af den indbyrdes undervisningsmetode, var Borgerskolen indrettet på klasseundervisning. En undervisningsform, som var kommet for at blive, og som også prægede planløsningerne i såvel Pigeskolen fra 1898 og Ålykkeskolen fra 1904. Men ligesom gymnastikhuset, som kom til i 1881, var de nye skoler i høj grad præget af hensynet til lys, luft og renlighed. Og så var stilarten en anden, historicismen med indlån fra renaissance og dansk middelalder havde erstattet nyklassicismen, som karakteriserede såvel Latin- som Borgerskolens facade.

Blandt uddannelseshistorikere er der i disse år en stigende interesse for skolebyggeriet og dets historie. Hvor man for 25 år siden, da jeg først fik øje på de kulturhistoriske værdier, som dette byggeri rummer, mest var optaget af, hvordan skolerne blev konstrueret på en sådan måde, at man bedst kunne holde øje med børnene og bedst sikre deres opdragelse til lovlige og nyttige samfundsborgere – det er sådan noget med strategisk placering af lærerværelser i forhold til klas-

seværelser, højden på katedret i forhold til pultene osv. , er man i dag også optaget af, hvor de fik ideerne fra. For når man går rundt her i Kolding, så slår det én, at dette jo var et eksperimenterende byggeri. På 60 år skete der større forandringer i skolebygningens planløsning og udtryk end i de efterfølgende 100 år vil jeg tillade mig at mene. Omkring år 1900 havde byskolen fundet sin form med klasseværelset som omdrejningspunktet, sådan som man møder det i de såkaldte røde "kaserneskolere", som Pigeskolen fra 1898 og Aalykkeskolen fra 1904.

Men hvor fik de ideerne fra? Meget peger i retning af Mellemeuropa med Tyskland og Østrig-Ungarn som de store pionerer på feltet skolehygiejne. Et tværvideenskabeligt felt, som omfattede både ingeniører, lærere, læger, filantroper og skolefolk. Vi kan se af bibliotekernes indkøb, først og fremmest i Dansk Skolemuseum, som i dag er Danmarks pædagogiske bibliotek, at der var en udbredt cirkulation af viden om disse skoler. Formentlig blev mange af ideerne filtreret gennem de større byer, hvor København og Frederiksberg allerede fra 1840'erne tog fat på at bygge skoler i større stil. Hertil kom konferencer, som allerede fra 1840'erne samlede hygiejnere fra de europæiske lande. Det er formentlig forklaringen på, at skolerne overalt i Europa ligner hinanden, og at der er meget få variationer fra en grundmodel, som består af klasser placeret omkring et trappe- og gangforløb samt en legeplads enten foran eller bagved skolen. Variationer er som oftest i forhold til byggestilen, hvor økonomi og lokale forhold kan have været medvirkende.

Noget, som er mindst lige så interessant som hvor de fik ideerne fra, er, hvorfor de

Lærer H. Chr. Geill med elever fra Borgerskolen i 1877.

valgte som de gjorde. Vi ved fra Kolding, at de første offentlige skoler blev huset i en kirke, i Koldings tilfælde Sct. Nicolai Kirkes nordre kapel med start i 1815. Det holdt, indtil en væg i 1857 styrtede ned midt under undervisningen og rev trappen til 1. sal med sig, så børnene måtte reddes ned ved hjælp af en stige. På et andet tidspunkt forsøgte

man at løse den stadig pressede lokalesituationer ved at leje sig ind i et tidligere sygehus. De mange private skoler, som også fandtes i Kolding, holdt til i lige så tilfældigt byggeri. I disse tilfældige bygninger var også inventar og anden planløsning naturligvis tilfældig, og på gamle stik kan man se, hvordan nogle elever flokkedes om læreren,

mens andre lavede spilopper over og under bordene. De nye skoler blev netop bygget for at kompensere for denne uorden og for at sikre orden og disciplin i skolens hverdag. Som man ser her i Borgerskolen, som lånte sin planløsning fra Skolen i Sølvgade i København opført i 1847, var klasseværelserne placeret omkring en afsats, så trafikken til og fra kunne glide let. Men også de hygiejniske sider spiller en stadig større rolle – og ikke mindst ønsket om at skille skolen ud fra byens øvrige huse.

Jeg vil afslutte med at drage en enkelt parallel mellem dagens store interesse for skolebyggeri, opstået i kølvandet på 1995-loven, og så interessen her i Kolding for godt og vel 150 år siden. Begge perioder var præget af store diskussioner om skolens form og indhold, og i begge perioder satte det sig spor i skolebyggeriet. Man kunne måske sige, at hvis den første og ældste periode er karakteriseret ved at skabe rum *om* klassen, så er den sidste karakteriseret ved at skabe rum *i* klassen; rum til gruppearbejde og arbejde på tværs af fag og klassetrin. Det kendte man ikke til for 150 år siden. Da handlede det om at skabe rum *om* undervisning og dermed sikre skolen en central plads i børnenes – og samfundets – liv.

Alt dette og meget mere vil I selv kunne aflæse ved at gå en runde i dette fine kvarter,

som heldigvis er blevet bevaret for eftertiden som et vidnesbyrd om de vigtige kulturhistoriske værdier, som findes i skolebyggeriet.

REFERENCER:

Aaboer, A. M., Dedenroth-Schou, B. & Petersen, J. Åge S. *Folkeskolen i Kolding fra 1814 til i dag*. Kolding, 2004. Kolding Stadsarkiv.

Coninck-Smith, Ning de. *Vor lærdoms bygning. Folkeskolens bygninger 1814-1940*. Planstyrelsen, rapport nr.2:1989.

Coninck-Smith, Ning de. *For barnets skyld. Byen, skolen og barndommen 1880-1914*. København, 2000. Gyldendal.

Grosvenor, Ian, Martin Lawn, Kate Rousmanière: *Imagining Past Schooling. The Necessity for Montage*: <http://www.education.bham.ac.uk/research/domus/arguments/montage.pdf> (24.juli 2006)

Hinträger, C. *Die Volksschulhäuser in den verschiedenen Ländern. Volksschulhäuser in Schweden, Norwegen, Dänemark und Finnland* (Vol. I). Stuttgart, 1895. Arnold Bergsträsser Verlagsbuchhandlung. A. Kröner.

Miljøministeriet, Skov- og naturstyrelsen. *Tematisk gennemgang af folkeskoler fra perioden 1850-1900 og landskoler fra 1900-1920*. København, 1998.

SEEST HUSE – FRA KATASTROFE TIL MODERNE FABRIK – 35 ÅR – 35 SEKUNDER – 350 DAGE

AF TORSTEN SØRENSEN OG NIELS JØRGEN ØSTERGAARD

Den 3. november 2004 eksploderede N. P. Johnsens fyrværkerifabrik i Seest. Det var en af de største katastrofer i nyere tid i Danmark. Det meste af en bydel blev ødelagt. Omkring 15-20 parcelhuse stod i flammer. Der opstod skader på hundredvis af huse, og 176 blev ødelagt i en sådan grad, at familierne ikke kunne flytte tilbage. Omkostningerne var kolossale. Alene slukningsarbejdet kostede godt 50 millioner kroner.

Også et fabriksområde med tolv virksomheder blev ramt. En af virksomhederne var Seest Huse A/S, hvis fabriksbygninger stort set var ubrugelige efter katastrofen. Men det, der tilsyneladende så helt håbløst ud i dagene efter ulykken, blev vendt til en styrke for virksomheden.

FØR KATASTROFEN

Firmaet Seest Huse blev grundlagt den 1. januar 1970 af Gert Skare, der netop var færdiguddannet som bygnings-snedker. Det stod ikke skrevet over den nye selvstændige bygmesters vugge, at han skulle grundlægge en koncern med en millionomsætning. Tværtimod fik han nok den værst tænkelige start i tilværelsen. Allerede som barn mistede han nemlig begge sine forældre ved en tragisk ulykke. Sammen med sin yngre broder, Ove, voksede han derfor op hos en onkel og faster

i Kolding. Her lærte Gert Skare tidligt byggebranchen at kende, idet han efter skoletid ofte måtte gå til hånd i onklens byggevirk-somhed.

Efter realeksamen kom han i lære som bygnings-snedker. Han kom hurtigt til at arbejde alene, for hans mester gav ham ansvar, og det modnede! Mens han arbejdede, blev han vartet op af en ung pige, der boede over for tømrerværkstedet. Det var Gerda, som han senere blev gift med. De to har siden været sparringspartnere både privat og forretningsmæssigt.

I 1968 – endnu inden han var udlært – tegnede og byggede Gert Skare sit første hus. Det lå på Højbjergvej i Seest, og her flyttede han og Gerda ind som nygifte.

Allerede som lærling besluttede Gert Skare, at han ville være selvstændig. Og straks han var udlært, var han parat til at begynde for sig selv i lejede lokaler i Ejstrup. Men da hans mester ønskede at afhænde sin byggevirk-somhed i Seest på grund af dårlige tider i byggebranchen, overtog Gert Skare i stedet sin gamle læreplads med maskiner og værksted.

Den 1. januar 1970 åbnede Gert Skare sin nye virksomhed, "Seesthuset" i lejede lokaler på Teglgården i Seest, og produktionen af fritidshuse kunne tage sin begyndelse. Som bærende idé i det nye firma indgik et

Gerda og Gert Skare ved rejsegildet på Gert Skares første hus i 1968.

modulsystem, som Skare havde udviklet. Takket være dette modulsystem kunne man hurtigt og nemt standardisere husbyggeriet i en række moduler, hvor alt gik op i en højere enhed. Det er i øvrigt et koncept, som virksomheden stadig anvender. Det første år udgjorde medarbejderstaben en snedker, en tømrer og nogle lærlinge og arbejdsdrengene.

Starten på det nye firma var forrygende. Allerede den 15. juni 1970 kunne den første ordre underskrives; den var på et af firmaets nye fritidshuse – et "Seesthus type 79 m² de luxe model". Samtidig fik familien Skare samlet så mange penge sammen, at man kunne opføre et prøvehus ved Byggecentrum i Middelfart. Faktisk satsede familien alt, hvad den ejede. Men det var nødvendigt for firmaet at vise sine produkter. Samtidig kom der igen opgangstider i Danmark, og det smittede af på byggeriet.

I maj 1973 flyttede man til nye lokaler i Seest. Herefter blev virksomheden hurtigt større. I perioden 1980 til 2002 foretog man

fire store udvidelser, idet man opkøbte nabogrundene. Efterhånden bredte virksomheden sig over et par hektarer ved Overbyvej.

I løbet af 1970erne var det først og fremmest fritidshuse, Seest Huse satsede på. Man havde flere modeller, og salget gik godt, indtil kartoffelkuren slog igennem i begyndelsen af 1980erne; herefter gik salget af sommerhuse næsten i stå. Til gengæld var der vækst i Tyskland. Og for at få adgang til dette marked på en hurtig måde, opkøbte man firmaet Carlsen Huse, som ganske vist var gået fallit, men som havde en ganske pæn ordrebeholdning på huse til det tyske marked.

Seest Huse fik hurtigt dannet et datterselskab i Tyskland. Det betød, at virksomheden kunne overleve på trods af et stagnerende dansk marked for fritidshuse. Ud over at sikre virksomhedens overlevelse betød det voksende marked i Tyskland også, at byggeriet udvikledes fra delmoduler til helvægsmoduler. På den måde kunne der næsten være et helt hus på de store lastbiler, der adskillige

Gerda og Gert Skare ved afleveringen af det første Seest Hus i 1970.

Den 1. maj 1973 flyttede firmaet ind i nyopførte administrations- og produktionslokaler på Overbyvej i Seest.

gange om ugen forlod Seest med kurs mod Tyskland.

Væksten i Tyskland medførte, at man havde op til femten byggepladser i gang samtidig. Seest Huse var således den første udenlandske virksomhed, som opførte et hus i det tidlige Østtyskland efter murens fald. Firmaet indrettede sig med afdelingskontorer i Berlin, Kiel og Hamburg, og under sloganet "Seest Häuser – Dänemarks flotteste" blev Seest Huset snart et kendt og efterspurgt produkt i det nordlige Tyskland.

Men nogle år efter genforeningen af de to Tysklande kom regningen til det tyske samfund. Pludselig manglede tyskerne penge. Og fra at have opført fire huse om ugen, gik salget af nye huse helt i stå. Det skete nærmest fra den ene dag til den anden.

Seest Huse valgte at afvikle sine aktiviteter i Tyskland og i stedet satse på et bredt hjemligt marked. Siden 1990'erne har virksomheden stået for boligudstyknings og projektering af større boligområder med op til hundrede huse, som blev tegnet og produce-

ret i Seest. På den måde har Seest Huse været med til at præge byudviklingen i Kolding og andre steder.

Produktudvikling og kvalitetsforbedring har altid spillet en afgørende rolle for virksomheden, som var den første herhjemme til at introducere et "giftfrit" hus, dvs. et hus, der var testet for alle allergifremkaldende stoffer. Og i 2002 udviklede Seest Huse et lavenergihus i samarbejde med Rockwool koncernen.

Med købet af firmaet Kærfort Huse har virksomheden fået et produkt, der sammen med Seest Fritidshuse imødekommer de fleste ønsker på fritidshusområdet.

Hjulpes af de gode tider i 1990'erne og i det nye årtusinde var der således fuld fart på virksomheden i Seest, da katastrofen indtraf. Hvad der havde taget 35 år at bygge op, blev ødelagt på 35 sekunder.

SEEST-KATASTROFEN

Alarmen gik den 3. november 2004 kl. 14.02. Omtrent på det tidspunkt bad to unge piger, om de måtte låne toilettet i administrationsbygningen i Seest Huse. Samtidig begyndte de første brandbiler at ankomme til N. P. Johnsens Fyrværkerifabrik, der lå 150 meter fra Seest Huse. Men ingen i dette firma havde fantasi til at forestille sig situationens alvor. Heller ikke, selv om de to piger kunne fortælle, at det hele var meget værre, end medarbejderne i Seest Huse havde anelse om. "I skal løbe", sagde de. "Det hele eksploderer!"

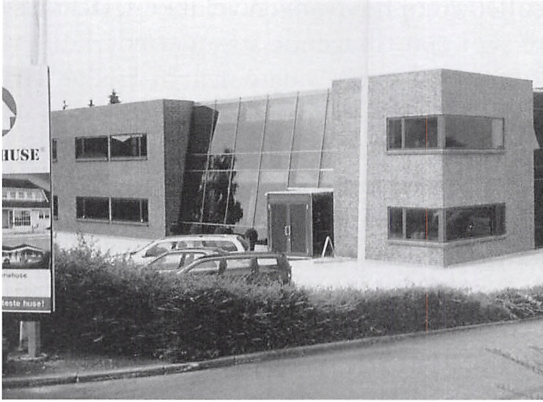
Personalet i administrationsbygningen slog denne påstand hen. Så galt kunne det da heller ikke være. Men man besluttede alligevel at følge situationen. Arbejdet blev ind-

stillet! Man kunne alligevel ikke koncentrere sig i den tiltagende strøm af udrykningskøretøjer. I stedet valgte man at drikke "fyrværkeri-kaffe", mens man skiftedes til at gå hen til vinduet for at se, hvad der skete. En bemærkning fra produktchef Klaus Skare kl. ca. 15.15 om at passe på, hvis ruden blev knust, blev ikke rigtig taget alvorlig.

Imidlertid kom der flere og flere ambulancer og brandbiler. Situationen blev gradvist værre og værre; antallet af raketter i luften blev større og større. Og da der kl. ca. 15.30 skete et par eksplosioner med kort mellemrum, blev alle på virksomheden for alvor bange. Det var der god grund til, for på det tidspunkt blev brandbekæmpelsen indstillet ved N. P. Johnsens fyrværkerifabrik. Indsatsstyrken blev trukket ud af området, idet man efterlod brand- og redningskøretøjer. Det var simpelthen for farligt at være i nærheden af katastrofestedet.

På kontoret råbte Gerda Skare til personalet, at "nu skal vi ud! Tag taskerne og løb!" Og til medarbejderne på værkstederne råbte Gert Skare, at alle biler skulle køres væk, og alle medarbejderne skulle forlade stedet. En medarbejders bemærkning om, at "vi først skal stemple ud" vidner om det chock, der var ved at brede sig. I situationen, der var ved at være livsfarlig, var bemærkningen ude af proportioner.

Kl. ca. 15.45 løb alle fra virksomheden. På det tidspunkt var alt kaos. Mobiltelefonnettet var overbelastet – ikke mindst, fordi mange ringede for at høre, hvad der var sket. Et kvarter senere – kl. 16.00 – blev evakueringen af området omkring fyrværkerifabrikken udvidet til også at omfatte beboerne på Overbyvej – altså også Seest Huse.

Seest Huses administrasjonsbygning kort før Seest-katastrofen.

På hjørnet af Bredevej og Sindalvej stod repræsentanter fra ledelsen af fyrværkerifabrikken. De antydede, at situationen ville udvikle sig til en katastrofe, som ingen kunne forestille sig. Heri fik de ganske ret! Kl. 16.15 blev al slukning af ildebrande i hele området opgivet. Redningsmandskabet forlod de brændende huse. Brandbilerne blev flyttet fra Overbyvej til Seestvej, mens politiet sørgede for at tvangsevakuere beboerne i et område, der efterhånden omfattede al beboelse i en radius af en kilometer fra katastrofestedet. Det viste sig at være meget forudseende, for kl. 17.45 kom den første af to meget kraftige eksplosioner, og en halv snes minutter senere kom den næste. Det betød, at husene i flere hundrede meters omkreds fra fyrværkerifabrikken enten blev jævnet med jorden eller gjort ubeboelige. Eksplosionerne fremkaldte jordrustelser svarende til 2,2 på Richter-skalaen.

Også Seest Huse blev alvorlig ramt. En medarbejder besøgte katastrofeområdet kl.

ca. 23 og kunne meddele Gert Skare, at “det ser ikke godt ud! Alt er ødelagt! Der er ikke noget tilbage!”

EFTER KATASTROFEN

De følgende dage var det ikke muligt at besøge området. Det ulmede stadig i en container med fyrværkeri, og man var bange for nye eksplosioner. Det lykkedes dog Gert Skare at besøge fabrikken under politieskorte natten efter katastrofen for at lukke porte og dække inventar og de dyre maskiner med presenninger. Men dette besøg var en ren undtagelse. Først efter fem døgn fik han fri adgang til sin virksomhed.

På det tidspunkt kunne man se, at det ikke længere var muligt at anvende bygningerne. Alle vinduer var blæst ind, ledninger revet ud af væggene, mure var revnede, og bjælker bøjedede eller brækkede. Tagene på fabriksshallerne havde løftet sig og var faldet ned igen; virksomhedens produktionsapparat var næsten helt ødelagt.

I dagene efter eksplosionen blev der naturligvis tænkt mange tanker. Men familien Skare besluttede sig hurtigt for at fortsætte firmaet og genopbygge fabrikken. Medarbejderne blev orienteret og spurgt, om de ville være med. Det ville de naturligvis; alle var indstillet på at være med i genopbygningen af virksomheden, så den kunne fortsætte.

Imidlertid indtraf næste “katastrofe” otte dage efter den første. Den 12. november var slede Kolding Kommune nemlig i et brev, at Seest Huse formentlig ikke ville få tilladelse til at genopbygge fabrikken. Den endelige beslutning blev meddelt i et brev fra kommunen otte dage senere. Alle erhvervsvirk-

somheder skulle flytte fra området, som i stedet skulle anvendes til beboelse.

På det tidspunkt havde firmaet en ordrebeholdning på 70 huse, der skulle leveres i løbet af det næste halve år. Det ville ikke være muligt uden en ny fabrik! Men Gert Skare handlede hurtigt. Kunderne blev orienterede om situationen, som alle havde forståelse for. Desuden lykkedes det at få en del af produktionen i gang igen, efter at man nødtørftigt havde fået repareret de værste skader på fabrikken i Seest.

Samtidig blev der ført forhandlinger med kommunen om køb af en grund, hvor fabrikken kunne genopføres. Af de arealer til erhvervsbrug, som kommunen kunne tilbyde, købte Seest Huse et mere end fire hektar stort område på Nordager tæt ved motorvejen. Få måneder senere overtog kommunen til gengæld virksomhedens jord på Overbyvej.

Nu gik det stærkt. Arkitekt Jens Felthaus gik i gang med at udarbejde tegninger til nye produktionshaller. Nye, større og mere rationelle maskiner blev bestilt. Produktionslinjer blev tilrettelagt, og problemer med ny logistik blev gennemtænkt. Knap fire måneder efter katastrofen i Seest, kunne man tage det første spadestik til en ny fabrik på Nordager 2.

Under hele forløbet blev der ført forhandlinger med forsikringsselskabet om erstatning for de ødelæggelser, som eksplosionen havde medført. I det hele taget var der nok at spekulere på for direktør Gert Skare; natteøvn blev der ikke meget af.

I den følgende tid rejste fabrikshallerne sig på den nyerhvervede grund. Den 16. juni 2005 var der rejsegilde, og den 12. november

2005 var indflytningen gennemført. Seest Huse havde fået nyt domicil. Det betød, at produktionsarealet næsten var blevet fordoblet. På Overbyvej havde man haft 6.200 m² under tag, men nu havde man 12.000 m². Og hvor man tidligere kunne producere op til 150 huse om året, var produktionen på Nordager fordoblet til 300 huse.

Dertil kom, at Seest Huse nu ligger tæt ved motorvejen. Adgangsforholdene til virksomheden er langt bedre end i Seest, og området er langt kønnere med natur, et bakket terræn og udsigt til en sø.

Gerda og Gert Skare med datteren Ida og sønnen Klaus, der er indtrådt i Skare Byg A/S som henholdsvis direktionssekretær og ansvarlig produktionschef.

Opførelsen af ét af 40 rækkehuse på Kamillavej i Nr. Bjert. Opførelsen sker ved brug af et nyt byggesystem af lavenergi-elementer. Ved hjælp af dem kan et hus opføres, så det er lukket i løbet af 24 timer. Herefter kan den indvendige montering udføres uafhængigt af vejret.

I det hele taget betød katastrofen, at Seest Huse fik mulighed for at genetablere sig i nye, moderne fabrikshaller, hvor produktionen af huse, vinduer og inventar er blevet fordoblet i forhold til situationen på Overbyvej. Hvad der blev skabt gennem 35 år og ødelagt på 35 sekunder, blev med stor dygtighed genopbygget til noget større og bedre på 350 dage. Men for virksomheden og dens ledelse var hele forløbet en kolossal belastning, som man gerne havde været foruden.

KILDER

Charlotte Risskov Pedersen. Moderne fabrik skabt efter katastrofe. Jydske Vestkystens hjemmeside 16.12.2005

Charlotte Risskov Pedersen. Vækst skævvrider regionen. Jydske Vestkysten 13.4.2006
 Erik Kruse. Flot fyrværkeri uden fest. Byg-Tek nr. 12, 6.12.2004: 20-21
 Fyrværkeribranden i Seest. Kolding kommunes hjemmeside
 Gerda & Gert Skare: Personlig meddelelse
 Katastrofen i Seest. www.dr.dk
 Mi Storm Jensen. Vi skal videre. Bygge-Avisen nr. 93: 16-17.
 N. Chr. Larsen. Tyskerne får huse i samlesæt. Jydske Vestkysten. 11.8.1996
 N. E. Thrane. 25 år i en barsk branche. Jydske Vestkysten 4.5.1995

KOLDINGEGNENS SELVEJERBØNDER

AF THOMAS CHRISTENSEN

På Koldingegnen har der langt tilbage i tiden været mange selvejerbønder, og disse selvejere eller jordegne bønder, som de også ofte benævnes, har en ret omfattende og interessant historie.

Mange af disse bønder har på forskellig vis haft en ret betydelig position i det daværende samfund. En del af dem var måske efterkommere af den tidligere lavadel, og vi finder på et meget tidligt tidspunkt en række faste efternavne såsom Buch, Haar, Buhl, Basse, Legarth, Ravn, Høeg, Koed, Schelde, Krog osv., som havde ret betroede poster som herredsfogeder, herredsskrivere, skovfogeder, delefogeder, sognefogeder, sandemænd og almindelige tingsvidner, hvor de på forskellige måder gjorde deres indflydelse gældende. Nogle af deres efterkommere indvandrede til købstæderne, hvor de blev borgere og nedsatte sig som købmænd og håndværkere. Nogle blev rådmænd og borgmestre. Det kunne der gives adskillige eksempler på. Andre af efterkommerne gik studievejen og blev præster eller lignende. Det gælder bl.a. slægten Buch fra Nagbøl, hvor der er en del, der bliver præster.

H. P. Bertelsen har i bogen "Eltang, N. Bjært og S. Vilstrups historie" ret nøje beskrevet, hvordan den selvejende bondestand i løbet af ca. 300 år fra at have været en af landets afgørende magtfaktorer næsten blev

udslettet, og fra at de i 1241 havde langt over halvdelen af landets jord i selveje, at de 100 år senere kun besad noget under en fjerdedel. Denne udvikling fortsatte stærkt i de følgende år, hvor flertallet var blevet fæstebønder, og de tilbageblevne selvejere havde store vanskeligheder med at bevare deres selvejerrettigheder. I førnævnte bog omtales disse selvejere som egnens elite. Som lokalhistoriker og slægtsforsker – og da både min kone og jeg har haft adskillige aner blandt nogle af disse selvejere – har jeg forsøgt at samle nogle oplysninger om disse selvejeres antal, særpræg og vanskeligheder m.m., som måske kunne have mere almen interesse, som hermed følger.

I Andst Herred var der ifølge en opgørelse fra Koldinghus Len i 1610 79 selvejergårde, og desuden var der 96 husmænd eller boelsmænd på frit jordegods. Det var noget over en trediedel af samtlige landbrug og et ret betydeligt mindretal. I Brusk Herred var dette antal nok lidt mindre, men bl.a. i Eltang Sogn var også over en trediedel selvejere.

Svenskekrigene gik hårdt ud over disse selvejergårde. Det skyldtes måske, at en del af disse bønder var blandt de mest velstående og derfor i særlig grad var udsat for udplyndring. Pesten og sygdomme i krigens følge betød, at mange gårde blev øde, og ingen

kunne overtage dem. I Andst Herred forsvandt samtlige selvejergårde i sognene Bække, Veerst og Jordrup. I Gesten var der kun en enkelt tilbage, og i Andst Sogn forsvandt over halvdelen af dem. I den opgørelse, som findes i arkivar Hans Knudsens redegørelse over forholdene i Koldinghus rytterdistrikt fra 1726, nævnes 46 selveje fra Andst Herred, mens der samtidig nævnes ca. 62 selvejergårde og ejendomme i Brusik Herred.

Et af særprægene ved disse selvejere var, at de fra ældgammel tid havde fået deres gårde tilskødet på Herredstingstedet, og forinden en sådan tinglæsning skulle denne ifølge "Jyske Lov" indvarsles på to foregående ting, så den arveberettigede familie kunne nå at gøre indsigelse og eventuelt måske selv give et antageligt bud på gården. I de gamle tingbøger kan man finde mange eksempler på og oplysninger om sådanne handler, hvor en del af den nærmeste slægt nævnes og giver deres samtykke til en sådan handel. Det er også ret bemærkelsesværdigt, at kvinderne fik skøde på den halve gård. Man kan således i tingbøgerne se, hvordan en trolovet eller fæstemø søger og begærer at få skøde på den halve selvejergård og får det tilskødet og bevilget.

En aftægtskontrakt til en kvinde fra de vanskelige år efter svenskekrigene i 1661 er også interessant og lyder således: "Hun skal have årligt 20 skp. rug, 16 skp. byg, 8 skp. havre, 8 skp tør boghvede, 1 fedesvin eller 3 daler i stedet, 2 fede gæs, 1 lispund kviekød, 2 sletdaler fra mølleren i V. Nebel, 2 skp. hvedemel, 1 skp. Lønborg salt. Halvdelen af kornet samt hvedemel og salt gives hende Mikkelsdag og den anden halvdel til påsken i godt forsvarligt korn, de fede varer leverer-

des til Mortensdag. Desuden skal hun have en god ko, som skal stå i bås og på græs med ejerens egne de bedste køer, og når denne ko er affældig, skal hun have en anden og forsvarlig og dygtig ko og i stedet tage den forrige igen. Ligeledes skal hun have og nyde 8-10 får sommer og vinter på foder og i sti og på græs med ejerens egne, hvoraf hun skal have yngel og uld m.m. Her foruden skal hun have til hendes husværelse et kammer i huset med skorsten, hvor det hende bedst behage, ligeledes ildebrændsel frit samt at nyde og bruge bageredskaber, madkælder og kar, hvad hun behøver, så også at være forpligtet til at skaffe hende heste og vogn med kørsel til og fra kirke og ligeledes at føre hendes korn til og fra mølle, når hun det behøver. Ligeledes at hun må nyde ro og mag inden og uden døre, og ellers i alle måder efter skyldighed at være hende til tjeneste og magelighed, så meget som muligt". Vi må nok tilstå, at her er der sørget ret godt for en af den tids selvejerkvinder.

Et andet eksempel på en tapper selvejerkvinde har jeg blandt mine aner. Efter hendes mands ret tidlige død fortsatte hun selv med driften af gården i næsten tyve år, indtil den yngste søn kunne overtage den. De fleste af disse handler og skødeskrivninger forløb i bedste forståelse med den øvrige familie, men man kan også i tingbøgerne finde nogle ret betydelige stridigheder ved en sådan lejlighed. Det gælder f.eks. i 1683 i Nagbøl, hvor Jep Buch får sin søn anbragt på en nabogård ved ægteskab med en datter dér under stor protest fra de øvrige arvinger. Det at være selvejer var vel med til at skabe en ganske særlig mentalitet, som for udenforstående kunne virke ukendt og uforståeligt. For de

kongelige embedsmænd og lignende førte det efterhånden til en del sammenstød og det blandt andet på grund af, at disse selvejere lidt efter lidt mistede nogle af deres rettigheder og blev stillet over for øgede krav m.m.

Selvejerne måtte jo dele efterkrigstidens ret vanskelige kår med de øvrige bønder, og

vanskelighederne fortsatte i mange, mange år på grund af misvækst og sygdom blandt heste og kvæg m.m.

I præsteindberetninger fra 1690 får man et ret godt indblik i de kummerlige forhold i sognene, hvor bønderne var forarmede og ikke kunne klare deres forpligtelser over for

A. Willars. Kort over Koldinghus Rytterdistrikt, ca. 1720. Det Kgl. Bibliotek.

præsten og øvrigheden og var "tiggefærdige" som en af præsterne skriver i indberetningen.

De vanskelige forhold fortsatte i begyndelsen af 1700-tallet, og her har Frovin Jørgensen i sin bog "En liden fattig by" blandt andet omtalt forholdene i landsbyen Skanderup i 1722, og her nævnes adskillige, som må klare deres tilværelse ved at tigge eller betle, blandt andet et ældre par, der har måttet forlade deres gård på grund af armod.

Der var dog stadig selvejere, som forsøgte at kæmpe for deres tidligere rettigheder m.m. Der blev nedsat en kommission inden for Koldinghus Rytterdistrikt, og den kom til at bestå af følgende: Anthoni Jacobsen Buck, Nagbøl og Peder Nielsen Schelde, Ferup fra Andst Herred, Mogens Rasmussen Legarth og Jens Andersen fra Viuf, Hans Simonsen, Lilballe og Hans Laursen Buch, Håstrup fra Brusk Herred, Niels Pedersen, Højen fra Jerlev Herred, Mogens Sørensen, Andkjær og Jørgen Henriksen, Velling fra Holmands Herred samt Jørgen Bang, Stoustrup og Jens Jensen Kongsted Torp fra Elbo Herred. Denne kommission repræsenterede 200 og nogle og tyve selvejere i hele Koldinghus amt. Der blev indsamlet skøder og adkomster fra alle disse selvejere, og der blev forfattet et brev til kongen, hvor man klagede over selvejerbøndernes meget forringede vilkår og rettigheder, og man henviste

til den tidligere lovgivning angående disse selvejere.

Klagen mødte tilsyneladende ikke ret megen velvillighed hos kongen og myndighederne. Det var dog trods alt medvirkende til, at disse selvejere ved ryttergodsauktionen i 1765 fik lov til at købe deres gårde til fuldstændigt selveje inden den offentlige auktion af ryttergodset. Det er jo ud fra disse indsamlede skøder og adkomster, at arkivar Hans Knudsen, Odense har samlet sin ret interessante afhandling om selvejerne i Koldinghus Rytterdistrikt, som findes i "Jydske Samlinger", 1922-24. Her skal dog gøres opmærksom på, at der var selvejere, som ikke hørte under rytterdistriktet. Det gælder bl.a. gård nr. 5 i Skanderup "Skanderupgård".

Nogle af kommissionens medlemmer fortjener en nærmere omtale for deres indsats bl.a. Anthoni Buck for den enestående samling af skøder, han kom med fra sit hjem i Nagbøl med skøder og adkomster fra 1400-tallet, som kan være med til at levendegøre noget af disse gårdes historie. Desværre er denne slægt ikke mere på denne gård, men så er ejeren i dag på gården en efterkommer efter Peder Schelde, der også var med i førnævnte kommission.

Adskilligt mere kunne sikkert fortælles om disse selvejere og deres indsats, og skulle andre kunne supplere denne beretning, ville det være meget velkomment.

FRA RIGA TIL DE DANSKE MEJERIERS MASKINFABRIK

AF KNUD SØRENSEN

Vor kollega på De Danske Mejeriers Maskinfabrik, det senere Pasilac Therm, i dag APV-Kolding, værktøjskonstruktør **Ludvig Baltgalv Hansen** havde aftalt med sin nærmeste familie, at han skulle nedskrive en beretning om de mange dramatiske begivenheder, han og hans familie måtte igennem, inden de kom til Danmark. Men beretningen blev aldrig skrevet færdig, og det er grunden til, at jeg fortæller hans historie, som han fortalte den for os.

BARNDOMMEN

Ludvig blev født i Riga i Letland i 1926. Hans far ingeniør Albinus Hansen, som stammede fra Vejle, havde gennem mange år arbejdet med projekter i Rusland og i de baltiske stater. Da Ludvig blev født, drev faderen sin egen kemiske virksomhed, hvor der fremstilledes kuldioxid til teknisk brug. Ludvigs mor Alexandra var lettisk statsborger og efter forholdene en velstående kvinde. Hun var ejer af det store herskabelige hus, som var Ludvigs hjem i 14 år. Ved ægteskabets indgåelse frasagde Albinus sig sit danske statsborgerskab og fik nu lettisk indfødsret. Det skulle vise sig at få indflydelse på familiens skæbne.

Ved indgåelse af en ikke-angrebspagt mellem Hitler og Stalin blev Letland i 1939

overladt til Sovjetunionen. Efter Stalins dekretter blev utallige indbyggere fordrevet fra deres land og deporteret til Sibirien, til Kamtjatka-halvøen og til andre arktiske ødemarker. Til erstatning for de fordrevne indbyggere tvangsflyttedes folk til Letland fra andre sovjetrepublikker i den hensigt at russificere hele Baltikum. I disse usikre tider søgte Albinus Hansen om indrejsetilladelse til Danmark for hele familien, men forgæves. Danmarks grænser var lukkede, og Albinus, som havde lettisk pas, fik afslag på sin ansøgning om dansk indrejse.

Som en følge af den tysk-russiske pagt blev det i Letland boende tyske mindretal tvangsflyttet til Tyskland. For at undgå risikoen for en deportation mod øst til Sibirien, henvendte Albinus sig til det tyske gesandtskab for at tilkendegive sit tyske sindelag. Det var nok hans eneste chance for at komme væk fra Stalins tyrani.

Han og familien fik derefter ordre til at forlade Letland i 1941. Hele hans ejendom, fabrik og det store hus blev nationaliseret, og værdierne blev overført til sovjetisk administration.

UDREJSEN FRA RIGA

En bidende kold vinterdag i februar 1941 ankom familien til Rigas banegård for at for-

Ludvigs barndomshjem i Riga.

lade landet. De måtte hver kun medbringe en kuffert samt det tøj, de havde på. For at få så meget som muligt med, havde de taget alt det tøj på, de kunne have under frakkerne. Ludvig havde bl.a. 2 par lange underbukser på. Kufferterne og en bylt med sengetøj havde de kørt til banegården på Ludvigs lille kælk. Til Ludvigs store sorg blev kælken efterladt på perronen. Den måtte ikke komme med det overfyldte tog med de mange fordrevne.

På begge sider langs toget stod russiske soldater og agenter fra Stalins hemmelige politi NKVD, som skulle forhindre, at folk uden udrejsetilladelse skulle snige sig ombord på toget. At familien fik lov at rejse ind i Tysk-

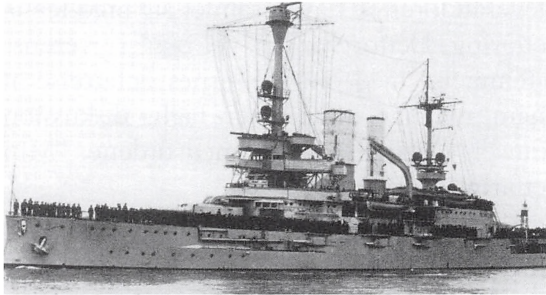
land i 1941, kan kun skyldes, at ikke-angrebspagten mellem Tyskland og Sovjet stadig eksisterede. Hvis udvisningen var sket efter det tyske angreb på Sovjet i juni 1941, var familien Hansen sikkert, som Albinus frygtede, blevet sat på et tog med et fjernt østområde som mål. Så havde vi nok aldrig lært Ludvig at kende.

To familier blev stuvet sammen i én kupé, og efter 3 døgn's strabadser ankom toget til byen Weigelhausen i Sydtysskland. Her blev de udmattede mennesker under elendige forhold indkvarteret i en gennemgangslejr, som var en stor tom sanatorielignende bygning, der tidligere havde huset evnesvage mennesker. Ludvig har fortalt, at han af en ansat gartner i haven fik at vide, at alle de hjælpeløse handicappede beboere var blevet ført bort og likvideret i henhold til nazisternes eutanasi-program, som ikke levede plads til evnesvage i Nazitysskland. Da alle repatrieringsforhold var bragt i orden, kunne familien forlade Schloss Werneck.

KRIGSTJENESTEN

Efter ophold i en forstad til Berlin fik Albinus arbejde som ingeniør på Rostock Skibsværft. Her kom Ludvig i lære som maskinarbejder, da han var omkring 16 år i 1942. Hvis læretiden har været 4 år, har han næppe været udlært, da han blev indkaldt til den tyske Kriegsmarine til tjeneste i Østersøflåden.

I en periode var Ludvig i tjeneste på linieskibet L. Schleswig-Holstein. Skibet havde været med i indledningen til 2. verdenskrig med beskydning af den polske fæstning Westerplatte den 1. september 1939. Skibet

Linieskibet "Schleswig-Holstein", som Ludvig gjorde tjeneste på. Kopi fra "Die Deutsche Flotte", 1848-1945.

havde også dækket de tyske troppers landsætning i København på Langelinie den 9. april 1940. Ludvig følte, efter hans eget udsagn, at han gennem sin militærtjeneste var blevet tvunget ind i en kamp for en sag, der ikke var hans.

En disciplinærsag ombord endte med, at Ludvig blev idømt vagtarrest, som skulle afsones i land på flådestationen. Denne straf reddede hans liv. Han afmønstredes fra L. Schleswig-Holstein, kort før det den 18. december 1944 blev angrebet af sovjetiske bombefly og sænket i havnen i Gdynia i Polen. Fra arresten var Ludvig vidne til den voldsomme begivenhed.

Efter straffen var udstået, var trængslerne ikke forbi. Ludvig blev da indrullet i Værnemagtens landstyrker og var som 18-årig med i kampene på Vestfronten. Hans enhed blev splittet i kamp med canadiske tropper i et frontafsnit ved den franske by Besançon. Ludvig slap væk men blev på Lüneburger Heide såret i knæet af granatsplinter og indlagt på feltlazaret. Atter udskrevet blev han taget til fange og indsat i britisk krigsfange-

lejr, hvor han var, da krigen sluttede i maj 1945.

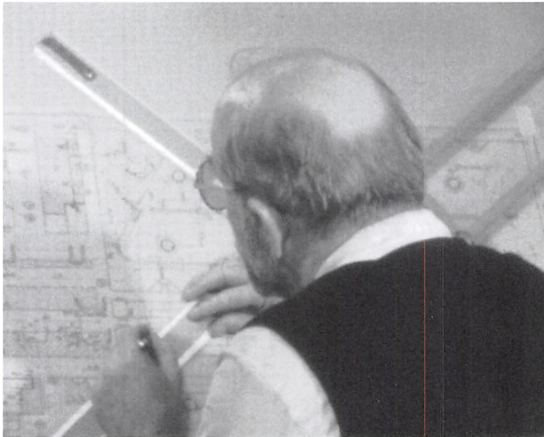
TIL DANMARK

Ludvig genså sin familie i Flensborg, hvorfra de søgte indrejsetilladelse til Danmark. Det trak ud og Albinus valgte sammen med hustruen og datteren at flygte over den dansk-tyske grænse i den lyse nat i sommeren 1945. I Flensborg havde Ludvig mødt sin Gretel, som han senere blev gift med. Hendes forældre havde der et hus, hvor Ludvig havde lejet et kammer. Udlejning af ledige rum var påtvunget i det overbefolkede Holsten og Syd-Schleswig, hvor flygtninge fra øst i milliontal havde søgt tilflugt mod krigens afslutning. Ludvig udførte i Flensborg hjælpearbejde for disse hjemløse mennesker gennem en gren af det danske KFUM.

Senere i 1945 fik både Gretel og Ludvig indrejse- og opholdstilladelse til Danmark. De flyttede til Strib, og Ludvig tog fat på sit oprindelige håndværk, som var fremstilling af snit- og stanseværktøj. Efter giftermålet flyttede parret til Århus, hvor Ludvig fik arbejde på kølemaskinfabrikken Sabroe. Den stræbsomme, flittige og omgængelige Ludvig tog i Århus sin uddannelse til værktørfører med udmærkelse. Belønningen herfor var et guldur.

TIDEN I KOLDING

Ludvig fik omkring 1960 arbejde på Th. Breindahls værktøjsfabrik. Derefter begyndte det mangeårige virke på De Danske Mejeriers Maskinfabrik, det senere Pasilac Therm og det nuværende APV-Heat Transfer på

Ludvig konstruerer og kontrollerer.

Platinvej. Her var Ludvig fra 1962 beskæftiget med sit speciale: konstruktion af presseværktøjer. Mange betydningsfulde konstruktionsdetaljer, som indgår i dette firmas hovedprodukt, pladevarmevekslere, kan tilskrives Ludvig B. Hansens indsigt i presstekniske processer, hvor der anvendes presstryk på op til 15000 tons.

Ludvig var tillige kontaktperson til under-

leverandører og havde samlet sig bred faglig erfaring. Derfor var det vel også i overensstemmelse med omgivelsernes opfattelse af ham, når han indledte en faglig diskussion om et vanskeligt emne med ordene: "Min erfaring siger mig, at...".

BESØG I RIGA

Med Jerntæppets fald i 1989 åbnede der sig endelig mulighed for ændring i forholdene i de baltiske lande. Men allerede i 1986 gjorde Gorbatjov det muligt for tidligere indbyggere at gense det tabte land.

Ludvig rejste i 1988 til Riga og genså sit barndomshjem. I 1991 slap russerne herredømmet over Baltikum, og i 1992 blev en række re-nationaliseringslove vedtaget. Da blev de inddragne ejendomme givet tilbage til de oprindelige ejere, og Ludvig og et familiemedlem blev ejere af det forladte store hus i Riga. I det forgangne halve århundrede havde huset været udlejningsejendom og var kun yderst nødtørftigt vedligeholdt.

Ludvigs sidste rejse til Riga var i 1993. Han mødtes her med enkelte af kammeraterne fra tiden før udvisningen af Letland.

Ludvigs liv, som i ungdommen var præget af to diktaturers magt endte brat i marts 1996, da han og hustruen Gretel omkom ved en trafikulykke nær Kolding.

KILDER

Artiklen bygger på oplysninger fra Ludvig B. Hansen selv samt børnene Helge, Jesper og Anette Hansen.

A. Kernwein har leveret data og foto af L. Schleswig-Holstein.

LEGETØJSFABRIKKEN BILOFIX

AF JØRGEN KRISTENSEN

“Bilo”-fabrikken blev startet i Billund af Ole Kirk Kristiansen (1891-1958) under navnet – **Bi**l for Billund og **O** for Ole Kirk Kristiansen. I starten producerede man udelukkende trælegetøj, men efterhånden som sønnerne Karl Georg (1919-1998), Godtfred (1920-1995) og Gerhardt (1926 -2004) kom med i firmaet, udviklede man “Bilofix” og de verdenskendte “Lego” plastklodser, som lige fra starten blev en utrolig stor succes.

I 1959 brændte den afdeling, hvor trælegetøjet blev fremstillet, og det blev derefter besluttet at flytte produktionen til Kolding og kun satse på Lego-klodserne i Billund. Næsten samtidig overtog Godtfred Kirk Kristiansen og hans familie hele Lego-fabrikken. Broderen Gerhardt Kirk Kristiansen, som havde udviklet Bilofix og var leder af afdelingen, overtog de maskiner, der var uskadte efter branden. I 1962 blev produktionen genoptaget i en tidligere farve- og lakfabrik i Munkegade 8 i Kolding. Da de nye lokaler i Bramdrupdam stod færdige, flyttede hele produktionen, og antallet af medarbejdere blev efterhånden forøget til mere end 100 ansatte.

I 1964 blev forretningslokalerne Vejlevej 359 i Bramdrupdam opført af direktør Gerhardt Kirk Kristiansen. I dag har møbelforretningen “Smag & Behag” til huse i den tidligere administrationsbygning, hvor der indtil 1969 var indrettet kontorer, show-room

og modelbyggeri. Bag bygningen ligger de tidligere produktionslokaler – i alt 2.500 m², som blev opført i året 1963.

BILOFIX-SYSTEMET

I nogen tid havde Gerhardt Kirk Kristiansen gået med ideen om at fremstille pædagogisk legetøj af træ – legetøj, der udfordrede både mindre og større børn som modelbyggere. Legetøjet bestod af nogle små gennemhullede lister i forskellige længder. Listerne blev samlet med plastikskruer og møtrikker, og kun fantasien satte grænser for, hvordan tingene kunne sættes sammen. Systemet var eminent for både store og små æsker indeholdt de samme slags materialer, så de kunne bruges sammen. Træet blev leveret af Ferritslev Savværk på Fyn, og plastikskruerne blev fremstillet i broderens, Karl Georg Kirk Kristiansens firma på Haderslevvej i Kolding – senere dog hos “Nordisk Solar” på afdelingen i Ågade, som tidligere husede radiofabrikken “Audiola”. Gerhardt Kirk Kristiansen sikrede sig verdenspatent på systemet, som hurtigt blev en meget stor succes.

UDVIKLING OG EKSPORT

I udviklingsafdelingen arbejdede en ingeniør og en arkitekt med at produktudvikle syste-

met, som efterhånden blev mere og mere kompliceret. I nogle år var Lene Skjoldborg ansat til at bygge nye modeller til produktionen. Om tiden på Bilofix fortalte hun: Der var brug for kreativitet – modellen skulle ligne noget, børnene kendte, og den måtte ikke være for vanskelig at samle. På et år kom 20 nye modeller i produktion. Ofte var børn inviteret ind på afdelingen for at afprøve materialerne. Børnenes leg gav ofte ideer, som afdelingen kunne bruge til nye tiltag.

Mere avancerede modeller blev fremstillet til udstilling i kontorbygningen og til kon-

Fra indvielsen af den nye administrationsbygning i 1964. Gerhardt Kirk Kristiansen hejser flaget, som er en gave fra de ansatte.

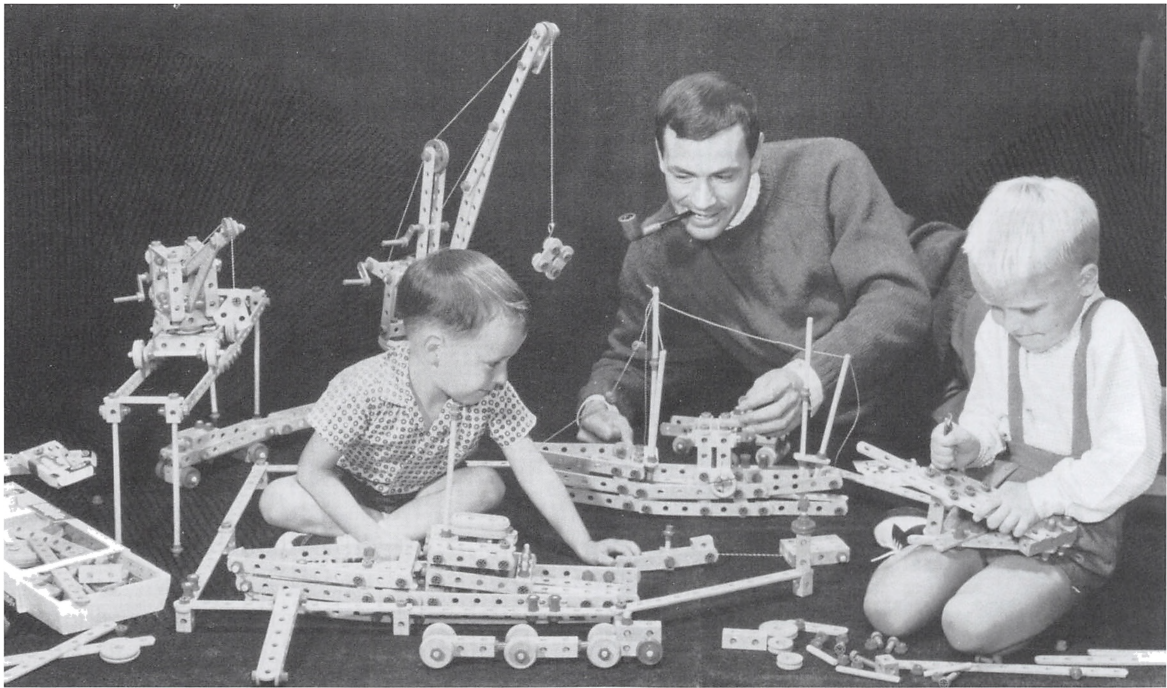
kurrencer på legetøjsmesser både herhjemme og i udlandet. Flere gange deltog fabrikken i “Den internationale Legetøjsmesse” i Nürnberg, hvor man havde et 50-75 m² udstillingsareal til rådighed. På en messe i Paris vandt BILOfix-systemet førsteprisen, og i 1964 vandt det “Jeppe” prisen, som var dansk og blev uddelt for årets bedste legetøj.

Maskinafdelingen blev ledet af Helge Moesgaard, som tidligere var ansat på fabrikken i Billund. I afdelingen var ansat 6 maskinsmede, og opgaven bestod i at vedligeholde maskinparken samt udvikle nye og hurtigere produktionsmetoder, der gjorde driften mere rentabel. Nogle maskiner kunne købes, men tit udviklede afdelingen selv komplicerede trykluftstyrede værktøjer. Maskinerne blev betjent dels af udlærte maskinsnedkere og dels af et stort antal kvindelige medarbejdere. En overgang var det ugentlige forbrug af knastfrit bøgetræ på mere end 3 vognlæs fra savværket på Fyn.

I starten blev BILOfix æskerne solgt til legetøjsforretninger og grossister på hjemmemarkedet, men snart blev den største del af produktionen eksporteret til lande i Europa og senere også til så fjerne mål som Japan og Sydamerika. Ofte modtog fabrikken forretningskunder fra både ind- og udland. I udviklingsafdelingen så man de mange forskellige måder, legetøjet kunne anvendes på. Afdelingen var i samme bygning som receptionen og mødelokalerne.

GERHARDT OG EVA KIRK KRISTIANSEN

Virksomheden var ejet af Gerhardt og Eva Kirk Kristiansen. I starten var det Gerhardt, der stod for den daglige drift, men efterhån-

En far og to drenge i gang med at samle BILOfix, 1966-67.

den overdrog han ledelsen til sin betroede medarbejder Arne Kærgaard Nielsen, som oplevede at være værkfører, driftleder og til sidst direktør. Arne Kærgaard Nielsen var uddannet mejerist lige som Gerhardt Kirk Kristiansen. Måske en tilfældighed? – måske var det nemmere for Gerhardt at vurdere Arnes kvalifikationer? Ansættelsen fortsatte helt indtil det blev besluttet at afhænde virksomheden i 1980.

Selv om Eva Kirk Kristiansen ikke deltog i den daglige drift på fabrikken, var hun en uvurderlig god støtte for sin mand. Hun var værtinde, når man modtog gæster på fabrikken, sørgede for passende beværtning og for, at gæsterne befandt sig godt. I hjemmet

modtog Eva ofte med meget kort varsel gæster fra fabrikken. For Gerhardt var der ikke langt fra beslutning til handling, og “det vænner man sig til, og sådan kunne min mand lide det”, var Eva Kirk Kristiansens bemærkning ved et interview.

Gerhardt Kirk Kristiansen var igangsatte- ren og idémanden, der forstod at omsætte sine ideer til handling. Sideløbende med BILOfix startede han legetøjskæden GK Legetøj – først med afdelinger i Fredericia, Kolding og Esbjerg og senere med afdelinger på Fyn og Sjælland og andre steder i Jylland. Endvidere fik han agenturet for det amerikanske firma “Revell”, som fremstillede legetøjsserier i plast. Plaststykkerne kunne limes

BILOfix-bilen bygget af Lene Skjoldborg 1965/66. To tyske agenter og Gerhardt Kirk Kristiansen til højre.

sammen til biler, fly, skibe o.l. Senere fik han også agenturet for det italienske firma "Lima", som fremstillede elektriske modeltog og endelig agenturet for den danske fabrik "Heljan", som producerer udstyr til modeljernbaner i plast: stationsbygninger, huse, broer o.l.

STAGNATION OG LUKNING

Det amerikanske firma Revell, som havde fabrikker i Amerika, England og Vesttyskland og forhandlere over hele verden, solgte til de samme kunder som Bilofix. Det blev

derfor besluttet, at Revell skulle overtage salget til alle de udenlandske agenter under navnet "Bilotoy". Man forventede et større salg, og produktionen blev forøget væsentlig, men det gik desværre lige modsat. Det amerikanske firma magtede i længden ikke at afsætte den store produktion, og varerne hobede sig op på lageret i Bramdrupdam, mens andre og mere teknisk betonedede typer legetøj trængte ind på markedet. For familien Kirk Kristiansen betød det store tab. Det blev nødvendigt at sælge de nye bygninger og afskedige mange medarbejdere.

I 1969 blev produktionen flyttet til lejede lokaler i "Hørgården" i Kolding. Det lykkedes at bygge forhandlernettet op, få salget i gang igen og overvinde de økonomiske vanskeligheder, men i 1980 blev det besluttet at afhænde virksomheden. I en samtale med tidligere direktør Arne Kærgaard Nielsen nævnte han tre grunde til, at virksomheden blev afhændet:

Bilofix systemet var så holdbart, at det tit gik i arv til mindre søskende i familien.

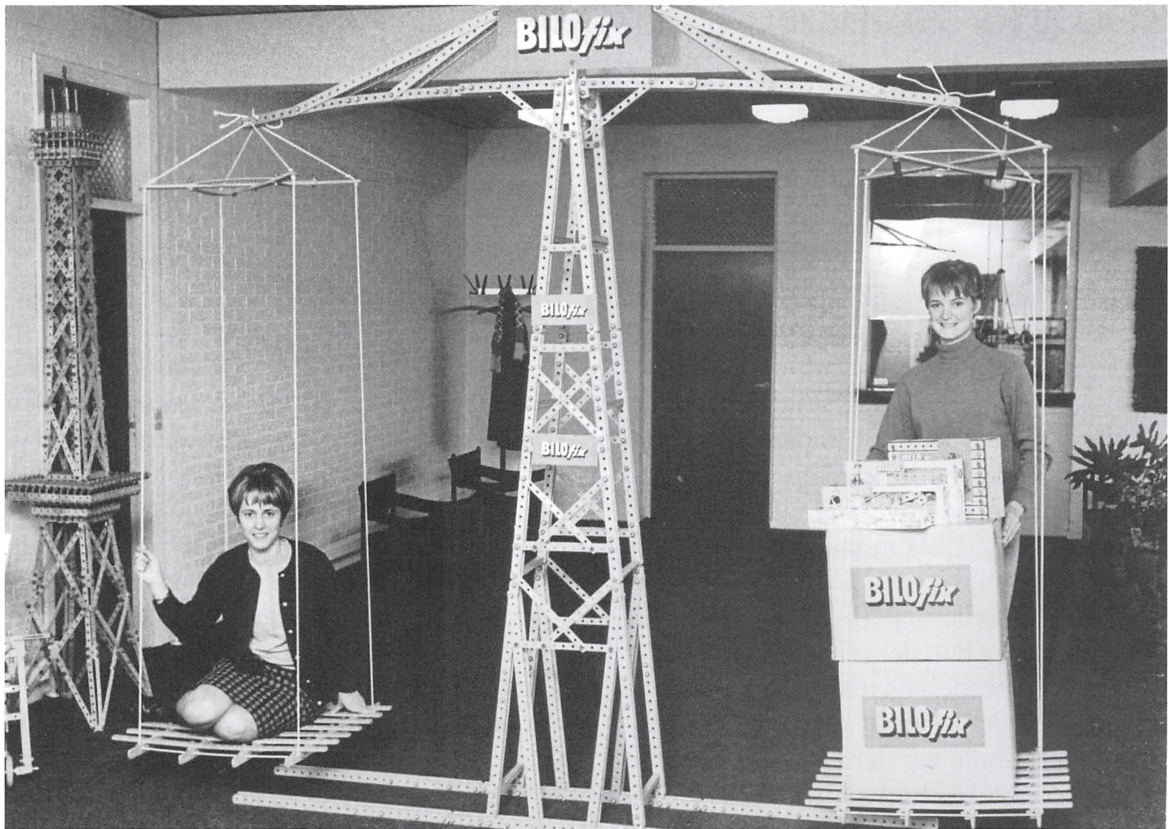
Forældrene var nu begge på arbejdsmarkedet, og legetøjet kunne ikke længere samle familien.

Elektronisk legetøj og computerspil fangede nu mere børnenes interesse.

Maskinerne og firmaets knowhow blev solgt til et Århus-firma, som stadig fremstiller trælegetøjet til eksport.

BUDDY

Legetøjskæden GK Legetøj er overtaget af Eva og Gerhard Kirk Kristiansens søn Mogens Kirk Kristiansen. Firmaet har stadig adresse i Kolding, og herfra styres indkøb og

Medarbejderne Lene Skjoldborg og Lis Fagerberg på en udstilling.

levering til forretningerne i de forskellige byer. For nylig fik forretningerne nyt logo og navn – en lille bjørn med navnet Buddy – som mere appellerer til tidens trend.

Legetøjsmarkedet er i dag domineret af store landsdækkende varehus- og indkøbskæder, der pga. store indkøb er alvorlige konkurrenter til de øvrige i branchen. Men GK Legetøj er stadig en sund og rentabel virksomhed, som har forstået at tilpasse sig de nye vilkår ved at forenkle arbejdsgangen og modernisere lagerstyringen, bl.a. ved indfø-

relse af et edb-program, som Mogens Kirk Kristiansen selv har været med til at udvikle.

Artiklen er skrevet efter samtaler med:
 Eva Kirk Kristiansen, Strandhuse
 Mogens Kirk Kristiansen, Kolding
 Arne Kærgaard Nielsen, Bramdrupdam
 Helge Moesgaard, Bramdrupdam
 Lene Skjoldborg Madsen, Silkeborg
 Børge Vogensen, Bramdrupdam
 Fotomaterialet er udlånt af Eva Kirk Kristiansen og Lene Skjoldborg Madsen.

KOLDING SELVHJÆLPS HISTORIE

AF CARL RIISGAARD

I dag kan man finde selvhjælpscentre over hele landet, og antallet af grupper, der arbejder efter selvhjælpsprincippet, er utallige. Selvhjælpsgrupper er samtalegrupper for mennesker, der har det samme problem. Man vælger selv at deltage og mødes i små grupper, hvor man udveksler tanker og erfaringer. På den måde kan man hjælpe sig selv og andre. Selvhjælpsgrupper er ikke behandling, men et fællesskab, hvor man lytter og taler sammen. Hvor det tidligere stort set var forbeholdt voksne at være med i en sådan gruppe, så er det i dag alle aldre, der benytter selvhjælpsprincippet, der er blevet til en af de største succeser herhjemme inden for det frivillige sociale arbejde. Kolding Selvhjælp er i dag så kendt, at engagerede mennesker udefra kommer med ideer og forslag til, hvad man kan gøre for børn, unge eller ældre.

DET BEGYNDTE I EN HUSHOLDNINGSFORENING

Faktisk startede selvhjælpsprojektet ved lidt af en tilfældighed ude i Sdr. Bjert. Lisbeth Bonde Petersen, der senere blev Kolding Selvhjælps første leder, var lærer på Sdr. Bjert Centralskole, og da både hun og hendes mand Mogens Petersen var meget aktive og engagerede mennesker, sagde hun ja til at involvere sig i den lokale husholdningsfor-

ening, Sdr. Bjært og Sdr. Stenderup Husholdningsforening.

Hun skrev selv i bogen "Kolding Selvhjælp – et hus med mange nøgler" om den daværende husholdningsforening, der bestod af hele 600 medlemmer, fordi det lykkedes foreningen af trække en lang række spændende foredragsholdere ud til Sdr. Bjert: "Nogen vil sige, at "det er i København, det foregår", men min oplevelse var, at det, vi i Sdr. Bjert syntes var rigtigt, det kunne vi godt trække her til området".

En af de mange foredragsholdere, som lod sig lokke til Centralskolen i Sdr. Bjert i vinteren 1986, var amtslæge Vagn Christensen fra Ringkøbing. Han fortalte om sit syn på sundhedspolitikken frem til år 2000. Hans holdning var, at folk selv kunne gøre noget for at forebygge sygdom, bl. a. ved at danne "selvhjælpsgrupper". Efter aftenens foredrag henvendte en dame, der havde haft hjertestop, sig til Lisbeth Bonde Petersen og opfordrede hende og Husholdningsforeningen til at danne selvhjælpsgrupper, for hun ville gerne med i en sådan. Lisbeth Bonde Petersen spurgte Vagn Christensen, om det ville være forsvarligt at danne en selvhjælpsgruppe ud fra kvindens behov, og det mente han godt, man kunne.

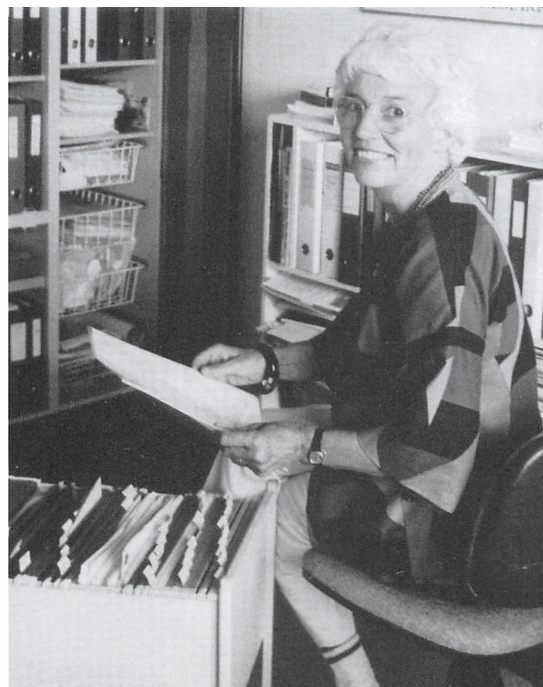
Husholdningsforeningens bestyrelse besluttede sig til at forsøge at danne selvhjælps-

grupper, men erkendte også, at man måtte have støtte udefra til projektet. Husholdningsforeningen søgte Undervisningsministeriet om 150.000 kr til projektet. Foreningen havde i forvejen erfaring i at tænke på tværs, i netværk og tværfagligt. Foreningen gik derefter i gang ved at samle en 40 mands stor arbejdsgruppe fra fem kommuner i et fælles projekt.

I januar 1989 var der allerede 31 selvhjælpsgrupper i det projekt, som Sdr. Bjert og Sdr. Stenderup havde taget initiativ til, og der var yderligere en halv snes grupper på vej. Der var bl.a. en gruppe, der bestod af forældre med børn på døgninstitutioner, forskellige sorggrupper og en gruppe for pårørende til mennesker med skizofreni.

Selvom det var Lisberth Bonde Petersen, der havde startet projektet, var det aldrig kun hendes projekt. Det var en hjertesag for hende, men der var mange andre især fra Husholdningsforeningen, der var involveret i begyndelsen.

Lisbeth Bonde Petersen har selv i sine dagsbogsnotater skrevet: "Jeg taler i timevis med vildtfremmede mennesker, som jeg aldrig har truffet. Jeg hører om deres liv, og deres børn og børnebørn, sygdomme og sorg. Jeg får knapt nok tid til at dyrke min egen familie". Om selve projektet skriver hun: "Jeg bevæger mig mellem en sikker overbevisning om, at dette er et aktuelt og betydningsfuldt projekt, som vil få støtte og møde interesse til en følelse af, at jeg er bindegal, uden realitetssans og i sidste ende fuldstændig til grin" og om at skulle rapportere: "I forlanger, at vi skal føre dagbog, at vi skal observere, analysere, konkludere. Almindelige mennesker, som fører en almindelig, udad-

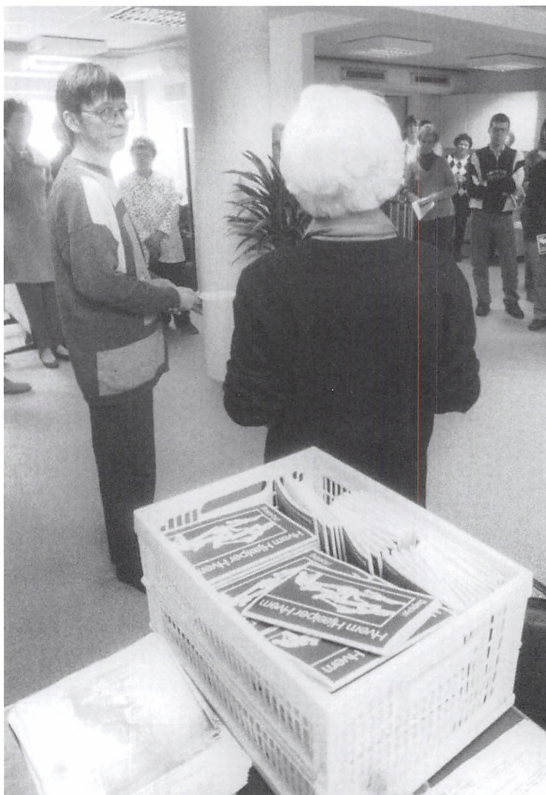

Lisbeth Bonde Petersen. Foto: Birgitte Heiberg, 1991.

vendt tilværelse, får pludselig deres syn forrykket. Man begynder at se ting i et spejl. Eller igennem en kikkerts forkerte linse, som fjerner oplevelsen af det, som sker, fra ens egen person, og man bliver den udenforstående iagttager. Og er dog samtidig involveret med sjæl og sind og hjerteblod. En fuldstændig skizofren, men samtidig ganske forfriskende oplevelse".

KOLDING SELVHJÆLP SOM "INSTITUTION"

I 1992 blev Lisbeth Bonde Petersen ansat som projektleder for det, der blev døbt Kol-

Kolding Selvhjælp efter flytningen til Slotsgade 22 i januar 1994. Til venstre Grete Brink og med ryggen til Lisbeth Bonde Petersen. Foto: Ludvig Dittmann.

ding Selvhjælp. I 1994 flyttede organisationen ind i de nuværende lokaler i Slotsgade 22, og Kolding Selvhjælp fik sin egen bestyrelse. Nu beskrev hun projektet således: "Der er mere end én årsag til at mennesker giver sig i kast med et projekt, uanset hvad projekt, det er. Der kan være en følelse af forpligtelse, hvilket var vores startårsag. Der kan være en følelse af projektets betydning, som også var med-årsag for os. Men der kan

sandelig også være personlige, private drivkræfter, hvor det er kolossalt spændende at starte noget, som ingen andre har lavet mage til før".

Selvhjælpstanken har siden bredt sig som ringe i vandet og omfatter nu hele landet. Lisbeth Bonde Pedersen døde af kræft i juni 2004, men inden da havde Grete Brink overtaget ledelsen af Kolding Selvhjælp. Grete Brink har gennem sit arbejde i Kolding Selvhjælp også sat sit eget præg på Koldingafdelingen og på det landsdækkende samarbejde mellem selvhjælpsgrupper og frivillighedsformidlingen i Danmark.

Den 1. april 1995 blev Fællesforeningen for Selvhjælps- og Frivillighedsformidlingen stiftet, og her sad Grete Brink i bestyrelsen. Grete Brink var leder af Kolding selvhjælp indtil 2000, hvor hun erstattedes af Ulla Knudsen, der var kommet til Kolding Selvhjælp i 1994.

Til Kolding Selvhjælp kommer i dag mennesker, der af en eller anden grund har brug for et nyt netværk. Det kan være, man er blevet skilt eller har brug for at gå ind i f.eks. en gruppe for pårørende til demente, efterladte til selvmord eller en gruppe for mennesker, der har været udsat for seksuelle overgreb. For de sidste grupperes vedkommende skal der hele tiden være en igangsætter til stede, når grupperne mødes. Tit får man øje på andre problemer, som man ikke troede, man havde, og som også kræver hjælp. Den type gruppe, der oftest bliver sat i gang hos Kolding Selvhjælp, er sorggrupper, og tit får de grupperes medlemmer så meget ud af det, at de vedbliver med at holde kontakt, også efter at Kolding Selvhjælp har "sluppet" dem.

Ud over støtte til selvhjælpsgrupperne formidler Kolding Selvhjælp offerrådgivning, der henvender sig til alle, som har været udsat for kriminalitet. Kolding Selvhjælp formidler også støtte til selvmordstruede og deres pårørende, giver støtte til personer, for hvem livet har mistet sin mening, til seksuelt misbrugte og mange andre ting.

“Jeg tror, at nogle mennesker, der søger hjælp hos os, måske har gået og ventet på at kommunen kunne gøre noget ved deres problemer. Men først den dag, de finder ud af at hjælpe sig selv og selv begynder at bestemme, da er de på rette spor, for der skal tit så lidt handling til, for at man kommer videre”, siger Ulla Knudsen. “Nogle grupper mødes stadig privat, og skulle jeg komme med et bud, så vil jeg sige, at der hele tiden er 30 grupper i gang om året”.

Når du siger, at mange af disse grupper fortsætter, er det så fordi de problemer kan være så store for dem, at de vedvarende brug for at bearbejde dem?

“Nej, sådan synes jeg ikke, det er. Når mennesker begynder at arbejde med sig selv, finder de ud af, at der opstår noget nyt. Det gør dem klogere på sig selv, og så er der egentlig ikke brug for at snakke med andre. Men måske bliver man efterfølgende ivrig for at have nogen at være sammen med, nu hvor man har prøvet det. Da er det godt, at kunne spørge en anden f. eks: “Hvordan synes du, jeg er at være sammen med”, og så få en tilbagemelding fra et fremmed menneske. Det er noget andet, end hvis det bare er manden derhjemme, der siger, “det er nu træls, at du gør rent altid”.

På Kolding Selvhjælp laves der kurser for frivillige en gang om året, og man har da

også frivillige til alt lige fra blomstervanding til telefonpasning.

10.000 PERSONLIGE HENVENDELSER PÅ ET HALVT ÅR

Da der var generalforsamling i april måned, blev Jan Rørkjær formand for Kolding Selvhjælp i en helt ny bestyrelse. Indtil for halvandet år siden kendte Jan Rørkjær overhovedet ikke til Kolding Selvhjælp. Han har natarbejde på en fabrik i byen, og er efter eget udsagn “ikke vant til at arbejde med følelser”. Da hans 17-årige søn døde, og han fik det at vide i en telefonopringning, gik hans verden i stå. Han fortæller: “Jeg havde selvmordstanker og var indlagt i fem uger på psykiatrisk afdeling på sygehuset. Og i den tid var det samtaler, samtaler og atter samtaler”. På sygehuset opfordrede de ham til at opsøge selvhjælpen, og efter kort tid kom han med i en sorggruppe.

“Jeg fandt ud af, at det er dejligt at snakke med andre, der har de samme problemer som en selv, og i gruppen har de forståelse for, hvorfor man tænker som man gør. Så igen og igen har jeg fået talt om det telefonopkald, der var så smertefuldt for mig, og selvhjælpsgruppen har været uundværlig for mig. I sorggrupper kan man også godt bruge hinanden, når humøret ikke er så godt som f. eks ved højtider, hvis man sidder alene. – Derfor sagde jeg til dem på Kolding Selvhjælp, at når jeg havde energi til det, så ville jeg godt gå ind og tage noget frivilligt arbejde”.

Sin sorg har han fået bearbejdet så meget, at han nu kan tale om andre ting, og han kan oplyse, at Kolding Selvhjælp i det første halvår af 2006 har haft langt over 1000 hen-

vendelser på nettet, og at næsten 10.000 personer har henvendt sig personligt til Kolding Selvhjælp

Først på sommeren 2006 fik den daglige leder Ulla Knudsen en ny ide. "Mænd burde kunne gå hen på et særligt oprettet selvudviklingsværksted med deres ideer og tanker, et sted i retning af et autoværksted, hvor man også kunne komme med sine praktiske problemer". Fra Kolding Selvhjælps egne grupper ved vi, hvor svært mænd har ved at sidde i rundkreds og holde mund, indtil det bliver deres tur, fordi de kommer i karambolage med deres manddighed, når de vil trænge igennem. Men et selvudviklingsværksted kunne jeg se som fremtidens sted for mænd". I øvrigt ønsker Ulla Knudsen, at man fremover tænker mere på, hvordan Kolding Selv-

hjælp får hele familien inddraget, ikke bare de voksne. Derfor har Kolding Selvhjælp ansøgt Socialministeriet om støtte til et projekt, man har kaldt "Støtte til den sårbare familie".

Hvornår skal man tilmelde sig selvhjælp?

"Hvis man går og bøvler med problemer omkring arbejde, privatliv, familie, ja, alt muligt, og som ikke bliver løst, så bør man komme forbi os. Det kan være svært at komme i gang, for man hører altid det værste, og så sammenligner man sig med nogen, der har det meget værre end en selv. Omvendt skal man ikke kun komme efter én gang i en gruppe og sige, at "det er ikke noget for mig". Man skal give det en chance nogle gange, og man skal være klar over, at man er der for sin egen skyld", siger Ulla Knudsen.

DA FATTIGGÅRDEN BLEV TRAFIKTERMINAL

AF SØREN AGERSKOV

Koldings første rutebilstation blev indviet 14. juli 1932 og lå i den gamle fattiggård på hjørnet af Skolegade-Torvegade-Svietorv. I 2007 er det således 75 år siden, den blev indviet. I artiklen fortælles historien om etableringen, idet det skulle vise sig at være meget vanskeligt at blive enige om først at etablere en rutebilstation, dernæst hvor den skulle ligge, så hvordan anlægget skulle finansieres, og endelig hvordan den skulle drives. Sagen førte til en del uenighed ikke blot blandt rutebilejerne, men også politisk. Indvielsen blev også første etape af den nord-syd-gående hovedvejsforbindelse fra Katri-negade gennem Bredgade til Haderslevvej i årene 1932-1942.

Artiklen bygger på Kolding Kommunes arkiv om anlægget af rutebilstation og Katri-negade-Torvegades gennemføring samt Stadsarkivets øvrige arkivalier om Rutebilstationen og Kolding Omnibusselskab sammenholdt med avisernes reportager efterhånden, som sagen skred frem.

En del personer går igen flere gange i artiklen. Af hensyn til overblikket er der til sidst en oversigt over dem med angivelse af den "kasket", de indgår med i historien.

Flere af gadenavnene har skiftet stavemåde siden begivenhederne fandt sted. Jeg har valgt at gengive den nugældende stavemåde. Et par enkelte gader har fået nye navne siden

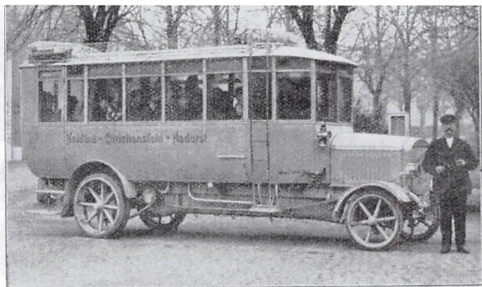
dengang. Jeg har i så fald tilføjet gadens nuværende navn i parentes.

FORHISTORIEN

De første rutebiler dukkede op som enkeltstående forsøg i årene op til første verdenskrig. Som regel blev det ved forsøg på grund af vognenes beskaffenhed. En af de første ruter omkring Kolding blev åbnet i 1913 mellem Kolding og Haderslev. Rutebilsdrift i større stil kom i gang efter krigen. Ruten Kolding-Vejle blev startet i 1919, Kolding-Sdr. Stenderup i 1920. I 1921 åbnedes ruter til Ågård, Egtved, Jels og Hejlsminde. Kolding-Smidstrup kom til i 1922.

Der kunne være flere vognmænd om den samme rute, i begyndelsen vel at mærke som konkurrenter. På Haderslev- og Vejle-ruterne annoncerer i 1920-21 mindst to vognmænd i aviserne med køreplaner for hver rute. Den første regulering af rutebilsdriften kom med færdselsloven i 1923, hvor koncessionssystemet indførtes, idet amtsrådet skulle give tilladelse til rutebilkørsel. Dog skulle postførende ruter ikke have tilladelse, selv om de medtog passagerer!

Rutebilerne dengang kan ikke sammenlignes med nutidens. De var mindre end vore dages minibusser, og passagertal på under 10 var meget almindeligt. De kunne være byg-

Automobilforbindelse Kolding-Christiansfeldt-Haderslev

D'hr. Rejsende og Turister, der vil aflagge Grænsen, Christiansfeldt, Haderslev et Besøg, benytter med Fordel Automobilforbindelsen Rudolph & Schmidt

KØREPLAN

Kolding—Christiansfeldt—Haderslev:

Rudolph startede med hestevogn og udskiftede i 1913 hestene med rutebil som en af de første vognmænd i Kolding. Her står han foran sin nye rutebil. Han drev ruten sammen med J. N. Schmidt. Foto: Kolding Vejviser 1914.

get op som trækarrosseri på et lastbilchassis, en opgave som mange karetmagere dengang kunne udføre. Når chassis'et var slidt ned, blev karrosseriet flyttet over på et nyt chassis.

Drift og køreplan var også en helt anden end i dag og var på mange måder en videreførelse af hestevognskørslen, eller dagvognen, som den blev kaldt. Indehaveren af Sdr. Stenderup-ruten, Chr. Bramsen, fortæller i 1932 i Jydske Tidende, at han i 1882 overtog ruten som en hestevognsrute startet af hans far ca. 20 år før. I 1920 udskiftede han hestevognen med motorkøretøj.

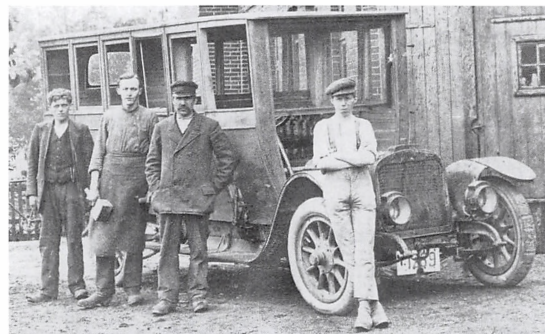
Rutebilen ankom til byen ved middagstid og holdt pause her inden afgang sidst på eftermiddagen igen. Den mellemliggende tid blev anvendt til byærinder. Chaufføren havde dog også travlt, idet han fungerede

som en slags rejsebud. Persontransporten var en (lille) del af rutebilens service. Transport af pakker og andre ting var lige så vigtig. Under opholdet i byen bragtes pakker ud, og varer blev afhentet undervejs.

Imens var vognen parkeret på et aftalt sted, hvor passagerne kunne stige på, og pakker eventuelt indleveres. Dette sted var ofte ved et hotel, gæstgiveri el. lign. Så kunne man få mad og drikke inden rejsen, og i hestevognenes tid kunne hestene hvile og fodres i gæstgiveriets rejsestald.

Det kunne være lidt uoverskueligt at finde ud af, hvad der fandtes af ruter. En samlet fælles køreplan kom først i 1925, hvor boghandler V. Schæffer udsendte første udgave af "Den lille Røde" med "Køreplaner for Statsbanerne, Privatbanerne, Rutebiler, Byomnibusserne, Fjorddamperne, offentlige Kontorers åbningstider, Museet, Søbadeanstalten, Sygehusets Besøgstider, vigtige Telefonnumre".

Ifølge førsteudgaven fra 15/5 1925 udgik de ovenfor nævnte rutebilruter fra de angiv-

En anden tidlig rute var Vejle-ruten. Her holder en af dens vogne hos karetmager Mads Madsen og hans søn Niels i Harte. Billedet er fra 1919.

Rute	Afgange pr. dag		Holdeplads
	Hverdage	Søn- og hldg.	
Vejle	3	4	Simonsens Hotel, Rendebanen 13
Vejle	3	4	Akseltorvet
Aagaard-Dons	1-2 (ej lørdag)	2	C.L. Schmidts Gaard, Låsbygade 65
Andst-Brørup	1	ingen	Nordbanehotellet, Låsbygade 83
Gesten-Bække	1	ingen	Købmand A. Jessen, Adelgade 14
Vr. Nebel-Bølling	1	ingen	Nordbanehotellet, Låsbygade 83
Haderslev	2	2	Hotel Hvide Hest, Søndergade 30
Haderslev	5	7	Simonsens Hotel, Rendebanen 13
Snoghøj-Fredericia	2	3	Akseltorvet
Vamdrup-Jels	2	3	Hotel Danmark, Munkegade 7
Smidstrup	1 gang hver tirsdag!		Borchs Gård
Stenderup	2	2	Hotel Hvide Hest, Søndergade 30
Tiufkær	1 gang tirsdag og fredag!		Borchs Gård

ne holdepladser i Kolding og antal daglige ture hhv. hverdage og søn- og helligdage.

Bybusserne afgik fra Akseltorv i retning mod Strandhuse, Sdr. Vang, Munkenborg og Domhuset.

Rutebilerne udgik altså fra syv forskellige holdepladser. Til Vejle og Haderslev afgik de endda fra to forskellige holdepladser afhængig af vognmanden! Det ses også, at der på ruter mellem byen og oplandet højst var 1-2 afgange om dagen, medens der på ruterne til nabobyerne Vejle og Haderslev var 6-7 afgange på hverdage, men der var heller ikke direkte jernbaneforbindelse til de to byer. Derimod er der direkte tog til Fredericia og derfor ikke mange rutebiler i den retning. Et andet karakteristisk træk var, at på de ruter, hvor der kørtes om søndagen, var der flere afgange om søndagen end på hverdage.

Det var heller ikke nemt for de offentlige myndigheder at holde styr på rutebilerne. I 1922 indførtes stadepladsafgift for person- og godsautomobilers holdepladser på byens torve, pladser og gader. Afgiften var 15 kr. pr. måned for biler godkendt med indtil 12 personer og 25 kr. for større køretøjer. Registreringen foregik ved, at markforvalter P. Nielsen tog rundt i byen og noterede nummerpladerne på de holdende rutebiler og deres rute. Denne oversigt blev sendt til politiet, der herefter oplyste navnet på ejeren og det godkendte antal passagerer, hvorefter kommunen kunne sende en opkrævning af stadepladsafgift! Selvom koncessionspligten blev indført i 1923, fortsatte kommunen med selv at registrere rutebiltrafikken.

Desuden kæmpede vognmændene åbenbart mod "pirateri" eller kaperkørsel, idet de

18. juni 1926 indrykkede en fælles annonce i Kolding Folkeblad om, at lastbiler, der træffes på nærmere angivne ruter med passagerer, ville blive meldt til told- og politimynderhederne!

EN RUTEBILSTATION PLANLÆGGES

Der blev dog gjort flere forsøg på at lave en fælles holdeplads/estation, selvom der var delte meninger om behovet.

Et læserbrev underskrevet "borger" efterlyser i Kolding Avis 21. august 1924 en fælles

automobilstation, idet han ikke kunne hjælpe en lille pige, der stod på hjørnet af Søndergade og Rendebanen med en stor kuffert og spurgte om vej til holdepladsen for bilen til Bække. Hun havde vandret forgæves rundt i byen i to timer. Et par vognmænd reagerede på brevet, men byrådet var ikke interesseret.

Et tilbud i oktober 1924 fra Landsforeningen Danmarks Bilruter til kommunen om assistance med at etablere en rutebilstation blev blot taget til efterretning, men i foråret 1927 lavede stadsingeniør C. A. Lassen alligevel en skitse over en rutebilstation på en

Fra Akseltorvet udgik ruter mod Vejle (M.P. Tranholms rute) og mod Snoghøj-Fredericia. Den forreste vogn kan ikke identificeres; men vognen i baggrunden til højre kører til Snoghøj-Fredericia. Til venstre ses de huse i Vestergade, der blev revet ned for at skabe gennembruddet fra Torvegade til Katrinegade.

grund ved siden af tømmerpladsen vest for Søndergade.

Skitsen blev forelagt for rutebilejerne P. K. Pedersen (Snoghøjrueten) og V. Brændekilde (Jels-ruten og formand for Landsforeningen Danmarks Bilruters 8. kreds (Sønderjylland)), der imidlertid fandt den for lille til at rumme alle ruter. Men de henledte opmærksomheden på, at der var plads på den gamle fattiggård på hjørnet af Skolegade og Torvegade, der var blevet ledig i forbindelse med opførelsen af Overmarksgården i 1917. Men finansieringen skulle løses af andre end dem selv.

Allerede få dage efter sendte Brændekilde på Landsforeningens vegne en formel henvendelse til kommunen, hvor man tilbød sin bistand, idet man for egen regning havde ladet arkitekt Ernst Petersen udarbejde tegninger til indretning af rutebilstation i den gamle fattiggård.

Kommunen reagerede denne gang meget positivt, idet Gade- og Vejudvalget nu bad om at få tilsendt tegningerne, der var meget detaljerede med en fuldstændig skitse over bygningens indretning med kontor, pakkeekspedition, ventesal, restaurant, lejligheder for garagemester og vært, værksted, chaufførurum og toiletter. Der var forudsat indkørsel både fra Sviatorv og ad en ny forbindelsesgade fra Vestergade.

Fattiggårdens eksisterende grund var imidlertid for lille til at rumme op til de nødvendige 13 rutebiler samtidig, og rutebilejerne havde ikke selv økonomi til at føre forslaget ud i livet. Man forudsatte, at byen var behjælpelig på grund af rutebilernes store økonomiske betydning ved at sætte oplandet i forbindelse med byen, som der står i skitsen.

Kolding Fattiggård på Sviatorv, som den så ud i 1931 umiddelbart før venstre del blev revet ned og højre del blev ombygget til rutebilstation. Sammenlign med billedet side 124. Til venstre ses Kolding Højere Almenskole (Gymnasiet). Foto: Atelier City, 1931.

Trods dette var kommunen positiv, hvilket dog bundede i, at forslaget kunne kobles sammen med en idé om at forlænge Katrinegade, der dengang endte på Sviatorv, til Torvegade, altså nogenlunde der, hvor Bredgade i dag støder op til Torvegade. Baggrunden for forslaget var, at indtil 1924 blev nord-sydgående hovedvejstrafik ført igennem byen ad ruten Vejlevej-Låsbygade-Adelgade-Akseltorv-Østergade-Helligkorsgade-Søndergade-Haderslevvej. Fra 1924 var ruten Vejlevej-Hans Ludvigsvej-Katrinegade-Vesterbrogade-Kralundsgade-Ottosgade-Haderslevvej. Et gadegennembrud fra Sviatorv til Torvegade og anlæg af (den senere) Bredgade ville give en langt bedre linieføring, og desuden føre trafikken igennem den indre by. Dengang blev dette betragtet som positivt, idet trafikken kom igennem handelsområdet, og det blev jo også til virkelighed, men først fuldført i 1942.

Gade- og Vejudvalget bad derfor 28. juni 1927 arkitekt Petersen om at komme med et økonomisk overslag over en løsning med gadegennembrud samt en mere skrabet rutebilstation uden ombygning af den gamle fattiggård. I stedet foreslog man en mindre bygning, opført til formålet, hvor den ene ende skulle indrettes til ligkapel for Skt. Nikolajkirke! For at skabe bedre økonomi skulle opføres en arkade med 12 butikker og 4 udstillingslokaler. Anlægsomkostningerne blev 189.085 kr. finansieret ved at udleje garagepladser, ventesal og butikker. Man forventede dermed, at rutebilejerne bortset fra huslejen fik stillet stationen frit til rådighed og udelukkende bekostede driften.

Arkitekten blev senere bedt om at lave en alternativ løsning uden gadegennembrud, og hvor fattiggården blev sat i stand og udlejet. Anlægsudgifter hertil skønnedes til 206.250 kr., idet det åbenbart var dyrere at sætte fattiggårdens store bygning i stand end at bygge en ny, mindre ekspeditionsbygning. Inden man gik videre, blev løsningen uden gadegennembrud forelagt for byrådet på et lukket byrådsmøde 5. september, dog udelukkende som en orientering uden at der blev draget nogen konklusion.

I mellemtiden havde pressen fået nys om sagen, som rejste en mægtig debat, idet der viste sig at være uenighed blandt rutebilejerne om behovet for en rutebilstation. Kolding Folkeblad indledte 13. august 1927 med at beskrive projektet og sammenkoblingen med gennembruddet af Katrinegade, idet bladet dog mente, at der var uklarhed omkring finansieringen.

Den 18. august bragte Kolding Avis et interview med direktør K. Henningsen fra

A/S De Forenede Rutebiler, der var opstået ved en sammenlægning af vognmændene på Haderslev-ruten. Han oplyste, at hverken han eller vognmand M. P. Tranholm, Vejleruten, kendte det mindste til planerne, som han ikke agtede at deltage i, idet hans firma havde sin egen holdeplads med garager på Rendebanen 13. En kommunal rutebilstation blev for kostbar at drive. Han formodede, at navnlig de små rutebilejere var interesserede i en fælles holdeplads.

I Kolding Folkeblad var Henningsen samme dag citeret for, at rutebilejerne selv evt. kunne finansiere en rutebilstation som et aktieselskab eventuelt suppleret med offentlig tegning.

Forslagets ophavsmand, P. K. Pedersen, gik dagen efter i Kolding Avis kraftigt i rette med Henningsen, bl.a. fordi tidspunktet var meget gunstigt for at erhverve en centralt beliggende plads. Han henviste desuden til, at ideen til placeringen på fattiggårdens areal netop oprindeligt kom fra Henningsen. Det var desuden hensigten, at den skulle drives af rutebilfolket og ikke kommunen. At Henningsen ikke kendte planen, undrede P. K. Pedersen, eftersom M. P. Tranholm havde deltaget i møderne med Gade- og Vejudvalget.

Avisen havde derefter talt med Gade- og Vejudvalgets formand, smedemester Johs. Larsen (Konservativ), der lod skinne igennem, at for byen var gadegennembruddet det afgørende, hvorfor man fra kommunen afventede rutebilfolkets holdning.

Samme dag havde Kolding Folkeblad en samtale med Brændekilde, hvor han bl.a. lod forstå, at de andre vognmænd ikke havde noget ønske om, at De Forenede

Rendebanen var holdeplads for flere af afgangene til Vejle (J. C. Pedersens rute) og Haderslev (vognmændene Knudsen, Henningsen og Albertsens ruter). Stationen hørte til på Simonsens Hotel, Rendebanen 13. Hotellet skiftede senere navn til Hotel Akselhus. Det lå på det, der 1942 blev til hjørnet Rendebanen-Bredgade, hvor Nordea bank ligger i dag. For at undgå at skulle flytte hen til en fælles rutebilstation tilbød Henningsen i stedet at rive baghusene ned og rykke holdepladsen ind i gården, hvor vognene skulle vendes på en særligt indrettet drejeskive. Foto ca. 1960.

Rutebiler overhovedet var med i en fælles rutebilstation! Det sidste er unægtelig en interessant udmelding, idet en frivillighed for rutebilejerne kunne underminere rutebilstationens rentabilitet. I nogle af de senere planer var der også forudsat tilslutningspligt.

Henningsen svarede i et læserbrev 25. august i Kolding Avis, at rutebilejerne tidligere havde nedsat et udvalg bestående af Brændekilde, Tranholm, Knudsen (Snoghøj-ruten) samt Henningsen selv med henblik på oprettelse af en rutebilstation, og derfor kunne hverken Brændekilde eller P. K.

Pedersen udtale sig på alle rutebilejeres vegne. Han nærede i øvrigt heller ikke noget ønske om at være med i deres rutebilstation. Knudsen var oprindelig en af vognmændene på Haderslev-ruten, sammen med Henningsen, og overtog senere Snoghøj-ruten fra P. K. Pedersen, der i et læserbrev i Kolding Avis 29. august meget personligt kommenterede, at han ikke ville nedværdige sig til en diskussion med Henningsen.

Kolding Avis fortsatte imidlertid debatten om rutebilstationen ved i den følgende tid at rapportere om, hvordan Randers, Århus og

Hobro havde løst spørgsmålet, og gengav desuden en artikel fra bladet DANMARKS BILRUTER (udgivet af Landsforeningen af samme navn) om fordelene ved at oprette rutebilstationer. Det nævntes blandt andet, at det for byens forretningsfolk var en fordel, at de kunne aflevere pakkeforsendelser ét sted og ikke skulle rundt i byen. Dermed var det mere sandsynligt, at de benyttede rutebilerne til forsendelser.

I et læserbrev 13. oktober mente S. Viuf, at rutebilejerne selv burde bekoste rutebilstationen, blandt andet fordi deres virksomhed ødelagde jernbanerne. Vognmand Mikkelsen (Smidstrup-ruten) svarede 18. oktober, at det snarere var privatbilerne, der ødelagde jernbanerne, og at byens erhvervsliv og de rejsende ville have gavn af en fælles rutebilstation.

FORHANDLINGER MED KOMMUNEN

Efter orienteringen 5. september i Byrådet fortsatte Gade- og Vejudvalget forhandlingerne med Brændekilde og arkitekt Ernst Petersen og senere suppleret med vognmændene Mikkelsen og Kaad (Gravens-ruten). P. K. Pedersen deltog ikke længere, idet han var ved at sælge Snoghøj-ruten til et aktieselskab, og flyttede en del af sin virksomhed til København. Gade- og Vejudvalgets formand pointerede i Kolding Avis, at det første møde med Brændekilde var en "nærmest privat sammenkomst". Henningsens kritik af mandatet skulle åbenbart ikke have ny næring. Det aftales, at stadsingeniørens rentabilitetsberegning om den lille station uden gadegennembrud skulle forelægges for de øvrige rutebilejere.

Kolding Avis oplyste, at så godt som alle rutebilejere havde deltaget i et møde 6. oktober 1927, hvor de fleste gik ind for en løsning omkring den gamle fattiggård. To andre placeringer var dog også blevet drøftet, dels pladsen bag Hotel Phønix (formentlig det nedrevne Phønix ved Låsbybanke), og dels Zahns store gård i Søndergade.

Arkitekt Petersen oplyste i rutebilejernes formelle svar til Gade- og Vejudvalget, at alle rutebilejere med ruter knyttet til Kolding var mødt, og at der var enighed om, at en ruteautocentral var en nødvendighed, og at pladsen ved fattiggården var velegnet. Unægtelig en mere positiv tilslutning end ifølge avisreferatet.

Arkitekten oplyste videre, at kommunens forudsætninger om driftsindtægterne var for høje. Man foreslog, at udkørslen mod Vestergade blev erstattet af en udkørsel mod Katrinegades forlængelse langs gymnasiet. En udkørsel mod Vestergade ville alligevel blive så lang, at den blev sin egen gade, hvilket rutebilejerne ikke ville finansiere. Lejeindtægterne fra butikkerne ville blive for lave. Konklusionen var dog, at rutebilejerne ønskede at forhandle videre og nu nedsatte et formelt forhandlingsudvalg, der som nævnt ovenfor bestod af V. Brændekilde, M. P. Tranholm, Mikkelsen og Kaad. Det aftales derefter, at rutebilejerne skulle komme med en skitse over de ønskede bygningsændringer. Når den forelå, ville kommunen beregne, hvor stor en leje man fandt passende. Det fremgik af Gade- og Vejudvalgets mødereferat, at aftalen kom i stand "efter nogen forhandling".

Skitsen forelå i november 1927, og fattiggårdsbygningens stue og kælder skulle være

ekspeditionslokaler med et halvtag langs nordsiden af gården, som samtidig kunne fungere som gangbro til lastning af rutebiler-nes tag. Derudover kunne der indrettes restaurant. Der skulle rives tre ejendomme ned i Vestergade til en udkørsel den vej. Det oplystes lakonisk, at der kun forudsattes indlagt centralvarme i bilcentralens og restauran- tens lokaler, medens lejlighederne på 1. sal skulle beholde deres kakkelovne! Anlægsudgifterne skønnede man til 205.150 kr. inkl. grunderhvervelser, men uden udgif- ter til en forlængelse af Katrinegade til Vestergade. Beløbet skulle rigeligt kunne dækkes af lejeindtægter fra hhv. garager, udstillingsbygninger, lejligheder, restaurant og ekspeditionslokaler.

GÅR SAGEN I STÅ?

I mellemtiden skete der andre ting, idet kommunen havde udlejet fattiggårdens byg- ning i halvandet år til Kolding Ungdoms- samfund. Allerede under sommerens avispo- lemik kom det frem, at der også var andre planer med fattiggården, idet Boligudvalgets formand, Oluf Rasmussen (Konservative), oplyste, at dette udvalg afventede en afgørel- se på Gade- og Vejudvalgets planer. Ellers havde man et forslag til indretning af ung- domshjem i bygningen. Det var nu blevet ført ud i livet, og Gade- og Vejudvalgets for- mand erklærede 11. november irriteret i Kolding Folkeblad, at "Boligudvalget slet ikke har nedværdiget sig til at konferere med os (Gade- og Vejudvalget)". Ifølge samme formand betød det dog ikke, at rutebilstatio- nen var opgivet. Hvis der kom en løsning, måtte man i givet fald købe Ungdomssam-

Købmand C. L. Schmidts Gård, Låsbygade 65, i dag Borns Gård, har været endestation for ruten til Dons-Ågård. Der var flere gange planer fremme om at placere den fælles rutebilstation i gården. Foto: Ludvig Dittmann, 1986.

fundet ud af bygningen. Den manglende interne kommunikation i kommunen lyder lidt utrolig. Det tyder snarere på, at kommu- nen er lidt træt af at vente på rutebilejernes stilling, ikke mindst til økonomien.

Kolding Avis spurgte da også 9. december Brændekilde, om sagen var gået i stå. Han oplyste, at der ikke eksisterede tegninger over fattiggården, så man måtte starte med dette. Men nu var oplægget sendt til Gade- og Vejudvalget, som havde bolden. Rutebil- ejerne og Gade- og Vejudvalget havde des- uden været på en fælles studietur til Odense for at se på forholdene der. Han regnede med, at anlægsarbejderne kunne starte i løbet af vinteren. Om det økonomiske mente han, at kommunen skulle finansiere ombygningen, hvorefter rutebilejerne ville leje sig ind. En del af arbejdet kunne udføres

som nødhjælpsarbejde med offentlig støtte for at afhjælpe arbejdsløsheden.

At rutebilejerne ventede på kommunen, var nok en lidt flot bemærkning fra Brændekildes side. I hvert fald refererede aviserne i den følgende tid fra et par møder blandt rutebilejerne, hvor de var noget uenige om rentabiliteten, og Tranholm pointerede det vigtige i, at alle holdt sammen om stationen. I Vejle havde man netop åbnet en rutebilstation, som kun 3 ud af 30 ruter benyttede! Herefter blev man endelig enige om rentabilitetsberegningen og godkendte kommunens tilbud. Rentabilitetsberegningen af driften viste årlige driftsudgifter på i alt 12.400 kr. til husleje, lønninger og andre driftsudgifter finansieret af indtægter fra administrationsafgifter, benzinsalg og stadepladsafgifter fra rutebilejerne.

Kilderne angav ikke, hvorfor rutebilejerne stredes om rentabiliteten, men posterne administrationsafgift og stadepladsafgift udgjorde godt halvdelen af stationens driftsindtægt, og var faste poster, som rutebilejerne formentlig skulle betale i forhold til antal afgang; men størrelsen var helt uafhængig af f.eks. passagertal og pakkeantal. Det var således et beløb, som den enkelte vognmand skulle betale uanset omsætning. Henningsen og andre kunne umiddelbart sammenligne beløbet med, hvad det kostede at drive eksisterende holdeplads andre steder i byen.

NYE FORHANDLINGER

Rutebilejerne gik nu tilbage til kommunen. På et møde 21. februar 1928 med Gade- og Vejudvalget kom det frem, at rutebilejerne kun ville gøre brug af den del af kommunens

tilbud, som omfattede selve stationsbygningen samt arealet, hvorimod man ikke havde behov for en garage. Kommunen havde ikke noget imod at sløjfe garagen, men det ændrede ikke på huslejen. Atter skiltes parterne, idet rutebilejerne igen ville overveje sagen.

Tranholm oplyste den 6. marts i Kolding Folkeblad, at forhandlingerne var strandet på grund af uenighed om lejen for det ubebyggede garageareal, og han nærede ikke stort håb om, at rutebilstationen blev til virkelighed. Han pegede også på, at de større ruter egentlig ikke var så begejstrede for at få tanken forceret, da det under alle omstændigheder ville betyde en ikke ubetydelig årlig udgift. Han tænker næppe på sig selv, idet han hele tiden har talt varmt for en fælles rutebilstation, og som vi skal se senere, faktisk blev den bærende kraft, da det endelige slag skulle stå. Han benyttede nok snarere lejligheden til at give bl.a. Henningsen skylden for, at de små rutebilruter ikke får ordnede holdepladsforhold i byen. Følgen blev også, at rutebilejerne mødtes igen 16. marts, hvor samtlige rutebilejere nu blev enige om at opføre garagebygningen, dog med den ændring, at den fik centralvarme, og at der blev indrettet værksted med kontor og udsalg. Hvis der også skulle være en offentlig vej over pladsen fra Katrinegade til Torvegade, krævede de et ekstraareal i sydsiden. Merudgiften ved værksted og centralvarme blev beregnet til 4.500 kr.

ENIGHEDEN KOMMER I HUS

Gade- og Vejudvalget godkendte 30. april 1928 rutebilejernes svar med den konsekvens, at lejen blev forhøjet med 300 kr.,

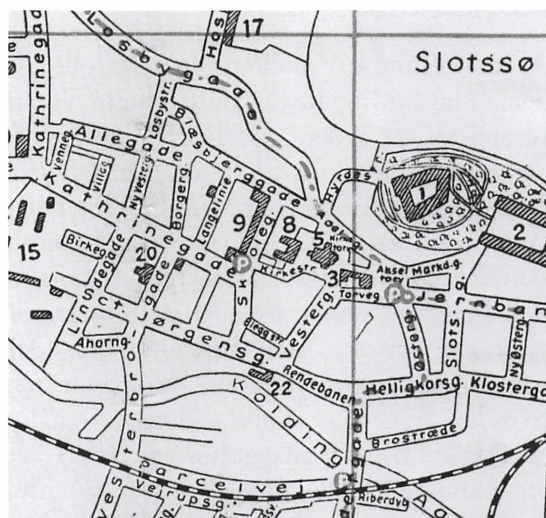
eller til i alt 2.640 kr. for garagebygningen og 3.500 kr. for ekspeditionsbygningen.

Sagen skulle dermed være klar til at blive forelagt for byrådet; men i mellemtiden opstod tanken om at udvide garagen til også at rumme omnibusselskabets 5 bybusser. Merudgiften skønnedes til 10.000 kr. Det fremgår ikke af kilderne, hvor tanken er opstået; men under alle omstændigheder ville det kun forbedre projektets økonomi.

Endelig kunne Gade- og Vejudvalget 26. juni 1928 færdiggøre sin en indstilling til byrådet om at anlægge en rutebilstation. Indstillingen omfattede etablering af en rutebilstation med følgende indretning: Hele den gamle fattiggårds område skulle stilles til rådighed, og der skulle erhverves naboejendomme mod både Vestergade og Skolegade, så der blev plads til 10 meter brede udkørsler mod både øst og vest, så man senere kunne gennemføre en offentlig gade mellem Katrinegade og Vestergade. I hovedbygningen skulle indrettes chaufførstue, værksted, lagerrum og toiletter i kælderen samt ventesal, ekspedition og pakrum i stuen. Desuden skulle opføres et halvtag langs Kirkestræde med plads til 12 rutebiler og på sydsiden opføres en garage- og værkstedsbygning. Rutebilerne skulle betale en årlig leje på 6.140 kr. for deres del af området. I hovedbygningen skulle derudover indrettes restaurant i stueetagen med køkken i kælderen samt beboelseslejlighed på 1. sal. Selve holdepladsarealet skulle ligge i det nordøstre hjørne ved fattiggårdsbygningen, der lå ud mod Sviatorv med en ca. 100 meter lang udkørsel mod Vestergade, som med tiden kunne laves til en offentlig vej fra Katrinegade til Vestergade. På

begge sider skulle der opføres 1-etages butiks- og udstillingsbygninger. Alternativt skulle der på nordsiden etableres garage- og vaskeplads m.m. for omnibusselskabet. Forpagtningen af restaurant og udlejning af butikker/omnibusselskabets garager skulle være kommunens opgave og risiko. Endelig skulle samtlige rutebilruter, der udgik fra Kolding, have holdeplads her og dermed betale for lejen af pladsen.

Anlægsudgiften blev beregnet til 210.650 kr., hvis hele udkørslen indrettedes til butikker, og 202.510 kr. for alternativet med garager til omnibusselskabet. Heraf udgjorde værdien af fattiggården med tilhørende arealer dog allerede en fjerdedel eller 53.000 kr. Den dyre løsning skønnedes at koste 14.745,50 kr. i årlig forrentning med en lejeindtægt på 17.440 kr., medens den billi-

Kort fra Kolding Vejviser 1930, der viser vejføring, inden Torvegade blev ført igennem til Katrinegade.

ge løsning skønnedes at koste 14.175 kr. med en lejeindtægt på 14.940 kr. Altså overskud ved begge løsninger.

Det lød som en besnærende billig – næsten gratis – løsning på gadegennembruddet, hvis man fik udlejet alle butikker, og hvis omnibusselskabet var med på ideen. Noget tyder dog på, at det sidste ikke var tilfældet. Kolding Omnibusselskabs bestyrelsesprotokol er fuldstændig tavs om sagen. Derudover må man nok prise sig lykkelig for, at dette ikke blev løsningen på gadegennembruddet, for tænk om hele Europavej 3-trafikken siden hen skulle køre hen over en rutebilholdeplads.

Alligevel var der lagt op til, at byen kunne få en rutebilstation og et gadegennembrud til en relativt rimelig pris. Det skulle imidlertid gå anderledes.

PLANEN KULDSEJLER

Aviserne kunne i mellemtiden fortælle, at der stadig var liv i nogle gamle planer om en rutebilstation i den gamle købmandsgård, der nu husede C. L. Schmidts Kulimport i Låsbygade 65. Hvor konkrete planerne i virkeligheden var, er lidt uklart. Avisnotitserne omtalte udelukkende, at ejeren, købmand Ad. Petersen, havde forelagt sit projekt for en række interesserede ruteautoejere. Der står dog ikke nævnt hvor mange og hvem, og hvordan stationen skulle indrettes, og det ser ikke ud til, at forslaget har været forelagt for kommunen. De samme notitser nævnte, at planen omkring fattiggården gik lidt trægt. Låsbygadeløsningen kunne heller ikke siges at være en central placering.

Arbejdet i et landsdækkende rutebilnævn

huserede også som et spøgelse. Nævnet var blevet nedsat sommeren 1927 i forbindelse med en revision af færdselslovens koncessionsbestemmelser for rutebilkørsel. Det skulle i løbet af to år gennemgå samtlige rutebilruter i hele landet, og vurdere, om der var en unødigt konkurrence mellem rutebiler og jernbaner. Hvis det fandt, at en rute konkurrerede med nærliggende jernbanelinier eller postruter, skulle det indstille til Trafikministeren, at koncessionen inddroges, og ruten nedlagdes. Nedlæggelse kunne i så fald kun undgås, hvis det relevante amtsråd med mindst tre fjerdedels flertal gik ind for at bevare rutebilruten.

I foråret 1928 forelå nævnets indstilling først for Ribe amt og senere for Vejle amt. Der blev her lagt op til, at Jels-ruten skulle afkortes til kun at køre Kolding-Hjarup, og at Kolding-Bække ikke måtte køre igennem Gesten. Desuden skulle Kolding-Snoghøj-Fredericia og Tiufkær-Kolding vurderes nærmere. Endelig skulle Brørup-Kolding og Sdr. Stenderup-Kolding nedlægges helt.

Dette gav selvsagt anledning til megen uro. Der var mange protester fra rutebilplandet og fra Handelsstandsforeningen i Kolding, og blandt flere af rutebilejerne var der usikkerhed om, hvorvidt forretningen kunne få lov til at bestå, og om de havde råd til at deltage i forpligtelserne omkring en rutebilstation.

Afgørelserne på Rutebilnævnets indstilling forelå først langt senere, og var ikke så vidtrækkende. Eneste konkrete resultat i Koldings opland var, at Sdr. Stenderup-ruten blev afkortet til at være en føderute til Sydbanerne, dvs. den kørte rundt i Sdr. Stenderup-Gl. Ålbo-Bjært-Varmark områ-

det med forbindelse til Sydbanetogene i Varmark og Bjært.

Der var derfor mange forhold, der spillede ind, da Byrådet på mødet 2. juli 1928 skulle tage stilling til Gade- og Vejudvalgets indstilling. Byrådsprotokollen er meget kortfattet, idet den blot siger "Udsattes"! Kolding Folkeblads reportage hjælper heller ikke, idet den blot gengiver Gade- og Vejudvalgets indstilling i sin helhed og tilføjer "Sagen behandlede for lukkede døre. – Her vedtog man at udsætte den." Kolding Avis gør det samme med tilføjelsen om, at sagen "udgik til behandling for lukkede døre – hvor sagen (antagelig efter en længere forhandling)

blev **udsat**. Byrådet tog derefter **ferie** til 6. august." Fremhævningerne er som i avisen. Kolding Socialdemokrat kunne oplyse, at de lukkede døre var et forslag fra borgmesteren af hensyn til visse "private interesser", og at det lukkede møde varede i over en time.

Kommunens sag indeholder en håndskreven rettelse dateret 11. juli 1928 (9 dage efter byrådsmødet) af rentabilitetsberegningen uden bygninger til omnibusselskabet. I rettelsen reduceres stationens område, idet garagebygningen udelades, og i udkørslen mod Vestergade erhverves kun plads til butikker i den ene side. Konsekvensen er, at anlægsudgiften falder med ca. 70.000 kr. til

Kolding Byråd 1925-30. Stående borgmester Th. Fischer-Nielsen. Nr. 2 på hans højre side er Johannes Larsen og nr. 4 tømrermester Oluf Rasmussen. Til venstre for borgmesteren sidder den radikale Aage Bennike og Knud Hansen.

140.700 kr. Forrentningsudgiften falder med ca. 5.000 kr. til 9.849 kr., og lejeindtægterne med ca. 4.000 kr. til 13.040 kr. Til gengæld stiger driftsoverskuddet med ca. 500 kr. til 3.191 kr. Det er ikke muligt at se, hvad beregningen, der ligeledes med håndskrift er betegnet som Alternativ C, er blevet anvendt til. Avisreferaterne af byrådsmødet 6. august 1928, hvor behandlingen skete for åbne døre, fortæller imidlertid, at sagens stridspunkter var, om man skulle gennemføre gadegennembruddet nu, samt om anlægget af en rutebilstation var en kommunal opgave. Debatten viste, at der i Gade- og Vejudvalget var dyb uenighed om, hvorvidt man i det hele taget skulle have en rutebilstation.

Socialdemokratiets byrådsgruppe gik stærkt ind for forslaget, fordi det var kommunalt og rummede en stor fordel for forrentningslivet, ligesom man samtidig fik en gratis gade forrentet med 7%, som ordføreren, Knud Hansen udtrykte det. Konservative, Venstre og Radikale gik imod forslaget, ikke så meget fordi man var imod ideen, men fordi man var imod, at kommunen skulle betale for det. Det trak alligevel lidt i konsul Eff (egen liste), at man ved samme lejlighed kunne få den nye gade, men han havde foretrukket, at rutebilejerne selv havde stået økonomisk bag. Venstres Hans Jensen mente, at rutebilejerne selv måtte skaffe sig lokaler ligesom byens andre næringsdrivende. Den radikale Aage Bennike var imod forslaget, fordi han ikke fandt tiden moden til sagen nu og henviste til, at de rutebilejere, han havde talt med, ikke var så begejstrede for planerne.

Udvalgsformanden, den konservative

Johs. Larsen, følte sig i det dilemma, at han på den ene side havde stået bag arbejdet med at udarbejde oplæg fra udvalget, og på den anden side havde sin egen byrådsgruppe imod. Han endte derfor med at stemme blankt. Afstemningsresultatet blev afvisning med 10 stemmer (Venstre, konservative, radikale og Eff-listen) og 7 stemmer for (Socialdemokraterne).

Hvorfor endte det sådan? Man må formode, at udvalgsformanden kendte byrådets holdning, idet han allerede i sommeren 1927 tilsyneladende havde sonderet byrådets holdning under hånden for at se, om der var grund til at forhandle videre med rutebilejerne. Et gennemgående problem har nok været finansieringen kombineret med usikkerheden om, hvor stor opbakningen fra rutebilejerne i virkeligheden var.

Ved den første sondering i juli 1927 kendte byrådsmedlemmerne udelukkende til sagen gennem henvendelsen fra P. K. Pedersen og Brændekilde. At der var uenighed blandt rutebilejerne, kom først frem senere, første gang i august 1927. Endnu senere kom problemerne i Vejle også frem. Det kan have gjort byrådet bange for, at kommunen ville komme til at hænge økonomisk på anlægget, selvom man samtidig fik et gadegennembrud. Desuden kunne byrådet være blevet lidt irriteret over rutebilejernes tøvende holdning ved nytårstid 1927/28, hvor sagen var ved at gå i stå, og som samtidig førte til, at man udlejede fattiggården til ungdomshjem.

Koncessionsspørgsmålet var også dukket op i mellemtiden. Selvom det ikke fremgår af debatten i byrådsmødet, kan nogle byrådsmedlemmer have frygtet, om der var rutebiler nok til at leje sig ind på stationen. Nogle

af de positive vognmænd, nemlig to af medlemmerne i rutebilejernes forhandlingsudvalg, ejede netop de ruter, der var i farezonen: Brændekilde med Hjarup-Vamdrup-Jels og Mikkelsen med Kolding-Tiufkær. Desuden var den oprindelige idémand, P. K. Pedersen, ikke længere vognmand i byen.

PRIVAT FORSLAG KULDSEJLER OGSÅ

Allerede få måneder senere dukkede et nyt forslag op, som til gengæld blev behandlet i al fortrolighed på to lukkede byrådsmøder. Forslaget kom fra en meget uventet side, idet ophavsmanden var redaktionssekretær på Kolding Folkeblad, Vilhelm Behrens, som senere blev avisens redaktør. Han havde på det tidspunkt intet med rutebildrift at gøre. Først 25 år senere blev han leder af bybusselskabet.

Han indsendte 14. november 1928 et forslag til kommunen om etablering af en rutebilstation. Forslaget synes ikke bevaret, men af et møde mellem ham og Gade- og Vejudvalget 10. december 1928 fremgik, at der var to muligheder, enten placering med fattiggården som ekspeditionsbygning eller i Borchs Gård. Behrens tilbød at købe fattiggården for 55.000 kr., hvis kommunen istandsatte den. Subsidiært tilbød han at købe gården for 40.000 kr. med tilbagefaldsret til kommunen, hvis den ikke længere blev anvendt som rutebilstation. Der opnåedes dog i første omgang ikke enighed om sagen; men man mødtes igen 29. december, hvor Behrens nu fremlagde et konkret forslag om placering i Borchs Gård med indkørsel fra Helligkorsgade og udkørsel til Torvegade. Anlægget ville være uden udgift for

Borchs gård, set fra Rådhusets tårn, som den så ud i oktober 1959.

kommunen, idet Behrens personligt skulle hæfte for, at stationen blev anlagt og taget i brug senest 1. april 1930. Til gengæld skulle kommunen kræve, at alle rutebilruter med koncession til eller fra Kolding skulle benytte stationen og ikke måtte have andre holdepladser inden for en vis afstand fra den. Kommunen skulle godkende takster m.v. for rutebilernes brug af stationen og kunne tilbagekalde eneretten, hvis den ikke blev drevet på en for publikum, rutebilerne og næringsdrivende forsvarlig måde. Udvalget indstillede til Byrådet, at man indgik overenskomst med Behrens på dette grundlag.

Det skulle åbenbart gå stærkt, for allerede 31. december mødtes udvalget igen for at godkende et forslag til overenskomstens ordlyd, som stadsingeniøren i mellemtiden havde udarbejdet og forelagt for Behrens. Byrådet mødtes allerede 2. januar 1929 til et lukket møde, hvor det tiltrådte indstillingen om overenskomst med 9 stemmer for, ingen imod og 7 undlod at stemme. Allerede dagen efter mødtes Behrens og Gade- og Vejudvalget for at aftale overenskomstens endelige ordlyd. Nu opstod der uenighed om koncessionsperiodens længde, idet kommunen ville give 15 år, medens Behrens ønskede 25 år, og om proceduren ved eventuel voldgift ved uenighed omkring misligholdelse. Det sidste var der desuden intern uenighed om i udvalget.

Ved et nyt lukket byrådsmøde 7. januar 1929 vedtoges med 11 stemmer for (Venstre, Konservative, Radikale) og 5 imod (de socialdemokratiske medlemmer), medens konsul Eff undlod at stemme, at placere den i Borchs Gård og med den af udvalgsflertallet foreslåede overenskomst.

Hermed slutter den historie tilsyneladende. Mødeprotokollerne fortæller ikke mere, og sagsmappen oplyser ikke noget om dens skæbne. Tilsyneladende er ikke alt bevaret i sagen, idet der i akterne er henvist til andre, der ikke er bevaret. Og aviserne hverken omtalte eller kommenterede sagen med ét eneste ord.

Vi ved derfor ikke, hvordan anlægget skulle finansieres, og hvem Behrens i givet fald samarbejdede med. Vi ved således heller ikke, om sagen havde opbakning blandt rutebilejerne eller i hvert fald blandt nogle af dem, f. eks. Henningsen, der jo var imod

den fælles løsning. Den hastige sagsbehandling kunne tyde på, at der ikke var så mange parter i sagen. Rutebilejerne skulle formentlig præsenteres for en fiks og færdig løsning.

Behrens havde i sin ansøgning til kommunen taget højde for flere af problemerne i det foregående forslag fra rutebilejerne. For det første havde han sørget for, at erhvervelsen og anlægget skete for privat kapital. For det andet sikrede man det økonomiske grundlag for driften ved at indføre tilslutningspligt for rutebilejerne samt forbud mod andre holdepladser i nærheden. Karakteristisk i den forbindelse er også, at det flertal i byrådet, der fældede det tidligere forslag, var det samme, som støttede hans forslag og omvendt.

Den eneste antydning om sagens skæbne findes i Kolding Socialdemokrat, der i forbindelse med rutebilstationens indvielse i 1932 kort omtaler Behrens' initiativ og oplyser, at det strandede på, at Borchs Gårds ejere ikke ville sælge arealet. Dette lyder lidt utroligt. Det er mere sandsynligt, at det alligevel ikke lykkedes at skaffe den nødvendige kapital. Eventuel modstand fra rutebilejerne er næppe årsagen, idet kravet om tilslutningspligt ganske givet ville have udløst en protest fra dem til Byrådet, hvilket i så fald ville have fremgået af mødeprotokollerne og formentlig også avisernes spalter.

NYE PLANER

Tankerne om en rutebilstation standsede dog ikke med disse to kuldsejlede projekter.

Kolding Avis kan i maj måned 1929 fortælle om ikke mindre end to planer, som dog tilsyneladende ikke stammede fra rutebilejerne eller blot nogle blandt dem. Den ene

plan gik ud på at placere en rutebilstation på en del af Slotsmøllens grund. Et andet projekt var udarbejdet af arkitekt Svane, som bl.a. er kendt som arkitekten bag Kristkirken. Han foreslog anlæg af "en Kæmpe-Bypark langs Kolding Aa", som der stod at læse i overskriften på forsiden af Kolding Avis 21. maj 1929.

Forslaget gik ud på at etablere et sammenhængende bypark- eller promenadeområde langs med åen fra udløbet i fjorden gennem byen og ud i Alpedalen, bl.a. med båd fart på hele strækningen og på, at Katrinegade, Jernbanegade og Søndergade skulle forlænges og mødes i et fælles bycenter. Endvidere skulle der, hvor Nytorv ligger i dag, opføres en svømmehal med omkringliggende arealer, der om sommeren kunne anvendes til gymnastik og om vinteren som skøjtebaner.

Endelig skulle der på området mellem Buen, Havnegade, Nybrogade (i dag Kongebrogade) og Sydbaneterrænet (i dag Skamlingvej) opføres en teaterbygning, brandstation og rutebilstation. Arealet lå selvfølgelig ikke tomt hen dengang. Der lå flere virksomheder, bl.a. A. L. Johansens Møbelfabrik, Emballagefabrikken samt mindst to tømmerpladser. Svane oplyste ikke, hvor han havde tænkt sig virksomhederne placeret udover, at han i flere tilfælde lod bygningerne indgå i sin plan bl.a. med udstillinger, større møder og generalforsamlinger i møbelfabrikken.

Rutebilstationen tænkte placeret på hjørnet af Buen og Havnegade, hvor der dengang lå en emballagefabrik. Pakkeekspektion skulle ligge på Buen, således at man fra en bro kunne bringe pakkerne ud på rutebilernes tag, idet bilerne skulle køre ind fra

Buen/Sdr. Havnegade med dyrlæge Schmidts mindesmærke, ca. 1930. Mindesmærket er senere flyttet til Kongebrogade. I baggrunden ses Domhuset og Skt. Hedvigs Klinik. Brandstation og teater blev foreslået placeret i forgrunden og rutebilstationen til venstre for fotografen.

den anden side. Publikumsbetjening skulle ske fra en anden bygning længere nede ad Havnegade sammen med kontorer og forretninger i niveau med rutebilernes holdeplads. Værksteder, garager, "skyllepladser" m.v. foresloges placeret i de eksisterende fabriksbygninger. Artiklen oplyste, at projektet allerede var indsendt til byrådet. I dag kan man ikke se, at det har gjort det store indtryk på rådet. Det eneste af den plan, der på en måde kan siges at være blevet ført ud i livet, er brandstationen (den nuværende Falckstation), der blev opført i 1947 og med Svane som arkitekt.

Samtidig fortsatte problemerne med den manglende rutebilstation. Gade- og Vejudvalget besluttede således 22. januar 1930, at stadsingeniøren med politiet skulle drøfte en flytning af Snoghøj-bilens holdeplads på Akseltorv fra vestsiden, hvor den var til ulempe for parkeringen, til østsiden ud for Landmandsbanen.

NYE FORHANDLINGER

31. maj 1930 indstillede Egtvedbanen driften, hvilket på mere end én måde fik konsekvenser for rutebilerne. For det første blev rutebiltrafikken mod Vester Nebel og Egtved udvidet. Firmaet Chr. Dam og Sønner i Egtved fik tilladelse til at udvide køreplanen fra to til tre daglige ture mellem Kolding og Egtved på hverdage og fra tre til fire ture om søndagen. Desuden fik vognmand Hans Kaad tilladelse til at udvide kørslen på ruten Kolding-Gravens til fem ture dagligt, desværre findes ingen oplysning om fra hvad. Ganske vist ikke nogen stor udvidelse, men da rutebilerne jo også befordrede pakker,

steg behovet for indlevering af pakker nok kraftigt. For det andet blev der pludselig et centralt beliggende areal ledigt, nemlig Egtvedbanens sporterræn på banegården. Det ville være oplagt at placere en rutebilstation der.

Kolding Avis, der i mellemtiden havde skiftet navn til Jydske Tidende, kunne 10. april 1930 fortælle, at spørgsmålet om en rutebilstation igen var blevet "stærkt brændende", fordi politiet havde bebudet, at det af hensyn til den øvrige trafik kunne blive aktuelt at beslutte, at rutebiler kun måtte holde i 10 minutter på gaden.

Det tidligere forhandlingsudvalg fra rutebilejerne (Brændekilde, Tranholm og Pedersen) havde ifølge avisen haft et møde dagen før med arkitekt Klemann fra Århus, der havde tegnet den nye rutebilstation i Århus, indviet samme år. På et møde i begyndelsen af maj med banechef Flensborg, Statsbanerne, som ejede arealet, var han ifølge rutebilejerne positiv over for ønsket om at udleje et areal til rutebilstation. Statsbanernes distriktskontor i Århus ville komme med et pristilbud. Derefter var der, som det blev udtrykt, et ret forberedende møde 12. juni 1930 i Århus mellem rutebilejerne, distriktschef Aalborg og baneingeniør Thyboe fra Statsbanerne.

Det endte dog med, at rutebilejerne på et møde 30. juli 1930 vedtog ikke at bygge en rutebilstation på Egtvedbanens areal. Årsagen var, at man havde fået et andet mere fordelagtigt tilbud fra kommunen, samt at Statsbanerne ikke ville tillade en restaurant på deres grund, og at de skulle godkende rutebilernes køreplaner. I dag ligger rutebilstationen dog på Egtvedbanens gamle spor-

I første omgang kuldsejlede projektet om at placere rutebilstationen på Egtvedbanens gamle areal. Her ses byggeudvalget på besigtigelse i foråret 1930, medens der endnu forhandlede med DSB om arealet. Fra venstre ses vognmændene M. P. Tranholm, V. Brændekilde og J. C. Pedersen. Til højre arkitekt Klemann. Stationen blev dog flyttet hen på dette areal i 1955. Foto: V. Baunsgaard.

terræn, men den kom først dertil i 1955. Hvordan det kom i stand, vil jeg komme tilbage til en anden gang.

ENDELIG LYKKEDES DET

Sideløbende med forhandlingerne med DSB tog rutebilejerne initiativ til at genoptage

forhandlingerne med kommunen om at overtage Fattiggården. Den 10. juni fremlagde Gade- og Vejudvalget og stadsingeniør Lassen rutebilejernes forhandlere (repræsenteret ved Brændekilde, Tranholm og Pedersen) for den følgende plan: Katrinegade skulle forlænges til Torvegade, hvorved der omkring Fattiggården fremkom et areal incl. bygninger på ca. 1.500 m², som fandtes passende til rutebilstation, og som kommunen foreslog, at rutebilejerne enten købte eller lejede. Det sidste kunne ske for ca. 6.000 kr. årligt med en uopsigelighed på ca. 20 år. Bestående bygninger måtte gerne bygges om, men ved lejemaalets ophør skulle de til den tid eksisterende bygninger gå tilbage til kommunen. Rutebilejerne fandt forslaget betydeligt bedre end tidligere. Allerede tre dage senere svarede Brændekilde positivt tilbage, og stadsingeniøren lavede derefter et foreløbigt overslag over udgifterne ved gadeplanen, som skulle forelægges det samlede byråd på et lukket møde, inden de videre forhandlinger med rutebilejerne. Allerede 25. juli kunne en aftale underskrives af alle rutebilejere, der blev godkendt af byrådet 9. september.

Aftalen havde bl.a. følgende vilkår:

Nordre del af fattiggården og det hidtidige posthus (hjørnet af Vestergade og Torvegade) skulle rives ned for at give plads til at føre Katrinegade igennem til Vestergade. Resten af fattiggården samt haven sydfor, som tilhørte fru Zahns dødsbo, skulle anvendes til rutebilstation. Rutebilejerne skulle rive fattiggårdens nordre del ned og indrette sig på egen bekostning i resten af bygningen, medens kommunen bekostede fortov og overkørsler. Kommunen ville desuden gøre

Dette sted kan i dag være svært at placere. Men taget yderst til venstre er det sydlige sideskib på Skt. Nikolaj Kirke. Gaden i forgrunden er Skt. Nikolaj Stræde. Alle øvrige huse på billedet er væk i dag. Til højre ses Skt. Nikolaj Kirkes kapel, der i det første rutebilstationsprojekt tænktes flyttet ind i stationsbygningen. Foto 1931.

sit til, at alle til Kolding kørende personrutebiler henvistes til rutebilstationen. Kommunen skulle gennemføre gadegennembruddet og rutebilejerne rutebilstationens indretning, således at begge dele kunne være færdige senest 1. maj 1932. Den årlige husleje lød på 7.000 kr. plus skatter og afgifter; men dele af bygningen kunne udlejes til restauration, kiosk, benzintank og lignende, forudsat at stationen blev drevet forsvarligt.

Aftalen kunne opsiges fra begge sider med ét års varsel til en april eller oktober flyttedag. Fra kommunens side dog tidligst april flyttedag 1951 og fra lejernes side tidligst april flyttedag 1941. Ved en fraflytning skulle eksisterende bygninger tilbageleveres i god og vedligeholdet stand, medens senere anlæg skulle fjernes.

I alt skulle en tredjedel af fattiggården, hele Skt. Nikolaj Kirkes ligkapel, posthuset samt yderligere et par ejendomme på sydsiden rives ned, medens husene på nordsiden med facade mod kirken blev bevaret. I den resterende del af fattiggårdsbygningen indrettedes ekspeditionslokaler og restaurant. Desuden skulle indrettes 6-7 garager, butikker, benzinstation og værksted.

Kommunen havde samtidig travlt med den anden del af sagen, som vedrørte gadegennembruddet, idet Trafikministeriet i slutningen af 1929 havde oprettet Vejfonden, hvorfra der kunne søges om støtte til gade- og vejarbejder. Man benyttede lejligheden til i februar 1930 at søge om midler til fire arbejder omkring den gennemgående trafik: forlægning af Seestvej ved Munkensdam, Katrinegades gennemførelse til Vestergade, udvidelse af Låsbygade ved udmundingen i Adelgade samt udvidelse af Vejlevej fra Katrinegade til "Olympia". I første omgang fik man dog afslag, men fornemmede, at man stod i venteposition til næste uddeling af tilskud og gik derfor videre med planerne.

Så snart aftalen med rutebilejerne faldt på plads, tilbød kommunen at købe de fire ejendomme, der skulle rives ned, så vidt muligt ved mindelige ordninger med lodsejerne. Begge dele faldt på plads, således at kommunens udgift udgjorde 35.000 kr. til anlægsarbejder og 160.950 kr. i ejendomserhvervelser. Sagen var derefter klar til at blive afgjort af byrådet.

Imidlertid kom der også denne gang grus i maskineriet fra statens side. Aviserne havde ellers allerede fortalt, at rutebilejerne havde opgivet planerne om en rutebilstation på Egtvedbanens terræn, og nu stod samlet bag

planerne om at ombygge fattiggården til rutebilstation.

Gruset bestod i, at trafikministeren i august henstillede til amtsrådene, at når de hidtidige fem-årige rutebilkoncessioner udløb og skulle fornyes, skulle amterne først spørge Statsbanerne og de relevante private baner, om de ønskede at overtage ruterne. Eller med andre ord, hvis der var rutebilruter, der var konkurrenter til jernbanerne, skulle disse have mulighed for at overtage dem. Denne gang var de store købstadsruter mellem Kolding og hhv. Vejle, Fredericia og Haderslev i søgelyset. Selvom det ikke var hensigten, at der skulle nedlægges rutebilruter, kunne usikkerheden om indtjeningen og forrentningen af den kapital, der var bundet i biler og eventuelle bygninger, nok få flere vogtmænd til at være lidt forsigtige med at binde penge i en ny rutebilstation.

Byrådet behandlede udvalgets indstilling 9. september. Byrådsprotokollen oplyser, at man enstemmigt bemyndigede Gade- og Vejudvalget til i forening med Kasse- og Regnskabsudvalget at erhverve de nødvendige ejendomme eventuelt ved ekspropriation.

Aviserne fremhævede, at man opnåede en god forbindelsesvej gennem byens centrum til gavn for både forretningsdrivende og befolkningen som helhed og en ordening af rutebilstation på en central plads samt en stor parkeringsplads på Svietorvet. Det gik unægtelig nemmere og mere smertefrit med at få beslutningen igennem byrådet denne gang. Der er formentlig tre vigtige grunde hertil. For det første skulle rutebilejerne og ikke kommunen finansiere bygningen. For det andet var der tilsyneladende større

intern opbakning blandt rutebilejerne til planen, til dels tilskyndet af politiets varslede forbud mod rutebilernes gadeparkering. Endelig var en nyordning af gennemfartstrafikken blevet påtrængende, og der viste sig mulighed for tilskud fra Vejlfonden. Både rutebilejerne og byrådet var derfor tvunget til at handle hurtigt.

PROBLEMER MED AT SKAFFE ANLÆGSKAPITALEN

Det forhindrede dog ikke, at der alligevel opstod problemer og uenigheder om finansieringen. Når det nu var rutebilejerne selv, der skulle finansiere ombygningen af fattiggården til rutebilstation, betød det i praksis, at de skulle låne pengene. Det viste sig imidlertid, at bankerne kun ville låne de nødvendige penge ud, hvis de enten fik pant i bygningerne eller en kommunal garanti for lånet.

Bankens krav om pant i kommunens bygninger blev afvist af kommunen. Rutebilejerne kunne dog godt få førstekøbsret til grunden, hvis kommunen ikke selv skulle bruge den til offentligt formål. Et krav om tilslutningspligt for rutebiler ville kommunen opfylde som en uforpligtende hensigts erklæring. Kommunen ville dog ikke blande sig i, hvis der blev oprettet andre rutebilstationer i byen.

Byrådets holdning om, at man ikke ville forpligte rutebilerne til at benytte rutebilstationen, ligesom man ikke ville forbyde andre rutebilstationer, er meget bemærkelsesværdig sammenlignet med tilstanden i andre byer. I Horsens var forholdet det stik modsatte, idet rutebilerne dér havde pligt til at

Byrådet i Kolding efter valget i 1930. I forreste række ses fra venstre: Aage Bennike, borgmester Valdemar Juhl, N.P. Nielsen og Knud Hansen.

benytte rutebilstationen, og ikke engang måtte lave en afstikker for at hente og aflevere post på posthuset. Politiet standsede helt bogstaveligt de rutebiler, der ikke overholdt dette. Pressen rapporterede flere gange om episoder fra det, man omtalte som "rutebilkrigen i Horsens". Denne sag sluttede i øvrigt langt senere i Højesteret, som underkendte kommunens ret til at tvinge en koncessioneret rutebil til at benytte og vel at mærke skulle betale for at benytte en bestemt holdeplads, hvis den var privatejet.

Kolding byråds beslutning kom næppe helt overraskende for rutebilejere og bank, idet banken allerede dagen efter byrådsmø-

det sendte et nyt forslag til vilkår, der var mere spiselige for byrådet.

Nu kunne banken nøjes med pant i den del af grund eller bygning, der ikke tilhørte kommunen. Derudover måtte lejekontrakten ikke ændres uden bankens samtykke, og banken kunne i givet fald indtræde som lejer og skulle have et varsel på otte dage, hvis kommunen ville opsig lejemålet på grund af misligholdelse. Derudover skulle kommunen garantere for, at den ville henvise samtlige rutebiler til at benytte rutebilstationen som holdeplads – kravet om eneret til holdepladser var dermed frafaldet. Hvis der var rutebiler, der faktisk begyndte at benytte andre holdepladser og dermed udhulede det økonomiske grundlag for rutebilstationen, skulle kommunen stå inde for lånets forrentning og afdrag. Endelig ville kommunen få et skadesløshedsbrev med prioritet lige efter banken i bygningerne ejet af rutebilejerne, således at kommunen derved havde en sikkerhed for lejens betaling. Sikkerheden var ganske vist meget lille i begyndelsen på grund af banklånets størrelse; men ville gradvist stige i takt med afdraget på lånet.

Kommunen svarede meget hurtigt, idet der allerede 11. maj blev holdt et ekstraordinært byrådsmøde med denne ene sag på dagsordenen. Denne gang vedtog man med 11 stemmer for, 6 imod og 2, som undlod at stemme (2 var fraværende) at tiltræde forslaget. Ja-stemmerne bestod af socialdemokraterne, radikale samt tre Konservative, deriblandt borgmesteren, medens nej-stemmerne bestod af to Konservative, fire Venstre og én fra Indre Missions liste, medens én Konservativ og én Venstre undlod at stemme. Sagen var behandlet for lukkede døre,

og vi kender derfor ikke debatten. Men da sagen havde økonomisk rækkevidde for kommunen, skulle den behandles to gange, og andenbehandlingen 18. maj skete for åbne døre, hvor forslaget blev vedtaget med 11 stemmer for (samme som før) og 7 imod, 2 var fraværende. Imod var denne gang fire fra Venstre og tre Konservative, medens én fra Indre Mission undlod at stemme. Denne gang rapporterede aviserne fyldigt fra mødet.

Venstres ordfører N. P. Nielsen begrundede sin modstand med, at byrådet kom til at kautionere for tredjemands kapital til at starte en forretning, hvis drift og rentabilitet man ikke havde indflydelse på. Miseren var efter hans opfattelse opstået ved, at projektet ikke længere ville koste 50.000 kr. til indretning af ekspeditionslokaler i nederste etage af fattiggården sammen med garager og pladsregulering, men var udvidet til en ny stor plan med bygninger indrettet til butikker, "udkastet af et par byggelystne herrer, en arkitekt fra fremmed by og en sagfører her fra byen". Desuden kritiserede han, at byrådet var blevet indkaldt til møde mandag den 11. maj ved telefonisk indkaldelse lørdag d. 9. om aftenen med mundtlig forelæggelse. Den konservative Oluf Rasmussen støttede forslaget og henviste til, at man stillede krav til rutebilejerne om at opfylde garantier over for banken, inden kommunen skulle træde til med garanti, som man tilmed havde grund og bygninger som sikkerhed for. Den socialdemokratiske Knud Hansen erindrede om, at alle havde støttet etableringen af rutebilstationen, som nu manglede kaution til at låne pengene. Den radikale Aage Benike støttede forslaget, ikke for rutebilejernes, men for forretningslivets skyld.

Borgmesteren besvarede kritikken om mødeindkaldelsen med, at det var Kasse- og Regnskabsudvalgets beslutning, og at planen for stationens indretning jo var godkendt af Gade- og Vejudvalget med N. P. Nielsen som formand. Også for ham var der tale om et hensyn til byens næringsdrivende. Endvidere påtalte han N. P. Nielsens bemærkninger om "to byggelystne herrer".

På grund af lånegarantien skulle Indenrigsministeriet godkende kommunens beslutning. Godkendelsen forelå 17. juli 1931, hvor ministeriet konstaterede, at politiet i henhold til politivedtægten kunne bestemme, at rutebiler skulle ankomme til og afgang fra en holdeplads, der var anvist af politiet efter forhandling med byrådet. Det er vist ikke helt det samme, som Højesteret senere når frem til i "Horsens-sagen".

RUTEBILEJERNE ORGANISERER SIG FORMELT

I mellemtiden havde rutebilejerne organiseret sig mere formaliseret, idet de 13. maj 1931 oprettede "Interessentskabet Kolding Rutebilstation". Ret til medlemskab havde de rutebilejere (enkeltperson eller selskab), der drev en personbilrute, som berørte Kolding. Medlemskabet var bindende for den periode, hvor selskabet havde lejeforpligtelsen over for kommunen – i første omgang indtil 1941, senere forlænget flere gange. Udtræden kunne kun ske, hvis ruten blev nedlagt. Blev den overtaget af andre, uanset om det skyldtes dødsfald eller overdragelse, var efterfølgeren forpligtet til at overtage medlemskabet med dertil hørende økonomiske forpligtelser.

Ved oprettelsen bestod medlemskredsen/interessenterne af V. Brændekilde, Jels; Dam og Sønnen, Egtved; J. C. Pedersen, Bybæk pr. Vejle; M. P. Tranholm, Kolding; A. Rudolph, Kolding; Vald. Mikkelsen, Smidstrup; P. V. Bruun, Brørup; K. Henningsen, Kolding; Chr. Christensen, Bække; Hans Kaad, Gravens; A. Knudsen, Kolding; M. Nielsen, Fredericia, og J. W. Darr, Silkeborg. Den første bestyrelse bestod af K. Henningsen, A. Knudsen, M. P. Tranholm, J. C. Pedersen og V. Brændekilde (formand).

Det fremgik endvidere af det stiftende møde, at man havde optaget forhandlinger med kommunen om at overtage nabogrunden på 479 kvadratmeter mod en lejestigning på 1.000 kr. pr. år. Det oprindelige areal ville nemlig blive fyldt fra starten, og der var dermed ikke plads til eventuelle nye ruter eller større vogne. Blandt andet var flere af de kommuner, der dækkede Sydbanernes underskud, begyndt at springe fra. Hvis banerne blev nedlagt, ville der komme flere rutebilstationer til byen. Sydbanerne omfattede banelinierne Kolding-Sdr. Stenderup-Hejlsminde og Kolding-Taps-Vamdrup, som begge blev nedlagt i 1948. Nabogrunden, der lå i Skolegade, tilhørte egentlig læge Axel Hansen, der solgte den til kommunen, som derefter udlejede den til rutebilstationen.

Desuden blev en strimmel grund til overs langs med den side af stationen, der lå over for gymnasiet. Det var her, de fire butikker skulle placeres. Byrådet vedtog 28. september 1931 med 12 stemmer mod 4, at overlade grundstykket vederlagsfrit til rutebilstationen på betingelse af, at bygningerne førtes helt ud til fortovskanten. Det kunne rutebil-

folket kun være tilfreds med, idet dette gav mere parkeringsplads til rutebilerne.

LICITATION MED PROBLEMER

Så snart aftalen mellem kommunen, banken og rutebilstationen om finansieringen var faldet på plads, gik byggeriet igang, og i annoncer 6. august 1931 i lokalaviserne blev arbejderne udbudt i licitation. Dagbladet Børsen gengav desuden på eget initiativ licitationsannoncen. Derved blev den kendt udenbys, hvilket blev kritiseret i byrådet af muremester Carl Olling, der også beklagede, at tegningerne skulle udføres af en arkitekt i Århus, men borgmesteren udtalte, at denne var valgt, fordi han havde en del ekspertise i etablering af rutebilstationer.

Sagen blev ikke mindre kontroversiel af, at licitationen over murerentreprisen viste, at billigste tilbud var udenbys, nemlig fra bygmester Fuglsang, Jels, på 48.450 kr. Nu var gode råd dyre! Efter at have tygget på det et par uger vedtog bestyrelsen 8. september 1931 efter afstemning at tildele opgaven til næstlavest bydende, Andersen og Grøn, Kolding. Alle øvrige entrepriser tildeltes lavest bydende. Da afgørelsen var kendt, kommenterede Kolding Socialdemokrat det med overskriften "Alt arbejde på rutebilstationen bliver i Kolding", og Kolding Folkeblad konstaterede, at det så ud til, at muremester Ollings henstilling i byrådet havde virket. Hvis nogen offentlig myndighed i 2006 kom med tilsvarende synspunkter om at forbeholde byggeopgaverne for de lokale håndværkere, ville man hurtigt få konkurrencemyndighederne på nakken!

Med det samlede resultat af licitationen

lød den endelige byggesum på 91.169 kr., hvilket var meget tæt på Klemanns overslag fire måneder tidligere på 92.000 kr., så man var nu klar til at gå i gang med selve byggeriet.

FRILÆGGELSE AF OMRÅDET FORAN KIRKEN

Årsagen til, at kommunen overdrog grundstrimlen overfor gymnasiet til rutebilstationen, var næppe udelukkende et spørgsmål om godgørenhed, idet man samtidig afslog en ansøgning fra et konsortium, der ønskede at købe et område på nordsiden af den nye gade udfør kirken for at opføre en række basarbutikker. Hvis rutebilstationen fik det nævnte grundstykke, skulle gaden forskydes så meget mod nord, at der ikke blev plads til basarbutikker. I virkeligheden havde borgmester Valdemar Juhl i længere tid arbejdet for, at man frilagde hele området mellem den nye gade og kirken for at skabe en egentlig kirkeplads. I løbet af sommeren gjorde både han og socialdemokraten Knud Hansen ikke mindre end tre forsøg på at føre det ud i livet. Senere prøvede Knud Hansen en fjerde gang.

I annoncer i aviserne i juli måned havde borgmesteren stået i spidsen for en komite, der opfordrede "alle borgere i Kolding" til at yde bidrag til, at man kunne erhverve de fire ejendomme, der var tale om, rive dem ned og skabe en plads syd for kirken. Komiteen havde 9 medlemmer: Udover borgmester Juhl bestod den af de fire lokale avisers redaktører: Knud Hansen (Kolding Socialdemokrat, folketingsmand og byrådsmedlem), S. M. Sørensen (Venstrebladet), Helge Knudsen (Jydske Tidende), N. E. Therkilsen

I forbindelse med borgmester Valdemar Juhls kampagne i sommeren 1931 for at skaffe økonomisk støtte til at frilægge kirken ved at nedrive husene mellem Torvegade og kirken bragte Jydske Tidende d. 12. juli 1931 denne tegning af kunstneren Anton Schrøder, som viser, hvordan pladsen kunne tage sig ud.

(Kolding Folkeblad), brandinspektør Johannes Bach (formand for Kolding Grundejerforening), sognepræst Benedikt Nordentoft, O. C. L. Espersen (formand for turistforeningen) og Aage Petersen (formand for Arbejdernes Fællesorganisation). Ejendommene ville koste ca. 165.000 kr.

Det indgik i sagen, at den østligste af ejendommene, kaldet I. A. Hansens ejendom og en periode beboet af hans enke, så at sige lænede sig op ad en af de ejendomme, der skulle rives ned som led i gadegennemføringen, nemlig det gamle posthus i Vestergade overfor Torvegades udmunding. Enten skulle gavlen på I. A. Hansens ejendom forstærkes kraftigt, eller også skulle ejendommen rives ned.

De to huse i Vestergade, der blev revet ned for at forlænge Torvegade fra rådhuset mod Katrinegade. Billedet er taget fra Torvegade med ryggen mod Akseltorv. Rådhuset ligger til højre for fotografen. Bygningen til venstre er det gamle posthus, der under alle omstændigheder skulle væk. Bygningen til højre er I. A. Hansens ejendom, der "lænede" sig op ad posthuset og enten skulle forstærkes eller rives ned. Kommunen endte med at overtage og rive ejendommen ned. Huserne ser smalle ud; men ved at fjerne blot et af dem får man et "hul", der er bredere end kørebane og fortov i den eksisterende del af Torvegade i forgrunden. Dengang var det bredde nok for en hovedvej. Kørebane og fortov på Lillebæltsbroen fra 1935 er endnu smallere. Foto 1931.

Det er karakteristisk for samtidens byråds politik, at borgmesteren og et andet byrådsmedlem stod bag en opfordring til at finansiere sagen som en indsamling blandt borgerne frem for at foreslå deres eget byråd at bevilge pengene. Borgmesteren forklarer selv dette i en samtale 12. juli med Jydske Tidende med, at arbejdet med at bringe ligningsprocenten og dermed kommuneskat-

ten ned forhindrede dette! Sandheden skal nok snarere søges i forhistorien omkring finansieringen af rutebilstationen, hvor der, som vi husker, var intern uenighed i den konservative byrådsgruppe, og hvor Venstre, som var den anden del af det borgerlige flertal, også var imod. Komiteen må hurtigt være blevet skuffet over manglende opbakning, idet den allerede efter godt et par uger lod forstå i aviserne, at den havde opgivet, idet der kun var kommet meget få bidrag ind.

Borgmester V. Juhl kunne i øvrigt 13. august fortælle Jydske Tidende, at han endnu engang havde forsøgt sig med en privat løsning, ved at et konsortium skulle erhverve ejendommene for 80.000 kr. plus et tilskud fra kommunen, som han forventede, ville være villig til at bidrage med et beløb for at gøre vejen et par meter bredere. Den private del skulle forrentes ved at bygge og udleje en række basarbutikker på sydsiden af gaden mellem Vestergade og rutebilstationen. Også dette forsøg måtte borgmesteren erkende som kuldsejlet.

Ved et møde 26. august på Hotel Royal lykkedes det tilsyneladende ved flere private bidrag at skaffe nødvendig kapital til et reduceret projekt om anskaffelse af I. A. Hansens ejendom, idet man nu spurgte, om kommunen ville deltage i en løsning, hvor et aktieselskab for 35.000 kr. erhvervede ejendommen for at give en bedre linieføring, mod at kommunen forpligtede sig til at indskyde 10.000 kr. som lån mod pant i basarbygningerne næstefter et lån i Kolding Sparekasse.

Byrådet behandlede forslaget 7. september 1931. Denne gang gik Venstres N. P. Nielsen imod tilbuddet. Den socialdemokratiske J. P. Jensen foreslog, at kommunen

erhvervede I. A. Hansens ejendom og i øvrigt afhændede de arealer, der blev tilovers ved gadeanlægget.

Resten af behandlingen foregik efter anmodning fra Knud Hansen for lukkede døre. Her vedtoges med 17 stemmer mod 3 (2 fra Venstre og 1 konservativ) og en, der undlod at stemme (N. E. Therkilsen, Venstre), et forslag fra borgmesteren om, at kommunen skulle forhandle om at erhverve I. A. Hansens ejendom for at få det bedst mulige gadeforløb fra Katrinegade til Vestergade, samt at det tiloversblevne areal enten skulle udnyttes og overdrages, som foreslået af konsortiet, eller bebygges på anden måde, uden at dette blev dyrere for kommunen.

Bag de lukkede døre blev der således skabt et gunstigt forhandlingsklima for en flertalsløsning, som Knud Hansen og borgmesteren måske kunne se som et første skridt til en frilægning, som da også kom senere; men først i 1973.

Venstres N. E. Therkilsen, der undlod at stemme, var ganske vist også med i komiteen, men deltog ikke i forliget, og Kolding Folkeblad kom et par dage senere med en kommentar med en kraftig kritik af løsningen, som man fandt dyr og en unødigt fløthed. Man priste i stedet fortsat den komite af borgere, der forsøgte at rejse privat kapital til projektet. Åbenbart var der en form for støtte til grundideen om en frilægning, men ikke for kommunale midler. Ved den efterfølgende behandling 14. september af det endelige købstilbud, der lød på 55.000 kr. plus fraflytningsudgifter, stemte N. E. Therkilsen også imod.

Planen om basarbutikker blev imidlertid ikke til noget. I stedet vedtog byrådet 28.

september at sælge det overskydende areal til tømremester Damgaard for 15.000 kr. bl.a. på betingelse af, at han opførte et ligkapel og vedligeholdte det i 50 år. I det oprindelige projekt fra 1928 om en rutebilstation indgik også et ligkapel i en del af ekspeditionsbygningen. Basarplanen var ifølge borgmesteren helt opgivet.

Havde borgmesteren en uheldig dobbeltrolle ved at optræde både som borgmester og som drivende kraft i et privat initiativ med sammenfaldende formål? I dag ville denne dobbeltrolle formentlig være utænkelig. Hvis en så betydningsfuld offentlig person markerer sig i en debat, har han/hun altid sin offentlige kasket på, hvad enten man er borgmester eller minister. Men vi skal tænke på, at dengang var borgmesterhvervet ikke nødvendigvis en fuldtidsbeskæftigelse, og desuden var netop Juhl en af byens meget fremtrædende erhvervsadvokater og drev virksomheden ved siden af borgmesterhvervet.

Endelig kan man ikke komme uden om, at borgmesteren havde flertal imod sig indenfor egne rækker ved sagens start, men dette flertal skiftede til sidst, således at han fik flertal for, at kommunen erhvervede I. A. Hansens ejendom, og forslaget om basarbutikker på sydsiden har formentlig udelukkende skullet sikre finansieringen. Da den kom på plads uden basarerne, blev de lagt til side igen.

Sagen var ikke slut hermed, idet Knud Hansen 19. april 1932, dvs. blot to måneder før gadens åbning, i Kolding Socialdemokrat foreslog, at kommunen købte hjørneejendommen i Kirkestræde overfor gymnasiet, således at gaden mellem gymnasiet og kirken

kunne føres frem til den nye del af Katrinegade i hele sin bredde. Borgmesteren afviste dog at bruge flere penge på den gamle karré. Han erindrede desuden endnu engang om, at den yderste sparsommelighed i den offentlige husholdning var strengt nødvendig.

Da det ikke lykkedes at frilægge hele området, stod kommunen tilbage med et andet problem: Gaden kom nu til at forløbe langs bagsiden af husrækken i Kirkestræde, så at sige igennem dens baggårde, og det var

jo ikke den bedste udsigt. Byrådet vedtog derfor 4. juli 1932, dvs. tre uger efter, at gaden var taget i brug, at bevilge 1.650 kr. til etablering af en 2,85 m høj plankeværksmur langs husene, et flisebelagt fortov udenpå samt, at vaskehuset på hjørnebygningen ved gymnasiet blev ombygget til fladt tag. Byrådets vedtagelse var enstemmig.

I øvrigt var det først ret sent, at gaden fik et navn, idet byrådet den 4. juli 1932 også vedtog at kalde den Torvegade, der således

Rutebilstationens ekspeditionsbygning. Den nye gadeforbindelse mellem Katrinegade og Torvegade ses tydeligt til venstre. I kælderen lå kontorer, chaufførstue og varmeanlæg. I stueetagen var der ventesal og restaurant. På førstesalen var køkkenet samt restauratørens lejlighed. Det var en overgang planen at indrette køkkenet i kælderen og lave kombineret komfur og centralvarmeanlæg; men "Industriens" restauratør frarådede, at køkkenet blev placeret i kælderen. Foto fra begyndelsen af 1930'erne.

kom til at løbe fra Akseltorv til Skolegade. Åbningen af gaden midt i juni skete i øvrigt meget formløst. Man gemte festlighederne til åbningen af rutebilstationen en måneds tid senere, 14. juli 1932.

OPFØRELSEN AF DEN NYE RUTEBILSTATION

Men der kom alligevel nye butikker i forbindelse med rutebilstationens åbning, idet der i fløjen langs med gymnasiet blev indrettet fire butikker, der alle havde 2 indgange: én fra gaden og en fra pladsen. Der har i tidens løb været hhv. rulleforretning, tobakshandel, herrefrisør, chokoladehandel og bladkiosk.

Nedrivningen af de bygninger der skulle væk, startede i september 1931, hvorefter ombygningen kunne gå i gang. Der opstod undervejs fire større problemer, nemlig placeringen af restaurantens køkken, installation af centralvarme, nødvendigheden af fundering samt adgangen til frk. Zahns ejendom.

Allerede i august 1931 indgik man kontrakt med Det Danske Petroleums Aktieselskab, DDPA, om benzinsalget. DDPA blev senere overtaget af ESSO. Benzinstationen skulle opføres som særskilt entrepriser, og et indhentet tilbud på 20.000 kr. blev i april sendt til benzinselskabet til godkendelse.

RESTAURANTENS SPIRITUSBEVILLING KOMMER I FARE

Restauranten skulle have spiritusbevilling, hvilket også skabte komplikationer. Ansøgningen blev indsendt i november 1931 til byrådet, som efter indstilling fra det såkaldte bevillingsnævn skulle anbefale sagen over-

for overbevillingsnævnet, der havde den endelige afgørelse. Et flertal i nævnet gik imod tildeling af spiritusbevilling, medens et mindretal gik ind for det; men hele nævnet kunne dog anbefale, at restauranten fik en afholdsbevilling! Byrådet var også delt, men i en anden retning, idet 8 medlemmer stemte for mindretalsindstillingen, og 7 stemte for en afholdsbevilling.

Dette affødte en læserbrevsdebat i Jydske Tidende. Første gang i form af et brev underskrevet af Gunnar Køster, der protesterede mod, at der blev givet spiritusbevilling til et sted, hvor der kom så mange rutebilchauffører, kunder og sælgere fra grønttorvet, ungdom fra nærliggende gymnastiksale og bilister fra parkeringspladsen og brandstationen. Tranholm besvarede 8. februar kritikken ved at henvise til, at mange rutebiler indtil da havde holdt udenfor et hotel, så han kunne ikke se, at der skulle være større fare for berusede chauffører på den nye rutebilstation. Når rutebilejerne overhovedet havde søgt om bevilling, var det for selv at have kontrol med, hvordan restaurationen blev drevet (man kunne også have antaget en forpagter, der i forvejen havde en personlig bevilling). Han kendte til de fleste rutebilstationer, og de havde alle restauration med spiritusbevilling, uden at det havde givet anledning til klager. Han kunne ikke undlade at gøre opmærksom på, at to af Koldings lillebilstationer (lillebil var dengang en af betegnelserne for hyrevogne) havde kontorer og chaufførværelser i "intim nærhed" af restaurationer, uden at nogen turde påstå, at deres chauffører ikke var ædru.

Løsningen blev, at man tilbød at afkøbe en eksisterende bevilling af fru Fallesen,

Slotsstræde, for at imødekomme byrådets krav om, at der skulle nedlægges én for at få en ny. Medens læserbrevskrigen rasede, var bestyrelsen i fuld gang med at forhandle kontrakt om restaurationen med restauratør Møller, der hidtil drev restauranten på Løvedepavillon.

REJSEGILDE

Den 2. maj 1932 var man klar til rejsegilde. Aviserne kunne næste dag rapportere om talerne af V. Brændekilde, byggeudvalgets formand, arkitekt Klemann, og murermester A. Andersen, der håbede, at ejerne måtte få fred til at drive deres ruter under det private initiativ, rutebilejer Tranholm og borgmester Juhl, der ønskede, at den nye bygning måtte bidrage til yderligere at knytte omegns befolkning til byen.

Det viste sig senere, at murermester Andersens profetiske håb hurtigt brast. Mindre end to år senere, var 8 ud af rutebilstationsselskabets 13 stiftere ikke længere aktive rutevognmænd i Kolding. Rudolph døde 22. oktober 1932, Valdemar Mikkelsen solgte 1. marts 1934 sin rute til Willy Hansen, medens DSB 1. januar 1934 overtog ruterne til Vejle, Fredericia og Haderslev, dvs. dem, der tilhørte J. C. Pedersen, M. P. Tranholm, J. W. Darr, K. Henningsen, A. Knudsen og M. Nielsen. J. C. Pedersen fortsatte dog som driftsleder for DSB's rutebiler med udgangspunkt i Vejle.

STATIONENS INDVIELSE

Indvielsesdatoen blev som nævnt fastsat til 14. juli 1932, og Jydske Tidende rapportere-

de meget fyldigt fra begivenheden. Festlighederne startede ved middagstid med, at man indviede en fane, som grosserer Conrad Andersen havde skænket til Landsforeningen Danmarks Bilruters 8. kreds. Kl. 18 samledes et optog på Banegårdspladsen, og med Rudolph vandrende i spidsen som fanebærer sammen med et orkester startede en procession på 12 rutebiler ad Jernbanegade – Adelgade – ned bag rådhuset og hen ad den nye del af Torvegade, der var kranset af en mængde flag.

Ved ankomsten til rutebilstationen sprængtes det røde bånd foran indgangen af den første rutebil ført af chauffør Jørgensen, Kolding-Haderslev-ruten. Da de 12 rutebiler var kommet ind, var der almindelig adgang for alle til at myldre ind på pladsen, hvorefter Brændekilde bød velkommen og gav ordet til borgmester Juhl, som holdt åbnings-talen. Ifølge avisens referat var mange hundrede mødt for at overvære begivenheden.

Borgmester Juhl omtalte de mange forsøg, der i tidens løb havde været gjort for at oprette en rutebilstation, inden det nuværende resultat forelå i form af en moderne station, der ville fjerne den forvirring, som de forskellige bilpladser havde medført. Desuden fremhævede han rutebilejernes energi og initiativ, byrådets forståelse, stadsingeniør Lassens gode råd og komplimenterede arkitekter og håndværkere. Med håbet om at rutebilejerne under de nye forhold ville være i stand til at knytte Kolding endnu bedre til nabobyerne og det store opland, erklærede han stationen for åben.

Bagefter samledes rutebilejerne med en indbudt kreds til festmiddag på Hotel Kolding med ikke mindre end 19 talere, kort

Fra Rutebilstationens indvielse. Optøget fra banegården er ved at ankomme og dreje ind på pladsen fra Torvegade. Benzintanken lå til højre. I baggrunden ses gymnasiet.

gengivet nedenfor med brug af avisens superlativer: Brændekilde omtalte forhistorien, Tranholm talte smukt for Kolding, Henningsen talte for gæsterne, folketingsmand Hedelund talte om vejenes udbygning og truslerne omkring Statsbanernes overtagelse af ruterne, arkitekt Klemann udbragte et leve for rutebilstationen, rutebilejer Mikkelsen talte fikst for damerne, postmester Baastrup talte om det gode samarbejde mellem postvæsenet og rutebilerne, amtsfuldmægtig Studnitz talte for rutebilstationen, muremester Andersen udbragte et leve for arkitekten, folketingsmand Knud Hansen fremhævede rutebilernes betydning for køb-

stæderne og sluttede med et leve for rutebilejer Rudolph, borgmester Juhl talte for de mest pågående personer i sagen, postmesterinde Baastrup holdt en meget elegant tale for chaufførerne, fru Eriksen-Nielsen holdt en smuk og vittig tale for rutebilejerne, assistent Buhl bragte en tak fra stadsingeniøren, landsretssagfører Lynæs talte for byrådet, rutebilejer Dam talte for damerne, redaktør Therkildsen talte for Tranholm, kalkulator Bennike talte for forretningslivet, journalist Gram talte for en hyldest til det private initiativ hos rutebilsagens pionerer og togfører Larsen talte for samfærdseksmidlernes samarbejde. Ind i mellem underholdt rutebilejer

Mikkelsen dels med at læse et eventyr for børn, og "i sin troskyldige tone indeholdt det bidende snerter" og dels under stor jubel at synge en "Mads Brakker"-sang.

DEN DAGLIGE DRIFT GÅR I GANG

Inden den daglige drift startede, havde man ansat personalet. Efter ca. halvandet år viste det sig nødvendigt at afskedige bestyreren på grund af økonomiske uregelmæssigheder. I stedet blev Emil Juel Knudsen udnævnt til inspektør, og han varetog denne stilling indtil 1975, hvor han i en alder af 63 år fratrådte på grund af sygdom.

Alle byens rutebiltruter var nu samlet på rutebilstationen. Trafikken havde også et helt andet omfang, end da man midt i tyverne begyndte på diskussionen om rutebilstation.

I alt var der nu 261 afgang om ugen mod 169 i 1925, altså 92 ture mere eller en stigning på ca. 60%. Samtidig var vognenes kapacitet også vokset fra omkring 10 passagerer i begyndelsen af tyverne til typisk 16-18 passagerer i trediverne. P. K. Pedersen og Brændekilde havde derfor været forudseende, da de i 1927 advarede mod at placere stationen i Søndergade, fordi de allerede dengang anså pladsen som for trang.

For sammenligningens skyld: I 2006 er der 1007 ugentlige afgang fra rutebilstationen fordelt på 12 ruter, vognene har 50 siddepladser eller mere og findes også som ledbusser med op til 75 siddepladser. Til gengæld er pakketransporten næsten ophørt.

Bybusserne kom som nævnt ikke med over på rutebilstationen. De blev på Kirkefortvet, og først da rutebilerne i 1955 flyttede

til Mazantigade, rykkede de over på rutebilstationen, der samtidig omdøbtes til Bybuscentralen,

For Låsbygade betød åbningen, at rutebilerne fra nord og vest ikke længere kørte den vej til deres hidtidige holdepladser, men ad Katrinegade. Det var Låsbygades forretninger ikke glade for, og 1. august 1932 anmodede Gadeforeningen byrådet om, at bilerne af hensyn til næringslivet fortsat skulle køre igennem Låsbygade, i det mindste i indadgående retning. Det er ikke muligt at finde byrådets svar; men bilerne blev ikke flyttet tilbage.

ØKONOMIEN

Byggeregnskabet var klar til generalforsamlingen 22. marts 1933 og viste en samlet udgift på 115.000 kr., hvilket var en stigning på 26.000 kr. i forhold til det oprindelige overslag fra marts 1931. Pengene var som nævnt lånt i Kolding Folkebank, og skulle nu afdrages gennem driftsindtægterne. Kommunens samlede udgifter ved gade gennembruddet blev opgjort til 181.900 kr.

STATIONENS DRIFTSØKONOMI

Nu forestod den daglige drift af stationen. De faste udgifter bestod af renter og afdrag på banklånet til at finansiere byggeriet, som skulle afdrages over de kommende år, samt af huslejen til kommunen. Derudover var der lønninger til personalet og de egentlige driftsudgifter på bygningen. På indtægtssiden var der lejeindtægter fra forretninger, restaurant og benzinstation, gebyrer for ekspeditionen af pakker og stadepladsafgift. Det

Til	Antal afgang pr. dag	
	Hverdage	Søn. og hldg.
Viuf-Vejle	8	8
Haderslev	8	9
Snoghøj-Fredericia	5 (lørdag dog 6)	6
Brørup-Vejen	1	3
Egtved	4	5
Starup-Brakker	1 (tirsdag dog 2)	2
Gravens-Ødsted	3	6
Vilstrup-Smidstrup	2	3
Lejrskov-Bække-Lindknud	1 (tirsdag dog 2)	2
Vamdrup-Jels	2 (tirsdag dog 3)	3

Oversigt over ruter, der udgik fra Rutebilstationen i 1934/35, efter "Den Lille Røde".

sidste blev betalt af de enkelte ruter efter antal daglige afgang uanset passagertal. Beregningsmåden gav flere gange anledning til nogen uenighed blandt rutebilejerne.

De enkelte interessenters indflydelse og stemmeret var et andet diskussionsemne. Her skal man så tænke på, at interessenterne hæftede for bankgælden, og hvis nogen faldt fra, blev de tilbageværendes byrde større. Samtidig ønskede de enkelte interessenter også at have størst mulig indflydelse på driften.

Forholdet blev ikke mindre kompliceret af, at der var tre vognmænd og interessenter bag Vejle-ruten, to bag Haderslev-ruten og to bag Fredericia-ruten. På generalforsamlingen i 1932 ankede Chr. Dam over, at hver af disse ruters interessenter havde stemmeret, medens Tranholm forsvarede det med, at de personligt hæftede for bankgælden. Chr. Dam drev sammen med sine sønner Egtved-ruten; men var altså kun én interessent i rutebilstationen.

Et andet problem opstod i forbindelse med Statsbanernes overtagelse 1. januar 1934 af ruterne til Vejle, Haderslev og Fredericia. Økonomisk betød det ikke noget, idet forpligtelsen overfor stationens gæld automatisk fulgte med over. Alligevel var der både et organisatorisk og økonomisk problem, idet M. P. Tranholm på generalforsamlingen i 1933 var blevet valgt til formand, og i 1934 var en af de rutebilejere, der måtte overdrage sin rute til DSB.

I første omgang indføjedes på generalforsamlingen i 1934 en bestemmelse om, at tidligere interessenter kunne vælges til bestyrelsen uden at pådrage sig noget økonomisk ansvar overfor kommunen eller Kolding Folkebank. Efter krav fra DSB om, at man ikke ville acceptere, at tidligere interessenter kunne nyvælges til bestyrelsen, blev denne bestemmelse på generalforsamlingen i 1937 ændret til "Bortset fra den nuværende formand hr. M. P. Tranholm kan

udenforstående ikke vælges til medlem af bestyrelsen.”!

Enigheden bag denne beslutning var næppe ment som en særlig gunst til Tranholm; men snarere nødvendiggjort af, at han i 1934 personligt havde ydet selskabet et lån på 5.500 kr. Tranholm havde i årene 1929-33 samtidig været landsformand for Danmarks Bilruter, og dermed en af hovedfigurerne i kampen mellem de private vognmænd og DSB om de store rutebilruter, for-

uden at han var bestyrelsesmedlem i Grenå-Hundested Færgefart, der var oprettet i 1934 som konkurrent til DSB's færger!

DE FØLGENDE ÅRS DRIFT

Som nævnt skete der en kraftig ekspansion i rutebildriften, og der foretoges også igennem årene udvidelser af stationen; men den blev alligevel snart for lille, og helt galt blev det lige efter krigen, da Sydbanerne lukkede i

Rutebilstationen med omgivelser set fra rådhusets tårn med Torvegade i forgrunden. Frk. A. M. Zahn, Vestergade, havde som betingelse for at afgive grundareal til stationen forlangt, at hun i dagtimerne altid skulle have adgang til sin gård fra rutebilstationen. Hendes gård lå lige bag bygningen i forgrunden med det savtakkede tag, og havde en bagudgang til en af garagerne, som skulle stå tom i dagtimerne. Foto fra 1959 efter at stationen var blevet til bybuscentral.

1948. Man startede derfor hurtigt på diskussionen om en egentlig udvidelse eller eventuel flytning af stationen. Men den historie vil jeg vende tilbage til en anden gang, idet den også blev kompliceret, både organisatorisk, trafikalt og økonomisk, idet der udover problemerne med gennemfartstrafikken igennem byen også diskuteredes placeringen af politistationen.

En stor tak til Ole Bøglund for råd og bistand omkring rutebilstationens organisatoriske forhold.

ANVENDTE KILDER

Kolding Folkeblad.

Kolding Avis/Jydske Tidende.

Kolding Socialdemokrat.

Forhandlingsprotokoller for Kolding Byråd, Kasse- og Regnskabsudvalg og Gade- og Vej-udvalg.

Kommunens arkiv omkring Kolding Rutebilstation, rutebil drift og gadegennemføringen ved Katrinegade.

Kolding Rutebilstations og Kolding Omnibusselskabs arkiv i Stadsarkivet.

Nicolaj Hurup: Dansk Person- og Rutebiltrafik, 1936.

Kolding Vejviser.

Den Lille Røde.

Busbladet, udgivet af Bushistorisk Selskab.

Trap Danmark, 5. udgave.

Martin Gubi, Jens Åge S. Petersen og Birgitte Dedenroth-Schou, Teknisk Forvaltning 1898-1998, 1998.

Stadsarkivets billedsamling.

PERSONREGISTER

Oversigt over de personer, der optræder flere steder i artiklen.

Aage Bennike, kalkulator, byrådsmedlem, Radikale.

Chr. Bramsen, vognmand, Kolding-Sdr. Stenderup-ruten.

V. Brændekilde, vognmand, Kolding-Jels-ruten, formand 8. kreds i Landsforeningen Danmarks Bilruiter, formand for Byggeudvalget bag Kolding Rutebilstation

Chr. Dam, vognmand, Kolding-Egtved-ruten.

Chr. Eff, konsul, formand for Kolding Handelsstandsforening, byrådsmedlem, egen liste.

Knud Hansen, redaktør, byrådsmedlem og medlem af Folketinget, Socialdemokratiet.

K. Henningsen, vognmand, Kolding-Haderslev-ruten.

Valdemar Juhl, landsretssagfører, borgmester, Konservative.

Hans Kaad, vognmand, Kolding-Gravens-ruten.

Johannes Larsen, smedemester, byrådsmedlem, formand for Gade- og Vejudvalget indtil 1930, Konservative.

Vald. Mikkelsen, vognmand, Kolding-Tiufkær(-Smidstrup)-ruten.

N. P. Nielsen, direktør, byrådsmedlem, formand for Gade- og Vejudvalget fra 1930, Venstre.

P. K. Pedersen, vognmand, Kolding-Snoghøj (-Fredericia)-ruten.

Oluf Rasmussen, tømrermester, byrådsmedlem, formand for Boligudvalget, Konservative.

A. Rudolph, vognmand, Kolding-Haderslev-ruten.

N. E. Therkilsen, redaktør, byrådsmedlem, Venstre.

M. P. Tranholm, vognmand, Kolding-Vejle-ruten, landsformand Danmarks Bilruiter, formand for Kolding Rutebilstation.

KOLDINGS KIRKEGÅRDE

AF HANS THOMSEN HANSEN

– Når man ser på nutidens pæne og velholdte kirkegårde i Kolding, må man vide, at sådanne er af nyere data.

Det har altid været skik at samle lig eller urner på et bestemt sted. Der blev således i 1873 fundet en gravplads på “Brændkjærgård” og senere på samme mark en gravplads fra jernalderen. “Brændkjærmarken” må være omtrent der, hvor Sct. Hedvigs Kliniks bygning, Domhusgade 22, ligger.

Efterhånden som kirkerne blev bygget, blev begravelserne foretaget dels inde i kirken, hvor de velhavende blev gravsat, dels på marken omkring kirken, kirkegården, hvor mindrebemidlede og fattige blev gravsat.

I Kolding har der været kirkegård omkring Skt. Nicolai Kirke, ved Skt. Jørgens Kirke i Hospitalsgade, ved Gråbrødreklostret i Klostergade, samt muligvis ved det gamle spedalskhedshospital, Sct. Jørgens Gård ved nuværende Sct. Jørgensgade. Disse kirkegårde var omgivet af hegn, men svin og kreaturer havde let adgang til kirkegården, hvor de græssede. I 1595 blev det forbudt at have græsning på kirkegården og indgange blev forsynet med riste, så dyrene ikke kunne komme ind, mens mennesker kunne passere uhindret.

De nævnte kirkegårde blev nedlagt i henholdsvis 1825, 1803 og ca. 1550. Kirkegår-

den ved Skt. Nicolai kirke blev planeret og udlagt til torv med undtagelse af kirkens for-
tov og trekanterne mellem kirkens udbygninger. Der hvilede dog den servitut på den nedlagte kirkegård, at den ikke måtte bebygges. Dog ved vi, at der ved udgravning til udvidelsen af Kolding Rådhus i 1873 blev fundet en mængde skeletter, og man skal stadig være forsigtig ved gravearbejder, for man kan stadig risikere at finde knoglerester i området.

KOLDING GAMLE KIRKEGÅRD

Kolding gamle Kirkegård ved Tøndervej blev tidligere benævnt assistenskirkegård. Den blev taget i brug 1806 og anlagt uden for byens søndre port. Den første begravelse skete den 8. november 1806. Det var en ung pige på 17 år, Barbara Kohl, og hendes gravsted kan stadig findes på kirkegården ved et stort træ i alléen fra den østlige indgang. Graven er af ukendt årsag forsynet med to hvide gravsten.

Men forinden var kirkegården blevet indviet. Kirkegården blev anlagt efter kongelig resolution af 22. februar 1805 på stedet der blev nævnt “Husmandstoft”. Indvielsen fandt sted 26. oktober 1806 af sognepræst ved Skt. Nicolai Kirke Jens Johan Garnæs. Efter aften-
sangen i kirken, hvor pastor Luplau talte,

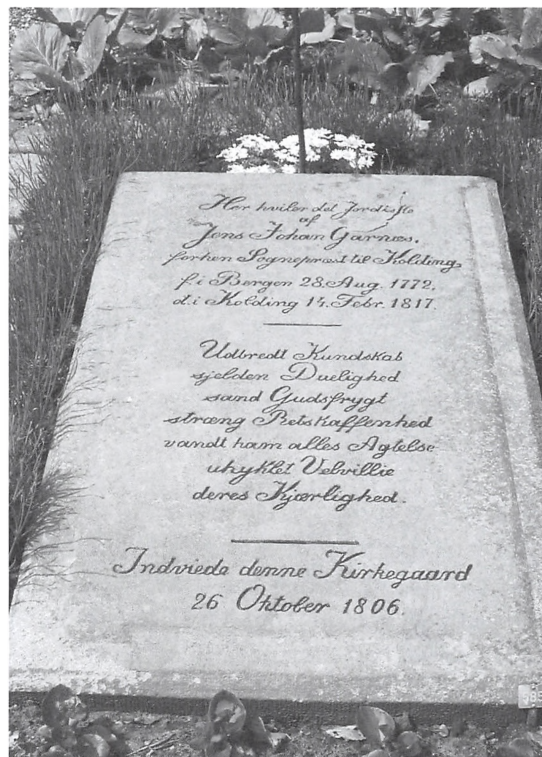
gik man under klokkernes ringning ud på kirkegården, hvor forsamlingen sang følgende sang, som var forfattet af pastor Garnæs. Den var skrevet til melodien "Brødre, hvorfor flyde tårer".

Hellig fred omhegne
brødres hvilested
som her skulle segne
sødt i rolighed
lukt for verdens møje
og den korte strid
blunde der øjne
til en bedre tid.

Jorden frøen klækker
frem af moderskød
almagts stemme vækker
liv af mulm og død.
Morgenrøden blinker
gennem stormfuld sky
håbets engel vinker
Hid til evig ly.

Højtids stille hegne
trindt om dette sted
gennem stridens egne
vandre vi til fred.
Vejen over kliner
til det høje går.
Efter gravens vinter
blomstrer evig vår.

Samtidig med indvielsen autoriseredes en begravelsesprotokol, hvor kirkeværgen skulle "antegne enhver, som bliver begravet, dag og datum alt efter nummer i løbende orden for hver klasse jord, som efter den tagne bestemmelse og kortets udvisende følger".

Pastor Jens Johan Garnæs' gravsten på Kolding gamle kirkegård. Foto: Jan Ege Nielsen.

Kirkegården var opdelt i fem klasser, hvor første klasse "eller fornem jord" indeholdt 135 gravsteder, 2.-4. klasse indeholdt tilsammen 473 gravsteder, 5. klasse, der var "fri jord" indeholdt 295 gravsteder.

Af gamle kort fremgår, at kirkegården i 1848 omfattede den nordøstlige del af den nuværende kirkegård fra Tøndervej til indgangen på kirkegården fra Stejlbjergvej – det, der i dag omfatter afdeling A og B. Kort fra 1875 viser, at arealet blev forlænget mod syd til Ottosgade, nuværende afdeling C, E, F og H, og et kort fra 1883 viser, at afd. D, G,

Kapellet på Kolding gamle kirkegård. Foto: Karin R. Vinkel.

og I nu også er inddraget i kirkegården. Dette bekræftes af et bykort fra 1891. Af arealet blev senere, bl.a. i forbindelse med anlæg af Bredgade afgivet en mindre del af kirkegårdens nordøstlige hjørne, og i 1988 blev afgivet en større trekant ud mod Tøndervej og Haderslevvej i forbindelse med Tøndervejs udvidelse. Til gengæld blev i 1985 købt grunden Clemensgade 19 B til kontor/mandskabslokale/mødelokale og materialebygning.

Denne bygning erstattede den oprindelige kontorbygning ved Stejlbjergvej, der blev nedrevet i 1988. Hegnsmuren omkring hele kirkegården blev bygget under besættelsen.

Kapellet på kirkegården blev bygget og taget i brug ved en indvielse 3. april 1906 og stod næsten uændret til 1988, hvor en større restaurering blev foretaget.

På kirkegården havde man ingen kirkeklokke, og ved begravelser var man nødt til pr. telefon eller i tidligere tider at vinke med et tørklæde, således at man fra kirketårnene ved de respektive kirker kunne starte klokkeringning fra enten Sct. Nicolai eller Krist-

kirken. Først i 1989 fik man opført en klokkestabel syd for kapellet, så kirkegården selv kunne stå for klokkeringningen.

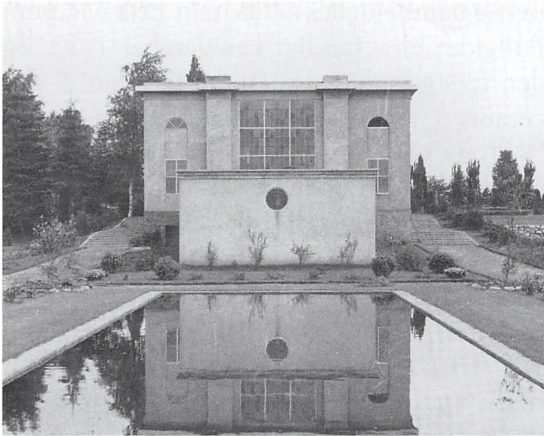
På baggrund af udtalelser fra tidligere bestyrelsesmedlemmer og gravere var kirkegårdsbestyrelsen i mange år af den opfattelse, at kirkegården skulle nedlægges i 2026. Ved grundige undersøgelser blev det imidlertid klarlagt, at en sådan beslutning aldrig var blevet truffet og formentlig blot var udledt af, at Kirkeministeriet i et brev til Jens Holm i 1926 havde skrevet, at han ikke kunne overtage et gravsted længere end til 2026, dvs. de 100 år, han ønskede det. Da denne misforståelse blev ryddet af vejen kunne bestyrelsen igen åbne for nye gravsteder på den gamle kirkegård.

Den katolske menighed har et særligt gravområde langs muren mod Clemensgade.

SØNDRE KIRKEGÅRD

I 1911 købte Kolding Kommune 4 ha. ved Agrtrupvej af Brændkjærgård til en ny kirkegård. Den første afdeling af kirkegården var færdig i 1913, og den første begravelse fandt sted den 17. juni 1913 i en gravplads umiddelbart syd for det nuværende kapel. Arealet fra den nuværende kontorbygning og midt ind i på den nuværende kirkegård blev først taget i brug, og området er siden udvidet efterhånden som der blev brug for det. I den sydlige del af det areal, der var udlagt til kirkegård etableredes i starten kolonihaver, men dette lejemål blev ophævet i 1951. Dalen i den sydlige del af kirkegården er det eneste område, der endnu ikke taget i brug.

Skt. Nicolai Menighedsråd havde i 1925 en række forhandlinger med Ligbrændings-

Krematoriet på Sdr. Kirkegård tegnet af arkitekt Chr. Svane i 1936.

foreningen om opførelse af et krematorium. Ligbrændingsforeningen byggede selv krematoriet i 1936 med Christian Svane som arkitekt, og det blev overtaget af kirkegården i 1964. Da det midt i 1990'erne var meget nedslidt, arbejdedes der med planer om at bygge et nyt fælles krematorium for Vejle, Fredericia og Kolding. Det resulterede i, at der blev bygget et fælles krematorium for Fredericia og Kolding provstier placeret i Koldings nordlige industri kvarter og udskilt fra Kolding Kirkegårds administration. De gamle krematoriebygninger på Sdr. Kirkegård blev revet ned, og arealet vil blive udlagt til kirkegård.

Allerede omkring 1913 blev det første kapel bygget på Sdr. Kirkegård. Det blev renoveret i 1959 og gennemgribende ombygget i 1997 med etablering af kontorbygning og venterum. Arbejdet blev udført af arkitekt O. Reinholdt Hansen. Tidligere var der et lille firkantet kontor ved alléen ved Sdr.

Kongevej. Kapellet blev i 1965/66 benyttet som midlertidig kirke for det nyoprettede Brændkjær Sogn.

I 1937 fik den katolske menighed deres egen afdeling på Sdr. Kirkegård. Der blev efter krigen etableret en særlig gravplads for ca. 185 tyske flygtninge, der døde under deres ophold i Kolding 1945-1949. Udgifterne til vedligeholdelsen af denne del af kirkegården deles af de tyske myndigheder og Kolding Kirkegårde.

I 1953 opførtes en mindre materiale- og mandskabsbygning på et areal nær Broagervej, den erstattedes i 1979/80 af den nuværende, der nu også er blevet utidsvarende, så en ny vil blive bygget i de kommende år.

I slutningen af 1980'erne havde den kraftig lydende kirkeklokke givet anledning til så mange klager, at blev besluttet at flytte klokkestablen ud på kirkegården og anskaffe en ny kirkeklokke. Det skete i 1989. Den gamle klokke kom til Den gamle Kirkegård, hvor træerne dæmpede lyden.

Kapellet på Sdr. Kirkegård, som det ser ud i dag. Foto: Jan Ege Nielsen.

KOLDING NORDRE KIRKEGÅRD

Efter verdenskrigen 1939-45 var man klar over, at der var behov for en ny kirkegård i byens nordlige del. I byplanen fra 1947 blev der afsat et areal på Dyrehavegårds jorder til kirkegård, og der var også allerede planer om at bygge en nye kirke i den nordlige bydel.

I 1948 godkendte Kolding Byråd anlæg af kirkegård på arealet. Det godkendtes af Kirkeministeriet i 1950. I 1955 begyndte arbejdet som et beskæftigelsesprojekt bekostet af Kolding Kommune. Anlægget af kirkegården blev færdigt i 1958 og overtoges af kirkegårdsbestyrelsen den 26. juni 1958.

Fra 1966 arbejdedes med bygning af kapel, kontor, mandskabsrum og et klokketårn. Pla-

Kapellet på Ndr. Kirkegård, ca. 1980.

nerne udarbejdedes af arkitekt Erik Madsen. Arbejdet blev færdigt i november 1973, og den første begravelse fandt sted den 4. december 1973 forrettet af sognepræst Anker Sølling. Ved denne lejlighed blev kapellet indviet.

Kapellet blev indrettet som kirkesal, bekostet af Nicolais sogns menighedsråd og blev benyttet som kirke for Skt. Nicolai Sogn under sognekirkens restaurering fra 2. juni 1975 til 5. september 1976. Fra oktober 1980 holdt Simon Peter Sogn faste gudstjenester i kapellet den første søndag i månederne oktober-juni.

KIRKEGÅRDENES ADMINISTRATION

Kirkegårdene i Kolding administreres af menighedsrådene. Indtil 1925 var der kun en kirke i Kolding, der dækkede Kolding by og Kolding Landsogn. Kirkegårdene blev administreret af Skt. Nicolai menighedsråds særlige kirkegårdsudvalg. Da Kristkirken kom til i maj 1925 valgte de to menighedsråd hver to, senere tre repræsentanter til det fælles kirkegårdsudvalg. Kirkegårdsudvalget forelagde regnskab og budgetter på fælles menighedsrådsmøder.

I 1965 udskiltes så Brændkjær sogn, og kirkegårdsbestyrelsen bestod herefter af to medlemmer fra hvert af de tre menighedsråd. I oktober 1979 udvidedes bestyrelsen med to medlemmer fra det nyoprettede Simon Peter Sogns menighedsråd, således at Kirkegårdsbestyrelsen i dag består af 8 medlemmer, to fra hvert menighedsråd i bysognene.

Udgifterne til driften af Kolding Kirkegårde blev indtil 1977 afholdt over den kom-

Luftfoto af Ndr. Kirkegård fotograferet af Ludvig Dittmann i 1988.

munale ligning. Det var på det tidspunkt som det eneste sted i landet, hvor menighedsdrevne kirkegårdes drift blev taget over kommuneskatten. Ved forhandlinger med Kolding Byråd i 1976 enedes man om, at kirkegårdene fortsat skulle drives under menighedsrådenes ansvar, men at udgifterne skulle tages over kirkeskatten. Kirkegårdenes regnskaber og budgetter er fra 1925 fremlagt og godkendt på fælles menighedsrådsmøder.

Der er udarbejdet en række regulativer bl.a. Regulativ for Kolding Kirkegårde, Vedtægt for fællesmenighedsrådet i Kolding, Vedtægt for Kirkegårdsbestyrelsen i Kolding og Forretningsorden for Kirkegårdsbestyrel-

sen i Kolding. Alle er godkendte af bestyrelsen og Haderslev stift.

Fra 1. april 1977 ansattes en kirkegårdsinspektør og administrationen af alle tre kirkegårde blev samlet i kontorbygningen Lærkevej 200.

Kirkegårdene administreres af de fire menighedsråd, der udgør Fællesmenighedsrådet i Kolding, og som hver udpeger to medlemmer til Kirkegårdsbestyrelsen i Kolding. Denne kirkegårdsbestyrelse forestår den daglige politiske ledelse af kirkegårdene, ansætter kirkegårdsleder og kirkegårdsassistenter og godkender ansættelse af personale på kirkegårdskontoret. Kirkegårdslederen forestår

ledelse af kontor og kirkegårde og ansætter øvrigt personale på kirkegårdene. Kirkegårdsbestyrelse og kirkegårdsleder udarbejder budgetforslag/ regnskab som forelægges Fællesmenighedsrådet til godkendelse, inden det indsendes til Kolding Provstiudvalg til endelig godkendelse.

Kirkegårdsbestyrelsen vælger på det første møde efter hvert menighedsrådsvalg, formand, næstformand og sekretær for hele perioden.

Når en gravstedsejer ønsker gravstedet vedligeholdt i fredningsperioden, der er 30 år for kistegrave og 10 år for urnegrave, skal der indbetales et beløb hvoraf renterne skal dække udgifterne til vedligeholdelse. Dette kaldes gravstedskapitalerne eller legatkapitalen.

Indtil 1. januar 1987 blev beløbene indbetalt til kirkegårdene, hvorefter man indsatte disse i banken til højst mulige rente. Kirkegårdene kunne så med stiftets godkendelse udlåne beløb til byens menighedsråd eller til kirkegården til brug ved f.eks. restaureringer. Kolding Kirkegårde havde på den måde en stor indtægt, der var med til at holde kirkeskatteprocenten nede. Fra 1. januar 1987 skulle beløbene indbetales til stiftet, der så forrentede dem i starten 4%, nu 3% p.a. Stiftet udlåner så pengene til menighedsrådene til samme procentsats. Dette blev i 1987 godkendt af Fællesmenighedsrådet.

Når fredningstiden for et gravsted var udløbet, og den indbetalte kapital således fri, kunne den tidligere benyttes til byggeri, restaurering osv. Sådan er det ikke i dag – beløb til udbetaling reguleres i det beløb vi får til ligning.

Indtil 1. april 1977 blev Kolding Kirkegår-

de drevet på entreprisbasis, dvs. at graveren foretog vedligeholdelse af legatgravsteder, hækklipning og vedligeholdelse af fællesarealer m.m. for Kirkegårdsbestyrelsens regning, mens han for egen regning foretog pyntning, gravning m.m. for private. Dette betød, at kirkegårdens regnskaber var af mindre omfang og blev varetaget af daværende kirkegårdsværge.

Iflg. protokollen var det forpagter A. P. Lunden, der fra 1945 til 1970 varetog dette arbejde. Fru Lunden fortsatte med at føre regnskabet frem til marts 1977, mens kirkeværgejobbet blev overtaget af Jørgen Ovesen.

Ved lov blev det i 1970 bestemt, at entreprisordningen skulle ophøre senest 1. april 1977, hvorefter alle indtægter og udgifter vedrørende kirkegårdene skulle gennem kirkegårdsregnskabet.

AFSLUTNING

Gennem mange år har der været talt om at etablere en skovkirkegård på Nordre Kirkegård, men projektet er gang på gang blevet udskudt. I 2005 har vi arbejdet videre med planerne, og der foreligger nu et projekt til videre bearbejdelse.

Kolding har i dag tre smukke kirkegårde fra hver sin tidsalder, der alle er et besøg værd.

KILDER:

Materiale udarbejdet i 1987 af tidligere formand for Kirkegårdsbestyrelsen, toldinspektør Erik Hansen.

ANKLAGEMYNDIGHEDEN I KOLDING 1980-2006

AF HENRIK WERNER HANSEN

Kolding Politikreds nedlægges som selvstændig politikreds pr. 1. januar 2007 og danner sammen med de tidligere politikredse Odder, Horsens, Vejle og Fredericia den nye storkreds, hvor hovedstationen skal ligge i Horsens. På den baggrund har jeg her nedfældet mine erindringer om lidt over 25 års virke som chefanklager ved Kolding Politi.

Jeg har prøvet at fastholde nogle historiske facts, at fortælle lidt om personalet ved Kolding Politi og om nogle af de mere kontroversielle straffesager, jeg igennem årene har ført for anklagemyndigheden.

I juli 1980 blev jeg udnævnt til politiasessor ved Kolding Politi, idet politiasessor Bryderup på grund af alder havde ladet sig pensionere. Min fortid var ni år som politifuldmægtig i Københavns Politi, hos Rigspolitichefen, hos Statsadvokaten for Sjælland og hos politimesteren i Hillerød.

Politikredsen dækkede foruden Kolding også Vamdrup og Lunderskov kommuner, i alt ca. 435 km² og med et samlet indbyggertal på omkring 65.000. På politigården var der ansat ca. 85 medarbejdere fordelt på ordenspoliti, kriminalpoliti, kontorpersonale og jurister.

Domhuset i Kolding, hvor politigården er en integreret del, blev bygget fra 1918 til 1921. Byggeriet blev sat i gang på baggrund

af en retsreform, der medførte, at Kolding fik et selvstændigt nævningeting. Byens sagførere og forretningsfolk protesterede dengang kraftigt mod beliggenheden af det nye domhus, da de fandt afstanden fra den egentlige by urimelig stor.

I 1967 blev der indviet en tilbygning til Domhuset, således at byens politistation kunne flytte fra Rendebanen til Domhuset. Politimester Sten H. Clausen gav dog allerede ved rejsegildet for tilbygningen udtryk for, at denne var for lille, "men hellere lidt end ingenting" som han udtrykte det. Arkitektonisk forekommer denne fusion mellem en nyklassicistisk pompøs bygning og en 60'ers hybrid mig at være en katastrofe og den tydeliggør den manglende æstetik, der prægede datidens offentlige byggerier.

LEDELSEN AF KOLDING POLITI I 80'ERNE

Tage Bækgård blev udnævnt til politimester i Kolding den 1. november 1975. Han var da 43 år og havde en fortid som kontorchef i Justitsministeriet. Trods min animositet mod ministerielle embedsmænd, viste det sig hurtigt, at vi gik ualmindelig godt i spænd med hinanden. Han overlod mig snart størstedelen af ansvaret for førelsen af straffesagerne i kredsen og selv koncentrerede han sig om de

Tage Bækgårds tiltrædelse som politimester ved Kolding Politi 1. november 1975. Foto: P. Thastum.

mere administrative opgaver og om kontakterne ud af huset. Da han senere blev formand for Politimesterforeningen og i den anledning ofte var bortrejst, fik jeg dog rig anledning til også at sætte mig ind i disse opgaver.

Bækgård havde fremragende lederegenskaber, hvilket bl.a. gav sig udslag i, at der ikke på noget tidspunkt i hans "regeringstid" på politigården opstod personalekonflikter af mere alvorlig karakter. Alle personalegrupper lyttede til og respekterede mesters afgørelser.

Øvrige jurister var en kvindelig halvdags

politifuldmægtig og en fuldmægtig udstationeret fra Justitsministeriet, Hans Viggo Jensen. Kolding havde allerede i en årrække været udstationeringssted for unge fuldmægtige fra ministeriet, der for perioder af 1-1½ år i Kolding skulle afprøve deres teoretiske kundskaber blandt skeptiske politifolk, juristfjendtlige politiledere, bondesnu advokater og kompleksfyldte juristkollegaer.

Et enhedspoliti var endnu ikke født, hvorfor det var naturligt, at der mellem politiets forskellige afdelinger var et endog meget stort incitament til at prøve at få gaflet så mange ressourcer til sin egen afdeling som

muligt. Traditionelt og historisk havde en sådan magtkamp i generationer eksisteret særligt mellem ordens- og kriminalpolitiet. Kampen fandt sted på alle niveauer, men var naturligt mest synligt på lederplan, hvilket vil sige mellem lederen af ordenspolitiet og lederen af kriminalpolitiet. Kolding var i den henseende ingen undtagelse.

Lederen af ordenspolitiet havde siden 1971 været politikommissær F. Elkjær Knudsen, der med sin rolige og afbalancerede fæcon var fuldt respekteret såvel blandt personale som hos ledelsen. Kriminalkommissær N. H. Nielsen, kaldet N.H., var leder af kriminalpolitiet. Han var en mere gammeldags ledertype, der såvel udadtil som indadtil kæmpede for sin afdeling, så blodet randt, og ikke var den leder, der gav mange indrømmelser, når der skulle drøftes ny sags – og opgavefordeling med ordenspolitiet. Også jeg fik snart N.H.'s holdninger om magtfordelingen på politigården at mærke.

Hver formiddag samledes ledelsen på Bækgårds kontor til morgenparole. Dette indebar, at døgnets begivenheder, som de var gengivet i politiets døgnrapport, blev gennemgået, ligesom den vigtigste post blev drøftet og viderefordelt til respektive afdelinger i huset. Det var også ved denne parole, at eventuelle anholdelser blev nævnt, så man kunne tage stilling til, om der var nogle syndere, der skulle fremstilles i retten i et grundlovsforhør med henblik på varetægtsfængsling. Til stede ved disse paroler var de to politikommissærer, kontorlederen og samtlige jurister.

Ved en af de første paroler, jeg deltog i, fremkom et spørgsmål om fremstilling i retten, og det var herunder, at N.H. kom med

Kriminalkommissær N.H. Nielsen.

den i mine øren uhyrlige påstand, at juristerne havde at gå i retten, når kriminalkommissæren bad om dette. Sagt med andre ord: juristerne herunder den nyudnævnte politiassessor var undergivet N.H. og skulle efter hans mening ikke have nogen selvstændig mening om berettigelsen af fremstillinger i retten, selvom en vurdering heraf i højeste grad bygger på en juridisk vurdering. Jeg kastede mig ud i en temmelig følelsesmæssig ladet argumentation for det uholdbare i det krav, som N.H. havde fremsat. Bækgård tav.

Dommer Jens Koch, fotograferet i anledning af 60-årsdagen 14. maj 1980. Foto: P. Thastum.

Jeg har senere haft på fornemmelsen, at Bækgård forholdt sig passiv for at prøve mig af: Ville jeg falde til patten, eller ville jeg kæmpe for juristernes helt klare ret til at træffe endelig afgørelse i disse spørgsmål om retsfremstilling? Jeg traf den afgørelse, at alle spørgsmål om afholdelse af grundlovsforhør skulle passere mit bord, og spørgsmålet blev ikke siden drøftet.

KRIMINALRETEN I KOLDING

Retten i Kolding var i 1980 opdelt i en civilret og i en kriminalret. Dommer i kriminalretten var Jens Koch, der bl.a. havde en for-

tid på Færøerne og som i øvrigt på mange måder var en stor personlighed. Han havde været dommer i Kolding siden 1965 og var 60 år, da jeg startede i Kolding Politi. Hans interesse for musik og litteratur var legendarisk. Pladesamlingen var stor og omfattede bl.a. alle Verdis og Rossinis operaer, og han benyttede gerne pauser under domsforhandlingerne til ad forskellige omveje at prøve at bringe emner på banen, der relaterede sig til disse interesser. Hans familieforhold var en smule atypisk, for hans noget yngre kone boede ikke altid hos sin mand men valgte på grund af studier at opholde sig i sin egen bolig i København. Jens Koch var desuden vinkender og vedkendte sig gerne, at han ofte "prøvesmagte" nye produkter.

Dommerens hukommelse var som en elefants, når det drejede sig om tidligere dømte kriminelle. Han kunne tit huske den enkeltes livsforløb og hilste hjerteligt på de kriminelle gengangere, når disse måske for fjerde eller femte gang sad på anklagebænken i retten i Kolding. De udvekslede venlige nikk til hinanden, som man gør, når man igennem mange år på afstand har fulgt hinandens løbebane.

Kriminaldommerens domme og kendelser var ikke altid lige forudsigelige, hvilket af og til kunne medføre en vis forundring hos den nye politiassessor, der under ingen omstændigheder turde indlade sig i væddemål om sagers udfald. Som illustration af dommerens til tider uortodokse bevisvurdering, skal jeg berette om et grundlovsforhør med en ca. 65-årig mand, der i over fyre år kun havde haft to former for beskæftigelse: at begå indbrud og at sidde i spjældet. Lige så snart han var blevet løsladt, gav han sig straks til at

begå nye primitive og som regel larmende indbrud for derefter straks med kosterne dinglende ud af alle lommer på ny at blive anholdt. En nat havde en politipatrulje lydløst listet sig ind på denne "hædersmand", medens han stod foroverbøjet med hele overkroppen inde i et smadret udstillingsvindue til en guldsmed. Inde i udstillingen lå en brosten. Helt efter sædvanlig praksis skulle manden naturligtvis varetægtsfængsles. Han var lige løsladt og kunne åbenbart stadig ikke styre sine lyster. Men i retten kunne han intet erkende. Faktisk var det hele en stor misforståelse. Han forklarede, at han var kommet gående ad Jernbanegade i godt humør efter at have indtaget sin for ham nødvendige, men i andres øjne svimlende ration af bajere. Men hans humør skiftede brat, for hans højre storetå ramte en brosten, nogen sløstigt havde ladet ligge på fortovet. Han fik tårer i øjnene af smerte, og i raseri samlede han brostenen op og kylede denne fra sig. Desværre og helt utilsigtet ramte stenen ruden til guldsmedeforretningen. Han var ikke stolt over situationen, og for at gøre en del af skaden god igen, besluttede hans bedre jeg sig til at fjerne den brosten, der nu lå mellem smykkerne og så aparte ud. Det var årsagen til, at ordensmagten havde fundet ham stående med overkroppen inde i udstillingsvinduet. Både forsvareren og jeg morede os kosteligt, men Jens Koch sad under den anholdtes beretning om alle de omkringsiggribende genvordigheder, der var tilstødt den stakkels mand, og nikkede medfølelse. Manden blev løsladt af Jens Koch med den begrundelse, at det ikke helt kunne udelukkes, at hændelsesforløbet havde været som af anholdte beskrevet. Egent-

lig tror jeg nok, at det var den garvede indbrudstyv, der selv fik det største chok over løsladelsen.

PÅ ORLOV BLANDT SELVSKABSTØMMERE 1994-2003

I 1991 blev Bækgård udnævnt til politimester i Århus, og han efterfulgtes som politimester i Kolding af Steen Berthing, der havde en fortid som politimester i Grenå. Faktisk havde jeg ikke mange fælles år med Berthing, da jeg allerede i 1994 rent tilfældigt blev involveret i efterforskningen af et selskabstømmerprojekt. Dette blev et sådan omfattende sagskompleks, at jeg måtte frasi-ge mig mit hverv som vicepolitimester i Kolding, og at jeg alt i alt brugte over 8 år på sagskomplekset. Foruden at jeg sammen med Rigspolitiets rejsehold deltog i efterforskningen, virkede jeg som anklager såvel i Kolding ret som i Vestre Landsret. Sagen var af et sådant omfang, at det var nødvendigt, at der var to anklagere på sagen. Som medanklager fik jeg Finn Borch Andersen, der bl.a. havde en fortid hos Statsadvokaten i Sønderborg. Vi gik ualmindeligt godt i spænd med hinanden og supplerede hinanden på bedste vis. Finn er i dag politimester i Frederikssund og formand for DJØF.

Min vicepolitimesterstol i Kolding stod dog ikke tom, medens jeg huserede blandt selskabstømmere og andre økonomiske mirakelmænd. Flere af embedets jurister fik på skift lov til at fungere i min stilling og med stor succes. Kåre Skjæveland er i dag politimester i Thisted. Lene Thiel er i dag vicepolitimester samme sted og Birgit Nielsen er vicepolitimester i Gråsten.

At Kolding politimesterembede i årtier har været et respekteret uddannelsessted for unge jurister er således hævet over enhver tvivl. Foruden de ovennævnte skal jeg dog også bemærke, at såvel den nuværende formand for Politimesterforeningen Poul Løhde som politimesteren i Fredericia, nu udnævnt til politidirektør i den nye sydøstjydske politikreds, Lone Sehested har adskillige års uddannelse i Kolding Politi bag sig.

Jeg tiltrådte atter min stilling som vicepolitimester i 2003, og i 2004 afløstes Berthing af J. M. Meyer som politimester i Kolding. Han havde en fortid som politimester på Grønland.

Som forsmag på den nye politikredsreform har Meyer i Kolding indført et forsøg med en såkaldt en-strengt ledelse, der er i overensstemmelse med strukturen i de nye fremtidige politikredse. Han er også fra 1. januar 2007 at finde blandt de nye politidirektører med tjenestested i Esbjerg.

Uden at blive for teknisk kan jeg sige, at vi nu prøver at operere med et enhedspoliti, således at de gamle skel mellem kriminalpoliti og ordenspoliti fjernes, og således at vi nu kun har én politiinspektør, modsat tidligere hvor vi havde såvel en kriminalinspektør og en politinspektør.

Om fremtiden for anklagemyndigheden i Kolding kan på nuværende tidspunkt kun med sikkerhed siges, at den fra den 1. januar 2007 indgår i den nye Sydøstjyllands politikreds med hovedsæde i Horsens. Man påregner et samlet personale på 700-800 personer, og herunder 25-30 jurister. Mit personlige lønlige håb for fremtiden er dog at der fortsat må bibeholdes en afdeling af anklagemyndigheden i Kolding. I den nye Sydøstjyllands

politikreds rækkende fra Odder til Christiansfeld vil der kun være to retskredse, Horsens og Kolding. Samtlige straffesager fra Vejle, Fredericia og Kolding skal således fremover behandles af retten i Kolding. På den baggrund nærer jeg håb om eksistensen af en fortsat anklagemyndighed med en vis tilknytning til Kolding.

HEIDI-SAGEN

En af de største sager, der har fundet sted i Kolding, mens jeg har været her, har været Heidi-sagen, som jeg oplevede på sidelinien. Den vil jeg nærmere redegøre for her.

Palmesøndag den 8. april 1979 kl. 19.55 indgik til politiet i Kolding en telefonisk anmeldelse om, at en 4 $\frac{1}{2}$ -årig pige ved navn Heidi var forsvundet. Det var pigens mor, der foretog anmeldelsen. Hun var oprevet, men kunne forklare, at Heidi om eftermiddagen var taget ned fra lejligheden for at lege på en legeplads. Da Heidi ikke var kommet hjem til spisetid, var moderen selv begyndt at lede efter Heidi i ejendommens kælder og i de øvrige opgange, men uden resultat. Moderen fandt heller ikke nogen legekammerater. Hun frygtede nu, at Heidi havde været udsat for en ulykke.

Det stod straks politiet klart, at en så lille pige skulle findes omgående, og man iværksatte straks en eftersøgning omkring pigens bopæl på Nørremarksvej i Kolding. Alle ressourcer blev sat ind. 19 hundeførere eftersøgte hele natten kvarteret omkring bopælen og områder omkring Skovparken og Vejlevej. Men alt uden resultat.

Næste dag koncentrerede man eftersøgningen omkring nogle store jordvolde og

vandhuller, der lå et par hundrede meter fra Heidis hjem. Man frygtede, at hun havde leget dér, og at der var sket en ulykke. Vandhullerne blev tømt og jordvoldene blev gennemgravet af en gravko. Igen uden resultat.

Dagene efter blev området mellem Byparken og golfbanen finkæmmet med hunde, vandstanden i Marielundsskoven blev sænket og undersøgt af frømand, ligesom helikoptere overfløj større arealer i og omkring Kolding, men igen uden resultat.

Den 11. april blev Rigspolitiets rejsehold med kriminalkommissær Helge Otto sat på sagen.

De og politiet i Kolding foretog de næste 14 dage talrige afhøringer af beboere i området og af bilister, der den 8. april havde færdedes i området. Den største og mest intensive eftersøgning i Kolding Politis historie blev iværksat. Kloakker, søer og vandhuller gennemsgøtes, 22 specialhunde og frømand indsattes i eftersøgningen, og pressen opfordrede alle til at gennemsgøge deres haver og skure. Herefter måtte politiet erkende, at der nok ikke længere kunne være tale om et ulykkestilfælde, men at man nu måtte befrygte, at Heidi var blevet bortført eller udsat for en anden forbrydelse.

Fredag den 4. maj foretog politiet en usædvanlig rekonstruktion af Heidis færden søndag den 8. april. Rekonstruktionen foregik i overværelse af pressen, der frit måtte fotografere, og den blev foretaget med Heidis stedfar og en pige af tilsvarende alder som Heidi og iklædt samme slags tøj.

Baggrunden for denne rekonstruktion var, at det nu fremgik af de til politiet afgivne forklaringer fra Heidis mor og stedfar, at Heidi stod op den 8. april ved 10-tiden og spiste

Heidi. Amatørfoto.

morgenmad sammen med dem. Ved 11-tiden gik hun ned for at lege foran ejendommen på Nørremarksvej. Ved ca. 11.15-tiden tog stedfaderen Heidi ved hånden og gik til Vejlevej, hvor de så på de nye bilmodeller ved Volvoforhandleren. Herefter fortsatte de ad Vejlevej til Kolding Stadion, hvor stedfaderen hentede sin cykel i en garage, mens han lod Heidi vente alene uden for stadion. Herefter cyklede de sammen hjem, med Heidi bag på cyklen. De faldt med cyklen undervejs, men efter stedfaderens forklaring kom hun ikke til skade herved.

Da de kom hjem, fik Heidi igen lov til at lege foran ejendommen. Heidi indfandt sig igen i lejligheden ved 13-tiden, da moderen havde smurt mad. Heidi sov herefter sammen med sin mor til 15-tiden, hvorefter hun

igen gik ned for at lege. Heidi indfandt sig dog i løbet af eftermiddagen et par gange i lejligheden for at drikke vand og skifte sko. Sidste gang ca. kl. 16. Da det var ved at være spisetid ca. kl. 17.45, begyndte moderen at undre sig over, hvor Heidi blev af, og moderen startede sin egen eftersøgning. Anmeldelsen til politiet skete kl. 19.55.

Rekonstruktionen, der blev gengivet i Kolding Folkeblad med en hel billedserie, gav flere henvendelser til politiet, men ingen indeholdt afgørende oplysninger og mærkeligt nok ingen henvendelser overhovedet fra nogen, der havde set Heidi og hendes stedfar søndag den 8. april.

Den 12. juni blev Heidis mor afhørt igen af politiet, og denne afhøring medførte, at stedfaderen dagen efter blev anholdt og sigtet for drab på Heidi, subsidiært for vold med døden til følge. Moderen måtte, efter at politiet havde foreholdt hende forskellige uoverensstemmende forklaringer, indrømme, at hun havde afgivet løgnagtige oplysninger om sin egen færden søndag den 8. april. Hendes nye forklaring gik ud på, at hun slet ikke havde set Heidi siden lørdag den 7. april ved 20-tiden. Hendes og stedfaderens tidligere samstemmende forklaringer om sammen med Heidi om søndagen den 8. april at have spist morgenmad og frokost var løgn. At hun havde sovet sammen med Heidi om søndagen var løgn, og at hun havde set Heidi et par gange i lejligheden om eftermiddagen var løgn.

Stedfaderen blev fremstillet i grundlovsforhør ved retten i Kolding med Jens Koch som dommer, politimester Bækgård som anklager og advokat Uldall Juhl som forsvarer. Da der var mødt over 300 tilhørere, blev ret-

ten sat i Vestre Landsrets lokaler på Domhuset, og grundlovsforhøret med diverse pauser tog i alt 36 timer, fordelt på to døgn. Både moderen og stedfaderen blev afhørt gentagne gange under grundlovsforhøret.

Alle detaljer blev omhyggeligt gennemgået ved afhøringerne, og parrets forklaringer passede sammen indtil lørdag den 7. april om aftenen, efter at familien havde spist aftenmad. Parret var også enige om, at Heidi blev lagt i seng ved 19.20-tiden, hvorefter parret så fjernsyn og drøftede muligheden for sammen at gå på restaurant. Stedfaderen følte sig imidlertid sløj og ville alligevel ikke med. Han foreslog moderen, at hun med en kvindelig bekendt fra ejendommen skulle tage af sted. Stedfaderen mente, at moderen ringede til sin veninde mellem kl. 22 og 22.30, medens moderen forklarede, at det var stedfaderen, der ringede op, og dette skulle være sket mellem kl. 20.30-20.45. Men aftalen kom i stand, og veninden indfandt sig i parrets lejlighed, hvorefter de alle tre hver drak to øl. Herefter fremkom igen divergerende forklaringer. Stedfaderen forklarede i retten, at han havde hentet seks øl og nogle cigaretter i en kiosk i umiddelbar nærhed af hjemmet. Dette afviste moderen og forklarede, at stedfaderen ikke havde forladt lejligheden, efter at de havde spist aftenmad. Øllerne var hentet om formiddagen. Desuden herskede der tvivl om, hvornår de to kvinder forlod lejligheden. Stedfaderen sagde, de tog af sted i en taxa ved 23-tiden, mens moderen forklarede, at de tog af sted ved 22-tiden. Endelig forklarede moderen, at hun var sikker på, at hun smækkede døren til lejligheden, da hun gik, men at den stod åben da hun kom hjem ved seks-

Frømand fra Søværnets Frømandskorps eftersøger Heidi i Kolding å, juli 1979. Foto: P. Thastum.

tiden søndag morgen. Stedfaderen forklarede, at han havde fulgt kvinderne ud på trappen og derefter var gået tilbage til lejligheden og smækket døren. Efter hans forklaring kom moderen hjem mellem kl. fire og halv fem søndag morgen, men ændrede senere den forklaring til, at klokken muligvis var hen ad syv. Endelig forklarede moderen, at hun sov til 17-tiden om søndagen og derfor overhovedet ikke havde set Heidi om søndagen.

Parret havde altså i over to måneder fyldt politiet med løgn og ikke delagtiggjort politiet i væsentlige kendsgerninger, der kunne

have fremskyndet efterforskningen og måske have medvirket til en opklaring af sagen. Den eneste forklaring, der kom fra parret om de fremkomne løgne var, at moderen ikke ville fremstå som en ravnemor, der ikke kunne passe sine børn! Stedfaderen ville være loyal overfor sin kæreste, men fastholdt sin forklaring om sin egen færden om søndagen.

Senere under grundlovsforhøret tilføjede moderen, at hun slet ikke troede på sin kærestes forklaring om, at han om søndagen skulle have efterladt Heidi uden for Kolding Stadion. Heidi ville til enhver tid have løbet efter sin stedfar, for hun var alt for bange til

at stå alene tilbage. Endnu senere under grundlovsforhøret brød moderen pludselig grædende sammen, men fik lavmælt fortalt, at Heidis forhold til sin stedfar slet ikke havde været godt inden Heidis forsvinden, og at hun ofte havde på fornemmelsen, at stedfaderen slog Heidi, når hun vendte ryggen til. Til sidst fik moderen hulkende fremstammet, at forholdet mellem Heidi og stedfaderen faktisk var blevet værre og værre. Heidi turde sommetider slet ikke stå op om morgenen, før stedfaderen var taget på arbejde, og hun virkede bange for ham.

Moderen henviste til en episode, hvor hun nærmest blev sikker på, at stedfaderen var brutal mod Heidi. En morgen havde Heidi fortalt, at hun havde hovedpine og at hun havde slået hovedet ved at stedfaderen havde smidt hende voldsomt ned i sengen. Endelig forklarede moderen i retten, at stedfaderen pressede hende for at få et barn, men da hun var bange for, at Heidi ville blive en kastebold i tilfælde af et nyt barn, tog hun piller i smug.

Bækgård begærede stedfaderen varetægtsfængslet og begrundede dette med, at ingen overhovedet havde set Heidi søndag den 8. april, hvortil kom, at stedfaderen fra starten bevidst havde ledt politiet på vildspor og gennem to måneder havde afgivet urigtige forklaringer. Politiets teori var bygget op på den antagelse, at Heidis stedfar allerede myrdede den lille pige lørdag aften og senere skaffede hende af vejen. Bækgård fortsatte: *Da han regnede med, at moderen ville se til pigen, når hun kom hjem fra restaurantbesøget, havde han ladet yderdøren stå åben. Herved kunne han senere dække sig ind ved, at Heidi selv havde forladt lejligheden eller andre havde*

været til stede, mens han sov. Turen til Stadion opfattede politiet som en skrøne, og det lød meget usandsynligt, at slet ingen skulle have set Heidi og stedfaderen på den beskrevne cykeltur. Bækgård henviste til moderens forklaring om det usandsynlige i, at Heidi skulle være overladt til sig selv uden for Stadion, og endelig måtte moderens forklaring om det stadig dårligere forhold mellem stedfar og Heidi spille en afgørende rolle for bevisbedømmelsen. Politimesteren afsluttede sine bemærkninger med det dramatiske spørgsmål: *Hvor er Heidi?*

Forsvareren gjorde i sin procedure gældende, at alt, hvad der var fremkommet under retsmødet, beroede på gætterier og formodninger. Den eneste kendsgerning, man kunne lægge til grund, var, at Heidi var forsvundet, uden at man overhovedet vidste, om hun stadig var i live. Forsvareren mente desuden, at anklagemyndigheden forsøgte at hænge stedfaderen op på en masse småting, uden at der var en eneste sværvægter blandt argumenterne. Om moderens udsagn i retten mente forsvareren, at det var besynderligt, at hun efter to måneders forløb pludselig kom i tanke om, at forholdet mellem stedfaderen og Heidi var dårligt, og at pigen var bange for ham, selv om det stod klart, at stedfaderen optrådte med stor interesse og udviste kærlighed over for såvel moderen som overfor Heidi.

Der var død stille i retssalen, da dommer Koch den 14. juni kl. 22 afsagde sin kendelse i overværelse af godt 300 tilhørere. Dommeren tilkendegav, at han ikke fandt grundlag for at fængsle Heidis stedfar, der hermed skulle løslades. Afgørelsen blev af anklagemyndigheden kæret til Vestre Landsret, der

35 CF'ere gravede i juni 1979 efter Heidi på Kolding Stadion. I jakkesæt ses souschef i Rejseholdet Helge Otto. Foto: P. Thastum.

dagen efter stadfæstede byrettens afgørelse. Stedfaderen var atter en fri mand.

Sagen havde givet genlyd over hele landet, og pressen havde trukket de store overskrifter frem. Grundlovsforhøret gav også anledning til en skarp lederartikel i Kolding Folkeblad den 16. juni under overskriften "Hasard i Heidi-sagen": Det tjener ikke dansk retsbevidsthed til ære, at anklagemyndigheden rejser så alvorlige sigtelser på så spinkelt et grundlag og så blot forlader sig på, at tingene vil udvikle sig i retten, så nettet strammes om den sigtede. Det skete ikke trods lange afhøringer over to dage i retten og forhør hos politiet i løbet

af tre døgn's anholdelse. Derfor afviste retten i Kolding, og senere landsretten anklagemyndighedens krav om fængsling. Avisen skal selvsagt ikke tage stilling til skyld eller ikke skyld. Det har vi domstolene til. Det er et almindeligt princip, at ingen kaldes skyldig, før han eller hun er dømt. Derfor er det meget alvorligt, når anklagemyndigheden handler overilet på et løst grundlag. Det er alvorligt, for nok er den sigtede nu løsladt, men han er ikke frifundet.

Trods løsladelsen fortsatte politiet efterforskningen med fuld styrke. Store dele af Kolding Stadion blev opgravet, lossepladsen i Seest blev endevendt, 5 km af Kolding Å

blev gennemført, hjemmeværnet undersøgte nye områder, 24 sporhunde gennemgik en radius af 10 km omkring Kolding, og nye søer blev efterforsket, men alt stadig uden spor af Heidi.

Rejseholdet forlod Kolding den 29. august, og statsadvokat Preben Alsøe besluttede den 8. november 1979, på fem månedersdagen for Heidis forsvinden, at der ikke skulle rejses tiltale mod Heidis stedfar. Helt frem til 1988 kom der nye henvendelser til politiet i Kolding om eventuelle nedgravningssteder, men Heidis skæbne er stadig uvis.

Drabsforbrydelser forældes aldrig, så hvis nogen skulle have afgørende oplysninger om sagen, som de af ukendte årsager har fortiet, er det stadig muligt at genoptage efterforskningen. En 4½ årig pige bør ikke kunne forsvinde i Danmark.

At jeg har beskrevet denne sag så detaljeret, skyldes dels at sagen i 1979 på landsplan var genstand for stor mediebevågenhed, men også fordi jeg i 1985 fik et indblik i stedfaderens psyke og særlige forhold til småbørn.

Den 20. februar 1985 henvendte et ungt forældrepar sig på skadestuen på Kolding Sygehus med deres 4 måneder gamle søn, der havde pådraget sig et stort blåt mærke over højre øje samt næseryg. Rutinemæssigt blev drengen røntgenfotograferet, og det viste sig tydeligt på røntgenbillederne, at drengen desuden havde pådraget sig et 10 cm langt kraniebrud spændende fra højre tinding og til baghovedet. Lægerne skønnede, at læsionerne kun var få dage gamle, og at barnet havde været i livsfare. Der var stor sandsynlighed for, at der ville blive tale om varige men, fordi hjernen havde taget skade.

Forældrene forklarede samstemmende til lægerne, at moderen havde været alene med barnet, og at skaderne måtte være sket ved et fald mod en barnevogn. Selvom barnet kun var 4 måneder gammelt havde det allerede i sin korte levetid allerede stiftet bekendtskab med Kolding Sygehus flere gange. Sidst i 1984 havde det været indlagt med fem brækkede ribben. I januar 1985 måtte ægteparret tilkalde natlæge, da barnet blødte fra munden. Den 9. januar konstaterede lægerne, at barnet havde blå pletter på kroppen, og den 14. januar blev barnet bragt til skadestuen med en flænge over det ene øje. Sygehuset kontaktede nu Socialforvaltningen, der straks underrettede politiet. Alle alarmklokker ringede straks hos kriminalpolitiet, da man blev bekendt med alle de alvorlige skader barnet havde været udsat for i løbet af få måneder.

Men også af andre grunde var politiet helt oppe på det sorte af neglene. Moderen til den lille dreng var en 27-årig kvinde, der havde giftet sig med Heidis stedfar, da forholdet mellem ham og Heidis mor gik i vasken. De havde sammen den nu fire måneder gamle søn, og moderen medbragte i ægteskabet en søn på tre år.

Allerede under politiafhøringerne af forældrene kom de med stærkt divergerende oplysninger om de hændelser, der lå til baggrund for de opståede skader. Det måtte konkluderes, at enten den ene af dem eller måske begge løj om hændelsesforløbet. På den baggrund traf jeg beslutning om, at begge forældre skulle fremstilles i retten med henblik på varetægtsfængsling.

Også i retten afgav de uoverensstemmende forklaringer, og da begge sigtede desuden

under selve retsmødet skiftede forklaringer flere gange, blev de begge fængslet i foreløbig 14 dage. Moderens sidste forklaring i retten gik på, at hun på et tidspunkt, hvor hun var alene hjemme med den lille dreng ved et uheld kom til at tabe ham ned i en i stuen opstillet kravlegård. Uheldigvis ramte barnets hoved kravlegårdens underkant, og der opstod en bule i ansigtet på den lille dreng.

Historien måtte efterprøves, og vi besluttede at foretage en rekonstruktion i hjemmet med deltagelse af begge de sigtede, deres forsvarere, kriminalpolitiet, politifolk fra teknisk afdeling, embedslægen og undertegnede. En dukke på størrelse med et fire måneder gammelt barn blev brugt som figurant, og moderen skulle gentagne gange lade dukken falde ned i kravlegården, nøjagtig på samme måde som hun mente, at hun havde tabt sin egen søn. Alt blev nøje fotograferet og målt.

Embedslægens erklæring forelå efter få dage, og den var helt entydig. Det var ikke muligt, at drengens kraniebrud kunne være opstået som forklaret af moderen. Der var kun tale om en faldhøjde på ca. 30 cm. Desuden var kravlegårdens bund en finerplade, der var tæppebelagt, og der var ingen skarpe kanter på kravlegården, som drengens hoved kunne have ramt.

Under rekonstruktionen prøvede faderen at overdrage et brev, som han havde skjult i sokkerne, til sin kone. Dette indeholdt instrukser om, hvilken forklaring hun skulle afgive til politiet. Men andre begyndte nu også at blande sig i efterforskningen. Faderens forældre gik til politiet og kunne detaljeret forklare, hvordan de begge havde overværet deres svigerdatters tab af drengen i kravlegården. Desværre for dem havde dren-

gens mor intet fortalt om deres tilstedeværelse i hjemmet, og senere måtte de da også erkende, at de havde løjet.

Ved næste fremstilling i retten brød moderen grædende sammen og måtte erkende, at hun havde løjet for såvel læger, socialforvaltning som politi. Hun havde nemlig slet ikke været hjemme, da drengen led overlast. Faderen havde været alene med barnet, og det var ham, der havde tabt det i kravlegården. Hun havde løjet over for alle alene for at beskytte sin mand, som følte sig forfulgt af politiet på grund af sagen med Heidi.

Efter at hun havde afgivet denne forklaring i retten, tilkendegav jeg, at hun kunne løslades, men at hun grundet de efterhånden mange skiftende forklaringer stadig måtte betragte sig som sigtet i sagen. Herefter blev faderen ført ind i retssalen og gjort bekendt med den af moderen lige afgivne forklaring. Han var i lang tid eftertænksom, men indrømmede så, at hun talte sandt. Han viste absolut ingen tegn på anger eller medlidenhed med moderen, der havde siddet 14 dage fængslet alene for at beskytte ham. Under samme retsmøde indrømmede faderen, at alle de andre skader på drengen var fremkommet ved, at han flere gange enten havde tabt barnet eller selv var faldet, mens han bar barnet. Fængslingen blev for hans vedkommende forlænget.

Moderens treårige søn, hun havde medbragt i ægteskabet, havde også i den senere tid været lægeundersøgt, dels på grund af store blodansamlinger på ryg og sædeparti, dels på grund af et blå øje. Moderen forklarede indledningsvis herom, at hun var faldet over en stol med barnet, men senere erkendte faderen, at det var ham der havde tabt

drengen på badeværelsesgulvet. Som en journalist fra presselogen i retssalen udtrykte: *Det var da fa'en til gangbesværet familie.*

Der var allerede ved grundlovsforhøret efter forsvarerens begæring nedlagt forbud mod at nævne de sigtedes navne, stillinger og bopæl samt gengivelse af og identifikation af faderens rolle i Heidi-sagen. Men det viste sig hurtigt umuligt at fortie, at det var Heidis stedfar, der var involveret i denne sag. Det var formentlig grunden til, at der igen var mere end almindelig trængsel på tilhørerpladserne i Kolding ret, da sagen mod faderen skulle domsforhandles.

Der var i retssalen en ond stemning, som jeg aldrig tidligere havde oplevet. For mig var der slet ingen tvivl om, at hvis den tiltalte havde været alene med tilhørerne, var det gået galt, rigtigt galt. Mange af tilhørerne kom med tilfredse højlydte udbrud, hver gang jeg gendrev den tiltaltes forklaringer som løgnagtige. På en sportsplads havde disse udbrud været forståelige, men i en retssal er de uværdige, og de bekom mig dårligt.

Faderen var tiltalt for grov vold mod begge børn i alt i seks forhold. Tiltalen var opgivet mod moderen. Der var ingen egentlige beviser i sagen, da ingen havde overværet de forskellige påståede fald med børnene. Bevisførelsen koncentrerede sig herfor om de fremlagte lægeerklæringer samt ikke mindst den tiltaltes egne skiftende forklaringer og hans klodsede forsøg på at påvirke moderen til at afgive løgnagtige forklaringer til politiet. Lægeerklæringerne konkluderede entydigt, at begge børn havde været udsat for massiv, stump vold. I øvrigt ville moderen ikke afgive vidneforklaring i retten, hvis hendes mand var til stede, hvorfor han blev

ført ud af retssalen, medens hun afgav forklaring. Hun gentog, at hun havde kastet sig ud i en lang række løgne alene for at beskytte sin mand. Hun var nemlig bestandigt af såvel ham som af hans forældre blevet indprentet, at han konstant var forfulgt af politiet, efter at han havde været sigtet i Heidi-sagen. På mit spørgsmål til moderen om, hvor mange gange, medens hun i en godt toårig periode havde boet sammen med manden, havde haft besøg af politiet, var hendes svar: *Aldrig!*

Domsmandsretten fandt den tiltalte skyldig i fire voldsforhold, herunder den groveste, der havde medført kraniebruddet, og idømte ham et år og tre måneders fængsel. Sagen blev ikke anket.

Mit ærinde med disse detaljerede beskrivelser af begge sager, hvor samme mand har spillet en afgørende rolle både som stedfar og far til helt små børn, er ikke at prøve at påvise, at han er skyldig i Heidis forsvinden. Men mit ærinde er snarere at fortælle, at det fortsat for mig er en kæmpegåde hvorfor nogle mødre vil lyve over for myndighederne og sætte deres egne og deres børns liv og helbred på spil alene for at tilgodese eksistensen af et i forvejen tvivlsomt samlivsforhold. Jeg har i flere andre sager, særligt om incest, ofte oplevet, at mødre til de misbrugte børn trods viden om overgrebene stædigt har fastholdt mandens uskyld.

Det er derfor mit håb, at nogle snarest kan lade sådanne mødre, hvis børn udsættes for vold eller overgreb, forstå, at deres misforståede loyalitet overfor manden alene medfører, at barnet oplever, at både far og mor udøver overgreb. Begge forældre gør på den måde barnet til offer.

Fra rekonstruktionen af Heidis færden, maj 1979. Foto: P. Thastum.

EFTERSKRIFT

Jeg har til brug for min egen historie beskrevet andre kontroversielle straffesager, som jeg i årenes løb har ført for anklagemyndigheden såvel på Sjælland som i Kolding. Som grundlag for beskrivelsen af disse sager, har jeg, ud over min egen rimelige hukommelse, tyet til gamle politirapporter, dombogsudskrifter og avisartikler. Jeg har for indevæ-

rende ikke tænkt på en egentlig udgivelse heraf. Mange af de implicerede personer er stadig i live, og nogle formentlig stadig boddende i Kolding. Og da det under ingen omstændigheder af nogen må opfattes sådan, at mit ærinde ved genopfriskning af gamle sager er, at pålægge tidligere dømte en ekstrastraf, vil jeg foreløbig udvise en vis diskretion.

KOLDING HUSMODERFORENING 1935-2005

AF INGRID EBBESEN

Ved et møde på det daværende "Hotel Royal" i 1935 blev nogle af byens damer enige om at danne en husmoderforening, og på et møde den 14. december samme år blev Kolding Husmoderforening stiftet.

Den gamle protokol oplyser, at landsformanden for De Danske Husmoderforeninger, fru Ingeborg Richter, som indledning holdt et foredrag om netop Husmoderforeningens formål og betydning. Derefter bød aftenens program på en demonstration af desserter, og efter flere indlæg, hvor man bød den nye forening velkommen, meldte 50 af de fremmødte sig som medlemmer – eller for at bruge protokollens knappe tekst "straks 50 medlemmer", som nu kunne deltage i den stiftende generalforsamling.

Der blev valgt en bestyrelse på 7 medlemmer, som konstituerede sig med fru Christine Eriksen som foreningens første formand, fru Axel Hansen blev næstformand, fru Asta Lumbye blev kasserer og fru Ejnar Nielsen sekretær. Øvrige bestyrelsesmedlemmer var fru K. M. Therkilsen, fru gartner Nygaard Christensen og fru overofficiant Møller Hansen.

Kun formanden og Asta Lumbye blev betegnet med eget fornavn, og stillingsbetegnelserne var ikke fruernes egne, men selvfølgelig deres mænds. Det var en helt anden tid.

Man kan jo godt undre sig en smule over,

at netop kredsen bag en kommende husmoderforening valgte den ellers så travle december måned som stiftelsestidspunkt, et valg, som senere bestyrelser har måttet erkende, just ikke var det allerbedste, når den årlige stiftelsesfest skulle afholdes.

Den valgte bestyrelse tog fat på arbejdet med stor energi og beslutsomhed. Et omfattende mødeprogram bød på såvel foredrag som mad- og bagedemonstrationer. Alene i maj 1936 kunne man samle 150 interesserede til en bagedemonstration, og allerede efter forløbet af det første år talte foreningen 180 medlemmer.

I de første år var foreningsarbejdet præget af møder, foredrag og demonstrationer af vidt forskellig karakter lige fra hjemmelavet pålæg og salater til fremstilling af såkaldte Smyrna-tæpper.

Så fulgte besættelsestiden, som stillede store krav til husmødrene i bestræbelserne på at holde hjemmene forsynede med fødevarer, tøj, brændsel og andre fornødenheder. Sukker, kaffe og te var jo allerede blevet rationeret før besættelsen, og hurtigt fulgte margarine, smør, sæbe og andre dagligvarer. Begreber som rationeringskort, købekort, maximalpriser, "faste kunder", sortbørs og vennetjenester blev en del af hverdagen.

Foreningens mødeaktiviteter blev naturligvis præget af de ændrede levevilkår. Man

tilrettelagde kurser med det formål at sikre de nødvendige og rigtige næringsstoffer, bl.a. ved tilberedning af indsamlet frugt til saft og marmelade, man deltog i samaritterkurser, gik ind i beredskabstjenesten o.s.v.

På et vist tidspunkt blev foreningens forskellige demonstrationer henlagt til "Palmehaven", det navnkundige etablissement i Jernbanegade, der vækker søde minder hos de mere aldersstegne koldingensere. Protokollen beretter også om de årlige sommerudflugter, der bl.a. i 1941 gik til Christiansfeld "hovedsagelig på cykel, enkelte med rutebil".

Efter de mørke og alvorlige år under be-

sættelsen fulgte så befrielsen i maj 1945, en tid, der var præget af optimisme og lysten til igen at tage fat på nye aktiviteter. Bl.a. oprettede man i november 1945 en bridgeklub. Den talte i begyndelsen 25 medlemmer, men voksede sig stor i de følgende år og var et bærende element i foreningens senere år. Man fortsatte også kursusvirksomheden, hvorunder man bl.a. aflagde besøg på forskellige virksomheder og institutioner og efterlevede således det kendte slogan "Kend din by".

At grænserne atter var åbne, vidner foreningens gæstebog om. Der har været besøg af husmødre fra Sydslesvig, af unge engelske

Et arrangement i Kolding Husmoderforening i 1960erne. Damen i den mørke kjole er fru Asta Lumbye, foreningens formand 1953-1973. Foto: P. Thastum.

piger, husmødre fra den finske venskabsby Lappeenranta og endog husmødre fra USA.

Afdøde forstanderinde frk. Kirsten Simonen, Husholdningsskolen Borrehus, oprettede i 1954 et legat til fordel for "huslige kvinder, boende i Kolding, for lang og tro tjeneste". På grund af den økonomiske udvikling i samfundet fik foreningen i 1995 til-ladelse til at ophæve legatet.

I 1965 kunne man fejre 50 året for kvin-dernes valgret til Folketinget. Det blev be-hørigt højtideligholdt ved "Kvindernes Eg" i Slotshaven, hvor foreningen var repræsen-teret.

Foreningen stod i 1967 for en debat om fri abort mellem overlæge E. Brandt-Nielsen, Kolding Sygehus og Bjørn Seldan, formand for Dansk Kvindesamfunds Ungdomskreds. Der var stor tilslutning til mødet, især af unge kvinder. Der blev også oprettet børne-parkering på byens skoler med assistance af elever fra Børnehaveseminariet, og i tids-rummet 8.-23. juni 1967 fejredes Kolding-hus' 700 års jubilæum, hvor husmoderfor-eningens medlemmer bagte ca. 20.000 æble-skiver. Noget af en bedrift!

Efter megen utilfredshed med betaling til hovedforeningen blev man på en ekstraordi-nær generalforsamling i 1988 enige om at udmelde sig af De Danske Husmoderfore-ninger fra 1. januar 1989. Dette gav mere luft i økonomien til gavn for medlemmerne. Flere syd- og sønderjydske foreninger fulgte kort tid efter med deres udmeldelser.

Efter en omflakkende tilværelse på "Indu-strien", Staldgården og Kvindernes bygning, lejede Husmoderforeningen den 1. september 1988 lokaler i KFUM bygningen i Bredgade. Det var første gang, foreningen rådede over

egne lokaler. Efter en afstemning mellem medlemmerne blev de navngivet "Jyde-stuen" og var rammen om alle aktiviteter også bridgespillet indtil 1. september 1999, hvor man efter 11 år flyttede til "Ung-domscentret" på Islandsvej, bl.a. på grund af de dårlige parkeringsforhold i midtbyen.

Som det var tilfældet med mange andre foreninger, kunne Husmoderforeningen kon-statere en stadig ringere tilgang af nye med-lemmer, og i 2005 drog den siddende be-styrelse konsekvensen heraf og stillede for-slag om nedlæggelse af foreningen – et for-slag, der blev enstemmigt vedtaget på generalforsamlingen.

Den 14. december 2005 kunne Kolding Husmoderforening således afholde den årlige stiftelsesfest, der samtidig dannede afslut-ning på foreningens virke gennem 70 år. En æra var forbi.

Kolding Husmoderforenings sidste bestyrelse. Fra venstre Marie Kristensen, Tove Thomsen, Ruth Petersen, Sigrun Mikkelsen og Ingrid Ebbesen (formand).

DRENG I ZAHNSGADE UNDER KRIGEN

AF NIELS-OTTO PEDERSEN

Min verden startede ude på Haderslevvej den 20. februar 1936 – med meget sne, det har mine forældre fortalt mig.

I 1939 flyttede vi ned i Zahnsgade 14 på 2. sal. Min far, der var skrædder, havde fået arbejde på Winklers Fabrikker i Ålegården, der hvor Teknisk Forvaltning lå og hvor VUCs nye bygning er i dag. Lejligheden i Zahnsgade var ikke stor, men dog god og velholdt godt nok med 3 lokummer og et pissoir i gården. Dernede var der ikke plads til ret meget privatliv, men sådan var det i alle huse i det kvarter, det tænkte man ikke på. Min mor var hjemmegående på det tidspunkt, så jeg blev vel nok noget forkælet.

Jeg husker ikke så meget fra de første år, men kan alligevel huske den 9. april, hvor tyskerne kom. Mange af dem kom op gennem Vesterbrogade og Katrinegade, da Bredgade først kom til senere. Det jeg rigtig kan huske var, da jeg skulle med min far ned og købe mørklægningsgardiner. De blev købt hos "Det Gode Køb", som lå på hjørnet af Østergade og Torvegade. Da vi gik dernede fra, spillede tyskerne på Akseltorv, men det måtte jeg ikke høre på for min far. Han brød sig ikke om de grønne. Samme aften var der meget mørkt i gaden.

Kvarteret omkring Zahnsgade var rigtig dejligt for os børn. Der var et utal af forretninger. På hjørnet op mod Katrinegade lå

købmand Deleuran Hansen og modsat bager Palludan, i Katrinegade lå i kælderens nr. 31 en lille guldsmed, der også handlede med frimærker, så vi samlede på mærker alle sammen. Ved siden af lå skomageren, så kom Adsbøl, der havde mælkeudsalg samt viktualiehandler Jessing.

Over for lå barber Kühl. Lige efter krigen flyttede han over i nr. 17, og her begyndte han at handle med våben. Hos ham lærte jeg at sætte fænghætter i gamle hylstre fra jagtpatroner, der var åbenbart mangel på patroner, så de gamle brugte blev fyldt op og genbrugt. Nogle år senere flyttede han ned på Rendebanen og åbnede Sportsmagasinet.

På hjørnet af Katrinegade og Borgergade lå slagter Kloster. Det var dejligt at få lov at gå ud hos svendene i slagteriet, især når der blev røget pølser. Der faldt jo tit en af, når man havde kikket længe nok. Overfor lå købmand Henriksen, i Vesterbrogade var der også en skomager og ved siden af møbelpolstrer Thuesen. I Sct. Jørgensgade lå blomsterhandler Andersen og ikke at forglemme købmand Thomsen, som var storleverandør til sygehuset. Det var de forretninger, der lå i den firkant af gader, vi brugte at lege i. Der var også en del små værksteder, bl.a. tømmerværksted, og murermester Grøn på Kapelvej.

De første par år under krigen mærkede vi ikke meget til, at det var knappe tider. Min

far begyndte at reparere lidt tøj – såkaldt sort arbejde – så det gjorde, at han altid vidste, hvornår købmanden havde lidt ekstra at sælge eller kulhandleren en ekstra sæk koks.

Efter sommerferien 1942 begyndte jeg i skole. På det tidspunkt var Drengeskolen (Ålykkeskolen) taget af tyskerne, så skolens elever startede på Døtreskolen hos lærer Kildegård, et ualmindelig rart menneske – han fik for resten også repareret tøj hos far. Vi gik ikke så længe på Døtreskolen. Efterhånden som tyskerne tog skolerne, flyttede vi børn

Niels-Otto Pedersen fotograferet i Zahngade, ca. 1945.

også, først til biblioteket, så til Almenskolen, så til Realskolen i Langelinie for til sidst at ende i frk. Køsters private villa i Ålykkesgade. Her blev vi i flere år. Vi gik kun i skole hver anden dag, skiftevis formiddag og eftermiddag.

Teknisk Skole, som lå i Zahngade, var for længst taget af tyskerne. Vi drenge fulgte meget med i, hvad der foregik derinde. Festsalen lå lige ind til vores gård. Vi drenge syntes, det var spændende med alle de soldater. De var jo flinke over for os unger – vi fik tit en karamel eller et stykke bolsje.

Husene i gaden var ret ens og havde kældre, hvor der blev indrettet beskyttelsesrum. Et stykke af muren var revet ned, så man let kunne vælte den sidste mur ind til naboen, hvis det blev nødvendigt, og der var også baljer med vand tilsat lidt klor, så det kunne holde sig. Jeg husker det som noget uhyggeligt, når vi skulle i kælderen, især om aftnerne, når sirenerne lød, og vi samtidig kunne høre flyverne. De voksne fortalte os, at det var englænderne, der var på vej til Tyskland. Min mor havde altid en bog med ned, som hun læste op for os. Jeg havde i mellemtiden fået en lillesøster, Birthe. Hun blev født i 1941, så min mor havde meget at se til. Min far var CB'er. Han var væk næsten hver aften, så hun havde hele ansvaret.

Jeg husker specielt en nat eller aften, hvor der blev blæst luftalarm. Vi gik i kælderen. Vi havde været i kælderen før, men uden at der var sket noget særligt – og pludselig begyndte det at brage af eksplosioner. Vores husvagt, Jensen, kom ned i kælderen og sagde, at det brændte nede i byen, og spurgte, om jeg ville med op på loftet og kigge. Jeg var jo ikke en tøsedreng og sagde ja, men da

vi kom op til gangvinduet på 1. sal, kunne jeg se ildskæret, og så var jeg ikke spor modig mere, men ville ned i kælderen igen. Det blev en aften, jeg aldrig glemmer, men vi kom jo op i seng igen, og jeg sov sikkert ved siden af mors seng den nat.

Den næste dag kom mine kammerater og spurgte, om vi ikke skulle ned i byen og se, hvad der var sket. Vi fandt hurtigt ud af, at det var Folkebladet, der var bombet. Der lå blytyper overalt, som vi samlede op. Det syntes vi var spændende, vi var ikke store nok til at forstå alvoren i det, der foregik. Da de senere sprængte Vagtværnets bil bag Rådhuset lige over for kirken, samlede vi også masser af kulørt glas. Det stammede fra de store glasmosaikker i kirkens vinduer.

Det er egentlig mærkeligt at tænke på nu, men der var aldrig nogen, der spurgte hvor vi var henne, vi sagde bare "vi går ud og leger". Det var ikke, fordi vi lavede noget galt, men vi var jo nysgerrige og fulgte nøje med i, hvad der skete. Kvarteret, vi boede i, var legepladsen. Sygehusets have var et yndet sted. Vi fiskede skaller i åen og klatrede i de store træer, vi kendte haven og følte os hjemme der. Sygehuset med dets lange underjordiske gange var også sjovt at lege skjul i, så længe vi ikke blev opdaget, for så var det ud.

Min mor og far var begge i ASF (Arbejder Samarit Foreningen), og derfor skulle de op og bispise de frigivne fanger, der kom gennem Kolding i de "hvide busser". Det foregik oppe på Haderslevvej ved Piledamsvej. Vi syntes, at det var meget spændende, for vi vidste, at det var nogle, der havde siddet i koncentrationslejre i Tyskland, men vi forstod ikke rigtigt alvoren i det. Jeg har senere

besøgt de tidligere koncentrationslejre, og det var en gribende oplevelse.

Dagen inden befrielsen kom min far hjem og sagde, at nu kapitulerede de nok snart. Den 4. maj var vi ude at lege, da vinduerne blev smækket op, og alle skreg og råbte, at tyskerne havde kapituleret. Budskabet blev gentaget flere gange. Da jeg havde hørt det, fik jeg lov at løbe ned på Torvet sammen med kammeraterne. Det var allerede fyldt med mennesker. Vi gik rundt mellem dem og drev ellers lidt rundt i byen, det var jo spændende for os unger,

Niels-Otto Pedersen på en engelsk panservogn i Bredgade 7. maj 1945.

Da englænderne kom, så jeg dem, da de kom ned gennem Bredgade med deres store biler og panservogne. Det gjaldt jo for os om at komme op at sidde bag på en af vognene, køre med et stykke af vejen og måske få et stykke tyggegummi. Jo, det var nogle spændende dage. Det skete jo, man kom lidt for sent hjem, så stod den på skæld ud, men når far var vred, foregik det på klingende fynsk, og den dialekt egner sig ikke til at skælde ud på, så det løb gerne ud i sandet. Min mor kunne ikke lade være med at le af det.

Drengeskolen var blevet gjort klar igen, så der begyndte den rigtige skole. Jeg fik lærer Horst til klasselærer et rart menneske, han blev senere talepædagog på Sct. Nicolai Skole. Børnebespisningen i Skolegade under Nicolai åbnede også igen, og den benyttede vi os gerne af. I spisefrikvarteret kl. 12 løb vi ned for at få et måltid mad. For os var det blevet hverdag igen.

Jeg vil ikke glemme at omtale Parkkommandoen ude på havnen. Området var oplagsplads for tysk krigsmateriale, og når vi

Børnebespisning i Sct. Nicolai Skole. Foto fra 1945.

børn kunne snyde os ind for de danske vagter, der gik der, var de gamle tanks og kanoner en dejlig legeplads. Der blev anden verdenskrig leget fuldt ud af os drenge. Det var også sjovt, når gademusikanterne kom. Dem fulgte vi gerne et stykke på vej og samlede de mønter op, der blev smidt ned til dem pakket ind i avispapir.

Jeg glemmer heller ikke den første jul, hvor vi fra købmanden fik de første bananer og appelsiner – det var noget, vi kun havde hørt om, og jeg kan endnu den dag i dag pludselig fornemme duften igen. Noget andet, jeg særlig husker, er, at der i et par år lige op til jul kom en arbejdsløs mand og spurgte, om han kunne få lidt at spise. Han blev inviteret ind og fik et måltid varmt mad sammen med os andre og en madpakke, inden han gik. Jeg må tage hatten af for, at mine forældre havde overskud til det. Julen var noget særligt. Min julekalender forestillede en færge, og der blev sat lys ind i den, så den var flot oplyst, efterhånden som lågerne blev åbnet. Der kom en pakke med kød fra min fars søskende på Fyn, så vi manglede ingenting. Selve juleaften blev der pyntet juletræ, og ved 18-tiden spiste vi, så skulle der vaskes op, før træet skulle tændes. Når det var tændt, sang vi et par salmer, og så var der julegaver. Vi fik kun et stk. legetøj, ellers var gaverne lidt tøj. Vi var jo ikke så forvænte dengang, men nok heldigere end mange andre ved at min far syede tøj til os.

Dagene gik med skolegang til kl. 14 også om lørdagen. Efter skoletid og i ferien havde nogle af os et job som bydrenge. Jeg var hos bager Palludan og måtte tidligt op og ud med rundstykker. Dengang kunne man jo få bragt bare et enkelt rundstykke ud. Jeg var mest i

Ålykkekvarteret og på sygehuset, det kunne jeg nå, før jeg gik i skole. Så var jeg der igen om eftermiddagen, hvis der var noget, der skulle ud, ellers spillede vi meget fodbold på Kapelvej – oprindeligt kaldet Dr. Petersens Vej – det var en blind vej, så den var helt ideel. Vi legede også meget nede på engen ved åen, og om sommeren badede vi i åen, det var et skønt sted, vi kendte det jo som vores egen bukselomme. Mælkemændene havde deres heste gående nede ved åen.

Om vinteren var engen gerne oversvømmet, og når den frøs til, var det en god skøjteplads. Jeg var så heldig, at min oldefar, der boede på “De Gamles Hjem”, nu Låsbyhøj, tog mig med ned til Graus produkthandel i Låsbygade, hvor vi fandt et par gamle skøjter, som han betalte 1 kr. for. Det værste var, at de skulle skrues fast på fodtøjet, der var gummistøvler eller sko, og de kunne hurtigt flække et par hæle. Så var det om til skomageren i Katrinegade og få dem limet igen. Kælken blev mest brugt ude på Jokumsens marker, der lå for enden af Ålykkegade.

Min mor var begyndt at arbejde igen efter krigen. Teknisk skole i Zahns­gade var også åbnet igen, og der gjorde hun rent. Hendes liv har ikke været en dans på roser, men vi børn voksede op i et dejligt hjem og er aldrig gået sultne i seng, bl.a. takket være pakkerne med slagtervarer fra min fars søskende på Fyn, der alle var landmænd. Samtidig havde mine forældre en kolonihave oppe på Drachmannsvej, hvor de kunne dyrke en del grøntsager. Der var jo knaphed på alt.

Slik kunne vi ikke få, men tyggegummi var der da, det var lavet af paraffin, men vi vidste jo ikke bedre, før vi fik et stykke af de

engelske soldater. Det var også de engelske soldaters skyld, at jeg lærte at ryge. En kammerat og jeg havde fundet et stort skod fra en engelsk cigaret, det skulle vi selvfølgelig prøve at ryge på, men jeg skal love for, vi hurtigt skulle hjem, vi blev rigtig syge af det. At samle skodder var ellers en god forretning. Vi kunne sælge dem til en dame, der boede i Adelgade. Hun solgte tobakken videre og tjente vel godt på det, jo der var mange små geschäfte den gang.

Vi drenge havde et godt sammenhold. Det viste sig især, da vi lavede bazar til fordel for børn i Sydslesvig. Jeg havde læst om dem i Fyns Tidendes børneside. Min far, der jo stammede fra Fyn, købte avisen hver søndag. Mine kammerater var med på ideen, vi fik lavet noget lotteri og tombola i gården, og gevinsterne fik vi ved at tigge hos de handlende eller ved at tage noget af vores eget legetøj. Det var så heldigt, at én af kammeraternes far havde en læderfabrik, der lavede fodbolde. Han gav os én som var hovedgevinst. Vi fik da også samlet en del penge ind, som blev sendt over til Fyns Tidende sammen med et brev fra os. Næste søndag var der et stykke i bladet om os. Hvor meget vi samlede ind, kan jeg ikke huske.

Tiden gik jo hurtigt med skole og leg. Jeg fik også lært at grave og ælte tørv. Min far og en ven havde fået et lod i “Svanemosen”, så der var vi ude mange weekender. Tørvene skulle jo vendes, tørres og fragtes hjem, så det var lidt af et job. Når de var vel hjemme, skulle de stables i gården for at tørre lidt mere, men de var sommetider noget våde, og så røg og lugtede det, så det gjorde noget, når de kom i kakkelovnen, men lidt varme gav det.

Tombola i gården til fordel for børn i Sydslesvig.

Vi mærkede ikke til, at tøj var en mangelvare. Far, som arbejdede på Winklers, kunne af og til købe nogle rester, som der kunne blive et par korte eller lange bukser af eller en kjole til min søster.

Da der blev oprettet mellemskoleklasse på Nicolai, fik jeg mulighed for at komme derned, hvis jeg bestod prøven. Den gik godt, og efter sommerferien startede jeg med Frovin Jørgensen som klasselærer.

"FORAN AFGHANISTANS LUKKEDE DØRE"

Missionæren Marie Holst og hendes Teltmission

AF ANNE MARIE OVERGAARD

I Seest Kirke hænger en mindetavle med teksten:

*Til Minde om
Lægmissionær i Indien
Dr. Marie Holst
f. på Virkelyst i Seest 6. Decbr. 1866
d. i Mardan nær Afghanistans Grænse
18. Decbr. 1917.*

Bag tavlen gemmer sig historien om en stærk personlighed, hvis farverige skæbne kom til at udfolde sig meget langt fra fødegården Virkelyst ved Kolding.

Marie Kirstine Sofie Holst blev født den 6. december 1866 i Seest som datter af gård ejer Christian Gerhard Holst og Karen Margrethe, født Buch. Hun var den næstældste i en børneflokk på 6. Marie skriver, at hendes mor var troende, og at hun sammen med hende første gang hørte om Ydre Mission under et missionsmøde, hvor Santalmissionens grundlægger L. O. Skrefsrud talte. Karen Margrethe Holst døde efter længere tids sygdom en måned før sin datters konfirmation. Sorgen i familien var stor, og Marie betegner tiden derefter som "en drøj tid." Et par år senere blev hun som 17-årig forlovet med en mand, som hendes omgivelser betegnede som et "godt parti", og Maries skæbne syntes beseglet.

Som 19-årig deltog Marie i en gudstjeneste i Seest Kirke, og den daværende præst

Vilhelm Larsens prædiken om "synd og nåde" satte tankerne igang: "Herren rørte mit Hjærte, jeg saa mit Liv som tomt og usselt, jeg følte Herren kalde mig". Hendes forlovede mente, at hun skulle slå det hen, men Marie mente bestemt, at det var Gud, der kaldte hende til sin tjeneste. Samtidig blev hun mere og mere overbevist om, at hendes liv måtte skifte spor. Som så mange andre unge på den tid oplevede Marie en religiøs vækkelse. Hun brød med sin forlovede, og "der fulgte en Storm, men jeg fik Hjærtedefred". Seest-præsten Vilhelm Larsen skrev senere i et vidnesbyrd om Marie, at "skal jeg nævne en aandelig Fare, som kunde særlig true hende, [er] det maaske ved Lysten til det usædvanlige, til at gjøre noget anderledes end Andre. Denne Fare ligger altid mer for helt udprægede Karakterer, som hun er". Og det skulle i de følgende år vise sig, at Marie besad en stor karakterstyrke og ikke mindst stædighed!

MISSIONSKALD

Året efter, den 16. maj 1887, indtrådte Marie på Diakonissestiftelsen i København som prøvesøster. Her havde diakonisserne siden 1863 uddannet unge ugifte kvinder i sygepleje, og tanken om at blive diakonisse havde hun haft, siden hun plejede sin døende

mor. Hun skrev senere, at det var hendes mor “der først lærte mig at elske de Syge”.

Men hvordan kom den unge Marie på den tanke at rejse til Indien som missionær? Sommeren 1886 havde hun under et ophold i København mødt missionæren Herman Jensen, der tjente Det danske Missionsselskab (DMS) i Indien. Herman Jensen opholdt sig også to dage på gården i Seest, “og siden den Gang har jeg fulgt Missionen i Tanke og Bøn”. På Diakonissestiftelsen traf Marie desuden andre missionsinteresserede – herunder søster Sara, der i 1888 blev udsendt til Indien som DMS' første kvindelige missionær. I forbindelse med søster Saras udrejse skrev Marie: “Da jeg hørte Søster Sara skulle rejse, takkede jeg Herren, at Vejen var beredt, og jeg bad Ham, at han ogsaa vilde bruge mig derovre”.

Efter et års sygeplejeuddannelse i København kom hun til menighedsplejen i Svendborg. Miljøet i Svendborg var venligt stemt over for missionssagen, og her stiftede Marie blandt andet bekendtskab med Einar Prip, der senere grundlagde missionsselskabet “Østerlandsmissionen” i Syrien. Det var også under sit ophold i Svendborg, at Marie første gang fortalte nogen om sit ønske, da hun betroede sig til Diakonissestiftelsens forstanderinde, Louise Conring.

MISSIONSTID

I ønsket om at drage ud som missionær adskilte den unge Marie og Einar Prip sig ikke fra mange andre unge kristne i slutningen af 1800-tallet. Århundredeskiftet nærmede sig, og i visse kristne kredse var der en klar fornemmelse af, at de sidste tider var nær, og

skulle verden kristnes inden Jesu genkomst, så skulle der handles. Det var med andre ord “missionstid”. Som kristen betragtede Marie omvendelsen af hedningene som en pligt pålagt hende som kristen gennem missionsbefalingen: “Gå derfor hen og gør alle folkeslagene til mine disciple, idet I døber dem i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn, og idet I lærer dem at holde alt det, som jeg har befaleet jer” (Matt. 28,18b-20). Det at omvende hinduer og muslimer til kristendommen anså hun og andre kristne som en barmhjertighedsgerning, der skulle befri den vantro fra åndelig såvel som fysisk nød. Der florerede i Danmark mange historier om de skrækkelige forhold, som ikke-kristne levede under: flerkoneri, hustrumishandling og ikke mindst historierne om de hinduistiske enkebrændinger gjorde stort indtryk. Dertil kom, at der i store dele af den “nye” verden herskede et større omfang af fattigdom og sygdom som følge af uvidenhed om forebyggelse og behandling af sygdomme. I vestlige kristnes verdensbillede skyldtes al denne elendighed “den Onde”, der i form af hinduisme, islam eller andre religioner holdt sine “undersåtter” fast i den mørkeste trældom.

Den sidste halvdel af 1800-tallet var imperialismens tidsalder. Og i takt med at de vestlige magter underlagde sig “nye” lande, voksede også ønsket om at lade evangeliet nå ud til disse landes hedenske befolkninger. Som præsten Henry Ussing i 1902 formulerede det i sin bog *Evangeliets Sejrsgang ud over Jorden*: “Gennem det uhyre Opsving, der saaledes er foregaaet i Verdens Forhold, lægges Missionsopgaven for som aldrig før. De andre Verdensdele ere ikke mere “langt borte”, Hedningefolkene ere ikke længere de krist-

ne Lande "uvedkommende", [...] Om nogensinde, saa er det nu Missionstid."

LÆGE "UNDER ENGELSK FLAG"

Marie ønskede at rejse ud som læge. Det var der flere grunde til. Herman Jensen havde fortalt hende, at DMS forlangte "uddannede begavede Kvinder". For det andet følte hun et særligt kald i forhold til de syge og så i Jesus det store forbillede: "Jesus, vor Frelser, var den første store Lægemissionær; hans Disciple gjorde, som han bød dem, *helbredte og prædikede*". Og i forhold til antagelsen som missionær var det vigtigt, fordi missionselskaberne var tilbageholdende med at udsende kvindelige missionærer og tilbød derfor ikke kvinder en egentlig missionær-uddannelse. Fordi kvinder ikke kunne modtage ordination til præst, kunne de heller ikke blive "rigtige" missionærer, det vil sige døbende missionær.

Men det blev også i slutningen af 1800-tallet klart for missionselskaberne, at man grundet de kulturelle forhold blandt hinduer og muslimer havde brug for kvinder. Mandlige missionærer kunne nemlig ikke komme i nærheden af hinduistiske og muslimske kvinder. Selvom missionærerne ofte var gift, så havde hustruerne ofte nok at se til med små børn og husholdning. Altså måtte enlige kvinder rejse ud som lærerinder, sygeplejersker eller læger. Derfor ansøgte Marie den 20. december 1889 Det danske Missionsselskab om antagelse som lægemissionær. Tanken var, at selskabet skulle betale hendes uddannelse mod, at hun helligede sig arbejdet som læge på selskabets missionsmark i Sydindien. Da selskabet ikke tidligere havde fi-

Marie Holst. Fotografi i Det Kgl. Bibliotek.

nansieret kvindelige lægers uddannelse, forhørte man sig hos kontakter i London om, hvordan man skulle gribe sagen an. Svaret kom i januar 1890, og selvom DMS's bestyrelse endnu ikke havde givet Marie tilsagn om nogen form for pekuniær støtte, drog hun straks afsted for at påbegynde studierne til den engelske studentereksamen, der var kravet for optagelse på medicinstudiet.

Det fremgår af et brev fra DMS's sekretær, pastor Th. Løgstrup den 20. februar 1891, at Marie efter bestået studentereksamen blev tilbudt hjælp til medicinstudiet af DMS, men at hun afviste tilbuddet under henvisning til, at hun ad privat vej kunne rejse midler til uddannelsen. Marie havde tidlige-

re udtrykt tvivl om, hvorvidt hun kunne gennemføre studiet på den normerede tid, hvorfor hun ikke allerede ved studiestart ønskede at binde sig til noget selskab.

Hun blev optaget på London School of Medicine for Women i foråret 1891. Hendes far havde allerede i 1889 givet tilsagn om at ville betale de 2000 kr. af de 7000 kr., man forventede uddannelsen ville koste. Uddannelse blev højt prioriteret hos familien Holst. Maries bror var jurist, og hendes ene søster blev uddannet på Nathalie Zahles Seminarium i København. Det er derfor sandsynligvis faderen, der finansierede hele lægestudiet.

Maries medicinstudie blev afsluttet i 1896, og i den forbindelse henvendte hun sig atter til DMS. Hun havde modtaget tilbud om antagelse af det engelske kvindemissionselskab Church of England Zenana Missionary Society (CEZMS), men ville ikke binde sig til anden side, hvis DMS ønskede at antage hende. DMS tilbød ikke Marie ansættelse, og hun drog derfor til Indien i 1896 "under engelsk flag".

Marie rejste til Bangalore i Indien – foreløbig for seks år – for at arbejde ved et nyt kvindehospital dér. Efter to år blev hun overflyttet til et nyt hospital i byen Peshawar i North West Frontier Province ved grænsen til Afghanistan. Her var hun fra 1898 til 1902 leder af hospitalet, der skulle bane vej for forkyndelse af evangeliet blandt de muslimske kvinder.

DRØMMEN OM AFGHANISTAN

På hospitalet kom også afghanske kvinder for at modtage behandling. Afghanistan var

lukket land for de kristne missionærer, men i mødet med de afghanske kvinder følte Marie sig kaldet til at arbejde blandt afghanerne. Det var her, hun fik ideen til sit eget missionselskab, der gennem lægemission skulle bane vejen for et mere direkte evangeliserende missionsarbejde.

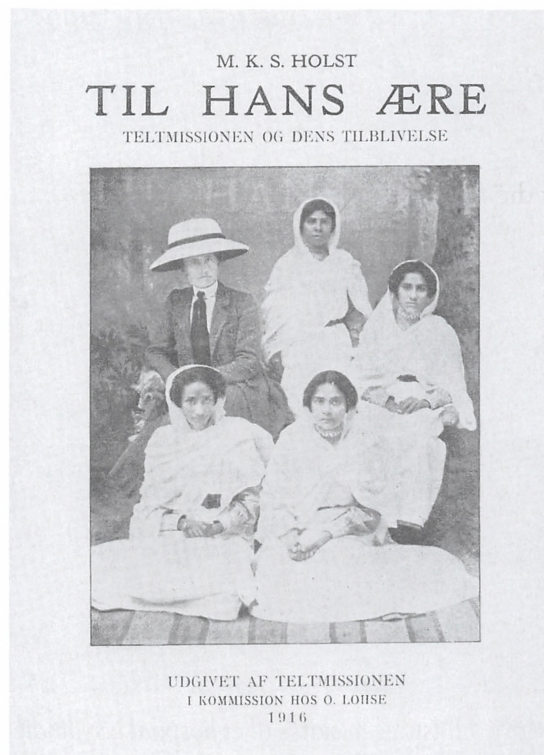
Maries ansættelse under CEZMS udløb i 1902, og hun rejste derpå til Europa. I London fremlagde hun sine planer om mission blandt afghanske kvinder for bestyrelsen af CEZMS. Planen var, at hun skulle rejse rundt i det såkaldte "ingenmandsland", som lå mellem den britiske koloni Indien og Afghanistan. Hun og hendes hjælpere skulle bo i telt, og et andet telt skulle danne rammerne om et felthospital. Målet var at nå ud til kvinderne i landsbyerne på begge sider af grænsen. Derfor blev navnet på Marie Holsts missionselskab "Teltmissionen".

I CEZMS var man velvilligt stemt, men midlerne måtte Marie selv skaffe. Hun rejste derpå til Danmark for at skabe opbakning i missionsvenlige kredse. Møderne med menigheder landet over var en succes. Som Marie selv udtrykte det: "Herren beredte Vej for mig i troende Kredse, hvor jeg mødtes med Forstaaelse, Sympathi og Offervillighed." Kristelig Lægeforening og Kvindelige Missionsarbejdere ville støtte arbejdet, og Lærerindernes Missionsforbund ville bekoste løn og andre omkostninger for en kvindelig missionær mere, lærerinden Martha Malthe. DMS tilbød at betale Marie Holsts løn. Så vidt så godt.

Fuld af fortrøstning rejste Marie til London for at overbringe de gode nyheder til sit engelske missionselskab. Det skulle dog vise sig, at det ikke skulle gå så nemt endda. Sel-

skabet i London havde modtaget brev fra en engelsk missionær fra et søsterselskab i Peshawar, der ytrede mistillid til Mariens plan om en teltmission blandt pathanerne. Indsigelserne gik på hendes unge alder, hendes tunghørhed, at gaverne fra menighederne i Danmark ikke ville kunne dække de løbende omkostninger, og at det var farligt for så ung en missionær at arbejde blandt de "vilde Pathaner". I et senere brev fra Peshawar bad man Marie og CEZMS om helt at opgive planerne. Englænderne trak sig, men Marie viste sig endnu engang stålsat på at nå sit mål.

Enden blev, at Marie rejste ud som selvstændig missionær, lønnet af DMS i selskab med lærerinden Martha Malthe. Mariens bror betalte billetten. Under rejsen til Indien, der dengang varede et par uger, blev Marie yderligere bestyrket i sin tro på, at hun gjorde det rigtige. "I Marseilles fik jeg et brev fra en engelsk officer, der kendte Hoti-Mardan; han fortalte mig, at Khanen dér ønskede en kvindelig Læge, og at der var et Hus, jeg maaske kunne faa". Ved ankomsten tilbød khaan (den lokale herremand) Marie Holst at leje et hus i Mardans bazargade. Marie havde nu sit eget hospital, og vejen var dermed banet for Teltmissionens arbejde med udgangspunkt fra Mardan. Da dette kom bestyrelsen for CEZMS for øre, tilbød man straks Marie en kontrakt, hvilket hun takkede nej til. Hun stod nu i spidsen for sin egen mission. Marie var sin egen og ønskede ikke at skulle stå til regnskab overfor en bestyrelse. Af samme grund var Teltmissionen heller ikke til at begynde med et egentligt missionselskab. Det blev først virkelighed i 1909, da der i forbindelse med et nyt hospital danne-

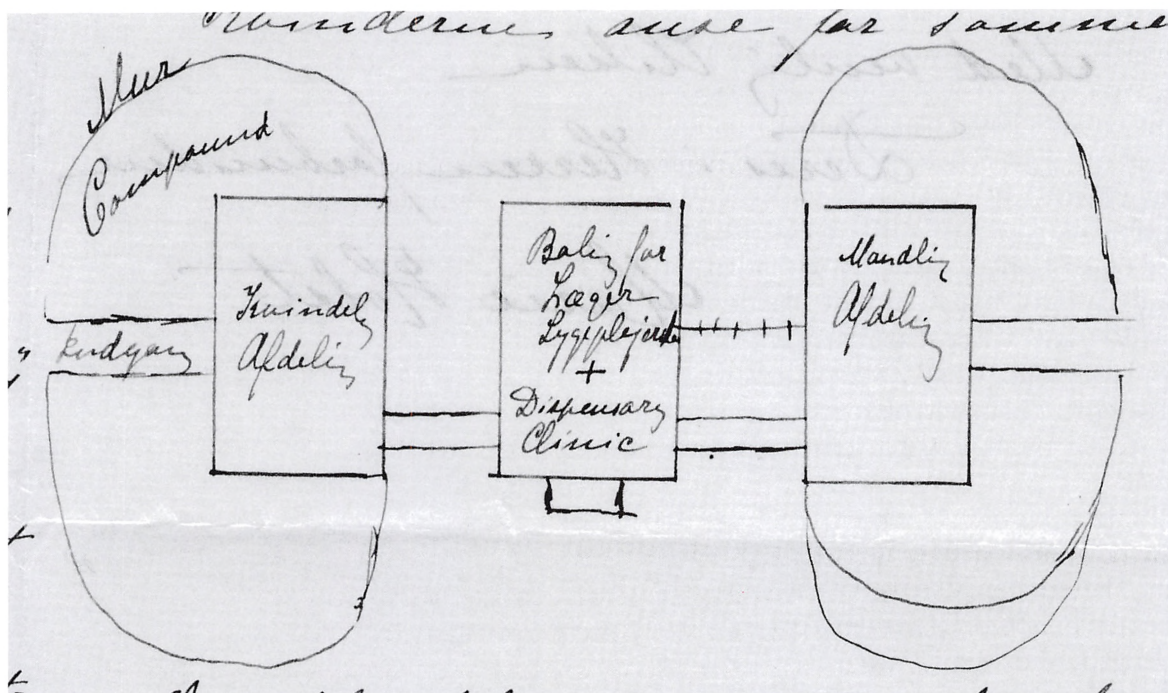

Forsiden til Marie Holsts bog "Til hans ære" fra 1916.

des en fast komité. Formand for denne blev i øvrigt lægen Christian Saugman fra Vejlefjord Sanatorium.

ARBEJDET I MARDAN

Hospitalet i Mardan havde kun otte senge, og med placeringen i bazargaden var der meget støj. Dertil kom, at hygiejnen var ringe, og hospitalet måtte lukke ned om sommeren på grund af varmen. Under disse forhold havde Marie svært ved at gennemføre sine intentioner, nemlig at kunne behandle syge

Marie Holsts egen skitse til et hospital i Sydindien. Det Danske Missionsselskabs arkiv.

kvinder over længere tid. Et længere ophold gav hende nemlig også mulighed for at lære kvinderne om kristendommen. Desuden ville hun gerne kunne tilbyde omvendte afghanske kvinder et tilflugtssted. Dåb resulterede ofte i, at kvinderne blev forfulgt i deres hjemegn, hvilket naturligvis kunne lægge en dæmper på interessen. Hun ville også gerne kunne uddanne nye missionærer, når Afghanistan blev åbnet for kristen mission.

Marie begyndte derfor at se sig om efter et sted, hvor man kunne placere et større og mere moderne hospital. Planerne om et større hospital blev bifaldet i Kristelig Lægeforening, der endnu engang viste sig som trofaste støtter af Maries projekt. I 1907 beslutte-

de man at indsamle penge til et hospital. Der blev indsamlet 50.000 kr. over et par år. Det nye hospital stod færdigt i 1909. Det havde en moderne operationsstue og 25 sygesenge. I 1910 kom en anonym donation på 15.000 kr., hvilket muliggjorde byggeriet af en missionær bolig i tilknytning til hospitalet. Antallet af sygesenge kunne derved udvides til 40. Staben blev ligeledes udvidet. I 1905 havde sygeplejerske Maria Rasmussen, der var antaget af DMS, anmodet om at arbejde for Marie Holst, hvilket bestyrelsen accepterede. I 1908 udsendtes lægen Agnes Madsen. Desuden fik man en indfødt sygeplejerske samt en farmaceut. Dette skal ses i lyset af, at det absolut største og ældste danske

missionselskab, DMS, først i 1913 åbnede sit første egentlige hospital i Indien med 15 sygepladser.

Med en ordentlig base at arbejde ud fra blev distriktsarbejdet også mere organiseret. Det havde været svært for Marie at få de britiske myndigheders tilladelse til at rejse i området, da pathanerne blev anset for at være særligt fjendtlige over for vesterlændinge. Men med khanen i Hotis tilladelse til hospitalsdrift fattede andre khaner også interesse for lægeteamet, der blev inviteret til at besøge flere forskellige landsbyer i området. Myndighederne ændrede nu holdning og stillede offentlige bygninger til rådighed. Derfor blev teltet kun brugt ved længerevarende behandlinger uden for Mardan. Til trods for det nye hospital forblev distriktsarbejdet vigtigt. Det var svært at få pathan-kvinderne til at rejse ind til hospitalet i Mardan, og distriktsarbejdet var derfor afgørende for kontakten til disse frem til 1911, hvor det blev indstillet for først at blive genoptaget i 1922.

Maries mål var at bringe evangeliet til Afghanistan, hvilket hidtil havde været helt lukket land for kristen mission. I 1904 blev hun inviteret til Kabul for at blive læge i emirens tjeneste og endnu en gang i 1908. Dog med det forbehold at hun ikke måtte forkynde evangeliet. Derfor tog hun ikke imod invitationen. I 1910 gik hendes ønske i opfyldelse. Efter en del tovtækkeri med khanen i Malakand om at rejse over grænsen, lykkedes det Marie at få khanen til at ledsage hende over grænsen samt skaffe tilladelse fra en khan på den afghanske side til at besøge dennes landsby. Om dette første møde på den afghanske side af grænsen skriver Marie: "Shapara gik foran, og da jeg var

inde hos hende, ja, da var jeg glad. Kvinderne begyndte straks at komme, og jeg havde travlt med ca. 200 Kvinder den Eftermiddag. Shapara hjalp mig. Og skønt Støjen af og til var øredøvende selv for tunghøre Mennesker, lyttede de stille, da jeg talte til dem over Rom 6, 23". Trods sin tunghørhed havde Marie lært sig både urdu, pushto og persisk og kunne derfor tale direkte til pathan-kvinderne.

Det lykkedes Marie at komme over grænsen yderligere to gange samme år. Det synes som om, at Maries drøm om at nå Afghanistan, rykkede nærmere.

EN BRAT AFSLUTNING

Søndag den 26. februar 1917 modtog H. Edv. Hass, Teltmissionens formand, per telegram følgende meddelelse fra lærerinden Anna Graversen, der siden 1916 var ansat i Mardan: "Sunday Morning suddenly God called Marie Holst home. Chatterje here. Work going on. Graversen". Telegrammet, der var afsendt ugen forinden, afslørede ikke noget om dødsårsagen, og spekulationerne var derfor mange. Var det en ulykke? Sygdom? Eller kunne der være tale om en forbrydelse? I en rapport offentliggjort i selskabets tidsskrift *Fra Teltmissionen* afvistest tanken om en forbrydelse på baggrund af undersøgelser i Mardan. Marie Holst var efter et sygebesøg uden for byen på vej hjem til fods. Hun blev ifølge vidner påkørt bagfra af en vogn i stor fart. Føreren blev aldrig fundet. Marie døde dagen efter.

Arbejdet ved hospitalet i Mardan blev foreløbigt indstillet, da der herskede tvivl

Mindetavlen over Marie Holst i Seest Kirke.

om Teltmissionens fremtid. En dansk missionær, L. P. Larsen, rejste til Mardan for at tage sig af det praktiske – herunder Maries datter, Eleanor, som hun havde adopteret under sit

ophold i Peshawar. Hospitalet åbnede atter i 1920, da lægen Anna Bramsen rejste ud. Selskabet skiftede i 1937 navn til Dansk Pathanmission og blev i 1975 indlemmet i DMS. Hospitalet i Mardan blev i 1952 solgt til den pakistanske regering og fungerer stadig som hospital.

Marie Holst ligger begravet ved hospitalet og hendes grav vidner om en rejse, der tog sin begyndelse langt fra grænsen til Afghanistan.

LITTERATUR OG KILDER

Diakonissestiftelsens Årbøger, 1887.

D.M.S.'s korrespondance med Marie Holst, ks. 377, arkiv nr. 10.162, Rigsarkivet.

Fra Teltmissionen, 1910.

Niels Bundgaard, *Det danske Missionsselskabs Historie*. København, 1935-1942.

Marie Holst, *Foran Afghanistans lukkede Døre*, København, 1916.

Marie Holst, *Til Hans Ære*, 1916.

Harald Nielsen, *Tålmodighed forpligter*. København, 2005.

Henry Ussing, *Evangeliets Sejrsgang udover Jorden*. København, 1902.

HVALER I KOLDING FJORD

AF CARL CHR. KINZE

Finhvalen, der i sommeren 2006 gæstede den indre Kolding Fjord, var måske nok den første af sin art på dette sted, men slet ikke den første "fremmede" hval i fjorden. Udover marsvinet, vores hjemlige hval, har fjorden gennem tiderne haft besøg af en hel vifte andre hvalarter.

Ved hjælp af skriftlige kilder kan vi komme helt tilbage til midten af 1500-tallet, og inddrages jordfundne og opfiskede hvalknogler, kan vi dokumentere forekomster, der rækker flere tusinde år tilbage i tid.

Formålet med denne oversigt er at gøre status over vores nuværende viden, der helt åbenlyst endnu er meget hullet og derfor også skal ses som appel til at bidrage med yderligere oplysninger om allerede kendte fund og dokumentere oversete fund.

HVALER I DANMARK

At der til tider forekommer andre slags hvaler end marsvin i de indre danske farvande er i de seneste år gået op for de mange brugere af hjemmesiden www.hvaler.dk. På hjemmesiden, der bestyres af Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg, vil man til enhver tid kunne læse om de nyeste hvalfund og observationer.

Det nordlige Lillebælt med Kolding Fjord er et "smørhul" for hvalobservationer. Selv har jeg på en sensommerdag i 2003 her in-

den for blot to timer kunnet observere hele tre hvalarter: almindelig delfin, finhval og marsvin.

Antallet af hvalarter, der mindst én gang enten er set eller fundet død langs de danske kyster, var indtil denne artikel 21, og det er en imponerende fjerdedel af samtlige kendte hvalarter i hele verden. Siden 1998 er der kommet tre nye arter til: to blev fundet på stranden, sribet delfin i 1998 og brydeshvalen i 2000, mens den tredje "nye" danske hvalart, nordkaperen, adskillige år efter sin nedlæggelse blev genfundet i en gammel avis fra 1838.

Ved at tage historiske kilder i brug kan man rekonstruere den historiske mangfoldighed af hvaler i Danmark og dokumentere, at der mere eller mindre altid også har været andre hvalarter end marsvin.

De hvaler, der er set eller fanget i Kolding Fjord og tilstødende farvande, er selvfølgelig en fortyndet udgave af den danske hvalfauna, men som det vil fremgå forneden, så er antallet i Danmark med en ny genopdaget art fra Kolding Fjord fra 1944 nu kommet op på 22.

KILDER TIL HVALFOREKOMSTER

Den systematiske registrering af hvalfund tog i Danmark først sin begyndelse i 1981, da

Zoologisk Museum i København påtog sig at registrere og så vidt muligt også indsamle strandede hvaler. Fra 1993 forsattes arbejdet inden for rammerne af en særlig beredskabsplan med Fiskeri- og Søfartsmuseet og Skov- og Naturstyrelsen som nye formelt ansvarlige aktører.

Før 1981 modtog de naturhistoriske museer selvfølgelig også indberetninger om strandede hvaler, men kunne ikke altid nå at følge op på dem eller måtte pga en anspændt økonomi afstå fra en erhvervelse. Efter krigen frem til ca. 1975 var Poul Bondesen fra Naturhistorisk Museum i Aarhus aktiv i både indsamlingen af strandede hvaler og opsporingen af gamle hvalforekomster.

En anden vigtig kilde er de mange fund, der er omtalt i landets aviser, og før avisernes tid kan man finde oplysninger i arkiverne i form af domsafsigelser, tranafregninger mv.

Dette kildemateriale leverer som oftest en mere eller mindre nøjagtig lokalitet, mens artsbestemmelsen kan være vanskelig, fordi længde- og vægtangivelser ikke altid er oplyst efter nutidens standarder.

En tredje kilde er opfiskede og jordfundne knogler af hvaler. Disse knogler kan stamme fra de allerede kendte skriftligt dokumenterede hvalfund, men også fra fund, der aldrig opnåede avisernes bevågenhed og arkæologiske fund feks. fra stenalderboplader. Knogler giver ikke en nøjagtig dato, men ved hjælp af en C-14 datering kan man skyde sig ind på hvilket år(ti), det drejer sig om. Hvalens art kan imidlertid i de allerfleste tilfælde bestemmes på grundlag af gode knoglekendetegn.

Landets betydeligste samling af disse knoglefund findes på Statens Naturhistoriske Museum (det tidligere Zoologisk Museum),

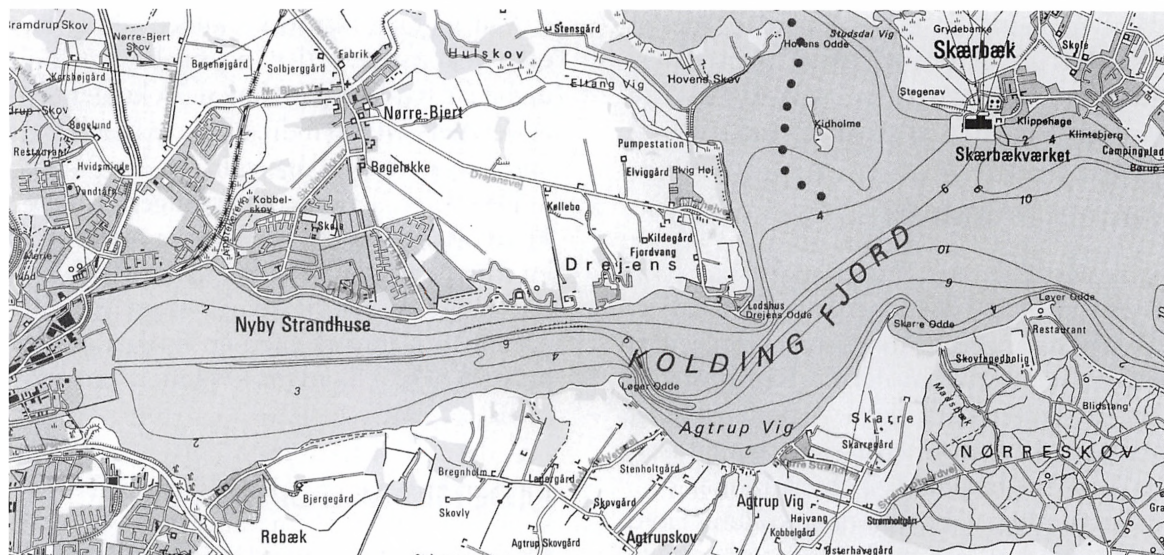

Fig. 1 Kort over Fjorden, 1980.

nærmere betegnet kvartærzoologisk afdeling, og jeg refererer derfor flittigt til denne samling nedenfor.

KOLDING FJORD

Kolding Fjord er med sin ca. 10 km længde forholdvis kort, men falder alligevel dybdemæssigt i to dele, en forholdsvis lavvandet inderfjord fra Kolding by ud til en linie mellem Skarre og Drejens Odde og en dybere yderfjord med to lavvandede vige Gudsø Vig og Eltang Vig, der mod øst helt naturligt flyder sammen med det nordlige Lillebælt. Man kunne lægge grænsen ved at trække en linie fra Løver Odde til Børup Sand, men jeg vil også inddrage hændelser, der falder lidt uden for den egentlige Kolding Fjord (Fig. 1). Fjordens fiskerigdom beskrives allerede i en præsteindberetning fra 1687, og her nævnes også, at Strandhusefiskerne i ny og næ fanger en lille *springhval*.

Kolding Fjord havde fra 1860 frem til ca. 1900 sin egen *marsvinefangst* og sit eget fangstlaug, men marsvinefangsten i fjorden er sandsynligvis meget ældre. Marsvinene blev drevet ind til Skærbæk, men der blev kogt tran af dem i Middelfart. Skærbækfangsten udgjorde mellem 200 og 600 pr. sæson.

EN FANGST FRA 1548

Det ældste skriftligt dokumenterede danske hvalfund stammer fra Kolding Fjord. Cornelius Hamsfeld skriver i 1548, at kongen og dronningen besigtigede de *delfiner*, som Middelfart-fiskerne havde fanget i fjorden. Den latinske tekst er aftrykt i Holger Rørdams

værk Historiske Kildeskrifter fra 1887: *Eodem anno die Mercurij ante Laurentij piscatores Mediaphorani capiunt 183 Tunnos vel Orsuni et alia uice 30 et plures et duos Delphines in freto Coldingo, rege reginaque cum suis inspicientibus. Circa Bartolomei et Micaelis facta hulecum ingens captura Mediphori*. Oversat til dansk står der: Samme år (1548) onsdagen før Laurentii (9. august) fangede Middelfarts fiskere 183 "tunnos" eller "orsuni" og andet steds 30 og flere samt to delfiner i Kolding Fjord, som Kongen og Dronningen inspicerede med dem. Mellem Bartolomæus (24. august) og Michaelis (29. september) fandt en vældig sildefangst sted ved Middelfart.

Det er, udover at være det tidligste skriftlige belæg for forekomsten af delfiner, også den første havøkologiske oplysning, idet forekomsten af delfiner knyttes sammen med forekomsten af vældige sildestimer. "Tunnos" kunne blot betyde marsvin, men "orsuni" tyder på, at det er en større art og kunne være en forvanskning af "orcini" altså et flertal af "orcinus". Dette navn kender vi i dag som en spækhugger, men tidligere betød det bare et havmonster og blev vel anvendt som en fællesbetegnelse for en række mindre hvaler, og måske er det sådan, det danske navn øresvin er opstået.

ØRESVIN

(*Tursiops truncatus*)

Øresvinet, dvs. arten *Tursiops truncatus*, er i den danske hvallitteratur angivet to gange fra Kolding Fjord. Den 28. januar 1975 strandede en 325 cm lang "ørehval" ved Snoghøj, der jo ligger lige uden for den egentlige fjord. Samme år, den 19. juni 1975

Fig. 2 Øresvineknogler fundet i Slotsmøllens eng og indsendt til Zoologisk Museum i 1899 (ZMK 3/1899).

havde Kolding Havn så besøg af et dyr, som imidlertid vist nok fandt ud igen og som aldrig med sikkerhed blev identificeret som øresvin.

Til gengæld er der flere uomtvistelige knoglefund, der dokumenterer øresvinet fra Kolding Fjord. I den kvartærzoologiske database på Statens Naturhistoriske Museum er der opgjort hele 12 fund fra Kolding Fjord, heriblandt flere fund fra selve havnen, fra Slotsmøllens eng og fra Gudsø Vig. Sidstnævnte lokalitet har åbenbart fungeret som hvalfangstplads igennem adskillige årtusinder, idet to af fundene stammer fra bopladser fra Ertebølletiden for ca. 6000 år siden. Nogle af disse knoglefund kunne stamme fra de "grindedrab", der omtales længere nede. Fundet fra Slotsmøllen består af tre individer og hidrører fra en større fangst. Man fristes næsten til at sige: dyrene fra 1548 (Fig.2).

HVIDNÆSE

(Lagenorhynchus albirostris)

Hvidnæsen er næst efter marsvinet Danmarks mest almindelige hval, men desværre også den oftest forvekslede hval. Adskillige "store marsvin" har på grundlag af avisbilleder vist sig at være hvidnæser i stedet. Mange "grindhvaler" og "øresvin" har sandsynligvis også været hvidnæser. Det er derfor vigtigt at fremskaffe billeder eller beskrivelser.

Første sikre fund fra Kolding Fjord er fra februar 1930 og samtidig den største flok hidtil rapporteret fra indre danske farvande. Den 25. februar lykkedes det tre både at drive flokken, der ansloges at bestå af 17-18 dyr, ind i Gudsø Vig, nærmere betegnet Elvig Høj og Kidholmene, hvor de ti blev stukket med kniv som grise. Dyrene blev herefter transporteret til Skærbæk Havn, hvor de blev fremvist for penge, og den 4. marts kunne man beskue dem i Odense. Zoologisk Museum har et helt skelet i sin samling og ligeledes flere billeder i sit arkiv (Fig. 3).

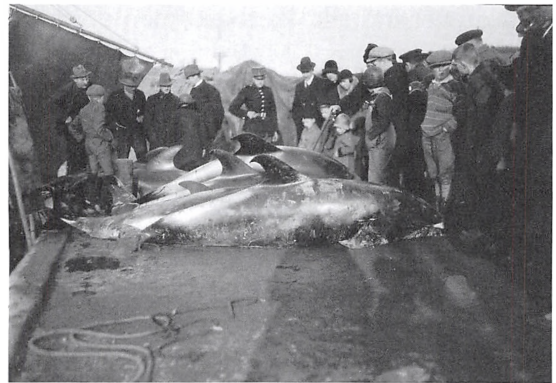

Fig. 3 Hvidnæser på havnen i Skærbæk i februar 1930. Billede i Zoologisk Museums arkiv.

Desværre kender vi kun den nøjagtige længde på det ene dyr, en 265 cm lang drægtig hun, men på billedet kan man se, at der iblandt dem også var flere mindre dyr. Hvalerne kom vist nok aldrig til Kolding by. En uheldig trykfejl (TO i stedet for TI) gjorde længe, at man troede, at der var tale om et par hvidnæser.

Siden er hvidnæsen fanget eller fundet mindst tre gange i fjorden: 1935 ved Rebæk. 1972 ved Houens Odde og 1989 ved Gudsø Vig. Netop på sidste lokalitet er der gjort fund af hvidnæseknogler. De blev indsendt til Zoologisk Museum i 1932 og stammer derfor nok fra en tidligere fangst.

DVÆRGSPÆKHUGGER

(*Feresa attenuata*)

En delfin, der den 4. august 1944 nåede helt ind til Kolding Havn og efter en timelang jagt blev harpuneret, regnedes indtil forarbejdet til denne artikel som en hvidnæse. Sådan stod det også i aviserne dengang. Billederne af delfinen på forsiden af Kolding Avis viser imidlertid intet andet end en sensation: Der var tale om en *dværgspækhugger*, der aldrig tidligere er rapporteret strandet i Europa og ikke er fundet strandet længere mod nord end Senegal ved Vestafrikas kyst.

Hvordan kunne man så tage fejl? Man vidste i 1944 endnu ikke, hvordan en dværgspækhugger så ud. To kranier fra 1800-tallet uden kendt indsamlingssted var alt, hvad man havde, men de lå begge på det naturhistoriske museum i London. Der skulle gå helt frem til 1952, før en dværgspækhugger strandede ved den japanske kyst, og artens ydre kendetegn hermed blev kendt. En

let oven
tilde det
faa Ram
r kunde
rimitive
ed.

første

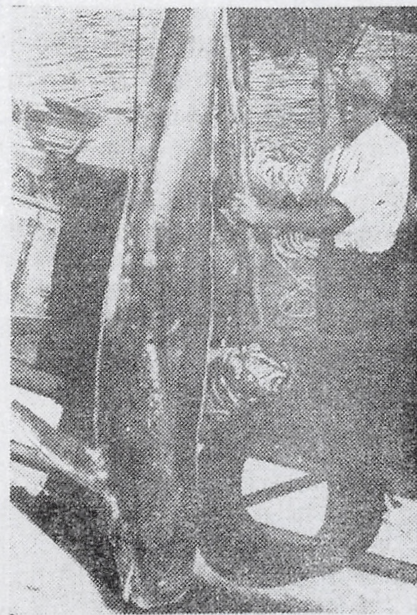
ver, at
ek. Lar-
len med
rgensen
tog Til-

Den tre-
til Syne.
nen naa-
svundet

p lige i
keboder.
Kutteren
t være
Siden af

sen hav-
e i Van-
skød op,
d dens

Fortsættes Side 2

Et Nærbillede af Hvalen, efter at den er dræbt

Fig. 4. *Dværgspækhugger*billede på forsiden af Kolding Avis den 5. august 1944.

dværgspækhugger har ikke en hvid næse, men hvide læber der giver den en vis om end overfladisk lighed med hvidnæsen.

Ingen synes i øvrigt at have talt tænderne, der hurtigt ville have udelukket en hvidnæse som mulighed. *Dværgspækhuggeren* har nemlig kun 8-9 tænder i hver kæbehalvdel mod hvidnæsens 25-28. Det vides ikke, om Zoologisk Museum i København blev kontaktet, men her ville man formentlig have takket nej til dyret i den tro, at det "kun" var en hvidnæse.

Dyret blev ifølge aviserne sendt til Esbjerg. Mit håb er, at en eller anden naturin-

teresseret person har sikret sig kraniet, eller at der er andre, der har fotograferet delfinen.

Dværgspækhuggeren er en oceanisk tropisk delfin, så man kan med rette spørge, hvad den så lavede så langt mod nord. Netop i disse år var der over gennemsnitligt varmt i Nordsøen og tilstødende farvande, og dette har måske tiltrukket meget eksotiske hvaler til havet omkring Danmark. En anden sjælden subtropisk tropisk hval, brydeshvalen, blev faktisk i september måned samme år fanget nær Wismar ved den tyske østersøkyst.

ALMINDELIG DELFIN

(*Delphinus delphis*)

Denne art blev først med sikkerhed konstateret i Kolding Fjord i 2003, nemlig ved Skærbæk. I august 2005 havde to delfiner et oprin ved en bådebro i Strandhuse (Fig. 5). Almindelig delfin har dog sandsynligvis jævnlige været på visit i de indre danske farvande. Man taler om de såkaldte delfinpe-

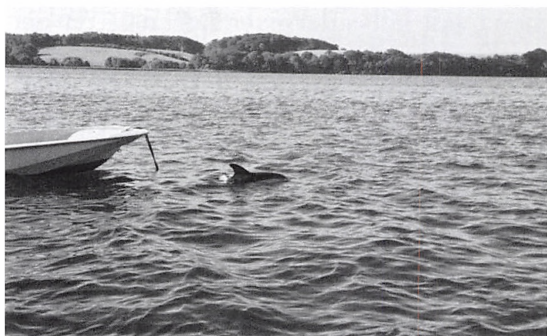

Fig. 5. Delfin observeret ud for Strandhuse en sommermorgen i august 2005. Foto: Knud Røger Lauritsen.

rioder, der er dokumenteret lige siden 1865. Der blev set delfiner ved Middelfart i 1939, og nogle af de såkaldte grindehvaler, der har været på udstilling i Kolding, kunne godt have været af arten *Delphinus delphis*.

EN DELFIN AF SLÆGTEN STENELLA

Zoologiske Museum modtog i 1915 en samling lokalt fundne hvalknogler fra Museet på Koldinghus, der havde fået indleveret skomager P. M. Møllers samling, bl. a. en hvirvel af en *Stenella*-delfin, mest sandsynligt en sribet delfin, men muligvis en endnu sjældnere art. Knoglen stammer med stor sandsynlighed fra fjordudgravningerne i slutningen af 1800-tallet, men det kan ikke udelukkes, at Møller, der døde 91 år gammel i 1914, har den fra et helt andet sted. Sribet delfin blev i Danmark først opdaget i 1998, men er også kendt fra atlantisk tid for ca. 6000 år siden, da klimaet på land var nogle grader varmere end i dag.

“GRINDEHVALER”

Betegnelsen grindehval dækker i dag over arten grindehval (*Globicephala melas*) – og den er ikke dokumenteret fra selve Kolding Fjord. Dog blev den flok, der senere blev nedslagtet i Vejle Fjord, nogle dage tidligere set i det nordlige Lillebælt.

Tidligere anvendte man grindehval som en fællesbetegnelse for en række mindre tandhvaler. Både arten øresvin og hvidnæse er i aviserne blevet præsenteret som “grindehvaler”, men kunne så siden på grundlag af gode billeder i avisen bestemmes til den rigtige art. I hvert fald fire gange er der fra Kol-

ding Fjord rapporteret om sådanne "grindehvaler". I samtlige tilfælde mangler desværre det endegyldige bevis for artens identitet.

Den 3. august 1871 kom en flok på 30-50 "grindehvaler" ind i Kolding Fjord efter i dagene før at være observeret i Middelfart Sund og Århus Bugt. 10 eller 12 af dem kunne drives helt ind i havnen, hvor to måtte lade livet. At et tredje dyr blev dræbt ved Strandhuse skyldtes en resolut indsats fra en række fiskerkoner. Aviserne berettede meget detaljeret herom. Blandt andet foreligger der en opgørelse over de enkelte organers vægt. Den største hval var 18 fod lang svarende til 5,6 m. Vægten blev angivet til 4542 pd., hvilket jo svarer til 2271 kg, og det udelukker samtlige mindre delfiner og lader kun grindehval, halvspækhugger og selvfølgelig spækhuggeren tilbage som muligheder. Fordi tænderne var meget slidte, ansås dyret for at være meget gammel. Det ville have været rart at få yderligere oplysninger om tændernes antal og størrelse, da det kunne have ført til en sikker artsbestemmelse. Der er imidlertid visse indicier, der tyder på, at det kunne have været halvspækhuggere, men herom nærmere længere nede.

Kolding Folkeblad beretter 11. juni 1880 om et mindre grindedrab:

En god Fangst gjordes i Morges af nogle Fiskere fra Kolding. Da nogle Baade med et Par Mand i hver i Morges Kl. 3 roede hjem fra Fiskeri paa Fjorden, bemærkedes omtrent ud for Strandhuse en Flok Grindehvaler. Med Slag i Vandet med Baadshager og halende ud paa Aarerne drev man Flokken foran sig ind mod Land, men saasnaart det begyndte at grunde op, anede Dyrene Uraad og slap uden om Baadene for at komme til Søs igjen. To Gange undgik

Flokken saaledes Fiskerne, men tredje Gang styrede den ind ad Aaens Munding, og her løb Dyrene, der mindst behøve tre Fod Vand for at flyde, snart paa Grund. Der opstod nu en livlig Scene; Fiskerne sprang i Vandet og angreb Hvalerne med Baadshager og deslige, medens disse arbejdede med deres kraftige Haler, saa Vand og Blod piskedes højt i Vejret. Kl. 5 var Fangsten bjærget, en Han og tre Hunner paa 10-11 Fods Længde og af anseligt Omfang, samt en lille Unge. – Grindehvalen hører til Delfinlægten og opholder sig navnlig ved Færøerne; dens Navn har den af, at den stadig opholder sig i Flokke, da Ordet "Grind" paa færøsk betyder Flok.

Selvom der henvises til de færøske grindehvaler, så tyder dyrenes adfærd og størrelse mere på en mindre delfinart. 11 fod svarer til ca. 3 m, og det kunne meget vel enten have været øresvin eller hvidnæser. Middelfart Avis oplyser, at det var samme art som "for nogle år siden" blev fanget i Gamborg Fjord, og i så fald ville der være tale om øresvin. Kolding Avis angiver imidlertid dyrenes længde til kun 4 alen eller 8 fod svarende til 2,5 m, og det passer ikke så godt med voksne øresvin. Ungens længde på 1 alen eller godt 60 cm er kun det halve af fødselslængden hos både øresvin og hvidnæse, så derfor må der være tale om et foster, der er skåret ud af en af hunnerne. Dyrene blev forevist i byen, og det er mit håb, at de måske også blev fotograferet her, men det har ikke hidtil været muligt at opspore billeder eller for den sags skyld præparater af dyrene.

Den 16. november 1885 fangedes fem "delfiner" ved Skærbæk og bragtes til marsvinekogeriet i Middelfart. Ifølge Middelfart Dagblad var de "små, og af ringe værdi".

Hvilken art af delfin, de tilhørte, ved vi desværre ikke. Ej heller kendes arten på den "grindehval", der i efteråret 1898 blev fanget i Kolding Fjord, hvor den i øvrigt jagede sammen med to artsfæller. Også dette dyr blev fremvist på egnen. Dyret var blevet gjort præsentabelt, dvs. mindre lugtende, ved at man fjernede de indre organer og udstoppede det med hør.

SPÆKHUGGER

(Orcinus orca)

Spækhuggeren konkurrerer med vågehvalen om pladsen som Danmarks tredje hyppigste hvalart. Fra Kolding Fjord foreligger der tre knoglefund af spækhuggeren. Den første danske avisomtale af en spækhuggerflok vedrører også Kolding Fjord. Hændelsen blev omtalt i de Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender (i dag bedre kendt som Berlingske

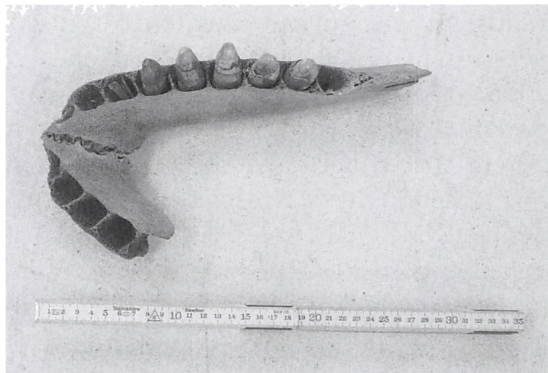

Fig. 6. Halvspækhuggerkæbe fundet i den opmudrede fjord i 1922. Stammer den fra invasionen i 1861 eller fra en hidtil uopdaget forekomst i 1871? Modtaget på Zoologisk Museum i 1968 (ZMK 40b/1968).

Tidende) mandag den 22. juli 1754.

Den 13 hujus haver Strandhuse Fiskere, noget ude paa Havet fundet 4re levende Spring-Hval, som og af dennem blev opdrevet paa Stranden, indtil uden for deres Bye, en fierding Miil nær Colding, under denne Drift i Vandet avancerede disse Fiskere saa nær ind paa forbe-nevnte fire Spring-Hval, at de med blotte Kaarder gav dennem Fangst indtil de døde, derefter buxerede de dennem indtil Strandhuuse Vandbred, og derfra bragte dennem lidet op paa Landet.

Herefter følger en detaljeret beskrivelse af de fire dyr. Det drejede sig om en han og tre hunner med en længder på hhv. 7, 8, 8½ og 9½ alen. Spækket blev solgt på en offentlig auktion for 37 ½ rigsdalere, og årstiden gjorde, at der blev klaget over lugtgener. Hændelsen afstedkom endog en "grænsestrid". Amtmanden på Haderslevhus anførte, at hvalerne var fanget på den søndre side af fjorden, altså på Haderslevhus' grund, og krævede derfor erstatning for strandingsgodset. Amtmanden på Koldinghus replicerede, at Strandhuse fiskerne havde ret til at fiske på begge bredder med henvisning til et fortilfælde 30 år tidligere, og at hvalerne ej kunne betragtes som vrage. Det lader til, at der herefter ikke blev gjort yderligere ved sagen. Hvilken hval der så strandede i Kolding Fjord ca 1724 fortaber sig desværre endnu i fortidens tåger, men det ville være rart at vide.

HALVSPÆKHUGGER

(Pseudorca crassidens)

Halvspækhuggeren optrådte for første gang "fuldt påklædt" på hvalarenaen i 1861. In-

den da troede man, det var en uddød hvalart, fordi man kun kendte til jordfund fra Sydengland. Men netop i disse to år strandede der adskillige dyr i Østersøen ved den danske, tyske og svenske kyst. Halvspækhuggeren lever normalt i subtropiske og tropiske vande og kommer sjældent længere mod nord end Biscayen, så der var tale om en ganske ekstraordinær forekomst.

I 1922 fandt man under en udgravning i havneområdet forreste del af en underkæbe af denne art. (Fig. 6). Det er dog tvivlsomt, om dette individ hidrører fra 1861-invasionen, da intet er omtalt i de samtidige aviser. Til gengæld kunne det godt være en af "grindehvalerne" fra 1871. Yderlige støtte til denne antagelse er en hvalhvirvel af denne art som naturaliesamler, og apoteker Lotze fra Odense den 7. september 1871 indsendte til Zoologisk Museum. I givet fald ville der sensationelt være belæg for endnu en halvspækhuggerinvasion til de indre danske farvande kun ti år efter den første. Herudover er der aldrig senere set halvspækhuggere i de indre danske farvande.

HVIDHVAL

(*Delphinapterus leucas*)

Hvidhvalen er en arktisk kystnær hvalart. Gennem tiderne har der været adskillige gæstebesøg i de indre danske farvande. I 1903 observeredes et dyr i Kolding Fjord, men også i 1965, 1976, 1983, 1984 og 1995 var der hvidhvaler på færde i det nordlige Lillebælt. Det ville derfor slet ikke undre mig, om der dukkede billeder op fra disse år eller måske endda yderligere fund fra andre år.

ALMINDELIG NÆBHVAL

(*Mesoplodon bidens*)

I 1992 blev en ung almindelig næbhval fundet ved Stenderup Hage, lige uden for den egentlige Kolding Fjord. Det var en ung hun på 334 cm. Almindelig næbhval er den hidtil eneste og derfor selvfølgelig mest almindelige næbhvalsart i Danmark blandt de ret ualmindelige næbhvaler.

DØGLING

(*Hyperoodon ampullatus*)

Døglingen er kun dokumenteret fra Kolding Fjord ved to dårligt bevarede knoglefragmenter, som Zoologisk Museum modtog via Danmarks Geologiske Undersøgelser fra Kolding Havn i 1968. En C-14 datering viste, at fundet, der stammer fra en udgravning fra året 1956, er recent, og da det ikke har været muligt at knytte det til det eneste kendte fund fra området, nemlig en fangst af

Fig. 7. Vågehval i Kolding Havn 2002. Foto: Ludvig Dittman.

Fig. 8. Finhval i Kolding Inderfjord i juli 2006.
Foto: Susanne Andersen.

fire dyr ved Strib i 1838, er der nok tale om en "glemt" historisk stranding.

VÅGEHVAL

(*Balaenoptera acutorostrata*)

I 2002 svømmede en vågehval helt ind i Kolding havn. Dyret var nogle dage før blevet

Fig. 9. Finhvalportal ved Koldings gamle sømandshjem. Kom kæberne fra Grønland, eller er det en lokal hval?

skubbet ud på dybere vand i Gamborg Fjord og blev efter opholdet i Kolding Fjord set i Århus Havn.

Man kan spørge hvorfor så store hvaler søger ind i havnene. Svaret er nok, at hvalerne udnytter havnenes rusefunktion. Havnene fungerer nemlig som store ruser der opkoncentrerer de stimefisk, som vågehvalen, der jo også kaldes sildepisker, lever af (Fig. 7).

FINHVAL

(*Balaenoptera physalus*)

Finhvalen eller sildehvalen er flere gange observeret i Kolding yderfjord og det nordlige Lillebælt: 1939, 1997, 2003 og 2004. I sommeren 2006 vovede et yngre dyr sig helt ind i havneområdet. Efter nogle dage forlod den fjorden igen, blot for at vende tilbage 14 dage senere (Fig. 8).

Ved det gamle sømandshjem i Kolding stod der tidligere en 3 m hvalportal (Fig. 9) fra en hval der skulle være nedlagt i Kolding i årene 1935-40. Den officielle hvalliste kender imidlertid ikke til en fangst eller stranding af en så stor hval fra disse år, men der svømmede en stor hval rundt i 1939. På Museet på Koldinghus findes fire knogler af en større bardehval, der dokumenterer en tidligere men endnu ikke tidsfæstet stranding fra Kolding Fjord.

BLÅHVAL

(*Balaenoptera musculus*)

I slutningen af december 1931 blev en stor hval set i det nordlige Lillebælt. Det vides ikke om den kom ind i Kolding Fjord også,

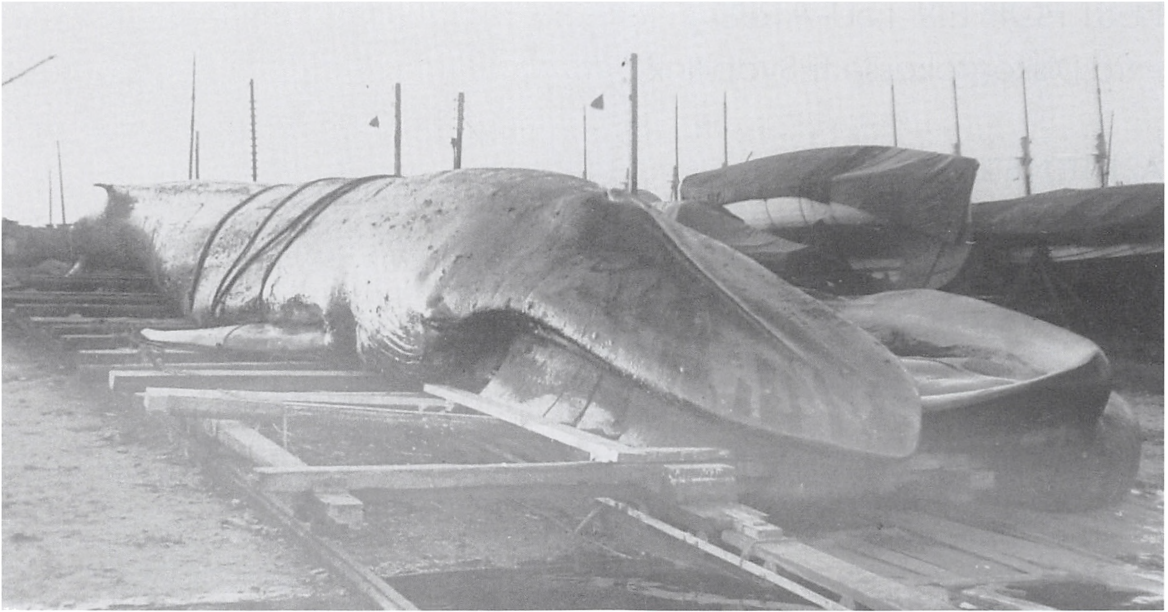

Fig. 10. Blåhval på udstilling i Kolding i januar 1932. Foto: Zoologisk Museums Arkiv.

men jeg har alligevel taget den med i denne oversigt fordi den efter sin død blev bugseret til Kolding og udstillet her (Fig. 10).

AFSLUTNING

Indtil videre kan vi trække linier bag ud til 1548 og dokumentere i hvert fald 10 arter: marsvin, hvidnæse, almindelig delfin, dværg-

spækhugger, halvspækhugger, spækhugger, hvidhval, almindelig næbhval, vågehval, finhval og muligvis yderligere tre: blåhval, døgling og sribet delfin. Dværgspækhuggeren er ydermere en helt nyopdaget art i Danmark.

NOTE

Supplerende oplysninger modtages på telefon 21682831 eller mail gittecarl@mail.dk.

FEST FOR EN 150-ÅRIG

– fra Diskontokasse til Sydbank

AF KITTEN STENS CHRISTENSEN

I august 2006 fejredes 150-året for stiftelsen af Koldings ældste bank, Kolding Laane- og Diskontokasse, der er en af Sydbanks lokale rødder.

De er der alle sammen – vinhandler Bjerre, købmand Mikkelsen, hoteldirektør Hansen, konditor Klaaborg og frøknerne Eff. Og bankdirektøren, bankkassereren og yngste bankelev – alle er de inviteret med. Også de ansattes fruer, men ingen ægtemænd. De få kvinder i banken er tilsyneladende ugifte, i hvert fald er det kun mandlige ansatte, der har skrevet mere end én person på deltagerlisten.

Det er den 23. august 1956, og vi befinder os på Industrien, hvor fade med pålæg, fisk og frugtsalat sørger for, at ingen skal gå sultne hjem. Godt et par hundrede sidder de omkring de lange borde. Kunder og forretningsforbindelser er placeret ind imellem bankens ansatte, så relationerne kan plejes og udbygges. Der tales om byens liv og ve og vel, der udveksles bemærkninger og kommentarer – ikke mindst om fødselaren, der har budt til fest.

Lige nu lyttes der opmærksomt til en af aftenens talere, og om lidt går tæppet op for årets Sans Souci-forestilling. Oppe på scenen vil der være dansende piger i flotte, farverige skørter, der vil være musik og sang og tryllekunstnere – alle bidrager de til, at de mange tilskuere for en stund vil glemme hverdagens sorger og pligter.

Og glæde sig over, at byens gamle bank, Kolding Laane- og Diskontokasse, fylder 100 år.

BLOMSTER I LANGE BANER

Tilbage i bankens lokaler på den anden side af gaden – i Jernbanegade 22 – vidner gaver i lange baner om en arbejdsdag ud over det sædvanlige. Ganske vist har de ansatte skullet tage sig af kunderne – virksomheder, der kommer i banken for at hente store kontante beløb til lønudbetalinger, og borgere, der kommer for at sætte nogle af de selv samme penge ind på opsparingskontoen. Andre har en arbejdsgiver, der er så fremsynet, at lønnen udbetales på en check i stedet for i sedler og mønter. Men ud over kunderne er ind ad døren dagen igennem strømmet gratulanter og gaver – i favnen på giveren selv eller båret af buddet fra en af byens mange tobakshandlere og blomsterforretninger.

Og bag skranken i det nyrenoverede og moderne indrettede banklokale sørger en af de ansatte for, at enhver gave og enhver giver bliver omhyggeligt noteret på gavelisten. Ikke mindst byens blomsterhandlere har haft travlt med at lave blomsterkurve og binde nelliker, roser og orkidéer til den ene flotte buket efter den anden – i alt mere end 250 blomstergaver. Men der er også mere bestandige gaver som vaser, askebægre og cigarklippere.

Fra Diskontokassens jubilæumsfest på Industrien den 23. august 1956. Foruden bankens personale med ægtefæller var inviteret en lang række kunder og forretningsforbindelser – i alt ca. 220 gæster. Midt i billedet i stribet kjole ses bankelev Kaja Lauridsen (gift Fallesen) og ved den åbne dør i mørkt tøj bankfuldmægtig H. Høffding og frue.

På sit kontor øvre i hjørnet har bankdirektør H. Thrige Laursen travlt med at tage imod gaver og gratulerende kunder og forretningsforbindelser. Døren til kontoret er åben, ikke kun i dagens anledning, da bankdirektøren altid er klar til at tage imod kunder eller medarbejdere, der har noget på hjerte.

En gave bliver dog båret direkte til den nystandsatte frokoststue på 1. sal – en stor

kranskage fra P. W. Klaaborg. “Personalet skal også mærke, der er fest”, er bemærkningen fra den bramfri konditor, der ikke er bange for at gå mod strømmen.

KOLDINGS WALL STREET

Udenfor i Jernbanegade vidner de stadigt flere biler – der kører i begge retninger – om en by

Jernbanegade 22, hvor Kolding Laane- og Diskontokasse i 1885 byggede nyt hovedsæde. I dag har Galleri Avanti til huse i den historiske bankbygning. Foto: Månsson.

med et blomstrende handelsliv. En bil holder ind til fortovskanten, mens en af byens fruer frekventerer købmand Sv. E. Mikkelsen over for banken. Og længere henne ad gaden – i retning mod rådhuset – bidrager Kolding Folkebank og Spare- og Laanekassen for Kolding By og Omegn til at holde liv i Jernbanegades tilnavn: Koldings Wall Street.

Men hvad er det for en bank, der fejrer 100-års fødselsdag denne augustdag i 1956?

Kolding Laane- og Diskontokasse – eller blot Diskontokassen – blev stiftet i 1856, i en tid, hvor Danmark oplevede højkonjunktur og dermed stor økonomisk vækst, kun kortvarigt afbrudt af Treårskrigen. En stadigt voksende

handel og øget industrialisering medførte et stigende behov for kredit. Et behov, som Nationalbanken ikke længere kunne dække. Især i provinsen voksede utilfredsheden og hermed behovet for en ny type bank.

Nationalbanken havde ellers i 1837 oprettet en filial i Århus, men den løste ikke problemerne i resten af provinsen. I 1846 gik lokale kræfter på Fyn derfor sammen om at oprette en ny lokal bank, Fyens Discontokasse, der blev model for en lang række pengeinstitutter i provinsen. De gode konjunkturer i 1850erne satte for alvor gang i oprettelsen af nye, og i dette tiår så hele 13 provinsbanker og -sparekasser dagens lys. Af disse blev to grundlagt i Kolding: Laane- og Diskontokassen i Kolding, der stiftedes den 23. august 1856, og Sparekassen for Kolding Bye og Omegn, der stiftedes nogle måneder senere.

INDUSTRI, HANDEL OG AGERDYRKNING

Af forhandlingsprotokollen for Kolding Laane- og Diskontokasse fremgår det, at formålet med diskontokassen var at “gjøre Kapitalerne frugtbringende på en fordelagtig Maade til at fremme Industri, Handel og Agerdyrkning.” Den oprettedes som et aktieselskab med fremtrædende koldingensere blandt aktionærerne.

Kolding Laane- og Diskontokasse skulle altså – ligesom de øvrige diskontokasser – først og fremmest dække erhvervslivets og landbrugets behov for kredit. Navnet afspejlede det daværende system med veksler som et centralt led i vareomsætningen. En køber af en vare kunne udstede et gældsbevis, en veksler, for at få udsat betalingen af en vare i eksempelvis tre måneder. Hvis sælgeren havde brug for penge med

det samme, kunne han sælge vekslen til sin bank. Banken tog sig betalt ved at købe vekslen til underkurs, dvs. den diskonterede vekslen. Heraf navnet diskontobank.

KOLDING I KRAFTIG VÆKST

Private småsparere satte til at begynde med ikke deres opsparing i diskontokasserne – de benyttede de mange sparekasser, der voksede frem. Kolding Avis, der i 1856 skrev om de to nye banker i Kolding, undrede sig over nødvendigheden af to pengeinstitutter og udtrykker en forventning om et kommende samarbejde mellem de to. Det viste sig dog hurtigt, at Koldings vækst er så kraftig, at de to godt kan eksistere side om side – med hver sin kundekreds. Erhvervskunderne i Diskontokassen, småsparerne i Sparekassen.

Den lille grænseby med 3.476 indbyggere i 1855 – kun små to mil fra den tyske grænse – var altså godt i gang med at slå sit navn fast som et “knudepunkt” for handelen mellem nord og syd, mellem øst og vest. Sparekassen åbnede allerede i efteråret 1856, relativt hurtigt efter sin stiftende generalforsamling, mens Diskontokassen først den 9. januar 1857 var klar til at “modtage Deposita til Forrentning” og “Vexler til Diskontering”, som der stod i de første avertissementer i Kolding Avis.

Men man satte tæring efter næring, også i byens nye diskontokasse. Fra små lejede lokaler hos fru Øllegaard på Rendebanen sørgede kammerassessor O. F. Kralund for, at banken kunne holde åbent to eftermiddage om ugen. Sammen med fire andre gode borgere, stadhauptmand I.S. Borch, købmand N.P. Hansen, kammerråd Ehnhaus og købmand H.W. Meyer udgjorde han Diskontokassens første direk-

Kammerassessor O. F. Kralund (1815-1897), Diskontokassens første direktør.

tion. I 1870 flyttede man til lejede lokaler i Industriforeningens bygning i Høffdingsgade, den nuværende Jernbanegade, for i 1885 – med arkitekt L.A. Winstrups hjælp – at opføre eget hovedsæde lige over for Industriforeningen.

I 1870erne kom der igen økonomiske opgangstider i Danmark. I Kolding sørgede havnen og banegården for, at både gods, mennesker og dyr nemt kunne komme til og fra byen, der i 1880 talte 7.141 indbyggere.

“For byens skønhed var der ikke gjort andet og mere end naturen selv havde lempet”, skrev lokalhistorikeren P. Eliassen om 1870ernes

Kolding. I de brolagte gader med de åbne rendestene har brædderne, der skal føre borgerne tørskoet over, en beklagelig tilbøjelighed til at svømme væk, når det regner alt for voldsomt. Og når det er mørkt, gælder det om at træde uden om de kommunale møddinger, der befinder sig i gaderne.

Men opgangstider var det – i Kolding godt hjulpet af driftige og dygtige borgere. Mere end 60 købmænd stod for den stadigt stigende handel trods konkurrence sydfra, bl.a. fra Haderslev. Og med de stadigt stigende priser på landejendomme op gennem 1870erne syntes der ingen risiko forbundet med kapitalanbringelse i gårdene.

BANKEN TIL VENSTRE

Partiet “Det forenede Venstre” kæmpede sig frem med folketingsmand Chresten Berg som den stærke frontløber. Men der var ikke mange venstremænd, der havde penge – hverken i by eller på land – og det hed sig, at venstremænd havde vanskeligt ved at låne penge. Man drøftede derfor muligheden for at oprette et af venstremænd ledet pengeinstitut i Kolding. Men det kostede penge at åbne en bank, så man øjnede chancen for en genvej. I maj 1872 åbnede den nydannede Landmandsbanken en filial i Kolding, og kunne man få en venstremand ind som leder af Kolding-filialen, så var opgaven med at få en særlig “venstrebank” løst.

Det lykkes dog ikke – til stor skuffelse for især den ihærdige og dygtige købmand J. J. Grooss. Han fortsatte sammen med en række andre fremtrædende venstremænd bestræbelserne for at få en venstrebank, og den 18. december 1873 åbnede Kolding Folkebank for aktietegning i

Grosserer J. J. Grooss, købmand og Kolding Folkebanks første direktør.

bankens kontor i Helligkorsgade 4. Åbningstiden var alle hverdage kl. 10-12. Bankens formål var “til Fremme for Agerbrug, Handel og Industri at lette Pengeomsætningen ved af egne og betroede Midler at gøre Udlaan mod solid Sikkerhed og at udføre enhver Bankforretning”. Den 20. januar 1874 var man klar til fuld bankvirksomhed.

J. J. Grooss var sjælen i arbejdet med at give koldingenserne en folkebank, og han blev da også den første direktør. Banken havde til huse hos købmand Grooss – skråt over gården, hvor fru Grooss har sine talrige høns. Vaskehuset til højre, banken til venstre.

Efter næsten 10 år i købmand Grooss' bagård fik banken i 1883 foden under eget bord,

idet man købte murermester Morten Niensens ejendom på hjørnet af Høffdingsgade (senere Jernbanegade) og Slotsgade. Pris: 15.000 kr. Efter en større ombygning åbnede banken i sit nye hus den 15. oktober 1883.

Fra 1907 var Kolding Folkebank ikke lænere et politisk pengeinstitut, men et almindeligt pengeinstitut for Kolding by og omegn. De begrænsninger, der hidtil havde sikret, at kun venstremænd kunne eje aktier i banken, faldt bort. Det blev et vigtigt vendepunkt for banken, der i de kommende år oplevede kraftig fremgang og det snart i større lokaler, da man

udvidede ved at købe naboejendommen i Slotsgade.

Den lille by, der i 1873 lå godt gemt i dalen, voksede sig stadigt større. Først i 1920erne var byens havn den 4. største i provinsen, der var tre private jernbaner, fast omnibuskørsel og et befolkningstal i 1921 på 17.128. Der var fart på i Kolding.

FUSIONERNES TIDSALDER

At byens pengeinstitutter i fællesskab havde udfyldt deres plads udledte P. Eliassen i 1923 af

Banklokalet i Kolding Laane- og Diskontokasses hovedsæde i Jernbanegade 22 her fotograferet i 1920erne. I 1971 blev banken en del af Aktiobanken, og i 1978 forlod de sidste medarbejdere bygningen for at flytte til Jernbanegade 5 sammen med kolleger fra den tidligere Kolding Folkebank, der også var blevet en del af Aktiobanken.

I Jernbanegade 5, det tidligere hovedsæde for Kolding Folkebank, samledes i 1978 personalet herfra og fra Jernbanegade 22 i det tidligere hovedsæde for Kolding Laane- og Diskontokasse. De to Kolding-banker var i 1971 fusioneret til Aktivbanken, der også havde fået deltagelse af Veile Bank og Horsens Bank.

den kendsgerning, at der under 1. verdenskrig ikke oprettedes yderligere banker i Kolding til varetægelse af krigstidens pengeoverflod. Landet over oprettedes der ellers hele 58 nye banker i årene 1916-21.

Om det er denne tradition for at stå sammen om de samfundsmæssige opgaver, der gjorde, at den fusion, der blev en realitet i 1971, nemlig dannelsen af Aktivbanken, fik deltagelse af to Kolding-banker, kan man kun gisne om. Et faktum er, at Kolding Laane- og Diskontokasse

og Kolding Folkebank sammen med Veile Bank og Horsens Bank blev til Aktivbanken. På det tidspunkt begyndte det at blive svært for lokalbankerne at stå på egne ben. Ikke mindst tendensen i erhvervslivet til større og større enheder med deraf følgende større kapitalbehov fik sammen med stigende krav til automatisering en række bankdirektører landet over til at se sig om efter nogle, de kunne trække læsset sammen med.

Efter nogle år, hvor de fire sammenbragte banker i hhv. Kolding, Vejle og Horsens skulle finde melodien sammen, var man klar til at tage konkurrencen op fra et nyt og flot hovedsæde i Vinding ved Vejle – ikke mindst i Trekantområdet, hvor Aktivbanken var stærkt repræsenteret.

I Kolding samledes efterhånden flere og flere opgaver i Kolding Folkebanks bygning i Jernbanegade 5, hvor der var bedst plads. Antallet af medarbejdere i den tidligere Kolding Laane- og Diskontokasse i nr. 22 svandt ind, og i 1978 tog Aktivbanken det sidste skridt og fuldendte fusionen også i Kolding. Aktivbankens aktiviteter i Jernbanegade samledes i nr. 5, og nr. 22 solgtes et par år senere til Provinsbanken.

LIGE BØRN LEGER BEDST

Og hermed nærmer vi os nutiden med hastige skridt. Først skal vi dog have forsikringskoncernen Topdanmark på banen. I 1990 købte Topdanmark Aktivbanken i et forsøg på at blive finansielt supermarked med bank, bolig, forsikring og rejser under samme hat. Det gik ikke som planlagt, og i foråret 1994 besluttede Topdanmark at sælge Aktivbanken igen, og nu stod Sydbank klar til at tage over. Sydbank,

der selv blev dannet af fire lokalbanker tilbage i fusionernes tidsalder i starten af 1970erne. Og som i øvrigt få måneder forinden – i januar 1994 – havde overtaget en stor del af Varde Bank.

Den oprindeligt sønderjyske bank var i forvejen fra slutningen af 1970erne gået over Kongeåen nordpå – med afdelinger i bl.a. København, Fredericia og på Fyn. I Kolding åbnede Sydbank dørene i 1978 i “Koldings Wall Street” skråt over for Aktivbanken og genbo til Sparekassen.

Men summen af banker på Koldings Wall Street forblev konstant, for da den ny og større Sydbank Kolding flyttede sammen i Jernbanegade 14, flyttede Jyske Bank ind i Kolding Folkebanks oprindelige bygning i nr. 5.

Og nu skulle det vise sig, om lige børn leger bedst – nu hvor Topdanmark var ude af billedet som ejer af Aktivbanken, og hvor Aktivbanken og Sydbank gik sammen om at drive bank i Kolding. I hvert fald kan Sydbank i Kolding i dag se tilbage på tolv år, hvor sønderjyder og østjyder er kommet til at tale samme sprog. Tolv år, der har bragt banken støt og roligt frem til den 23. august 2006 – 150-året for stiftelsen af Koldings første bank, Kolding Laane- og Diskontokasse.

150-ÅRS FØDSELSDAG

Og fejret blev den – 150-års fødselsdagen. Med reception på Koldinghus, folkefest på Lilletorv med underholdning af bysbarnet Stig Rossen til glæde for de næsten 3.000 fremmødte. Men inden da var Vejen Garden marcheret gennem byen, hvorefter børn i alle aldre stod klar på Lilletorv til at grine og synge sammen med Bubber – alt imens der blev serveret fadøl og

grillpølser til tørstige og sultne forbipasserende.

Men ingen fødselsdag uden gaver. Helt i tråd med 100-års fødselsdagen i 1956 gav banken også denne gang en gave til byen. I 1956 var det “Gry”, Johannes C. Bjergs kvindestatue, der i dag står ved Domhuset. I 2006 var det to store malerier til Koldings nye bibliotek, malet af Anette Harboe Flensburg og Ken Denning.

Og som afslutning på jubilæumsugen var hele regionens personale, deres ægtefæl-

3.000 havde fundet vej til festen på Lilletorv i anledning af Sydbanks 150-års jubilæum. Her er det bysbarnet Stig Rossen, der underholder med en bred vifte af sine populære numre.

Tre bankdirektører mødes ved personalefesten på Hotel Koldingfjord i anledning af Sydbanks 150-års jubilæum. Fra venstre Finn Boel Pedersen (direktør i Sydbank Kolding siden 2002), H.C. Mejer Hansen (direktør i Aktivbanken Kolding 1984-1994) og W.O. Christiansen (direktør i Aktivbanken Kolding 1972-1984). Foto: Mogens Holmgaard.

ler/kærester samt tidligere Kolding-direktører lørdag aften inviteret til fest på Hotel Koldingfjord.

ORDEN OG NØJAGTIGHED

I sit jubilæumsskrift om Kolding Folkebank fra 1923 skrev P. Eliassen om en kritiker, der tillagde Koldings borgere tre dyder: stræbsomhed, påseenhed og sparsommelighed. Og en række af Sydbanks "fædre" fik skudsmål som orden, nøjagtighed og fremsynethed, heriblandt Kolding Folkebanks første direktør, J. J. Grooss. I grunden vel ikke noget ringe fundament for en by, dens borgere og dens bankvæsen.

BOBLER AF LIV OG AF GRØDE

En by fuld af samvær og møde, der bobler af liv og af grøde.

Her læres og spilles, og længslerne stilles og boldene flyver i luften.

Disse sætninger, som Tove Jørgensen har flettet ind i "En sang til Kolding" bekræfter på flotteste vis den fornemmelse, jeg sidder tilbage med efter at have læst om – ja, naturligvis først og fremmest Sydbanks 150 år gamle lokale rødder. Men ingen bank kan overleve så længe, gennem så skiftende tider, bl.a. med to verdenskrige, uden et omkringliggende samfund, der bobler af liv og af grøde. Med flittige, fremsynede handelsmænd, landmænd, håndværkere og andet godtfolk, der gennem tidernes skiften har både etableret, drevet og brugt byens banker. Og dermed ydet et uvurderligt bidrag til den driftige og fremsynede by – Kolding – som vi kender i dag.

KILDEMATERIALE:

Samtaler med samt lån af billeder af pensionerede medarbejdere fra Kolding Laane- og Diskontokasse og Kolding Folkebank: Kaja Falsen, Kaj Holst Gydesen, Børge Henriksen og Henning Bjørnbak.

Kolding Folkebanks og Kolding Laane- og Diskontokasses arkiver i Kolding Stadsarkiv.

Kolding Avis fra 1856 og udvalgte senere år.

Nationalbankens hjemmeside.

Den Store Danske Encyklopædi – Gyldendal 2005.

"En dag i banken" udgivet af Kolding Laane- og Diskontokasse 1956.

P. Eliassen: "Kolding Folkebank 1873-1923".

LUNDERSKOV KOMMUNES HISTORIE

AF RICHARD ANDERSEN

Området, der i dag udgør Lunderskov Kommune, har et meget afvekslende terræn, som med sine dybe kløfter og ådale blev skabt under den sidste istid for næsten 15.000 år siden. Egnen var som det meste af det øvrige Danmark dækket af et meget tykt lag is, men kanten af isdækket var ikke langt herfra, kun nogle få kilometer vest på, hvorfra en del af det vestlige Jylland ikke var isdækket. Hen mod istidens slutning var der store mængder smeltevand under isen, og dette smeltevand, der var samlet i floder under højt tryk, gravede sig ned i undergrunden og skabte de tunneldale, der er flere af i området her.

Efter istidens ophør var området øde og koldt, men i løbet af nogle tusinde år spirede planter frem, og med dem kom dyrene og senere igen menneskene. De første mennesker, der kom hertil, var jægere, der om sommeren var på vandring hertil fra et område i det nordlige Tyskland, hvortil de drog tilbage om vinteren. Efterhånden som vejret blev mildere, kom jægerne med deres familier og slog sig ned for at blive her hele året.

Det meste af landet var dækket med tæt skov, åer, søer og store mosestrækninger. Det var vanskeligt for mennesker at færdes i et sådant terræn, og derfor bosatte de fleste sig i nærheden af kysten eller søer og langs med åer og vandløb, som i tidligere tider var langt mere vandrige, end de er i dag. Man kunne

sejle fra Lillebælt ad Kolding Fjord og Kolding Å helt til Dollerup, og Åkjær Å kunne besejles helt til Hundsholt.

I Lunderskov Kommunes område vidner de arkæologiske udgravninger og de mange gravhøje om, at menneskene har bosat sig tæt ved eller i nærheden af Kolding Ådal og de tilstødende vandløb. I modsætning til stenalderens dysser og jættestuer blev gravhøjene lagt i terrænet med sans for landskabelig virkning. De ligger gennemgående højt og følger bakkedrag og morænerande. Højene blev ikke lagt vilkårligt, idet man i nyere tid har konstateret, at højene er anbragt, hvor der ikke er skadelige vand- eller jordstråler.

Menneskenes huse var jordhuler i bakkeskråningerne, men efterhånden afløstes jordhulerne af de såkaldte "spændhuse", som var et træskelet dækket med græstørv.

Med de første bønder og hyrder blev huserne efterhånden større og indrettedes med plads til mennesker i den ene ende og til dyr i den anden ende af huset.

Først boede de enkelte familier for sig selv, men for 3-4000 år siden begyndte folk at bygge ved siden af hinanden, og dermed skabtes de første landsbyer. Den ældste landsby i Lunderskov Kommune var sandsynligvis den nu forsvundne Erst i Lejrskov sogn. Det er måske rester af denne landsby, arkæologerne har fundet syd for kirken.

Lidt efter lidt kom derefter de øvrige landsbyer, vi i dag kender, i de tre sogne, Skanderup, Lejrskov og Jordrup. I vikingetiden begyndte kristendommen at vinde indpas i Danmark, og lidt efter lidt opførte man i begyndelsen af 1200-tallet Skanderup og Lejrskov kirker og i 1300-tallet Jordrup kirke. Kirkernes fremkomst gav anledning til de første sogneinddelinger. Sogn betyder "søge", og de områder, hvorfra man søgte til en bestemt kirke, blev til et sogn.

I ethvert samfund udvikler der sig sædvaner og love. Bønderne mødtes på tinge, hvor de fastsatte eller ændrede sædvane og dømte dem, der havde forset sig. På denne måde nedfældedes lidt efter lidt et sæt retsregler eller love, som havde gyldighed inden for tingets område. Oprindelig havde kongerne ikke væsentlig indflydelse derpå, og derfor gjorde bønderne indsigelse, da kongerne Knud den Hellige og Erik Ejegod forsøgte at give love, der skulle gælde for hele kongeriget. Efterhånden blev flere love nedskrevet, f.eks. Kong Valdemars Jordebog og landskabslovene, hvoraf Jydske Lov fra 1241 blev gældende for området her.

I landsbyerne herskede det såkaldte "landsbyfællesskab", der gik ud på, at bønderne skulle samordne deres virke og indrette arbejdet efter hinanden. Landsbybeboerne havde også sociale pligter, f. eks. som det er nedskrevet i et gildesbrev fra en landsby: "Hvis nogen broders trækokse dør efter midten af april, og før der er udsået, skal hver af brødrene hjælpe ham 1 dag med en trækokse, og hvis nogen af brødrene bliver syge i tiden mellem 29. juli og 29. september skal enhver støtte ham med 3 penninge eller hjælpe en dag i høsten".

Lejrskov kirke.

Selvom bønderne selv bestemte i landsbyerne, var de dog underlagt kongen, som de siden Erik Plovpenningens tid skulle betale skat til.

Fra 1578 og i årene derefter opkøbte kongen al jord og gods i Andst med flere herreder og samlede det sammen med andet gods fra området. Bønderne var fæstebønder under Koldinghus og måtte derfor betale afgift til kongen og yde hoveriarbejde på Koldinghus, eller de måtte foretage "ægtekørsel", idet de havde pligt til at køre for kongen og hans følge, hvornår og hvorhen det blev forlangt. Disse ægtekørsler var meget belastende for bønderne, da der fra myndighedernes side ikke blev taget hensyn, om det var så- eller høsttid. Hvis bønderne snød fra deres pligter, blev de idømt bøde eller i grove tilfælde ridning på træhesten på Koldinghus. Området blev fra begyndelsen af 1720erne kaldt Koldinghus Rytterdistrikt, men efter midten af 1700-tallet besluttede kongemagten at sælge ryttergodserne, og den 21. januar 1765 blev

der offentliggjort en auktionsplan over kongens gods på Koldingegnen.

Efter et møde i maj 1765 begyndte bortsalget. En af de vigtigste bestemmelser ved salget var, at halvdelen af købesummen kunne blive stående mod 4% i rente. Det kneb for mange bønder at rejse pengene til købet, nogle af dem fik hjælp fra enkelte velhavende borgere i købstæderne, men mange landsbyer havde alligevel råd til i fællesskab at købe "sig selv", deriblandt Gelballe og Egholt. I løbet af nogle år blev beboerne i Skanderup, Lejrskov og Jordrup sogne fri for at være direkte underlagt myndighederne på Koldinghus.

I landsbyfællesskabets tid var der ingen bestemmelse om fattighjælp. Man kendte ingen anden fattighjælp, end hvad der frivilligt ydedes betlere og landsbyens fattige. I 1708 kom der en forordning om at skaffe samtlige fattige og syge ophold og kur, skaffe de forældreløse og umyndige røgt og lære og at skaffe de arbejdsdygtige arbejde.

For at omkostningerne ved lovens gennemførelse kunne bestrides, forpligtigedes enhver, der ikke kunne regne sig til de fattige, til at tegne sig for bidrag, der kunne indrives ved udpantning, hvis de ikke blev betalt. En lille hjælp kunne de fattige få, hvor der i et sogn fandtes "en hellig kilde" med en blok, hvori kildegæsterne kunne lægge penge. En sådan kilde har der en tid været i Skanderup sogn.

I 1732 kom der en forordning om, at de fattige på landet skulle "gå på omgang" mellem bønderne og have kosten, hvor de kom. Det var begyndelsen til et nogenlunde ordnet fattigvæsen, som blev bekostet ved frivillige bidrag, og ved embedsmændenes skat

på 1% af deres indtægter. Forordningerne af 1708 og 1732 blev administreret af præsterne og herredsfogederne.

Begyndelsen til det nuværende kommunestyre er forordningen af 5. juli 1803 om fattigvæsenet på landet. I den bestemtes, at præsten, stedets politimester og en af de største lodsejere suppleret med 3-4 af sognets bedste mænd, skulle udgøre en kommission, der tog sig af de fattiges sager.

SOGNEFORSTANDERSKABET

Den 13. august 1841 kom der en forordning om sogneforstanderskaber, og det var den egentlige begyndelse til det kommunale selvstyre. Sogneforstanderskabet skulle bestå af sognepræsten, og de der ejede mere end 32 tønder hartkorn som selvskevne medlemmer. De øvrige medlemmer skulle vælges af beboere, der var ejere eller brugere af ejendomme af en vis størrelse.

Det første sogneforstanderskab i Skanderup sogn bestod af formanden Christen Hansen Juhl, Nagbølgård, pastor Schmidt, Nagbøl, gårdejer Hans Buch, Skanderup Nørgård, gårdejer Anders Fløjstrup, Enghavegård, Gelballe, gårdejer Rasmus Højrup, Dollerup og møller Poul Knudsen, Drabæks Mølle.

Det første sogneforstanderskab i Lejrskov-Jordrup kom til at bestå af formanden, sognepræst og provst Laurits Eiler, Lejrskov, sognefoged Mads Brødsgård, Jordrupgård, sognefoged J. Jørgensen, Lejrskov, sognefoged Ebbe Nielsen, Ferup, gårdejer Daniel Eiler, Ferup, gårdejer Jørgen Nielsen, Egholt, gårdejer Anders Jensen, Vrå, gårdejer Jens Poulsen, Jordrup og gårdejer Thomas Knudsen, Jordrup.

Rytterskolen i Vrå. Foto fra 1915.

De nye sogneforstanderskaber fik meget at tage vare på. De tunge opgaver var fattigvæsenet, skolevæsenet og vejvæsenet. De opgaver der hidtil havde været administreret af særlige kommissioner, f. eks. fattigvæsenet og skolevæsenet, skulle fortsat administreres efter de oprindelige love, men styringsproblemerne klarede man ved ganske simpelt at lade sogneforstanderskabet overtage de hidtidige kommissioners opgaver. Herredsfogeden fik ret til at tiltræde sogneforstanderskabets samlinger med fuld stemmeret, men han udnyttede sjældent disse rettigheder. Det blev også bestemt, at sogneforstanderskabets regnskab skulle godkendes af amtsrådet.

Noget af det, der trængte sig mest på for de nye sogneforstanderskaber, var skolevæsenets udbygning og opførelse af nye skoler. Se nærmere under afsnittet om skolevæsenet.

Vejvæsenet gav en del arbejde, da vejene var i meget ringe stand. Under sogneforstanderskabets styrelse hørte også pligtbefordring som amtsrejser og kongerejser. Desuden blev brevbæring og snekastning mere eller mindre kommunale opgaver. Ligeledes blev oprensning af vandløb og vedligeholdelse af branddamme gjort til kommunale opgaver.

En begivenhed, som ikke direkte vedrørte sognenes styrelse, skal alligevel omtales her. Sogneforstanderskaberne blev anmodet om

at anvise et henrettelsessted, hvilket de ikke kunne, da alle lodsejere sagde nej til at afgive jord dertil. Begivenheden er den sidste henrettelse på Koldingegnen og fandt sted den 1. februar 1842 ved Rolles Møllevej i Lejrskov sogn. Stedet ejedes af Generalstaben. Det var Lisbeth Julius fra Jordrup Skov, der blev halshugget. Hun blev dømt for at have dræbt sin mand, Julius Nielsen, ved at komme arsenik i hans mad, men efter en tid blev ugerningen opdaget. Lisbeth havde fået en kæreste, Ole Snitkær, som blev dømt medskyldig i drabet, og han fik 5 års tugthusarbejde i Viborg.

Efter grundloven af 1849 skulle kommunerne også administrere valg af repræsentanter til de lovgivende forsamlinger.

Krigene i 1848-51 og i 1864 gav sogneforstanderskaberne et meget stort arbejde, feks. at indkvartere danske og fjendens soldater, udstede rekvisitioner, ordne kørsler, opkræve nye skatter samt klare andre pludseligt opståede problemer, der skulle løses med det samme.

SOGNERÅD

En ny kommunallov af 1867 bestemte, at det styrende råd på landet nu skulle hedde sogneråd i stedet for sogneforstanderskab. Sognerådernes udøvende myndighed i fattig- og skolesager var noget nyt. Herredsfogedens ret til at deltage i møderne faldt bort, så den valgte kommunale forsamling, sognerådet, var nu blevet herre i eget hus. Dog var der en lille undtagelse. En nyoprettet skolekommission med sognepræsten som formand skulle føre tilsyn med undervisningen og lærernes embedsførelse. To af kommissionens med-

lemmer skulle dog udnævnes af sognerådet, og som oftest blev der udnævnt to sognerådsmedlemmer. Amtsrådet skulle på indenrigsministeriets vegne føre tilsyn med sognerådets arbejde.

Valget til sognerådene opdeltes i en almindelig vælgerklasse og en klasse af store skatteydere. Valgret og valgbarhed blev primært tildelt bønder, der drev et landbrug på 1 tønne hartkorn og derover. Også ejere af bygninger til en assurancesum på mindst 1.000 kroner var kvalificeret. Kvinder var helt udelukket for valgdeltagelse. Det samme gjaldt mænd under 25 år. Desuden udelukkedes: "fallente, fattige, fjollede og folkehold".

Den største halvdel af sognerådet skulle, for at sikre godsbesiddere og storbønders dominans, vælges af en femtedel af de kommunale beboere, der i det foregående år havde udredet de største skatter lignet på hartkorn. Den mindste halvdel af sognerådet skulle vælges af de øvrige valgberettigede.

Det første sogneråd i Lejrskov-Jordrup sogne fik følgende medlemmer:

Gårdejer Laurits Schelde, Ferup, som blev sognerådsformand, gårdejer Claus Brødsgård, Jordrupgård, gårdejer Hans Thomsen, gårdejer Peter Søndergård, Knudsbøl, gårdejer Chr. Jørgensen, Lejrskov, gårdejer Hans Brøgger, gårdejer Niels Thomsen, gårdejer Søren Knudsen og gårdejer Anders Schelde Nielsen.

Det første sogneråd i Skanderup sogn fik følgende medlemmer:

Gårdejer P. Harboe, Skanderup, som blev formand, gårdejer R. Martins, Gelballe, møller H. Boysen, Drabæks Mølle, boelsmand Knud Faaborg, Silverland, gårdejer Theodor

Lyhse, Gelballe, gårdejer Poul Pedersen, Nagbøl og gæstgiver Th. Hviid, Lunderskov.

FATTIGE, SYGE OG GAMLE

De fattige i de tre sogne var godt nok blevet tilgodeset af de gældende fattiglove, men mange af dem havde en ussel tilværelse. Et eksempel, som kan ses i Skanderup Sogns fattigprotokol fra 1830erne skal her nævnes: En familiefar fra Skanderup søgte i 1830 om hjælp, da han pga. sygdom – vistnok efter en arbejdsskade – ikke kunne forsørge sin kone og seks børn. Den 30. december 1830 bevilgede Fattigkommissionen hjælp, så familien kunne overleve. I 1833 søgte den samme mand om hjælp i anledning af sin kones død. Ifølge kommissionens protokol bevilgede man ham hjælp til indkøb af nogle brædder, så han selv kunne lave sin kones ligkiste. Da de 6 børn nu ikke havde nogen mor, blev de “udliciteret”, hvilket vil sige “solgt” til dem, der ville have mindst for at have børnene.

Der var både i Skanderup og i Lejrskov-Jordrup fattighuse, men de var nærmest uegnet til menneskebolig. Disse fattighuse var i brug, indtil der blev bygget fattiggårde, hvor forholdene var noget bedre. Den første fattiggård i nuværende Lunderskov Kommune blev taget i brug i 1856, da sogneforstanderskabet i Lejrskov-Jordrup købte en ejendom “Lilhedegård” i Lejrskov og byggede den om til fattiggård.

I Skanderup sogn var man noget længere om at få bygget en fattiggård som afløsning for et faldefærdigt fattighus. Det skete først i 1875, da sognerådet lod bygge en fattiggård lige over for Skanderup Kirke.

I 1856 blev der oprettet “Fattigkasser”,

Lejrskov Kommunegård (fattiggård).

hvorfra trængende kunne få en beskeden hjælp, der ikke ligesom fattighjælpen medførte tab af valgret. Disse fattigkasser blev i 1907 afløst af “Hjælpekasser” med en folkevalgt bestyrelse.

I midten af 1800-tallet oprettedes de første sygekasser som små lokale foreninger, der i 1892 blev statskontrollerede sygekasser med støtte fra det offentlige. Det var frivilligt, om man ville være medlem.

ALDERDOMSHJEM

I 1891 kom loven om alderdomsunderstøttelse, og Lejrskov-Jordrup Sogneråd indrettede et såkaldt alderdomsasyl i fattiggården i Lejrskov. I dette asyl kunne personer, der fik alderdomsunderstøttelse, få ophold, så de ikke behøvede at bo sammen med almindelige fattiglemmer og omstrejfende betlere.

I begyndelsen af 1900-tallet byggede man i nogle købstæder alderdomshjem i stedet

for de gamle fattighuse/fattiggårde. I 1920-erne begyndte enkelte sognerådsmedlemmer i landkommunerne at komme med ønske om, at man i landkommunerne også byggede alderdomshjem. Et sådant ønske blev også i Lejrskov-Jordrup sogneråd fremsat, men det blev stærkt imødegået af flertallet, der bestod af storbønder.

I sognerådet var også en repræsentant for husmændene, og det var hans bagland, Husmandsforeningen, der gav stødet til, at *Jordrup Alderdomshjem* blev opført. I foråret 1929 skrev bestyrelsen for Husmandsforeningen til sognerådet og meddelte, at de af foreningens kassebeholdning ville stille et beløb på 2.000 kroner, et stort beløb dengang, til sognerådets rådighed på betingelse af, at pengene anvendtes til oprettelse af et alderdomshjem i kommunen.

Dette tilbud gav anledning til, at sognerådet nedsatte et udvalg til at arbejde med sagen. Udvalget arbejdede hurtigt, og hen på sommeren 1929 besluttede sognerådet at opføre et alderdomshjem. Der var et forslag om at opføre hjemmet i Lejrskov, men efter nogen drøftelse enedes man om at opføre alderdomshjemmet i Jordrup på en grund tilhørende Jordrup Nedergård. Håndværkerne gik i gang i maj 1930, og i foråret 1931 var hjemmet færdig til at modtage de første af de 18 beboere, der var plads til.

For at udgifterne til beboernes forplejning ikke skulle løbe løbsk, bestemte sognerådet følgende med hensyn til beboernes kost:

En rugbrødsskive skulle veje 30 gram, og på brødet skulle der enten være 15 gram smør eller 8 gram margarine. Hvis de skulle have svesker i vællingen, skulle der være mindst 2 og højst 3 svesker pr. person. Hvis

de skulle have rosiner i stedet for svesker, skulle der være 35 gram til hver. Fik man grød med en smørklat i, måtte smørret ikke veje over 5 gram. Hvis nogen af beboerne alligevel blev for fede, skulle de sendes i haven for at arbejde.

I et møde i januar 1930 blev sognerådet i *Skanderup* enige om at bygge et alderdomshjem i Lunderskov. De nedsatte et udvalg til at arbejde med sagen. I marts måned samme år var bygning af et alderdomshjem til drøftelse i sognerådet. Med 5 stemmer mod 4 vedtoges det at ombygge fattiggården til alderdomshjem. Samtidig vedtoges det at bygge en ny bestyrerbolig. To medlemmer klagede over flertallets afgørelse, og et medlem foreslog at bygge et nyt alderdomshjem i stedet for at bygge fattiggården om. I et møde i maj måned samme år foreslog J. Østerlund, at vedtagelsen om at ombygge fattiggården skulle frafaldes. Forslaget blev vedtaget med 4 stemmer, og ingen stemte imod. Derefter blev følgende udtalelse fra de øvrige 5 medlemmer indført i forhandlingsprotokollen: "Da de fleste af kommunens beboere og i særdeles de største skattydere synes mere stemt for et alderdomshjem opført som en nybygning i stedet for en ombygning af fattiggården, vil undertegnede medlemmer ikke forhindre, at dette sker". I juni måned 1930 forelå en adresseliste fra beboerne i Gelballe, Skanderup og Nagbøl med henstilling om at bygge alderdomshjemmet over for præstegården på grund tilhørende kommunen. Det endte med, at det med 5 stemmer vedtoges at købe en grund i Lunderskov tilhørende C. Hess. På denne grund havde der tidligere ligget et hotel, der var nedbrændt for nogle år siden. Arkitekt Rolver, Kolding,

havde allerede udarbejdet tegninger til bygningen, og disse tegninger blev med små ændringer godkendt.

I november 1930 protesterede 4 medlemmer imod, at der på alderdomshjemmet blev indrettet sognebibliotek, da det efter deres mening ville give uro og forstyrrelse for hjemmets beboere. Den 1. februar 1931 blev der ført forhandling med Kathrine Thomsen om overtagelse af bestyrerpladsen. I en mangelfuld ført forhandlingsprotokol nævnes der intet om, hvornår alderdomshjemmet blev taget i brug, men efter det oplyste skete det i 1931. Fattiggården i Skanderup blev solgt i 1934 for 31.000 kroner.

I 1967 blev sognerådene i Lejrskov-Jordrup, Skanderup, Hjarup og Vamdrup enige om at bygge et fælles plejehjem i Lunderskov, "Kongsbjergghjemmet". Bygningen blev påbegyndt sidst i 1968, og der blev holdt rejsegilde i 1969. Plejehjemmet var færdig til ibrugtagning i sommeren 1970. Det var meningen, at de nye kommuner, Lunderskov og Vamdrup skulle drive plejehjemmet i fællesskab.

Den 1. april 1970 blev de pågældende kommuner overført fra Ribe til Vejle Amt, og da større plejehjem i Vejle Amt almindeligvis ejedes af amtet, henstillede amtsrådet, at det nybyggede plejehjem i Lunderskov blev solgt til Vejle Amt. Et sådant salg blev aftalt, og overtagelsen fandt sted den 1. september 1970, og derefter blev plejehjemmet benævnt "Amtsplejehjemmet". Efter nogle år var det amtsrådets mening at omdanne hjemmet til et psykiatrisk plejehjem,

Da Lunderskov Kommune på det tidspunkt manglede plejehjemspladser, købte kommunen amtsplejehjemmet tilbage for at

bruge det til almindeligt plejehjem. I den forbindelse ændredes navnet på plejehjemmet til "Kongsbjergghjemmet".

VALGRET OG VALGBARHED

I 1908 fik kvinderne valgret til de kommunale råd og blev selvfølgelig også valgbare.

Kvinderne havde fået valgret til menighedsrådene i 1903 og til bestyrelsen for hjælpekasserne i 1907.

Samtidig gennemførtes principielt lige og almindelig valgret for indbyggere, der var fyldt 25 år. Det betød, at den hidtige opsplitting af vælgerkorpset i to klasser faldt bort ved valg til sognerådene. For at udøve sin stemmeret skulle man stadig være skatteyder, det gjaldt dog ikke gifte kvinder, hvis deres mænd betalte skat. Man skulle have haft ophold i kommunen i hele det kalenderår, der lå forud for valgåret. Modtagelse af fattighjælp betød dog stadig fortabelse af stemmeretten.

Selvom kvinderne fik valgret og var valgbare fra 1908, varede det dog mange år, inden en kvinde blev indvalgt i sognerådene her i kommunen. Ved sognerådvalget i Lejrskov-Jordrup i 1929 blev Johanne Ravn Højrup opstillet til sognerådet, men hun blev ikke valgt. Hun er formentlig den første kvinde, der er opstillet til et sognerådvalg her i kommunen.

Det var først mange år efter, at en kvinde blev indvalgt i et sogneråd her i kommunen. Det skete først i 1965, da sygeplejerske Emilie Koch indtrådte i Skanderup Sogneråd, da et medlem fraflyttede kommunen. Hun udtrådte igen ved valget i 1966. Ved valget i 1966 blev to kvinder indvalgt i Lejrskov-

Jordrup Sogneråd. Det var husmoder Else Grønbæk og socialrådgiver Birgit Thule Hansen, og i 1967 blev Ebba Stigård Kjeldsen medlem af Skanderup Sogneråd som stedfortræder for et fraflyttet sognerådsmedlem.

INDRE MISSION I SKANDERUP SOGNERÅD

Først i 1900-tallet var der store religiøse brydninger i Skanderup sogn, hvilket også fik indvirkning på sognerådsvalgene. Til sognerådsvalget i 1909 opstillede Indre Mission

sin egen liste og fik valgt 4 af de 9 sognerådsmedlemmer. I 1913 og i 1917 var der kun to lister til sognerådsvalget, og valget gik nærmest ud på "for eller imod Indre Mission". Listen for Indre Mission fik i 1913 valgt 5 mand, og fik således flertal i sognerådet. Det samme skete i 1917. Parterne stod så stejlt over for hinanden, at mangel på samarbejde var fremherskende.

Før Indre Mission fik flertal i sognerådet, forlangte det ved læreransættelser, at ansøgere, hvis de blev antaget, skulle løse sognebånd og ikke måtte have noget med pastor Moe at gøre. Da Indre Mission fik flertal i sog-

Lejrskov-Jordrup Sogneråd ca. 1893-94. Siddende i midten sognerådsformand Peter Jensen.

nerådet, forlangte de, at læreransøgere skulle være medlem af Indre Mission, ellers var en ansættelse udelukket. Disse religiøse brydninger gav mange problemer i de skiftende sogneråd, især fordi grupperne ikke havde lyst eller evne til samarbejde. Et af stridsspørgsmålene var, hvorvidt hotellerne og beværtningerne i Lunderskov skulle have en spiritusbevilling. I disse spørgsmål var Afholdsforeningen på linje med Indre Mission.

Sognerådsvalget i 1913 blev i første omgang erklæret for ugyldigt, fordi et par ældre mennesker havde klaget over, at de var blevet slettet af valglisten. Et omvalg fandt sted, men resultatet blev ikke ændret ved omvalget.

En pudsig ting fra den tids sognerådsarbejde skal her nævnes. Sognerådene herskede i de år suverænt over kommunens veje, og udensogns bilejere måtte søge sognerådet om at køre med bil på sognevejene. I Skanderup sogns forhandlingsprotokol fra den 24. maj 1913 ses behandling af en ansøgning fra Ole Olsen i Hjarup om tilladelse til at måtte køre med automobil på Skanderup Sogns veje. Han fik tilladelse dertil på betingelse af, "at han udviste forsigtighed under kørslen".

DA JORDRUP VILLE LØSRIVES FRA LEJRSKOV

Forholdet mellem sognerådsmedlemmerne henholdsvis fra Lejrskov og fra Jordrup Sogn var tidligere ikke altid godt. Lejrskov Sogn var større end Jordrup Sogn, og nogle medlemmer kaldte Jordrup Sogn for "Halmsognet", og medlemmerne fra Lejrskov Sogn var altid i overtal og kunne således "bestemme".

I 1913 sendte nogle beboere fra Jordrup Sogn en ansøgning til Ribe Amt om tilladelse til at adskille Lejrskov og Jordrup sogne i kommunal henseende. Amtsrådet forlangte en afstemning blandt beboerne i Jordrup Sogn. Denne afstemning fandt sted på Afholdshotellet i Jordrup den 26. juli 1922, og resultatet blev, at 116 stemte for adskillelsen, 112 stemte imod, 6 stemmesedler var ugyldige og 2 var blanke. Ribe Amtsråd meddelte Sognerådet, at de på grund af afstemningens resultatet ikke fandt anledning til for tiden at foretage videre i sagen. Hvorfor der gik så mange år mellem ansøgningen om adskillelse og afstemningen, meddeles der ikke noget om i sognerådets forhandlingsprotokol, men sagen har sikkert været drøftet i sognerådet flere gange i den mellemliggende tid.

JERNBANERNE

En stor ændring af beboerstrukturen i Skanderup Sogn skete, efter at jernbanen fra Fredericia til Vamdrup blev åbnet. Det første tog kom igennem Lunderskov den 1. november 1866.

Før havde befolkningen i Lunderskov hovedsageligt bestået af jordbrugere, enkelte håndværkere og en enkelt høker. Åbning af banen og Lunderskov Station gjorde, at en del banefolk byggede huse og bosatte sig i Lunderskov, der i årene efter 1866 fik flere og flere indbyggere, der foruden banefolk bestod af håndværkere, handlende, hotelfolk og andre erhvervsfolk.

Lejrskov-Jordrup fik også en jernbane, men det var mange år efter, at Skanderup sogn fik sin jernbane. Efter mange års drøf-

Banegaarden i Lunderskov

Banegården i Lunderskov.

telse af en jernbaneforbindelse fra Midtjylland til banen fra Kolding til Vamdrup/Esbjerg, åbnede i 1917 privatbanen fra Kolding til Troldhede med en sidebane fra Gesten til Vejen. Kommunerne, som banen gik igennem, fik andel i denne i forhold til indbyggertallet.

Der blev stationer i Ferup, Korsvang (Vrå) og i Jordrup samt et enkelt "Trindbræt" ved Hundsholt. I Ferup og i Vrå gav banen ingen befolkningstilvækst, men anderledes var det med Jordrup. Efter banens åbning blev der bygget meget i den gamle landsby Jordrup, der efterhånden mere og mere bar præg af stationsby end gammel landsby.

Troldhedebanen kørte i mange år med store underskud, som kommunerne skulle

være med til at bære, og i 1965 sagde Lejrskov-Jordrup Sogneråd nej til at betale sin andel af underskudet, og det gav stødet til, at banen indstillede driften fra 31. marts 1968.

SKOLEVÆSENET I KOMMUNEN

Tre år efter reformationen i 1536 kom der en forordning, der kaldtes "Kirkeordinancen af 1539", og denne forordning gjorde skolerne til et offentligt anliggende. I 1600-tallet var der enkelte små skoler på landet, ofte i private hjem. Undervisningen blev foretaget af de såkaldte "løbedegne", der her på egnen blev sendt ud fra Latinskolen i Kolding.

Efter løbedegnene kom de såkaldte "sædedegne". Disse sædedegne boede ude, hvor de

underviste, og de var sædvanligvis præstens hjælpere i kirken. Den første sædedegn, der vides omtalt her i kommunen var sandsynligvis Christian Tommesen i Lejrskov. Den 21. oktober 1717 kom denne degn til at skyde sin kone med et jagtgevær, som han havde til reparation for en bonde. Degnen havde den pågældende dag besøg af sognefogeden og et par landmænd, som blev beværtet godt med brændevin og efterhånden kom op at skændes og råbte meget højt. Efter en tid kom degnens kone, der den dag havde travlt med at slagte gris sammen med deres tjenestepige, ind til mændene og bad dem om at holde op med skænderiet. Mændene gik hjem, og da de var væk, skældte degnen ud på sin kone, fordi hun havde blandet sig i mændenes skænderier. Under denne diskussion med konen kom degnen til at skyde hende, og i løbet af nogen tid var hun død. Degnen kom i fængsel en tid og blev dømt skyldig i drabet, men blev sat på fri fod og kom tilbage som degn i Lejrskov, da det var vanskeligt at finde en afløser for ham.

I 1720'erne medvirkede kong Frederik IV til den pædagogiske udvikling inden for almueskolevæsenet på landet. Den 28. marts 1721 meddelte Kongen, at han havde besluttet at bygge 240 skoler fordelt rundt omkring i landets rytterdistrikter. Kongen var pietist og mente, at han for at opfylde pietismens krav om næstekærlighed ville hjælpe almuebørn på landet til skoleundervisning, og derfor ville han bygge de nævnte skoler. Af disse kongelige skoler, som i almindelighed blev benævnt rytterskoler, blev der placeret to i den nuværende Lunderskov Kommunes område. I 1725 blev den kongelige skole i Skanderup taget i brug. Den skulle

modtage børn fra Skanderup og Hjarup sogne. I 1726 var den kongelige skole i Vrå færdig til at tage i brug. Den skulle dække Lejrskov og Jordrup sogne. Beboerne i Jordrup Sogn klagede til kongen over den lange vej, deres børn havde til skolen og søgte om at få en skole i Jordrup. Klagen og ansøgningen gav ingen resultat, de måtte nøjes med skolen i Vrå.

Skolestuerne i rytterskolen var 36 kvadratmeter og beregnet til 50 elever, men i Vrå var der op til 80 børn, og i Skanderup var der op til over 100 børn i det lille rum. Et år kom der til skolen i Skanderup 44 elever fra Skanderup, 7 fra Nagbøl, 20 fra Lunderskov, 9 fra Gelballe, 4 fra Drabæks og Rolles Mølle og 22 fra Hjarup, i alt 106 elever.

Det var svært at få kvalificerede skoleholdere, da arbejdet var uoverskueligt, og lønnen var dårlig, for ikke at sige ussel. I 1836 blev der nedsat en statslig skolekommission, og som følge af denne skolekommissions betænkning kom der i 1739 en forordning om oprettelse af skoler på landet. Hartkornsejerne skulle bygge og vedligeholde skolerne. Efter forordningen blev der oprettet skoler rundt omkring i sognene. I Skanderup skole-distrikt blev der oprettet en skole i Hjarup. I Gelballe byggede 11 gårdmænd i 1764 et såkaldt "skolehus". Beboerne i Lunderskov, Dollerup og Nagbøl rejste i fælleskab "et lident skolehus" mellem de tre landsbyer, antageligt i Dollerup. Det fremgår ikke af noget skriftligt, hvor der i Lejrskov-Jordrup har været "skolehuse".

Efter skoleloven af 1814 om almueskolevæsenet på landet i Danmark, blev der bygget såkaldte "biskoler" rundt omkring. Knud Ottesen, der var født i Lejrskov, omtaler i sin

bog "En landsbylærer ser tilbage" biskolen i Lejrskov. Skolen var en muret kasse på 5x5 meter, og der var meget lavt til loftet, ikke engang 2 meter. Der var meget små vinduer, så der var næsten altid mørkt i skolestuen. Der var en lille forstue, dobbelt så stort som et klædeskab, og resten var skolestue. I skolestuen var der et langt bord, der var lavet af ru brædder på nedgravede pæle. Langs den ene væg var der en lang bænk til drengene, og på den anden side en bænk til pigerne. Drengene sad op ad en kold og fugtig væg, og pigerne sad op ad kakkelovnen og havde det koldt på den ene side og varmt på den anden side. Som det fremgår af Knud Ottensens fremstilling, var det dårlige forhold både for børnene og for læreren. Denne skole blev erstattet af en skole, som enten var en ombygning af den nævnte biskole eller en nybygning. Denne skoles adresse var Lejrskovvej nr. 13.

Skolekommissionen i Skanderup sogn, som var nedsat i henhold til loven af 1814, kom med forslag til flytning af den gamle rytterskole, da denne bestod af dårligt tømmer, og skolelodden ikke var til at sælge uden bygninger. Kommissionen foreslog at bygge en ny skole i nærheden af kirken. Kommissionens forslag blev ikke gennemført. Inden sogneforstanderskabets valg i 1841 blev skolevæsenets planlægning og bygning af skoler gennemdrøftet. I sogneforstanderskabets første møde efter tiltrædelsen den 1. januar 1842 mente man, at det var urigtigt at ombygge den gamle brøstfældige rytterskole, hvorfor man aftalte med sognedegn Skovgaard, at han overlod skoledistriktet bygge- og haveplads til en ny skole i hans toft, mod at han overtog den gamle skolebygning.

Hovedskolen i Skanderup i 1917.

Sogneforstanderskabet besluttede så at bygge en hovedskole i Skanderup og en biskole i Dollerup og en biskole i Gelballe. Disse tre skoler blev bygget i 1842.

I 1883 blev der bygget en ny skole i Dollerup (Skolevej 23-27), og i 1908 blev der bygget en ny hovedskole i Skanderup. I 1923 blev der bygget en ny skole ved Dollerup, nu Skolevej 19-21, men der blev i mange år derefter undervist i skolen fra 1883. I 1950'erne blev der bygget to fløje til Dollerupskolen, så den levede op til 1937-skolelovens krav. I 1960 startede man den første realklasse, og en tid derefter blev der indgået skoleforbund mellem Skanderup og Lejrskov-Jordrup kommuner.

I Gelballe blev der bygget en ny skole i 1885, og denne bygning blev i 1924 betydeligt udvidet, ligesom der samme år blev bygget en gymnastiksal. I 1909 blev der bygget en ny bolig til læreren, der hidtil havde boet i den gamle skole på modsatte side af vejen. Der blev indgået aftale mellem Skanderup og Hjarup kommuner om at bygge en fælles

Lejrskov-Jordrup Sogneråd 1937-1943. Siddende fra venstre Hans Hansen, Jens Schelde, Ludvig Mogensén, Laurits Schultz. Stående fra venstre: Søren Roved, Ingvard Kvist, Niels P. Olsen, Nicolaj Rasmussen, Marcus Hansen.

skole, en forbundsskole, i Skanderup. Denne skole blev bygget i 1962 og taget i brug året efter. I denne skole skulle elever fra Gelballe, Skanderup og Hjarup undervises til og med 7. årgang.

Foruden den før nævnte biskole i Lejrskov, har der måske været andre biskoler i Lejrskov-Jordrup, men derom findes intet skriftligt. Efter sogneforstanderskabets tiltrædelse i 1842 blev der bygget skoler i Lejrskov, i Egholt, i Ferup og i Jordrup. Den gamle rytterskole i Vrå var i god stand og blev stadig brugt.

Lidt før og omkring år 1900 blev der bygget 6 nye skolebygninger. Den første i Knudsbøl i 1888, og i 1898 blev der bygget i Lejrskov og i Egholt. I 1901 blev der bygget i Ferup og i Vrå, og den sidste blev bygget i Jordrup i 1902. De gamle skolebygninger i Vrå, Jordrup og Lejrskov blev ombygget til lærerboliger.

Efter skoleloven af 1937 havde man i Lejrskov-Jordrup Skolekommission og i sognerådet mange drøftelser om og forslag til, hvordan skolevæsenet i kommunen skulle ordnes efter denne lov. I 1950 blev de 6 gamle skoler nødtørftigt istandsat. Der blev lavet

vandskyllende toiletter, men der blev ikke tænkt på isolering af vandrørene med det resultat, at toiletterne ikke kunne bruges i frostperioder med lave temperaturer. I 1950 foreslog skolekommissionen med 5 stemmer mod 2 at anbefale sognerådet, at der blev bygget en 7-klasses skole i Lejrscole og en 5-klasses i Jordrup. Et medlem af skolekommissionens mindretal foreslog, at der blev bygget en centralskole for hele kommunen et eller andet centralt sted, men dette forslag stemte de øvrige kommissionsmedlemmer imod. Forslagsstilleren var også medlem af sognerådet, og han fik sognerådet til at tage stilling til skolebyggeriet uden om skolekommissionen. Resultatet blev, at sognerådet samme år med 6 stemmer mod 3 besluttede at bygge en stor skole for hele kommunen, og den skulle ligge ud for gården "Grønhøj" tæt ved Fynslundvejen.

På grund af den megen uenighed mellem skolekommissionen og sognerådet, blev skolekommissionens formand og sognerådet indkaldt til møde hos stiftamtmanden i Ribe, da denne ville forsøge at skabe enighed om skolebyggeriet. Efter lange forhandlinger blev der opnået enighed om at bygge den centralskole, som sognerådets flertal havde besluttet, men at den skulle opføres i Fynslund i stedet for ved "Grønhøj". På grund af lavvande i kommunekassen, blev skolen bygget som en typeskole for cirka 1 million kroner alt i alt. Skolen blev taget i brug den 12. januar 1962.

Efter kommunesammenlægningen i 1970 blev det besluttet at bygge en ny skole i Lunderskov med plads til at undervise 8., 9. og 10. klasses elever fra hele kommunen. Skolen blev bygget i to tempi, og den gamle

Ved indvielsen af Kongsbjergskolen i 1979.

skole på Skolevej blev brugt indtil sidste del var færdigbygget i 1979. Den nye skole fik navnet Kongsbjergskolen.

En forening med det formål at starte et kristeligt gymnasium i Lunderskov havde ønsket at købe den gamle skole, når den blev ledig, men det kristelige gymnasium blev ikke til noget, og den gamle skole blev solgt til Indre Mission, som etablerede en efterskole i bygningerne.

SOGNERÅDENES ADMINISTRATION

Sognerådsmedlemmerne, specielt formanden og kassereren, måtte i mange år selv udføre kommunens administration som bibeskæftigelse, og arbejdet kunne være en belastning for den enkelte. Normalt fik de ikke betaling for arbejdet, og fik de det, var det meget små summer.

En sognerådskasserers manglende kendskab til regnskabsvæsen resulterede i flere tilfælde i rod i regnskaberne. Underskud i

kommunekasserne var i de fleste tilfælde kassererens manglende evne, der var skyld deri, men i nogle tilfælde blev kassereren fristet over evne med de mange penge mellem hænderne. Også sognerådsformanden, der ofte administrerede socialvæsenet, derunder opkrævning af bidrag fra fædre til børn født uden for ægteskab, "glemte" af og til at afregne de indgåede bidrag.

Efterhånden blev administrationen for de valgte sogneråd så stor, at det var svært for medlemmerne at klare det hele selv. I 1940-erne blev det mere og mere almindeligt, at sognerådene ansatte en person, der ikke var medlem af sognerådet, til at klare det administrative arbejde. Det skete også i Lejrskov-Jordrup og i Skanderup kommuner.

I 1940 fik kassereren i Skanderup kommune en medhjælper, som også skulle være sognerådets sekretær. Det var Christian Olesen, der efter en sognerådsformands underslæb blev udnævnt til kæmner i 1945.

Kassereren i Lejrskov-Jordrup kommune døde pludseligt i 1946, og hans efterfølger havde noget besvær med at klare opgaverne, hvilket resulterede i, at man fra den 1. april 1950 ansatte undertegnede Richard Andersen som kæmner.

KOMMUNESAMMENLÆGNINGEN I 1970

I 1958 nedsatte Indenrigsministeriet en kommunallovskommission med henblik på en revision af købstads- og landkommunalloven. Kommissionen foreslog senere, at de fremtidige kommuner fik en størrelse ikke under 5-6000 indbyggere, så de kunne blive "bæredygtige" og selv varetage de kommu-

nale opgaver. Kommissionens forslag blev vedtaget af Folketinget den 3. juni 1967. Fristen for gennemførelse af kommunesammenlægningen blev sat til den 1. april 1970. Denne frist gjaldt også for regulering af amtsgrænserne og amternes antal. Resultatet blev, at 993 sognekommuner og 86 købstæder blev til 277 primærkommuner, og 25 amter blev til 14.

I sognerådene i Skanderup og i Lejrskov-Jordrup var der mange drøftelser om den kommende kommunesammenlægning. Hvor var det mest fordelagtigt at komme hen? Og hvem ville have os, og hvem ville vi have? Den 17. november 1967 forespurgte Ribe Amtsråd i Lejrskov-Jordrup Sogneråd, om de var interesseret i at optage forhandling med Hjarup, Vamdrup og Skanderup om eventuelt optagelse i en Vamdrup Storkommune. Sognerådet svarede, at man ikke var interesseret i at drøfte en sådan mulighed. Skanderup sogneråd blev samtidig spurgt, om de var interesseret i at indgå i Vamdrup Storkommune sammen med Hjarup og Lejrskov-Jordrup. Sognerådet svarede, at man ikke var interesseret i en sådan storkommune. Hvad der ikke blev skrevet, men som sognerådet internt var enige om, var, de ville ikke underlægges Vamdrup.

Begge sogneråd havde også drøftelse med Kolding Byråd om eventuel sammenlægning med Kolding Kommune. Lejrskov-Jordrup havde drøftelse med Harte-Bramdrup og Vester Nebel kommuner om en sammenlægning af de tre kommuner. Der var flere ikke nedskrevne drøftelser om kommunesammenlægningen og ønsker fra beboerne, især for dem, der ville komme til at ligge i udkanten af den nye kommune.

Møde på Kolding Rådhus i 1968 om en mulig indlemmelse af Skanderup i Kolding Kommune. Fra venstre Karl Seirup, Holger Skydstrup, Ejnar Lorentzen og I. Skovgaard fra Skanderup. Herefter byrådssekretær Harry Rasmussen, Svend Christensen, Poul Sørensen og Peter Ravn fra Kolding.

Skanderup sogneråd havde regnet med, at Hjarup skulle sammenlægges med Skanderup, da de i fællesskab havde bygget Forbundsskolen, men da det kom til stykket, ville Hjarup hellere til Vamdrup.

I februar 1968 besluttede et flertal i Lejrskov-Jordrup Sogneråd, at de ville forsøge at få Andst, Lejrskov-Jordrup og Skanderup sammenlagt til en kommune. Skanderup Sogneråd var også interesseret i en sådan sammenlægning, og Skanderup og Lejrskov-Jordrup sogneråd holdt flere møder om spørgsmålet. Gejsing området skrev for de fleste beboeres vedkommende under på en

anmodning om, at Gejsing kom til Lunderskov, men selv med denne skrivelse vedlagt en skrivelse fra de to sogneråd om, at hele Andst sogn blev overflyttet til Lunderskov, afslog flertallet i Andst Sogneråd anmodningen, de ville hellere til Vejen kommune. En senere drøftelse med Vejen Kommune om overførsel af Gejsing området til Lunderskov blev blankt afvist af sognerådsformanden og den senere borgmester i Vejen.

Efter de mange drøftelser blev sognerådene i Lejrskov-Jordrup og i Skanderup enige om at sammenlægge Lejrskov-Jordrup Kom-

mune med Skanderup Kommune og kalde den ny kommune for Lunderskov. Ribe Amtsråd foreslog, at Kongsbjerggård med tilhørende arealer blev overført fra Andst til Lunderskov, og sådan blev det. Der blev af amtet lavet et udkast til sammenlægningsbetingelser, og dette udkast blev med enkelte ændringer vedtaget af de to sogneråd den 23. august 1968 og derefter godkendt af Ribe Amtsråd.

Sammenlægningen skulle finde sted den 1. april 1969 – et år før de øvrige kommunesammenlægninger normalt fandt sted. I aftalen var det bestemt, at de to sogneråd – altså 18 medlemmer – skulle udgøre sognerådet fra den 1. april 1969 til den 31. marts 1970, hvor der skulle finde valg sted til de nye kommunalbestyrelser. For denne periode blev Holger Skrydstrup valgt til sognerådsformand og Peter Schelde til næstformand.

Det krævede en stor portion takt og tone at få de to selvstændige kommuner til at blive en enhed. Et af stridsemnerne var,

Hvidkilde, bygget for fiskeeksportør Paul Hansen i 1913.

hvem der skulle være kæmner, altså administrationschef. Begge sogneråd holdt på deres mand. Løsningen kom først, da Richard Andersen foreslog Chr. Olesen som kæmner. Richard Andersen skulle så se at få organiseret et socialkontor, som han skulle være chef for.

De to administrationer var i opbygning forskellige, og det voldte en del besvær at få dem sammenlagt til en enhed. Den tidligere kæmner i Skanderup kunne ikke se noget godt i det, administrationen i Lejrskov-Jordrup tilførte den ny kommune, og han mente, at alt fra Skanderup kommune var godt, og at det fra Lejrskov-Jordrup kommune var mindre godt. Han anså også personalet fra Lejrskov-Jordrup mindre betydningsfuldt end personalet fra Skanderup. Med nogen besvær og med smidighed fra Lejrskov-Jordrup personalet lykkedes det efterhånden at få den ny kommunes administration til at fungere.

Det var svært at få det 18 mand store sogneråd til at fungere. Mange af medlemmerne ville ikke anerkende den anden parts tidligere trufne afgørelse, men efter lange diskussioner hen ad vejen lykkedes det at få det til at fungere.

I april måned 1969 købte sognerådet Hvidkilde med tilhørende park for 300.000 kroner. Det bestemtes at ombygge Hvidkilde til et sognebibliotek nedenunder og en beboelseslejlighed på første sal. Denne bestemmelse ændredes senere, og der indrettedes mødelokaler til sognerådet på første sal. De første par år efter sammenlægningen blev sognerådets og kommunalbestyrelsens møder afholdt på Hotel Lunderskov. Det første kommunalbestyrelsesmøde på Hvidkilde blev holdt den 15. februar 1971.

Borgmester Holger Skrydstrup.

Den 1. april 1970 ændredes grænsen mellem Ribe og Vejle amter, og Lunderskov Kommune kom sammen med nogle andre kommuner til at høre under Vejle Amt i stedet for Ribe Amt, hvorunder de havde hørt siden 1793.

I marts måned 1970 blev der afholdt valg til den første kommunalbestyrelse i Lunderskov Kommune. Det blev besluttet, at kommunalbestyrelsen skulle bestå af 13 medlemmer. Ved valget blev disse 13 medlemmer valgt: Holger Skrydstrup, Lunderskov, Peter Schelde, Vrå, Ejner Lorentsen, Lunderskov,

Richard Andersen, Vrå, Poul Jensen, Lejrskov, Poul Erik Nielsen, Fynslund, Ebba Stigård Kjeldsen, Lunderskov, Thorvald Larsen, Skanderup, Anna Sejroe-Olesen, Klebæk, Kermit Dahl Jensen, Lunderskov, Bjarne Poulsen, Fynslund, Harald Roed, Ferup, og Jørn Westberg, Lunderskov.

Holger Skrydstrup blev valgt til kommunens første borgmester, og Peter Schelde blev viceborgmester.

ADMINISTRATIONSBYGNINGER

I mange år benyttede sogneforstanderskabet og sognerådet i Skanderup skolerne, når de holdt møde. Senere blev der indrettet administrationslokaler i Fattiggården og senere i Alderdomshjemmet. I 1936 købte sognerådet ejendommen Vestergade 1 til formålet, og man omtalte bygningen som "Rådhuset".

I Lejrskov-Jordrup benyttede sogneforstanderskabet Rytterskolen i Vrå til afholdelse af møder, og da Fattiggården blev bygget, blev der i den indrettet mødelokaler. Disse blev brugt indtil 1943, da Fattiggården blev solgt. Derefter lejede man sognerådslokaler på Vrå Møllegård, indtil man efter om- og tilbygning af den gamle jordemoderbolig i Vrå kunne tage denne bygning i brug som kommunekontor.

Efter kommunesammenlægningen benyttedes stadig det gamle kommunekontor i ejendommen Vestergade 1 som administrationsbygning, men der blev hurtigt for lidt plads til den voksende administration. Efter en tid flyttede Teknisk Forvaltning om i bygningen i Møllegade 11. Senere flyttede Skatteforvaltningen ned i kommunens hus på hjørnet af Frederiksberggade og Søgårdsvej.

Den spredte administration fungerede ikke tilfredsstillende, og kommunalbestyrelsen besluttede at forsøge at bygge til Vestergade 1, så administrationen igen kunne blive samlet. Man indledte forhandling med ejeren af Vestergade 3 med henblik på at købe denne ejendom og bygge en fløj mellem de to ejendomme. Det viste sig, at grundene var for små, hvorfor man arbejdede med planer om at bygge på Iver Dahlsvej/Møllevej. Kommunens embedsmænd holdt stærkt på, at også denne grund ville være for lille, da der ikke kunne blive plads til bilparkering.

Kommunalbestyrelsen besluttede efter mange drøftelser at bygge på Kobbelvænget. Administrationsbygningen blev bygget i to omgange. Første del, som var uden rådsal, blev taget i brug den 18. april 1974, anden del blev taget i brug i 1981.

BOLIGBYGGERI I KOMMUNEN

I 1960erne begyndte der at komme gang i boligbyggeriet i Lunderskov. Ribe Amts

Kommunekontoret, Vestergade 1. Foto: Jørn Westberg.

Boligforening byggede nogle få huse, og derefter startede Lunderskov Boligforening med Holger Skrydstrup som formand. De byggede først boliger på Drosselvej og på Svalevej. Derefter på Valhal og Thorsvej.

Senere byggede foreningen flere andre steder, bl.a. i Tjørnevænget og Bytoften i Jordrup. Vejle Amts Boligselskab byggede første afdeling af Dollerupparken i 1968 og anden afdelingen i 1970. Dette boligselskab gik senere konkurs, og Lunderskov Kommune foranledigede, at Dollerupparken blev overtaget af Borgerligt Socialt Boligselskab.

KOMMUNAL BEGIVENHEDSOVERSIGT 1969-2006

1969

Børnehaven i Solparken blev opført som en selvejende institution og drevet som sådan i nogle år, hvorefter den blev overtaget af kommunen.

1970

Lunderskov-Hallen blev opført og drevet som en selvejende institution.

1971

I efteråret døde kæmner Chr. Olesen, og Richard Andersen overtog hans stilling. Richard Andersen, der også var medlem af kommunalbestyrelsen, måtte, da han overtog stillingen udtræde af kommunalbestyrelsen.

1972

Der blev indledt et samarbejde mellem Lunderskov og Vamdrup kommuner om en fælles skoletandklinik i Vamdrup.

Kommunen købte ejendommen Mølleallé 2, tilhørende familien Tøndering.

Kommunen stod som bygherre af de sociale ældreboliger på Ivar Dahlsvej. Samme år begyndte salg af grundene på Thorsvej, Thyrasvej og Jættehøj og bagefter i Mølleparken.

1973

I efteråret, da der var oliekrise, besluttede kommunalbestyrelsen at slukke gadelysene i Lunderskov mellem kl. 1 og kl. 5. Kørsel med privatbiler på søndage blev forbudt, dog kunne kommunen udstede kørselstilladelser i særlige tilfælde.

Sygekasserne blev nedlagt og sygesikringsadministrationen overført til kommunens regi. I Lunderskov Kommune blev sygekassens personale overført til beskæftigelse på kommunekontoret.

Den 1. april blev der oprettet en sundhedsplejerskeordning i kommunen.

Den 1. april blev sognefogedstillingerne nedlagt, og borgmesteren blev "giftefoged". Kommunen skulle derefter udfærdige prøvelsesattester i forbindelse med ægteskabsindgåelse.

1974

Kommunen købte 30,1 ha jord af Jens Schelde Jensen for 3,50 kr. pr. m². 7,92 ha blev købt af Karen Nielsen, Drabæks Møllegård. Man købte også det nødvendige jord for at anlægge vej nr. 155, Kongsbjergvejen. Kommunen erhvervede en del af Aage Østerlunds jord fra hans gård "Spidshøjgård" til brug ved forlægning af Rolles Møllevej og til etablering af et regnvandsbassin.

Der købes et areal på knap 1 ha af matr. nr. 25N i Jordrup beregnet til parcelhusbyggeri.

Området fik senere navnet Tjørnevænget. I 1974 begyndte salg af grundene i Åparken og nogle år efter i Mosevangen.

1975

Kulturudvalget henstillede, at der opstilledes et skoleskilt med blinklys på Reinholdts Bakke. Efter nærmere undersøgelse blev det besluttet at opstille de såkaldte "Frederikshavnerlys" og at oprette en skolepatrulje. Der havde tidligere været drøftet et forslag fra beboere og elevernes forældre om etablering af en gangtunnel under Reinholdts Bakke.

Efter indstilling fra kulturudvalget, besluttede kommunalbestyrelsen at oprette et lokalhistorisk arkiv i kommunen. Arkivet blev en underafdeling af folkebiblioteket. Efter nogle år blev arkivet skilt fra biblioteket, og man aftalte med Lokalhistorisk Forening, at foreningen skulle drive arkivet med et nærmere aftalt tilskud fra kommunen, som også skulle stille lokaler med rengøring, lys og varme til arkivets rådighed. I 1986 blev arkivet flyttet til Vestergade 1.

Der blev etableret en losseplads i Jordrup på et areal tilhørende Peter Rostgård Andersen, Lysholtgård.

Vejdirektoratet fremsendte et skitseforslag til vejplan, deri udbygning af en ny vej øst om Lunderskov og Vamdrup. Skitseforslaget blev godkendt.

Jordrup bys kloaksystem blev omlagt, hvilket medførte, at fortovene og vejbanen senere blev renoveret.

Der blev etableret en losseplads på Børge Refslunds mark ud mod Gelballevej. Denne losseplads skulle afløse lossepladsen ved Flauenfeldvej.

Lunderskov Rådhus.

1976

I 1976 kom loven om bygge- og boligregistre. Som følge af denne lov blev vejene i de mindre landsbyer og i landdistrikterne navngivet, og efterfølgende blev ejendommene tildelt husnumre. Enkelte vejnavne blev efter opfordring fra beboere ændret.

Udstykning af sidste del af Åparken fandt sted.

Det blev besluttet, at byggeriet på en købt kommunal byggegrund skulle være påbe-

gyndt, før samme person kunne købe en ny byggegrund.

Der blev bygget til Fynslundskolens venstre fløj. Tilbygningen skulle bruges til omklædningsfaciliteter og klublokaler til sportsfolkene. Byggepris: 785.500 kroner.

1977

Der blev lavet hovedkloakledning til Skanderup og DAKA. Pris 894.725 kroner.

Et areal ved "Skærsø" til brug ved senere

anlæg af en parkeringsplads blev erhvervet. Der blev bygget klubhus ved sportspladsen på Reinholdts Bakke. Pris 506.025 kroner. Det blev besluttet at indføre mælkeordning i kommunernes skoler efter de nye EF-regler. I første omgang ydes der tilskud til køb af mælk til elever i børnehaveklasser og i 1. og 2. klasserne.

Der blev erhvervet et areal fra "Dollerupgård" til parcelhusgrunde, og udstykningen blev påbegyndt. Det nye parcelhusområde fik navnet "Mosevangen".

En lokalplan for boligområdet ved Højvang blev vedtaget.

Kommunen erhvervede den gamle sportsplads i Jordrup og et tilstødende areal fra Jordrup Nedergård, og udstykning af "Bytoften" blev påbegyndt.

Kommunen købte 1,6 ha jord af Henning Christiansen i Skanderup beregnet til parcelhusgrunde. Boligområdet fik navnet "Enghaven".

Det blev vedtaget at ansætte en alkoholkonsulent fælles for Give, Jelling, Vamdrup og Lunderskov kommuner.

Det blev vedtaget at sælge kommunens ejendom Møllegade 15 til Kennet Larsen. Han solgte i stedet til postvæsenet, der ville bygge nyt posthus på stedet.

Vrå gamle skole solgtes til tømrer Leif Wittorf.

1978

Der oprettedes et fritidshjem i forbindelse med Kongsbjergskolen.

Kommunen overdrog en grund på Kobbelvænget til FDF/FPF og KFUK til brug ved opførelse af et ungdomshus.

Kommunen købte 14,1 ha jord fra "Kongs-

bjerggård" for en nettopris på 9,22 kr. pr. kvm. Fra "Højvang" købtes 14,9 ha til en nettopris på 8,00 kr. pr. kvm. Fra "Huggersminde" købtes ca. 3,0 ha til en nettopris på 8,00 kr. pr. kvm.

Det blev vedtaget at etablere en fyldplads ved Nørupgård i Vrå.

Etableringen af Vejle Amts Trafikselskab godkendtes.

1979

Vedtaget at sælge sportspladsen ved Egholt gamle skole. Arealet tilbydes Kolding Omegns Foderstofforening.

Vedtaget at opsiges overenskomsten med Vamdrup kommune om fælles skoletandklinik. Samtidig blev det vedtaget, at en nyopført tandklinik ved Kongsbjergskolen startes fra sommeren 1980.

Kommunen indtræder i Naturgasfordelingselskabet "Naturgas Syd I/S" pr. 1. juli 1979. Salg af parcelhusgrunde på Bøgevangen og Poppelvænget påbegyndtes.

En musikskole oprettes. Skolen blev senere til Lunderskov-Vamdrup Musikskole.

1980

Ledende skoleinspektør Jørgen M. Skjødt, Fynslundskolen, fratræder efter eget ønske sin stilling som skoleinspektør og som ledende skoleinspektør. Jørgen Bach Schmidt overtager begge de ledige stillinger.

Lunderskov gamle skole, kaldet Dollerupskolen sælges til Indre Mission, der efter overtagelsen oprettede Lunderskov Efterskole i bygningerne. I første omgang overtages en del af bygningerne. Resten overtages i 1983. Læge H. Brix overtager hvervet som skolelæge efter Dagmar Hald, der er fratrukket.

Et nyt posthus på hjørnet af Vestergade og Frederiksberggade tages i brug. Nogle år senere nedrives det gamle posthus.

1981

Ved Jordrup Plejehjem blev der tilbygget en fløj mod vest til plejehjemsstuer, og der blev bygget en mellembygning fra denne bygning til den gamle bygning mod øst. Mellembygningen blev indrettet med spise-opholdsstue samt kontor og køkkenafdeling. Plejehjemet fik senere navnet "Toftegården".

Kloakering i Fynslund og på strækningen fra Fynslund til Jordrup blev udført i 1980/81.

Der nedsættes et huslejenævn i kommunen i henhold til boligreguleringsloven.

Lejrskov gamle sportsplads sælges til Lejrskov Ringriderforening.

Efter forslag fra en borger vedtages det at undlade at tænde gadebelysningen i sommertiden.

På grund af kommunens dårlige økonomi blev der foretaget mange besparelser, og skatteprocenten blev hævet.

Den 17. november var der valg til kommunalbestyrelsen og til amtsrådet. Den nyvalgte kommunalbestyrelse besluttede, at Ejendomsudvalget skulle nedlægges, og udvalgets arbejdsområde overføres til Udvalget for Teknik og Miljø.

Arbejdet med kloakering til og i Nagbøl by blev udført.

1982

Beskæftigelsesudvalget foreslog og fik vedtaget forskellige beskæftigelsesforanstaltninger for langtidsledige, bl. a. indretning af en plads til stenslagning, oprettelse af et gartnerhold, isolering af kommunes ejendomme,

sanering af branddammenes område, reparation af legepladsernes legeredskaber, bekæmpelse af muldvarpe samt andre ting. Dakavej og Østergade blev reguleret og istandsat.

Efter skoleinspektør Hedegård Laursens død tiltrådte Arne Kristensen som skoleinspektør ved Kongsbjergskolen den 1. juli 1982.

1983

Der etableredes nye boldbaner i Fynslund.

Fra 1983 opkrævedes vandledningsafgift til offentlig spildevandsanlæg.

Det blev besluttet at regulere Brunkærvejen fra krydset i Fynslund til Agersbølsvejen.

Lunderskov Boligforening opførte rækkehuse i Bytoften i Jordrup, i Bøgevænget i Lunderskov og i Enghaven i Skanderup.

Huslejenævnet i kommunen ophæves.

Kommunen indgår i selskabet "Vamdrup Flyveplads" og vælger et medlem til selskabets bestyrelse.

Der oprettes en Beredsskabskommision i Lunderskov Kommune.

1984

Som vanskeligt stillet kommune får Lunderskov tildelt 2,8 mill. kroner fra Indenrigsministeriet.

Kommunen køber det gamle menighedshus ved Vestergade med henblik på etablering af en parkeringsplads ved det nye posthus. Et nyt menighedshus opførtes på en grund ved Kobbelvænget.

Den 14. juni afholdtes valg til Europa Parlamentet. Efter denne valghandling flyttes valgstedet ved Fynslundskolen til Jordrup Forsamlingshus.

Et nyt posthus er opført på hjørnet af Frederiksberggade og Vestergade.

Beslutning om naturgasforsyning til Lunderskov by, hvorefter varmeværket går over til fyring med naturgas.

I sommeren 1984 blev borgmester Holger Skrydstrup syg, og Bent Bechmann valgtes til fungerende borgmester under Skrydstrups sygdom.

Kommunen overtager amtsplejehjemmet, hvorefter den planlagte om- og tilbygning af alderdomshjemmet "Solhjem" annullere-

res. Efter overtagelsen ændres plejehjemmets navn til "Kongsbjergghjemmet".

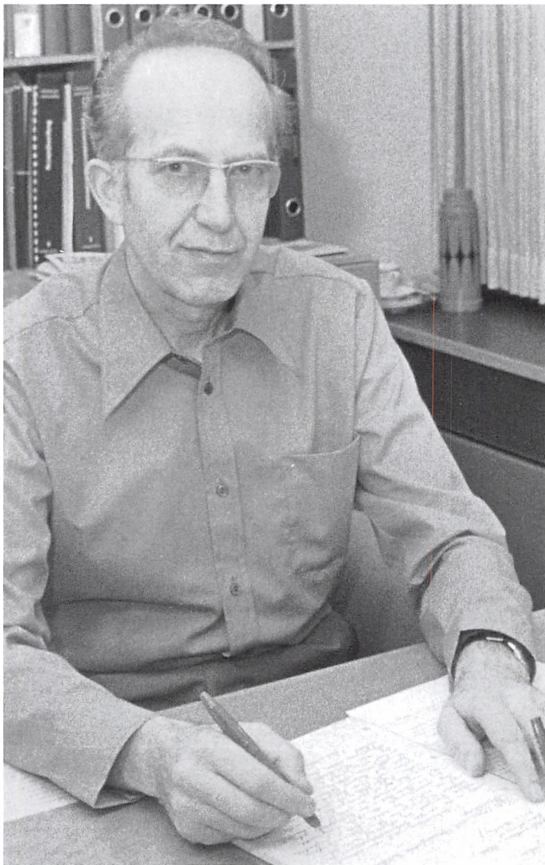
Der blev givet tilladelse til opførelse af 8 andelsboliger i Bøgevangen.

1985

Efter i nogle år at have talt om et kommunevåben og efter flere forslag om motivet endes man om, at motivet skulle forestille en isfugl, hvoraf der er mange ved kommunes åer. Professor Acton Friis tegnede en skitse af isfuglen set forfra, så man kun så fuglens

Vamdrups borgmester Otto Olsen og Lunderskøvs borgmester Bent Bechmann sammen med formand for Turistrådet Arne Melchior og pilot Janne Holt på Vamdrup Flyveplads. Foto: H. E. Haulrich, 1991.

Kæmner Richard Andersen. Foto: Jørn Westberg.

brune brystfjer, men efter en henstilling til tegneren lavede han en ny tegning af fuglens bagside med dens hoved drejet til venstre. På den nye tegning fremhævedes isfuglens blå ryg- og vingefjer. Resultatet blev vellykket, og våbenskjoldet enestående, da ingen andre kommuner har isfuglen som symbol. Kæmner Richard Andersen meddelte kommunalbestyrelsen, at han ønskede at fratræde sin stilling med udgangen af 1985. Kom-

munalbestyrelsen besluttede, at man allerede nu ville ansætte hans efterfølger. Karl Erik Nielsen, Gudme Kommune, ansattes som kommunaldirektør fra 1. maj 1985. Richard Andersen skulle udføre specielle opgaver indtil sin fratrædelse.

Skatteforvaltningen fik terminaladgang til de statslige registre over skatte- og indtægtsdata. Der etableredes en busholdeplads i Jordrup by.

Holger Skrydstrup søgte om at måtte udtræde af kommunalbestyrelsen på grund af langvarig sygdom og fratræde som borgmester pr. 31. marts 1985. Bent Bechmann, der havde været fungerende borgmester siden forsommeren 1984, blev valgt til borgmester for resten af valgperioden.

Naturgasledningen føres til Jordrup.

Kongsbjerg hjemmet ombygges og udvides.

Der gives tilladelse til en indsamling af midler til indkøb af en handicapbus til kommunens plejehjem.

Der blev godkendt retningslinier for administration af vandforsyningsfonden i Lunderskov Kommune.

Kommunen fik tilbudt at overtage en stor privat frimærkesamling. På grund af uacceptable krav fra giveren, sagde kommunen nej tak til at modtage samlingen.

Den 19. november afholdtes der valg til kommunalbestyrelsen og til amtsrådet for perioden 1. januar 86 til 31. marts 89. Ved det konstituerende møde den 2. december blev Bent Bechmann valgt til borgmester og Thomas Thomsen til viceborgmester.

1986

Kommunen erhverver ejendommen Møllegade 1 i Lunderskov.

Artisan Huse opfører 8 andelsboliger på det gamle Lunderskov Mejeris areal ved Jernbanegade/Møllegade.

Lokalplaner for et boligområde ved Højvang og Sortebjergvej vedtoges.

Der indførtes rygeforbud under kommunalbestyrelsens møder.

Sammen med Vamdrup Kommune nedsattes et fælles lokalradionævn.

Kommunen erhvervede ca. 4 ha jord fra Ejnar Sørensens ejendom, Fynslundvej 102.

Arealet erhvervedes til brug ved fremtidige udvidelser af eksisterende sportsfaciliteter i Fynslund.

En del af ejendommen Møllegade 1 sælges til Artisan Huse, der agter at opføre yderlig 3 andelsboliger ved Møllegade.

Lunderskov Boligforening opfører 5 lette kollektivboliger ved Kongsbjergghjemmet. Kommunen lejer boligerne til beskyttede boliger.

Kommunen nedsatte et erhvervsudvalg.

Der udstykkedes 7 parcelhusgrunde i et nyt udstykningsområde "Søndergyden" i Skanderup.

1987

Der foretoges ombygning af og tilbygning til Fynslundskolen. Pris 2.650.000 kroner.

Der foretoges asbestrenovering af kommunens institutioner mv.

Det vedtoges at bygge en børneinstitution på ca. 200 m² i Fynslund, lidt nord for skolen. Institutionen fik navnet "Spiren".

Det nedlagte alderdomshjem Solhjem afhændedes til Ungbo, der indrettede ungdomsboliger i bygningerne. Indvielsen fandt sted den 9. oktober 1987.

Borgerligt Socialt Boligselskab købte et areal

i Solparken til brug til opførelse af 12 almennyttige boliger.

1988

Kommunen solgte plejehjemmet Toftegårdens gamle bygning til Borgerligt Socialt Boligselskab med henblik på etablering af 8 ældreboliger i en del af bygningen. Ifølge aftale med boligselskabet opførtes der senere 4 ældreboliger i hjemmets have. I en del af plejehjemmets ældre bygning indrettedes omsorgslokaler. Hele Toftegårdens område blev efter færdiggørelsen benævnt ældrecenter.

Der indrettedes lokaler til ungdomsklub i kælderens under Hvidkilde.

Efter færdiggørelse af omfartsvejen øst om Lunderskov overtog kommunen landevejen Lunderskov-Hylke som kommunevej.

Vamdrup Flyveplads ændrede navn til Koldingegnens Lufthavn, Vamdrup.

Lunderskov Boligforening opførte 12 almennyttige boliger, deraf 8 i Poppelvænget og 4 ved Iver Dahlsvej.

1989

En bygning bag ved Kongsbjergghjemmet opførtes som bofællesskab for 6 fysisk/psykisk handicappede. Institutionen blev opført af Borgerligt Socialt Boligselskab.

En integreret børneinstitution, der fik navnet Skrænten, blev opført bag ved Kongsbjergskolen.

Der opførtes 12 andelsboliger på det nedlagte Skanderup Mejeris areal ved Frederiksberggade. Senere opførtes 10 andelsboliger ved siden af på det område, der kaldes Buen. Der etableredes en fritidsordning ved Kongsbjergskolen.

Boligselskabet BSB opførte 11 almennyttige boliger på Ahornvænget og overtog kommunens pensionistboliger ved Iver Dahlsvej, der blev ombygget, renoveret og udvidet.

Kommunaldirektør Karl Erik Nielsen op-sagde sin stilling til fratrædelse den 1. oktober 89. I hans sted ansattes Erik Hastrup fra den 1. december samme år.

Den 21. november afholdtes der valg til kommunalbestyrelsen og til amtsrådet for tidsrummet 1. januar 1990 til 31. december 1993. Den nyvalgte kommunalbestyrelse valgte Bent Bechmann til borgmester og Peter Høyen til viceborgmester.

1990

Der oprettedes en skolefritidsordning ved Fynslundskolen.

Der kloakeredes i Højrup og etableredes et specielt renseanlæg. I august vedtog kommunalbestyrelsen et regulativ for bortskaffelse af erhvervsaffald og et nyt regulativ for bortskaffelse af dagrenovation.

Der blev indgået en aftale med Vamdrup Kommune om gensidig, vederlagsfri bistand i skatteklagesager.

I henhold til lov om ungdomsskoler m. m. blev der oprettet en ungdomsskolebestyrelse.

1991

Efter indstilling nedlagdes Det Sociale Forbrugerråd.

Børneinstitutionen Spiren udvidedes til 40 børnehavebørn og 25 fritidshjemsbørn.

Statsbanerne bygger en ny og højere bro over banen ved Buen. Kommunen betalte for at få den nye bro udvidet med fortov.

Kommunen overtog ansvaret for formidling af arbejde til bistandsklienter og øvrige true-

de grupper. AF-kontoret i Lunderskov blev nedlagt, og den kommunale AF-formidling fik et AF-hjørne på Hvidkilde.

Fritidsklubben, Skolevej 23, udvidedes. I den anledning blev en del af lejligheden, Skolevej 25, inddraget til formålet.

Renseanlægget i Lunderskov udbyggedes med ny indløbsrist, sandfang og fedtudskiller samt ny efterklaringstank.

Der etableres vandingsanlæg på stadion ved Reinholdts Bakke.

Ejendommen Storegade 3 erhvervedes med henblik på indretning til ældrecenter.

Der oprettedes en produktionsskole i ejendommen Skolevej 32.

Skanderup Landevej reguleredes/udvidedes.

1992

Storegade 3 blev ombygget til omsorgscenter og dagcenter og taget i brug foråret 1992.

Med henblik på langsigtet markedsføring af Lunderskov Kommune blev der bl.a. udgivet en "Lunderskovbog".

Kommunens ejendom Frederiksberggade 10 sælges.

I forbindelse med drøftelse af klassificering af kommunens veje besluttedes følgende: Ruvang opklassificeres til offentlig vej, Klebækvej nedklassificeres til privat fællesvej (den afskårne del af vejen), Dakavej nedklassificeres til privat fællesvej fra Østergade til DAKA, og vejen opretholdes som offentlig sti. Parvelvej nedklassificeres til privat fællesvej, Kløvervej nedklassificeres til privat fællesvej til skellet mellem matr. nr. 2 cf og 9a, og resten af vejen bliver privat vej. Sydbanevej og Engvej forbliver uændret offentlige veje, og Korsvang Stationsvej nedklassificeres til privat vej.

Repræsentanter for Lunderskov Kommune var på et genbesøg i den polske by Kolobrzeg. På baggrund af erfaringer fra turen, besluttede kommunalbestyrelsen, at man fremover ville samarbejde med Kolobrzeg på et lavt niveau.

Der etableredes en udflytterbørnehave i ejendommen Knudsbølvej 17 i Jordrup.

I efteråret 92 blev Fynslund-Hallen indviet. Prisen for hallens opførelse var 5,2 mio. kroner, hvoraf de 900.000 kr. var indsamlet privat gennem flere år.

1993

Børneinstitutionen Spiren i Fynslund blev udvidet. Fynslund Boldklubs lokaler ved skolen brugtes nu af børnene fra Spiren, og derudover opførtes en pavillon på 140 m².

Containerpladsen i Jordrup ændredes med hegn, lys mv., og der indførtes bemandet åbningstid for aflevering på pladsen.

Åkjær Å blev optaget som kommunalt vandløb efter at Vejle Amt havde foretaget visse forbedringer af forholdene ved Åkjærskal og Noesgård. Kommunen tilbød at støtte arbejdet økonomisk.

Kommuneingeniør Arne Bruun fratrådte sin stilling med udgangen af april måned. Derefter nedlagdes kommuneingeniørstillingen.

Kommuneplanen for 1992-2002 og en vandforsyningsplan for kommunen blev vedtaget. Der etableredes et atletikanlæg ved Fynslundskolen.

Stillingen som civilforsvarsleder nedlagdes med udgangen af 1993. Ansvar for Civilforsvaret placeredes hos brandinspektøren.

Den 16. november afholdtes der valg til Kommunalbestyrelsen for perioden 1994-

Torvet i Lunderskov.

1997. Ved det konstituerende møde blev Bent Bechmann valgt til borgmester og Erling Larsen til viceborgmester.

Gymnastiksalen på Fynslundskolen ombyggedes til fritidshjem.

Ejendommen Storegade 9 i Lunderskov blev renoveret efter reglerne om boligforbedring. Senere blev Storegade 21 renoveret efter samme regler.

Byfornyelse af torvet ved Nørregade, af torvet ved jernbanestationen og ved Hvidkilde blev gennemført.

1994

Det blev vedtaget, at Lunderskov Kommune skulle deltage i markedsføringsprojektet for Trekantområdet Danmark.

Salget af byggegrunde på Egevænget blev påbegyndt.

Kongsbjergskolen blev renoveret, da skolens tag længe havde været utæt.

Lunderskov Kommune tilmeldtes som medlem af "Det skæve Danmark".

Byrådssalen i Lunderskov. Fotograferet i juli 2005.

Vamdrup-Lunderskov Turistforening fik bevilget tilskud til et markedsføringsprojekt i 1995.

Miljøministeriet fremsendte høringsbrev om etablering af en flygtningeby i Lunderskov. Kommunalbestyrelsen foranstaltede borgerhøring den 27. september 94.

Det blev besluttet at rette Skolevej ud fra Efterskolen til Nagbølvej. Vejen udlægges i en bredde af 6 meter plus rabatter. Skolevej førtes ind på Nagbølvej i et T-kryds.

Ny selskabskonstruktion for levnedsmiddelkontrollenheden fælles for 8 kommuner tiltrådtes af Lunderskov.

En ny overenskomst om brandslukning i Lunderskov Kommune mellem Kolding og Lunderskov kommuner og Falck A/S blev vedtaget. Overenskomsten trådte i kraft den 1. januar 1995.

Jordrup Vandværk overtog vandforsyningen til Fynslund området.

1995

Helleanlæg ved Fynslundskolen og Fynslund Hallen etableredes.

Oprettelse af en børnehavegruppe med 15 pladser i tilknytning til den integrerede institution "Skrænten" vedtoges.

Tilslutningspligt til naturgas i kommunens udstykninger i industriområderne vedtoges. Der byggemodnedes yderligere 10 grunde i Egevænget.

Det blev vedtaget, at Lunderskov Kommune forsat skulle deltage i finansieringen af Beredskabscenter Gudsø. De øvrige samarbejdskommuner er Kolding, Fredericia og Vejle. Middelfart og Vejen kommuner er udtrådt af samarbejdet.

Kommuneforeningen i Vejle Amt havde udarbejdet et forslag til eventuel fordeling af de bosniske flygtninge, som opnår asyl i Danmark. Lunderskov Kommune skulle søge at skaffe 8 boliger til ca. 19 flygtninge.

Stenkisten, som var blevet udgravet i gravhøjen "Bredhøj" i Lejrskov, blev kørt i depot og afventede placering på det grønne areal ved parkeringspladsen ved Hesselvad bro.

Kommunen tilsluttede sig det fælles skatteankenævnsekretariat for Kolding, Vamdrup og Lunderskov kommuner.

Det blev vedtaget at byggemodne yderligere 25 grunde i Egevænget.

1996

Et nyt regulativ for bortskaffelse af olie- og kemikalieaffald vedtaget.

Kommunalbestyrelsen godkendte et forslag til affaldsplan, således at alle hustande tilsluttes, at Bates Comby-systemet udbydes i licitation, at der udbydes alternative systemer, der opfylder de stillede krav.

Forbundsstyrelsens forslag vedr. om- og tilbygning af Forbundsskolen og Trekløverens vedtoges.

Kommandocentralen, der var blevet ledig efter nedlæggelse af den lokale afdeling af CF Forbundet, udlejes til Hjemmeværnet.

En ordning om forebyggende hjemmebesøg hos ældre indførtes fra 1. juli 1996. Indtil 1. juli 98 skulle personer over 80 år have besøg, derefter får personer over 75 år hjemmebesøg. Lunderskov Boligforening fik tilsagn om støtte til ombygning af Hellas til 17 lejligheder.

Kommunalbestyrelsen besluttede at gennemføre en samlet løsning af anlægsopgaver under byfornyelsesordningen. Projektet blev: Cykelsti fra Jordrup til Fynslundskolen, bump i krydset ved Højvang-Reinholdts Bakke, kantsten, fortov og træer ved Reinholdts Bakke, gadebelysning på Reinholdts Bakke, hastighedsdæmpning på Kongsbjerg ved Tværvej, 2 chikaner på Reinholdts Bakke, hævning af kryds ved Reinholdts Bakke-Kobbelvænget og hævning af krydset Reinholdts Bakke-Odinsvej.

Da der er for lidt plads i børnehaven "Spiren" i Fynslund, blev det besluttet at leje spejderhuset i Ferup til brug ved aflastning af "Spiren".

Kommunen købte Dollerupgård til overtagelse den 1. august 1996 til indretning af fritidscenter og fritidshjem.

Lunderskov Produktionsskole overgik til at være en selvejende institution.

Der indførtes klageråd i sager vedrørende hjemmehjælp.

Der blev solgt 11 parcelhusgrunde i Egevænget, 2 i Søndergyden og 2 i Bytoften samt 5.800 m² industrijord i Østmarken.

En lokalplan for et industriområde ved Dakavej er vedtaget.

1997

Kommunalbestyrelsen godkendte Trekantområdets Styregruppes forslag til Trekantområdets Planperspektiv 1996-2008 vedrørende udvikling af "Den åbne grønne by".

Efter Folketingets vedtagelse af loven om røgfrie miljøer i offentlige lokaler, transportmidler og lignende, vedtog Lunderskov Kommune overordnede retningslinier for kommunen. Den enkelte arbejdsplads udarbejder i samarbejde mellem ledelse, personale og eventuelle borgerrepræsentanter sine egne bestemmelser med henblik på sikring af røgfrie miljøer.

Det vedtoges at udbygge Fynslundskolen og børneinstitutionen Spiren, en udbygning af "Bossehuset", som er beregnet til børnehavebørn samt bygning af en værkstedsfløj.

Kommunalbestyrelsen besluttede at udstykke 27 grunde på arealet syd for Egevænget. Området fik navnet "Udsigten".

Det vedtoges, at der bygges et ekstra lokale til fritidsordningen ved Forbundsskolen.

Et areal ved Dakavej erhvervedes af kommunen. En del deraf solgt til L.M. Glasfiber, der agtede at opføre et nyt fabriksanlæg på stedet. Anlæggets opførelse blev påbegyndt i efteråret 1997.

Et tillæg til spildevandsplanen med udvidelse af kloakområdet med Møllevang og Skanderup Landevej blev vedtaget.

I anledning af regentjubilæet var regentparret inviteret til Vejle Amt den 4. september. Kongeskibet lagde til i Kolding Havn, og derfra kørte Prins Henrik med sit følge bl.a. til Lunderskov. Dronningen måtte på grund af

et dårligt knæ blive på kongeskibet. Prinsen besøgte Drabæks Mølle, hvor han blev modtaget af borgmester Bent Bechmann og en delegation fra kommunen. Der var mødt mange mennesker op, og især børn fra kommunens skoler og børneinstitutioner var kommet for at få et glimt af de kongelige gæster.

Tirsdag den 18. november afholdtes der valg til kommunalbestyrelsen for perioden 1. januar 1998-31. december 2001. Ved det efterfølgende konstituerende møde blev Bent Bechmann genvalgt til borgmester, og Bent Thomsen blev valgt til viceborgmester. I 1997 indledtes en forsøgsordning med tilskud til forældre, der vælger privat pasning af deres børn. Ordningen fortsatte i 1998.

“Lokalradiofællesnævnet for Kolding, Christiansfeld, Lunderskov og Vamdrup kommuner” oprettedes med virkning fra den 1. januar 1998.

Salg af parcelhusgrunde i 1997 gik særdeles godt. Der blev solgt 23 grunde i Egevænget, 1 på Kastaniealle, 1 i Bytoften, 1 i Søndergyden og 5 på Udsigten. I Egevænget var der reserveret 3 grunde, 1 i Bytoften, 6 i Søndergyden og på Udsigten 5 grunde. Til industrigrund er der solgt 107.000 m² jord, og flere firmaer har tilsammen reserveret 45.000 m².

1998

Det blev vedtaget, at Lunderskov Kommune skal deltage i bycirkelsamarbejdet i Trekantområdet, Trekantområdet Danmark.

En tillægsaftale for levnedsmiddelkontrollen Lillebælt I/S blev godkendt.

Et forslag til lokalplan for et nyt boligområde ved Brugsen i Jordrup blev vedtaget.

Lunderskov Kommune indgik samarbejdsaf-tale med Vejen Kommune om Produk-

tionsskolen, og at skolen får et engangsbeløb på 140.000 kr, der skal tilbagebetales over 5 år.

Det vedtoges, at et område på Gelballevej inddrages i kloakområdet.

Et forslag om personalebeklædning for de forskellige grupper inden for socialforsorgen blev vedtaget.

Det vedtoges, at der udstykkes 5 storparceller på Vestermarksvej i Jordrup.

1999

Det blev besluttet at stemme for salg af Naturgas Syd.

Det vedtoges, at kommunen overtager rettigheder og forpligtelser for DAKAs kloakledning, mod at DAKA for et engangsbeløb betaler kommunen 77.625 kr.

Der blev vedtaget en ny ledelsesstruktur inden for ældreområdet.

2000

Det blev vedtaget, at Lunderskov Kommune indtræder i et midlertidigt affaldsselskab for kommunerne i Trekantområdet.

2001

Det blev vedtaget at lade boligselskabet BSB indgå som bygherre ved ombygning/tilbygning af/til kommunens plejehjem.

Det vedtoges at udbygge Kongsbjergskolen.

Efter kommunalbestyrelsesvalget i efteråret 2001 blev Hans Peter Andersen valgt til borgmester og Ole Kristensen til viceborgmester.

Det blev vedtaget, at tilsyn med indsatsen over for ældre og nedsættelse af bruger-pårørenderåd i Lunderskov Kommune udføres af egen kommune.

Det blev vedtaget at erhverve et areal i Østmarken på 48.000 m² til erhvervsformål.

2002

Udkast til strategi for Trekantområdet som landsdelscenter 2002/2003 vedtaget med den bemærkning, at "Landbruget skal være bæredygtigt" ændres til: "Der skal fortsat være plads til bæredygtigt landbrug".

Ifølge en befolkningsprognose og analyse for 2002/2006 vil der ved udgangen af 2006 være 5.710 indbyggere i Lunderskov Kommune.

2003

En masterplan for udbygning af boliger i Lunderskov Vest blev vedtaget.

Kommunalbestyrelsen tiltrådte, at der oprettedes en såkaldt Trekantportal.

Udkast til hovedstruktur for Trekantområdet Danmark 2003/2004 blev i princippet godkendt.

Det blev vedtaget, at der oprettes en kommunal brandstation i Lunderskov.

Det vedtoges, at der indgås en aftale med Kolding kommune om skattesamarbejde, der benævnes "Koldingområdets Skatteforvaltning".

Pr. 1. januar 2003 er Trekantområdets Afsaldsselskab I/S med kommunerne Børkop, Egtved, Fredericia, Kolding, Lunderskov, Middelfart, Nr. Åby og Vamdrup som interessenter etableret.

Kommunalbestyrelsen godkendte at ville indgå i et projekt om fælles storstadion, isstadion, hal m.v. i Trekantområdet.

Med udgangspunkt i mødet den 17. november 2003 på Skamlingsbanken mellem

Borgmester Hans Peter Andersen. Foto: Lillian Fransson.

byrådene i Lunderskov, Christiansfeld og Kolding kommuner tiltrådte de tre byråd at ville arbejde videre med en evt. sammenlægning af de tre kommuner. Med henblik på at sikre et solidt beslutningsgrundlag besluttede man, at der nedsattes en politisk og en administrativ styregruppe. Vamdrup Kommune tilsluttede sig senere.

2004

Strategi for revision af kommuneplanen blev endelig vedtaget. Efter gældende regler er der indkommet en del klager over revisionen. Klagerne blev afvist.

Kommunalbestyrelsen vedtog, at kommunen inden for en ramme på max. 2.200.000 kr. forsøger at overtage ejendommen Store-

Kommunaldirektør Erik Hastrup. Foto: Lillian Fransson.

gade 48 og 50, hvor den hidtidige Trælsten er.

Det godkendtes, at Lunderskov Boligforening overtager Frederiksberggade 22 og på grunden opfører 16 almene lejligheder.

Det vedtoges, at den politiske styregruppe for sammenlægningskommunerne Kolding, Lunderskov, Vamdrup og Christiansfeld fortsatte som hidtil, og at det nye byråd, som i 2006 fungerer som sammenlægningsudvalg, får 31 medlemmer.

Efter indstilling fra den politiske styregruppe for Trekantområdets Affaldsforum blev Trekantområdets affaldsplan 2005/2007 godkendt.

Det var besluttet, at valg til kommunalbestyrelse og regionsråd skulle finde sted den 15. november 2005. I den anledning valgtes der en valgbestyrelse for Lunderskov Kommune. Det blev vedtaget, at DAKA udtræder af kloakfællesskabet, og at Lunderskov Kom-

mune overtager DAKAs renseanlæg, og at DAKA betaler samtlige udgifter herfor som afledningsbidrag.

2005

Et forslag til lokalplan nr. 1.12.3 og kommuneplan nr. 18 for Lunderskov Midtby vedtoges.

En styrelsesvedtægt for Sammenlægningsældrerådet og valgeregler for valg af Lunderskov Kommunes medlemmer til Sammenlægningsældrerådet vedtoges.

Det blev tiltrådt, at der fra 1. januar 2006 etableres en fælles IT- funktion i de 4 kommende sammenlægningskommuner.

2006

Trekantområdet Danmarks sekretariat indstiller, at de foreløbige vedtægter for Trekantområdets Innovationsforum T.R.I.N. godkendes. Vedtægten blev godkendt.

Erik Hastrup vil orientere om problemer/spørgsmål i forbindelse med den igangværende kommunalreform, hvorefter Kolding, Christiansfeld, Vamdrup og Lunderskov kommuner sammenlægges til "Ny Kolding Kommune".

Lunderskov Kommune ophører som selvstændig kommune den 31. december 2006.

EFTERSKRIFT

Efter foranstående gennemgang af Lunderskov Kommunes historie, træder sætningen "fra jægersamfund og bondesamfund til industrisamfund" tydeligt frem. Først var det høvdingene, der traf bestemmelserne for deres undersåtter. Langt tilbage i oldtiden blev herrederne oprettet, og så var det lens-

mændene, der traf de overordnede retlige bestemmelser for landsbyerne. En landsby var næsten altid behersket af en godsejer, hvis folk udøvede den daglige politimyndighed i landsbyen. En landsbys folk i fællesskabets tid klarede byens egne daglige sager selv. Et landsbyfællesskab blev styret af et bylaug. Bylauget skulle blandt andet sørge for, at landsbyen havde fine veje til og fra byen, og

lodsejerne og brugerne skulle sørge for disse vejes vedligeholdelse.

I den tidlige middelalder var landsbyernes indbyggere herremændenes trælle, men efter 1241 ændrede man lidt efter lidt trællene til fæstere, måske for at ændre deres indstilling til arbejdet. Fra sidst i 1500-tallet til 1760-erne var næsten al jorden i landsbyerne i Lunderskov Kommune ejet af kongen og be-

Luftfoto af Lunderskov fra midten af 1950erne.

boerne underlagt lensmanden på Koldinghus. Midt i 1760erne købte landsbyernes fæstere sig fri af kongen og blev selvejere.

Efter overgangen til selveje blev beboerne mere og mere bevidste om de demokratiske regler. Fattigloven af 1803 var den første begyndelse til borgernes indflydelse, men først ved sogneforstanderskabets indførelse i 1842 fik beboerne større indflydelse på drift af sognene. Denne indflydelse blev udbygget ved sognerådernes tiltrædelse i 1867, men det var først i begyndelse af 1900-tallet, at demokratiet i sognene rigtigt slog igennem med ændrede valgretsregler og kvindernes valgret.

Både sogneforstanderskaberne og sognerådene har gennem tiderne udført et stort arbejde til gavn for sognene uden eller med næsten ingen betaling for deres arbejde, men de havde dog æren deraf.

Efter kommunalreformen i 1970 voksede den kommunale styrelses omfang, idet flere og flere opgaver blev overført til kommunerne. De skiftende kommunalbestyrelser i Lunderskov Kommune har udført deres arbejde med skiftende held, og efter nogle turbulente år på det økonomiske område, fremstår Lunderskov Kommune ved udgangen af 2006 til gavn for kommunens beboere.

BOGENS FORFATTERE

Søren Agerskov, født 1952 i Aaby, opvokset i Kolding, boede i byen fra 1956 til 1971 og har stadig familiemæssig tilknytning her. Cand. scient. pol. fra Aarhus Universitet. I dag kontorchef i Kulturministeriets Administrationscenter.

Richard Andersen, født 1918. Kæmner i Lejrskov-Jordrup Sognekommune 1950-1970 og i Lunderskov Kommune fra 1971 til 1985. Medlem af Lunderskov Kommunalbestyrelse 1970-71. Mangeårig leder af Lunderskov Kommunes Lokalhistoriske Arkiv.

Poul Berrig, født 1934 i Viborg, bosat i Vamdrup siden 1962. Prokurist i Sydjydsk Andels-Fjerkræslageri. Handelsoverlærer, underviser på merconomkurser. Medstifter af Historisk Topografisk Selskab for Vamdrup og bestyrelsesmedlem i samme 1968-2006. Autodidakt historieformidler pga. historisk interesse for især Kongeågrænsen og de historiske veje.

Kitten Stens Christensen, født 1954 i Kolding. Elev på Brændkjærskolen 1961-1971, Kolding Købmandsskole 1971-1972. Ansat i Aktivbanken 1972-1994, heraf elevtiden i Jernbanegade 22 i Kolding. Fra 1994 ansat i Sydbanks hovedsæde i Aabenraa, fra 2002 som informations- og pressemedarbejder. Tressproglig korrespondent fra Syddansk Universitet. I gang med journalistuddannelsen på Danmarks Journalisthøjskole i Århus.

Thomas Christensen, født 1920 i Viuf. Fra 1928 med hjemsted på "Petersminde" i Nagbøl, Skanderup Sogn. Fra 2003 bosiddende i Lunderskov. Har bl.a. skrevet "Skanderup Sogns Historie" udgivet af Lunderskov Kommunes Lokalhistoriske Forening i 1996.

Ning de Coninck-Smith, f. 1953, lektor dr. phil. Danmarks pædagogiske institut. Forfatter af artikler og bøger om barndommens og skolens historie, herunder "For Barnets Skyld. Byen, skolen og barndommen, 1880-1914", Kbh. 2000. Arbejder pt. på en større fremstilling om byggeri til børn med titlen "Ej blot til lyst. Huse til danske børn 1700-2005". Forventes at udkomme i 2008.

Ingrid Ebbesen, født Svane. Formand for Kolding Husmoderforening 1993-2006. Født i Kolding 1937. Uddannet på Socialkontoret i Brøndby Kommune. Har boet i Kolding igen siden 1959.

Hans Thomsen Hansen, født i Kolding 1936, pensionist. Realeksamen fra Kolding Realskole 1953, kontoruddannet, ansat ved Kolding Tekniske Skoles administration i 32 år. Medlem af Simon Peters Sogn Menighedsråd siden starten i 1977. Medlem af Kirkegårdsbestyrelsen, formand siden 2006.

Henrik Werner Hansen, født i 1944. Cand. jur. fra Københavns Universitet. 1971-1980 politifuldmægtig i Københavns politi, Statsadvokaturen for Sjælland, Rigspolitichefen

og hos politimesteren i Hillerød. 1980 politi-assessor hos politimesteren i Kolding. 1982 vicepolitimester samme sted og i 2006 konstitueret politimester i Kolding.

Holger Jepsen, født 1935 i Løgumkloster, flyttet til Kolding december 1935. Student fra Kolding Gymnasium 1954. Cand. theol. fra Århus Universitet 1961. Orlogsgast 1961-62. Ansat ved Århus Universitet 1962-64. Sognepræst Alrø 1964-68. Sognepræst Sankt Markus Kirke i Århus 1968 til 1985. Domprovst i Maribo 1985 til 1996. Biskop over Lolland-Falsters Stift 1996 til 2005.

Flemming Kaul, født 1955. Mag.art. i forhistorisk arkæologi fra Københavns Universitet, museumsinspektør ved Nationalmuseet, Danmarks Oldtid. Har bl.a. forsket i stenalderens dysser og jættestuer og i de seneste år især i bronzealderens religion og billedverden, hvad der har resulteret i værket "Bronzealderens Religion", 2004.

Carl Chr. Kinze, født 1956 i Sønderborg. Cand. scient. og phd i zoologi. Har forsket i og formidlet om hvaler med særligt henblik på danske farvande. Indtil 2003 tilknyttet Zoologisk Museum i København, siden 2003 free-lancer. Forfatter til flere bøger og lokalhistoriske artikler om hvaler.

Helge Kjerside, født i Kolding 1947. Faglært smed 1969, maskintekniker fra Kolding Tekniske Skole 1971, merkonom Kolding Handelsskole 1973. Forfatter til bogen "Troldhedebanen" udgivet af Lokomotivklubben KLK, 2002.

Jørgen Kristensen, født 1933, tidligere lærer ved Kolding Kommune. Medlem af Lokalhistorisk Forening for Bramdrupdam.

Anne Marie Overgaard, født 1975. Cand.mag. i historie og tysk fra Syddansk Universitet i Odense. Ansat som museumsmedarbejder på Dansk Sygeplejehistorisk Museum siden 1. februar 2006.

Niels-Otto Pedersen, født i Kolding 1936. Efter endt skolegang i marinen, efter soldatertiden til søs. Fra 1970 tilbage i Kolding. Chauffør hos Lisberg Turistbusser. Fra 1978 til pensionen ansat hos DSB bybusser i Kolding.

Carl Riisgaard, født 1947. Uddannet frø- og løgkonsulent og dekoratør. Har boet i Kolding næsten altid og har arbejdet som freelancejournalist, nu ved Kolding Ugeavis. Medstifter af Film 6000.

Betty Skov, født 1923 i Vrå i Vendsyssel, Vokset op i et hjem med megen interesse og respekt for gamle dage. Har boet i Sdr. Vilstrup fra 1947 til 2006. I dag pensionist i Kolding.

Knud Sørensen, født 1934. Ingeniør i maskinteknik fra Odense Maskinteknikum 1959. Ansættelse på DDMM, Kolding, det nuværende APV indtil 2004. Nu pensionist og bosat i Kolding.

Torsten Sørensen, født 1943. Overlæge på Gynækologisk-obstetrisk afdeling på Kolding Sygehus siden november 1980. Forfatter af bl.a. bøgerne "Kolding Sygehus gennem 200 år – Træk af sygehusets historie" og "Fredericia og Kolding sygehuse gennem 125 år".

Niels-Jørgen Østergaard, født 1944. Vice-skoleinspektør på Munkevænget Skole fra 1978 til 2004. Har skrevet bøgerne "Kolding Lærerkreds gennem 125 år" og "Besættelse og Befrielse" om besættelsestiden, den sidste sammen med Jesper Hansen.

Kolding

Kolding
Kommune
Stadsarkivet